

G Á S P Á R Z O L T Á N

HÚSZ ÉV TÖRTÉNETE
1918-1938

P A N T H E O N K I A D Á S

Feleségemnek

Copyright by Pantheon Budapest, 1909.
ilájnal-nyomdaTizabcUa-u. 02. Tel. 137-796. — Fel. vez. Hajnal F.

1. A FEGYVERSZÜNET

1918 november 11-éi délben a nyugati harctéren a századkürtösök elővették trombitáikat és a „Tüzet szüntess” jelet fújták. Véget ért a világháború. Reggel hat órakor a compiégnei erdőben a német megbízottak megkötötték a szövetséges hadseregek főparancsnokságával a fegyverszünetet.

A feltételek szerint az ellenségeskedéseket déli tizenkét órakor szüntették be. A fegyverszünet egyelőre harminc napra szólt. Elég tartósnak bizonyult; húsz esztendeje tart, mindmáig. Időközben békeszerződéseket is kötöttek; de ezekről majd külön és később.

A porosz hadtudomány atyamestere, elméletszerzője és kódex-szerkesztője, Clausewitz szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel. Igen sokan ismerik ezt a mondást, kevesen tudják, hogy kitől származik s még kevesebben emlékeznek bizonyosan, hogy vajjon nem úgy szól-e tulajdonképpen, hogy a politika a háború folytatása más eszközökkel¹? Bizonyos, hogy ez a Clausewitz-mondás olyan elemi bölcsesség, amelynek az ellenkezője is éppannyira igaz. Az emlékezetcsalódás ebben az esetben tehát nemcsak jellemző, de jogos is. Kiváltképpen az a világháború befejezését követő idők politikáját tekintve. Ez a politika csakugyan nem volt egyéb, mint a háború folytatása más eszközökkel. A békeszerződések csak első fontos és irányjelző hadmozdulatainak ennek a háborúnak. Szívós következetességgel folytatták, két álló évtizeden át. A béke háborújában a helyzet megváltozott, a szerepek idővel megcserélődtek. A világháború nyerteseinek nem sikerült harcukat a politika eszközeivel a végső győzelemig juttatni, fegyverrel kiküzdött és a békeszerződésekben megpecsételt eredményeik rendre el-

enyészték. a makacs igyekezet azonban, amely a sikert előbb meg akarta tartani, azután arra törekedett, hogy kiterjessze és elmélyítse, végül pedig mikor ez már mind hiábavaló fáradságnak bizonyult, legalább törmelékeit és töredékeit akarta megőrizni, csaknem újabb világromlás szélére taszította az emberiséget. Drámai órákat éltünk meg húsz esztendővel a fegyverszünet megkötése után, amikor úgy látszott, hogy az elpihent fegyverek százszerosan félelmes alakban és ezerszeresen megsokasodva kelnek új életre.

Az antanthatalmak megnyerték a háborút és elvesztették a békét. Bebizonyosodott, hogy a háború hozhat az egyik félnek győzelmet, a másiknak vereséget, mindkettőnek pedig pusztulást, csak éppen semmiféle megoldást nem hozhat. A pusztulás nyomában gyötrelmes válságok zúdulnak azokra is, akik a mérközésen kívül maradtak. S a válság egyre tágabb gyűrűket vet, hamar semmivé teszi a győztesek talmi zsákmányát is, hogy utoljára az egész emberiség romlását készítse elő és új összeomlás eljövételét egyengesse.

Az emberiség technikai elefantiázisban és szellemi infantilizmusban szenved. A politikai cselekvést még mindig ősi és gyermeketeg végletes képzetek irányítják. Minden küzdő csoport, minden háborús kalandra induló uralmi rendszer és minden harcba indított nép lelke mélyén abban hisz, hogy lehetséges a dolgoknak oly rendje, amelyben az egyik fél magához ragad minden győzelmet, a másik pedig testestől-lelkestől a győztes rabja lesz s az idők végezetéig nem lesz más dolga, minthogy urainak szolgálatára legyen. A katonai győzelmet, amely valóban lehet teljes és megsemmisítő, összetévesztik a politikai uralom lehetőségeivel, amelyek esékenyek és korlátozottak. Nem gondolják meg, hogy a fegyveres győzelem pillanatnyi állapot, amelyet valósággal elért vagy álmodott még ádázabb formájában csak további fegyveres küzdelemmel lehetne biztosítani. De végre is a háború nem tarthat örök időnkig, a háborúnak éppen a katonai észjárás szerint az az értelme, hogy a győzelemmel befejeződjék. S ekkor megint nem ötlük fel az elmékben, hogy a békés uralmi viszonyok rendje, szemben a fegyveres alávetéssel, hosszú és ide-oda hullámzó folyamatokban alakul ki, azaz dehogyan is alakul ki, csak éppen alakul, olykor a természeti katasztrófák robbanó változékonyságában, olykor meg a láthatatlan fokozatokban érlelődő változás tűnő művében.

Elhiszik, hogy ma, a világ népeinek napról-napra gyarapodó és viszályokon át is egyre inkább bonthatatlan egységében lehetséges olyan vereség, amelynek kára és szenvedése egyedül a veszteseket éri. Pedig az igazság az, hogy minél le-sújtóbb a vereség, következményeiben annál inkább kell majd osztoznia utóbb a győztesnek is. A politika együgyű észjárása még mindig őskori háborúk képét tartja szem előtt, mikor a népek ragadozó ösztöneit egymás ellen uszítja. Mint ahogy a kutya megriad a fellobbanó gyufától, mert fajtájának emlékezete az ősi barlangok mélyén lobogó tüzeket büvöli eléje, ugyanúgy a diplomata, miközben a zöld asztalra helyezi cilinderét s fehér kesztyűjét és kezébe veszi a tollat, hogy aláírja az „előnyös” békeszerződést, lényegében véve ősi politikai képzeteknek engedelmeskedik. Hiába lebegnek elméje felszínén értelmes gondolatok és világos meggyőződések a mai világ politikai és gazdasági összefüggéseiről s az emberiség valódi érdekeiről. Tudata alól valami hajdani „győzhetetlen” nagyúr diktál, akit talán királyok királyának vagy Isten ostorának, esetleg az apály és dagály urának, a tízezer év parancsolójának és a huszonnégy napernyő urának neveztek. Régen lehetséges volt, hogy a győztes csakugyan tartós előnyöket élvezzen s ne okozzon magának is bajt azzal, hogy leöli vagy rabszíjra fűzi az ellenséges nép férfait, elhurcolja asszonyait, feldúlja házait és elragadja aranyát-ezüstjét. Nem jutott tudomására, hogy a győzelemből is pusztulás, a vereségből is győzelem fakad. Ezek az összefüggések nem váltak láthatóvá, mert a győztes és vesztes helyzetének különbségei nem közvetlenül köztük és rövidesen, hanem csak évszázadok alatt és az egész emberiség balsorsában egyenlítődték ki.

Eközben még azt is feltételeztük, hogy a világ sorsát kormányzó politikusok elméjének legalább a felszínén világos képzetek úsznak. Hadd mondjuk meg mindjárt, hogy ez inkább követelés, mint valóság; követelés, amely sokszor és döntően fontos alkalmakkor a legcsekélyebb mértékben sem valósul meg.

De ez már főként a békeszerződések ismertetéséhez tartozik.

A fegyverszünet híre délelőtt vált ismeretessé Párizsban és Londonban. A háború befejezése mámoros örömbé ringatta a győztes országok népét. Mindenütt megszólaltak a harangok, amelyek nemrég még a légitámadások közeledtét jelentették. A városok zászlóerdőbe borultak. Ismeretlen emberek összelelkeztek, katonák rohantak cél nélkül fel és alá autókön.

Az üzletek és irodák népe abbahagyta munkáját és kitódult az uccára. A tömegeket hisztériás lelkesedés kerítette hatalmába. Mindenki ujjongott, kiáltozott, hadonászott, szaladgált, katonadalokat énekelt. A németektől zsákmányolt ágyúkat fel-alá sétáltatták a körutakon, a tűzerek helyén virágokat szóró lányok ültek. A kocsmák, kávéházak zsúfoltak voltak a vigadozóktól, az ablakokban, erkélyeken, mindenütt nevető és lelkendező emberek integettek. Éjszakára világosság gyűlt minden ablakban, tűzijátékok csóvái lobbantak, fényszórók kévái kergetőztek vídám céltalansággal. A városok a légitámadások jöttét megelőző riadt csend és némaság órái után most fénybe öltöztek és lármával teltek meg.

A volt győztes országokban azóta minden év november 11-én, délelőtt 11 órakor két percre megáll az élet. Az iparosok leteszik számaikat, a szellemi munkások a tollat, a járókelők a gyalogjárón, az autók az úttesten, a vonatok a nyílt pályán megállanak s két percig mindenki némán maga elé réved.

Ez a kétperces néma és ünnepélyes csend őrzi az öröm paroxizmusának halványuló emlékét. Nem a békekötést ünneplik, hanem a háború végét. A kétperces hallgatás hivatalosan az elesett katonák emlékének szól, mint ahogy a huszonnégyórás szakadatlan ujjongás sem a győzelemnek szól, hanem a háború végének.

A szenvedések végetértén senki sem kérdezte odaát, hogy a békés eszközökkel tovább vívott háború milyen mérhetetlen szenvedéseket zúdít majd a vesztesekre s utóbb milyen veszedelem meredélyére taszít győzteseket, veszteseket és semlegeseket egyaránt. A kegyetlen fegyverszüneti feltételeket úgy tekintették, mint a győzelem természetes velejáróit. Oly magától értetődőnek tűnt mindez, hogy külön nem is örültek nekik. Az örömujjongás ekkor még először, másodszor és harmadszor a háború végének szólt, csak azután a győzelemnek s talán csak ezután az ellenség leveretésének. A politikai szenvedélyek kázánfűtői csak utóbb fogták marokra a szeneslapátot, hogy a béke feletti ujjongást a háború békés eszközökkel való továbbvitelének szolgálatába állítsák.

A német fegyverszüneti feltételek már előre vetették a békeszerződés árnyékát. A fegyverszüneti szerződés előírta, hogy a német hadsereg tartozik 15 napon belül elhagyni Franciország, Belgium, Luxemburg és Elzász-Lotharingia területét. Azonnal ki kel-

lett szolgáltatni 5000 ágyút, 30.000 géppuskát, 3000 aknavetőt, 2000 repülőgépet. Azután 5000 vasúti mozdonyt, 15.000 személyszállító és 10.000 teherszállító vasúti kocsit. Harminc napon belül ki kellett üríteni a Rajna balpartját s a jobbparton egy harminc-negyven kilométer szélességű semleges övet kellett létesíteni. Mainz, Koblenz és Köln idegen megszállás alá kerültek, egy-egy harminc kilométer átmérőjű hídfővel egyetemben, amelyek a jobbpartba ékelődtek. Azonnal szabadon kellett bocsátani az antanthadseregek foglyul esett katonáit, amivel szemben a német hadifoglyok továbbra is fogságban maradtak. Mondani sem kell, hogy ezt a feltételt bevették az Ausztria-Magyarországgal, Bulgáriával és Törökországgal kötött fegyverszüneti szerződésekbe is. A tengerzár továbbra is fennmaradt. A légi erőket össze kellett gyűjteni és ellenőrzés alatt leszerelni. Ki kellett szolgáltatni az összes tengeralattjárókat s tíz sorhajót, hat csatacirkálót, nyolc kis cirkálót és ötven torpedórombolót. Ezeket a hajókat, mint a szerződés mondja, „semleges kikötőkben, ilyenek hiányában a szövetséges hatalmak kikötőiben” kellett internálni.

Természetesen semleges kikötő nem akadt s így a német hajóhadat Scapa-Flow angol kikötőbe vitték. Egy héttel a versaillesi szerződés aláírása előtt a hajóhad itt öngyilkosságot követett el. Tengernagya parancsára a legénység a hajókat részben felrobbantotta, részben a biztosító szelepek megnyitásával elsüllyesztette. A torpedórombolókat pedig teljes menetességgel zátonyra futtatták. Az angol tengernagyi hivatalnak alighanem nagy kő esett le a szívről. A hadihajókat ugyanis kiképzett legénységgel amúgy sem tudták volna ellátni, legénység nélkül pedig, ha a német matrózok hazatérnek az ellenségnek kiszolgáltatott hajókról, hamarosan tönkrementek volna. Hadihajókat nem lehet csak úgy legénység nélkül elraktározni, különben hamar ócskavassá lesznek. S ha épségben is tudták volna tartani őket, még mindig következett volna a zsákmány széjjelosztása, bizonyára a győztes szövetségesek között szokásos gyöngéd egyetértésben. Így hát valószínűleg lovagias tisztelettel nézték a nemes ellenfél önkéntes pusztulását. A brit hajóhad elől eltűnt a legfélelmesebb vetélytárs és végtére is ez volt a legfontosabb.

Alig szükséges külön-külön kiemelni a többi feltétel méltánytalanságát, megalázó voltát és embertelenségét. Semmiféle méltóságra nem számíthat az az eljárás, hogy a lefegyverzett

ellenség hadifoglyait a békekötés elhúzódó munkálatainak befejeztéig sanyargatták a fogolytáborokban, meg hogy a tengerzárát nem oldották fel akkor, mikor a volt ellenség hajó had híján amúgy sem volt képes semmi megmozdulásra a tengeren. A magyar békeküldöttség irományai közt olvashatunk egy jegyzéket, amelyben a küldöttség egy francia fogságban levő magyar katona sürgős és soronkívüli elbocsátását kéri, mert az illető oly súlyos vérszegénységben szenved, hogy gondos otthoni ápolás nélkül rövidesen menthetlenné válik. A békeküldöttségeknek súlyos és történelmi jelentőségű politikai feladatukra való készülődésük közben egyes emberek egyéni tragédiáival is kellett foglalkozniuk, már amikor ezek egyáltalában tudomásukra jutottak. Holott semmiféle katonai szempont nem állott volna az útjában az elemi emberiességnek és jóindulatnak, ha ilyesmi történetesen nem hiányzott volna, amivel nemcsak egyes különös szerencsétlenségeket, de tömegek fölösleges és céltalan szenvedését lehetett volna elhárítani. A teljesen kiéhezett és lerongyolt központi hatalmak ellen fenntartották a tengerzárát, hogy ily módon gyakoroljanak nyomást reájuk a béketárgyalások idején. Magyarország ellen, amelyet forradalmak dúltak fel, amelyet darabokra szaggattak és amelyet kiraboltak, a tengerzárát csak 1920 folyamán oldották fel. Angliában ekkor már jóérzésű emberek egyszerűen *baby-killing-nek*, (csecsemőgyilkosság) nevezték ezt a meghoszszabbított hadviselést, amely legjobban éppen a legvédtelenebbeket és leggyengébbeket sújtotta. A repülőgépek leszerelését természetesen Magyarországon is végrehajtották. Ezerszámra itt ugyan nem találtak anyagot az oktalan megaláztatás művéhez, a bosszú érzését azonban a megmaradt gépeken is szépen kiélték. A gépeket egy antanthadseregbeli tiszt szakszerű útmutatása szerint kellett szétrombolni. A keserves parancs teljesítésével megbízott munkások a gépek faalkatrészeit apró darabokra tördösték, a merevítő huzalokat drótvágó ollóval széjjelvagdoszták, a motorokat alkatrészeikre szedték szét s az egyes részeket aztán autogénhegesztő készülékkel összevagdoszták. A jó munka után az ellenőrző tiszt kijelentette a jelenlevő magyar repülőeknek: „Most legalább tudják az urak, hogyan kell az ilyesmit csinálni.”

Wilson amerikai elnök a compiégnei fegyverszünet napján beszédet intézett a kongresszushoz, amelyben többek között a következőket mondta: „A szövetkezett nagy nemzetek most vég-

leg egyesültek a közös célban, hogy olyan békét teremtsenek, amely kielégíti az egész világ vágyódását az önzetlen igazságosság után s amely megvalósítja azt a kiegyenlítő igazságot, amely jobb és tartósabb alapokon nyugszik majd, mint a hatalmasabb államok önző és egymással versengő érdekei.”

Párizsban készülődni kezdtek a békekongresszus bábeli sokadalmának fogadtatására.

2. BÉKE ALKU A HÁBORÚ UTÓJÁN

A háború utolsó évében, 1918 tavaszán és nyarán a központi hatalmak erejük végső megfeszítésével még egyszer megkísérelték, hogy kicsikarják a győzelmet. Erőfeszítésüket nem kísérte siker. A lerongyolt, kiéhezett, erkölcsi ellenállóképességükben egyre inkább megtört német csapatok a nyugati harc téren hősiességgel végrehajtott és komoly kezdeti eredményeket felmutató támadás után át kellett hogy engedjék a kezdeményezést a szövetséges hadseregeknek. Az amerikai hadosztályok özönlöttek a tengerentúlról Franciaországba; a tengeralltjárók nem voltak képesek az Egyesült Államok döntő beavatkozását elhárítani. Július 18-án teljes erővel megindult a szövetségesek ellentámadása. E hónap végén a német hadvezetőség már minden támadó szándékot fel kellett, hogy adjon. Augusztus 8-án, a német hadsereg fekete napján Péronne-nál négyszáz angol tank a sűrű köd fátyla mögött tizennégy kilométer szélességben behatolt a német vonalakba. Augusztus 20-ától szeptember 9-ig a német hadseregek kénytelenek voltak "visszavonulni" az előre elkészített Wotan- és Siegfried-vonalakra. Szeptember 2-án Arras és Cambrai között vonalaikat áttörték; a flandriai arcvonal is mozgásba jött. Október 5-én az új kancellár, Miksa badeni herceg Wilson elnökhöz fordult és fegyverszünetet kért. A harcok közben szakadatlanul tartottak tovább. A német csapatok a Siegfried-állást sem voltak képesek tovább tartani. November elején a szövetségesek hadseregei ezt a vonalat is áttörték, mire a német hadsereg az Antwerpen - Maas-vonalra húzódott vissza. A fegyverszüneti szerződés napján a német csapatok körülbelül a Gent-Maubeuge-Charleville-Sedan vonalon állottak. Néhány hónap alatt elvesztették egész háborús területnyereségüket. Október 26-án Ludendorff első

főszállásmester, aki már korábban kijelentette a kormánynak, hogy „támadásokkal nem tudja többé az ellenség békekésztségét felkelteni”, távozott állásából. Kék szemüveggel az orrán menekült a kiábrándult és végsőkig elkeseredett nép dühe elől Svédországba. Évekkel később, mikor szélső nacionalista programmal bevásárltatta magát a jámbor weimari köztársaság birodalmi gyűlésébe, ahol fáradhatatlanul ismételte a hátulról való tördöfés meséjét, a baloldali képviselők kék szemüveggel vonultak fel a tiszteletére.

Hindenburg tábornagy helyén maradt és becsülettel véghezvitte a hadtörténelem egyik legnagyobb feladatát: a megverten visszaözönlő német hadsereget rendben vezette vissza a Kajna mögé, amivel kiszámíthatatlan pusztulásnak vette elejét.

Olaszországban az osztrák-magyar hadsereg júniusi tárnadása, amely kezdetben szintén jelentős sikerrel járt, csakhamar megrekedt. Június 21-23 között a támadó csapatok ismét kénytelenek voltak a Piaxe folyó balpartjára visszahúzódní. Eközben súlyos veszteségeket szenvedtek, a csapatok morálja végleg megtört. Október 24-én megindult a szövetségeselek támadása. A pihent, kitűnően felszerelt ellenséges csapatoknak a százalmasan ellátott osztrák-magyar csapatok nem voltak képesek többé ellenállni. Rég ismeretes az a szörnyű nyomor, amely ezt a reményvesztett hadsereget megülte. Tábornokok emlékirataiban, névtelen harcosok vallomásaiban, írók és haditudósítók utóbb napvilágra került tanúskodásaiban megdöbrentő adalékokat olvashatunk ezekről a kétségbeejtő állapotokról. A mesterségesen elvakított és megvadított tömegszendvények teljes kritikátlan-sága kellett hozzá, hogy éhez a romláshoz még más okot is keressenek az összeomlás magyarázatául.

Október végére az osztrák-magyar arcvonall összeomlott, a csapatok részben felbomlott kötelékekben özönlöttek vissza. Az olasz vezérkar utolsó hadijelentése fellengős retorikával adta tudtára a világnak az ősellenség, a Habsburg-birodalom megsemmisülését. Ezen a harcúeren már noyeinber 3-án megkötötték a fegyverszünetet. Az olasz hadvezetés körültekintő okossággal aknáza ki a kedvező helyzetet. Diplomáciai ügyességét a magyar katonák máig is emlegetik. A fegyverszünet később lépett életbe, mint ahogy az osztrák-magyar csapatok gondolták; a harcot megszünetető katonáink százezrei akkor sehogysem értették, miért kerültek hadifogságba.

A hadtörténetírás azóta minden részletében tisztázta ennek

a győzelemnek a körülményeit. Egy nemzeti szocialista német író 1936-ban megjelent könyvében így emlékszik meg az olasz háború befejezéséről: „Az osztrákok megszüntették a harcot, a hadsereg felbomlott vagy a fegyverszüneti feltételek megszegésével fogságba esett (450.000 fogoly és 700 ágyú került az ellenség kezébe); e belsőleg széjjelzilált, visszaözlő ellenség összefogdosását ünnepli Itália, mint a vittorio veneto-i győzelmet.” (Adam Buckreis: Politik des 20. Jahrhunderts. 401. o. Panorama Verlag, Nürnberg.)

Még előbb, szeptember végén Bulgária dőlt ki a sorból. 25-én kormánya kénytelen volt fegyverszünetet kérni. Ebben az időben már Törökország sorsa is meg volt pecsételve.

A központi hatalmak katonai összeomlását az ellenség részéről nemcsak fegyveres erő kifejtés, hanem egy hosszú béke-offenzíva is megelőzte. Ennek a diplomáciai hadjáratnak a legnagyobb figyelmet kell szentelni. Mint a békeszerződések módosításáért folytatott küzdelem angol előfutára, Keynes írta a békeszerződések gazdasági következményeiről szóló könyvében: „A világ jövő kormányzására vonatkozólag két terv versengett egymással, Wilson elnök tizennégy pontja és Clemenceau karthagói békéje. De a kettő közül csak az egyiknek volt létjogosultsága; az ellenség nem adta meg magát kényre-kedvre, hanem feltételeket fogadott el, amelyek előre körvonalzták a békeszerződés általános jellegét.”

Mialatt a harctereken lejátszódott a katonai összeomlás drámája, amelynek zárójeleneteit az imént madártávlatból leírtuk, a tűzvonalban álló hadseregek feje felett üzenetek röpködtek, ajánlatok és ellenajánlatok mentek egyik féltől a másikhoz, beszédek és nyilatkozatok hangzottak el, tervek és pontozatok kerekedtek ki a béke utáni vágyakozásból. A központi hatalmak erejük fogyatékán ezekbe a pontokba kapaszkodtak, amelyek azzal tetszelegtek, hogy a világháború drámáját megnyugtató befejezéshez juttatják. Az alkudozás közben aztán minden jószándék elpárolgott, ahogy a döntés egyre közeledett és az antanthatalmak győzelme egyre kevésbé volt kétséges, Wilson egyre szigorúbban követelt érvényt a maga szelídségének. S ily módon csakhamar kialakult az a lélektani helyzet, hogy a békepontok körül a háborús szellem lebegett, az engedékenység lehellő szövegek körül az irlgalmatlanság ösztöne lobogott s a tizennégy pont alighogy a világra jött, máris meghaladott szándék volt. A világháború utóján először hétről-

hétre, aztán napról-napra, végül óráról-órára meghaladottabb lett; legvégül pedig, a békekötés idején már nem maradt belőle egyéb, mint egy szövegezési probléma: hogyan lehet a békeszerződéseket úgy megalkotni, hogy benne legyenek ugyanazok a szavak és mögöttük legyen a visszájára fordult valóság.

De igazságtalanság volna mindezért Wilsonnak valami ördögi cselszövő hajlandóságot tulajdonítani. Sokkal egyszerűbb és átlátszóbb jellem volt annál, semmint hogy ilyesmire képes legyen. Jóhiszeműen hitt pontjaiban, meggyőződéssel szövegezte és egészítette ki újabb és újabb békenyilatkozatait. Nem győzött elég hatásos és végérvényes formát keresni nekik, nem ismert fáradságot diplomáciai igyekezetében, hogy a gonosz ellenséget rábírja, mondaná rá az áment ezekre a pacifista imádságokra és könyörgésekre, úgy, hogy a törvényből egyetlen kis ióta sem vétetnék el, valamig be nem teljesedik. Igazán önhibáján kívül történt, hogy prédikatori szögletessége pótolta egy falka simulékony ravaszságú diplomatát s hogy utópiák festett egébe meredő kancsalsága azt a hatást érte el, amit különben csak az indulatok és ösztönök útvesztőjében biztosan tájékozódó éleslátás tudna elérni.

A tizennégy pont a következő követeléseket tartalmazta: a titkos diplomácia eltörlése; a tengerek szabadsága; a nemzetek egyenlőjogúsága a kereskedelmi kapcsolatokban; a fegyverkezések csökkentése; a gyarmatok kérdésének szabad és pártatlan rendezése; a megszállott orosz területek kiürítése és az orosz kérdés rendezése; Belgium kiürítése és szuverenitásának helyreállítása; a megszállott francia területek kiürítése és „jóvátétele annak az igazságtalanságnak, melyet Németország 1871-ben Elzász-Lotharingia elvételével elkövetett s amely a világ békéjét ötven éven át nyugtalanította”; Olaszország határainak kiterjesztése a néprajzilag olasz területek belefoglalásával; Ausztria-Magyarország népei szabad fejlődésének biztosítása; Románia, Szerbia és Montenegro kiürítése és helyreállítása, szabad kijárási Szerbiának az Adriára, a Balkán-államok politikai és gazdasági függetlenségének biztosítása; Törökország idegen népeinek önrendelkezési joga, a tengerszorosok semlegesítése; az önálló lengyel állam helyreállítása; végül, mindezek betetőzésére a népszövetség megalapítása.

Csak úgy találokra szemelgessük a pokol tornácát jószándékkal kövező prédikatori igyekezetnek ezt a kiskatéját. Jól tudjuk, mit jelentett gyakorlati megvalósulásában „Ausztria és

Magyarország népeinek szabad fejlődési lehetősége”: három millió magyar elszakítását az anyaországtól és a nemzeti egyéniségük fenntartására irányuló, már nem is emberi alapjogok, de egyenesen emberi életösztönök kíméletlen elfojtását. A titkos diplomácia eltörlésének és a fegyverkezés korlátozásának követelésén csak nevetni lehet, ha arra gondolunk, hogy milyen szándékok takarója volt ez a két pont; a népszövetséghez pedig külön fejezetek kellene, mert csak úgy sommásan a többi között nem lehet érdeme szerint nevetni rajta. E futó szemle végén Keynes megjegyzését idézzük a tengerek szabadságáról: azt az elnök mindjárt Európába való áthajóztában beleejtette a tengerbe, hogy ezzel kedveskedjen a brit admirálisnak.

Február 11-én Wilson ismét izent: „Nem lesznek bekebelezések, nem lesz hadisarc, büntető kártérítés. Minden területi rendezés, amelyet ez a háború szükségessé tesz, az illető lakosság érdekében és annak a javára fog történni s a megállapodás nem lesz igények kölcsönös kiegyenlítése versengő államok között.”

Szeptember 27-én New Yorkban mondott beszédében kijelentette, hogy „a megállapodások alapjai nem lehetnek egyes nemzeteknek vagy a nemzetek csoportjainak olyan sajátos vagy külön érdekei, amelyek nem egyeztethetők meg az összesek külön érdekeivel. A népszövetség nagy családján belül nem köthetők szövetségek vagy külön megegyezések és megállapodások.”

Oldalakon keresztül lehetne idézni ezeket a nyilatkozatokat, amelyek a maguk kenetes és szelíd egyhangúságával hétről-hétre konok biztonsággal morzsolták le az arcvonalak mögött senyvedő tömegek maradék ellenálló kedvét is. Az antantállamok vezető politikusai méltánylóan hallgatták a megváltó terveket és tovább készültek a győzelemre. Clemenceau ezzel a programmal vette át Franciaországban a miniszterelnökséget: „Je fais la guerre.” (Háborút viselek.) Január végén Németország nagyvárosaiban politikai tömegsztrájkok törtek ki; néhány hónappal később már a nyugati harctéren egy német hadosztálynak, amely a visszavonulók között legtovább kitarzott, a többi csapatok katonái ezt kiáltották: „Sztrájktrörök! Háború-meghosszabbítók!” Ausztria-Magyarországban a nehézségek nőtön-nöttek; Károly király trónralépése óta emberi jóindulatból állandóan kereste a békekötés lehetőségeit. Augusztusban a monarchiát a németek már csak nagynehezen tarthatták vissza különbéke kötésére irányuló szándékától. Az események megmutatták, hogy ez a szándék nem önzésből fakadt, hanem azok-

nak az eseményeknek tudomásul vételéből és azoknak a tényeknek a mérlegeléséből, amelyekről a német hadvezetés odaig nem akart tudomást venni.

Október 5-én végre az újonnan kinevezett Miksa badeni herceg kormánya Wilsonhoz fordult, elfogadta a tizennégy pontot és a béketárgyalások megkezdését kérte. Ausztria-Magyarország és Törökország hasonló tartalmú jegyzékkel fordultak Wilsonhoz.

Innen kezdődik teljes határozottsággal az a diplomáciai játék, amelynek rendjén a központi hatalmakat a Wilson-féle pontok feletti alku során lépésről-lépésre szorították újabb és újabb engedmények adása, újabb és újabb biztosítékok vállalása felé. A játék végére az antanthatalmak elérték, hogy ellenségeik az önvédelem eszközeinek utolsó foszlányaitól is megfosztva állottak velük szemben, a központi hatalmaknak pedig nem volt más menedékük, mint a megszorításokkal, szigorításokkal és biztosító feltételekkel körülbástyázott tizennégy pont. S a bástyák mögött hovatovább nem maradt egyéb, mint egy párává foszló látomás.

Október 10-én Wilson válaszol. Kijelenti, hogy mindaddig nem köthet fegyverszünetet, amíg a központi hatalmak hadai az Egyesült Államok szövetségeseinek földjén állanak. Ezenfelül azt hiszi, hogy az új kancellár is csak azoknak a hatalmi tényezőknek a nevében beszél, akik eddig vezették a háborút.

Az archimedesi csavar működésbe jön. A szabadelvű rokonszenveiről régtől fogva jól ismert Miksa badeni herceg nem eléggé megbízható demokrata, vagy ha netán ő maga az lenne, báb a császári kényuralom kezében. Ez a játék folytatódik majd mindaddig, amíg a demokráciák nemzetközi testvériségének jelszavát lobogtató önző és irigy nacionalista külpolitika egyre sikeresebben működik közre a weimari köztársaság megfojtásában.

Két napra rá Németország válaszol: Ausztria-Magyarországgal egyetértésben kész kiüríteni a megszállva tartott területeket, egyben kijelenti, hogy jelenlegi kormánya a birodalmi gyűlés többségére támaszkodik. Újabb két napra rá Wilson: meg kell semmisíteni minden hatalmi tényezőt, amely a világ békéjét képes zavarni. S a hatalom, amely jelenleg Németország sorsát intézi, ilyen. Október 18-án Ausztria-Magyarország is választ kap fegyverszünetet kérő jegyzékére. A válaszból kiderül, hogy az Egyesült Államok időközben elismerték a „cseh-

szlovák” nemzeti tanácsot hadviselő kormánynak, tehát Csehszlovákia és a központi hatalmak között hadiállapot van. Állam, amelynek nincs területe — vájjon hol tanult Wilson nemzetközi jogot? Egy volt prágai magántanár, Edvard Benes, évek óta bizonyítgatja az antant államférfiainak, hogy a világ kohóiban igenis készül a „csehszlovák” államiság. Ez a reménybeli homunculus elég Wilsonnak, hogy rövidesen felrúgja azt a pontját, amely szerint Ausztria-Magyarország nemzetiségeinek szabad fejlődést kell biztosítani; kijelenti a válaszjegyzékben, hogy miután a „csehszlovákoknak” már *egy* olyan szilárd és határozott körvonalakat öltött kormányzati szervük van, amely ennek az állítólagos népnek minden katonai és politikai kérdését intézheti, maguk lehetnek a bírák saját ügyükben, a monarchia ebbe nem szólhat bele. 20-án a német kormány újra biztosítja Wilsont, hogy parlamentáris alapon áll. 23-án Wilson a német császár lemondását követeli. A birodalmi gyűlés módosítja az alkotmányt, a hatalmi túlsúly a császár kezéből a népképviselőre száll át. Október végén Ausztria-Magyarország forradalmi megmozdulások következtében darabokra esik, november 3-án Kielben, a matrózok fellázadnak és ezzel megkezdődik a német forradalom. A forradalom országról-országra harapózik, a német fejedelmek egymásután mondanak le. Eközben november 5-én Wilson elküldi Németországnak a választ, amelyet szövetségeseitől kapott s megjegyzi, hogy a szövetséges haderők főparancsnokságát felhatalmazták, hogy közöljék a fegyverszüneti feltételeket a németekkel. A fegyverszüneti feltételeket elfogadták és végrehajtották; a vesztés német hadsereg hadi anyagától megfosztva húzódott vissza a Rajna mögé. A tizennégy pont november 5-én a majdani béketárgyalások alapja lett, két megszorítással: az első a tengerek szabadsága, amely kérdésben „a szövetségesek teljes szabadságot tartanak fenn ma guknak”; így nevezték el a meghosszabbított tengerzárát, amely a legyőzött népek szenvedését meghosszabbította, persze csak azért, hogy eszükbe ne jusson tágítaniok a magasztos tizennégy ponttól. Úgy látszik az antanthatalmak jóelőre tisztában voltak vele, hogy a békeszerződésekben mennyi marad majd belőlük. A második megszorítás szerint „Wilson elnök kijelentette, hogy a megszállott területek helyreállítandók. A szövetséges hatalmak úgy vélik, hogy ez intézkedés értelmezése tekintetében semmiféle kétségnek nem szabad fennmaradnia. Úgy értik ezt, hogy Németország köteles megtéríteni mindazokat a károkat.

amelyeket Németország szárazföldi, vízi, vagy légitámadás által a szövetséges államok polgári lakosságának vagy ezek tulajdonában okozott.”

Ez a tizennégy pont alkalmazásának mintadarabja. A hadikárpótlás nélküli béke ígéréteiből így lesz az intézményes nemzetközi fosztogatás politikai rendje, amely megrontja a világ-gazdasági életét s a képtelen követelések végül évtizedes huzavonák után zsugorodnak csak észszerű mértékre, ám mire ez megtörténik, már ebben a formában sem lehet őket végrehajtani, olyan pusztítást okoztak előbb a világgazdaság életében. A központi hatalmak elfogadták az antant feltételeit; 1918 november 5-én a Wilson-féle béketerv kétoldalú nemzetközi megállapodássá lett, a leendő békekötés előszerződésévé. Az egyezményes békekötés tervéből és ígéréteiből így lett „karthágói béke”, a fegyverek háborújából új és hasonlóan kegyetlen békeháború. Ennek a háborúnak a vesztesei módosított formában alkalmazni lehet majd a bibliai mondást: aki fegyverrel fenyegetőzik, fegyveres fenyegetésnek kénytelen engedni.

3. VÉR ÉS ARANY

A világháború négy esztendeje alatt a központi hatalmak 23 millió, az antanthatalmak pedig 42 millió katonát állítottak zászlók alá. Ezek közül a washingtoni központi statisztikai hivatal számítása szerint körülbelül nyolc és félmillió lelt hősi-halált, — vagy ahogy az angolok mondják: „megölték a háborúban” (*killed in the war.*) Németország 1,770.000, Oroszország 1,700.000, Franciaország 1,363.000, Ausztria-Magyarország 1,200.000, a Brit Birodalom 1,070.000, Olaszország 650.000, az Egyesült Államok 50.000 embert áldozott fel a Molochnak. Minden nyolcadik hadbavonult elesett és minden harmadik megsebesült.

Egy nemzetközi statisztikai egyesület számítása szerint az Egyesült Államokban 2000, Oroszországban 107, Angliában 66, Ausztria-Magyarországban 50, Németországban 35, végül Franciaországban 28 lakosra esik egy elesett vagy eltűnt.

A véradónál mivel sem kisebb a pénzadó. Gaston Jèze párizsi professzor szerint Franciaország háborris költségeit hozzávetőleg 150 milliárd frankra lehet becsülni. Éhez az összeghez azonban hozzá kell még számítani azokat a kiadásokat, amelyek az államot a háború következményeiként terhelték; ezek Gide professzor szerint 1930-ig 90 milliárd frankra tehetők. Eszerint Franciaországnak 240 milliárd frankjába került a győzelem.

Nagybritannia háborús kiadásait ugyancsak Jèze 8600 millió fontra, Bogart amerikai közgazda pedig 8805 millió fontra becsüli.

Az Egyesült Államokat sokkal kevésbé sújtotta a háború, mint az európai országokat. Készvétele a háborúban mégis óriási összegekbe került — hivatalos becslés szerint 33 és félmilliárd dollárba.

Olaszország háborús kiadásai! ugyancsak Bogart közel 12 és félmilliárd dollárban állapítja meg.

Magyarország háborús kiadásai — csak az állam készpénzben teljesített kiadásait számítva, 1918 október 31-ig — Teleszky János számítása szerint csaknem 18 milliárd aranykoronát, illetve több mint 20 és félmilliárd pengőt tesznek ki.

Ausztria hadikiadásai — pengőre átszámítva — megközelítik a 40 milliárdot.

Végül Németországnak 141 és félmilliárd márkájába (192 és félmilliárd pengő) került a négy háborús év.

S a vér és arany egyenlegét fejezzük ki egyetlen számban: minden katona megölése 20.000 dollárba került.

A Párizsban összeülő békekonferenciát a négy esztendő irtózatossá pusztítás után a világ újjászületésének reménye kísérte. Az utolsó háborús év quasi-békétárgyalásai a harcban álló seregek feje felett méltányosságot és megegyezést ígértek; ehelyett csakhamar kiderült, hogy a békeszerzők irgalmatlanabbak, mint voltak valaha is az újkorban bármely háború győztesei.

Nitti volt olasz miniszterelnök szerint az 1814. évi bécsi kongresszuson résztvett abszolút monarchiák jámbor pacifisták voltak az 1919. évi párizsi békekonferencián nyüzsgő telhetetlen plutokratikus demokráciákhoz képest. A párhuzam valóban csábító. Amit a nagy olasz államférfiú a demokrata lelkiismeret önvizsgálatának eredményeként fogalmazott meg ebben a tételben, azt egy választékosan és tetszetősen intellektuális angol *tory*, Winston Churchill kedvtelve építette ki széles párhuzammá a régi jó idők és a mai világ között.

Micsoda ellentét van a két világtörténelmi esemény között, kiált fel Churchill. 1814-ben a győztes szövetségesek majdnem egész Európa tényleges birtokában voltak. Rendelkeztek az erőhatalommal, hogy terveiket megvalósítsák. 1919-ben a szövetségesek sokkal kimerültebbek voltak és fontos területek teljesen kisiklottak ellenőrzésük alól. (Churchill itt a Szovjetre gondol.) 1814-ben hivatásos diplomaták, akik egész életükön át a politika iskoláját járták, előkelő és szertartásos visszavonultságban igyekeztek húsz fergetes esztendő után felújítani és megerősíteni egy komoly és becsületes konzervatív rendet. 1919-ben szónokok és népvezérek, akik bizonytalan és váltakozó események és politikai erők jóvoltából küzdöttek fel magukat Pályájuk tetőpontjára, amely a szövetségesek győzelmével esett

egybe, a közvélemény vízmosásos talaján botorkálva hirdették, hogy új élet felé vezetik az emberiséget. 1814-ben a diplomáták, akiknek jogcíme a hatalom kezeléséhez abszolút uralkodók szilárd tekintélyén nyugodott és nem függött a közvélemény szélségeitől, kényelmes és biztonságos bizalmas összejöveteleken dolgoztak; 1919-ben zürzavaros demagógok ágáltak a színen, akik azonban egyszersmind elszánt cselekvő emberek voltak. S mindegyik számára előbbrevaló volt a saját személyes érdeke, ami meg azonos volt egy pártérdekkel, mint a béke egyetemes ügye.

Churchill előadása természetesen éles világitásba helyezi az időszerűtlenné vált konzervatív világfelfogás összes önellentmondásait. Nehéz megérteni, hogy ha Európa összes területei felett korlátlan erőhatalommal rendelkezett volna az antant, miért lett volna irgalmasabb a legyőzöttekhez. Azt is bajos elképzelni, hogy ha a szövetségesek országaiban a közvéleménytől és a demokratikus kormányzati eljárások hatásaitól független politikusok lettek volna uralmon, akkor igyekeztek volna előzenyebbek lenni egy olyan politikai rendszerrel, amely valóban ilyen alapokon nyugodott és őket kíméletlenül fenyegette.

De ha nincs is igaza Churchillnek a múlt végleg elveszett formájának visszasóvárgásában, bizonyos, hogy igaza van a békeszerződéseket megalkotó politikusok eszközeinek kárhoztatásában.

A fegyverszünet felszabadult lelkendezését a háború végetérte felett csakhamar felváltotta a levert ellenségre irányuló acsarkodó gyűlölet. Pártpolitikai számvetéseknek ez éppen kapóra jött. Lloyd George találékony és ravasz politikai észjárása mihamar rájött, hogy a hatalmat csak úgy biztosíthatja, ha azonnal a választók elé lép, még a friss győzelem varázsával. Sokan már akkor politikai erkölcsstelenségnek, a hagyományos *fair play* durva megszegésének tartották ezt a taktikát. A közelmúltból emlékezetes, hogy Neville Chamberlain miniszterelnök a müncheni egyezmény megkötése után, amely az utolsó percben háritotta el a küszöbön álló új világháborút, elutasította magától a gondolatot, hogy közvetlenül az egyezmény megkötése után választásokat írjon ki. Úgy vélekedett, hogy ez megengedhetetlen visszaélés volna pártpolitikai célokért egy olyan lélektani helyzettel, amely független minden belpolitikai mérlegeléstől s amely az általános megriadás és a félelemtől való felszabadulás terméke. Lloyd Georganak azonban nem vol-

tak ilyen gátlásai. A választásokat kiírták s a kormány szájaára keresve sem kínálkozhatott hatásosabb taktika, mint a háború szenvedéseiből kikelt gyűlöletet a levert ellenség felé fordítani, aki pedig maga is ugyanannyit szenvedett.

A kormány először maga is meg volt lepve, mikor észrevette, hogy az új jelszavak milyen hatásokat és milyen lelkes visszhangot váltanak ki a háborút átvészelt tömegekből. Churchill idéz egy akkori rendőri jelentést, amelyben ez olvasható: „Minden társadalmi osztály egyöntetűen vélekedik ebben az ügyben. Még azok is, akik pár hete a békéért agitáltak, most azt mondják, hogy a németeknek az utolsó fillérig mindent meg kell fizetniök.” A leszerelt katonák, a német táborokból hazakerülő foglyok, a rokkantak szomorú tömegei mind-mind az engesztelhetetlen szándékokat élesztették. De legádázabban a nők vetették bele magukat a gyűlölet választási hadjáratába. Közülük hét millió először járult az urnák elé s ez az alkalom is igazolta azt a régebbi politikai megfigyelést, hogy az érzelmi befolyásolásnak nagyon hozzáférhető és tapasztalatlan női választótömegek nem mindig hatnak kedvezően politikai kérdések eldöntésére.

Barnes munkáspárti vezér november végén egy népgyűlésen egy közbeszólásra válaszolva ezt mondta: „A császárt említették. Nekem erről az a véleményem, hogy fel kell akasztani.” A versaillesi szerződés rendelkezéséhez képest utóbb meg is indult ellene a kiadatási eljárás; Hollandia azonban megtagadta kiszolgáltatását s a háborúért felelősnek tartott vezető államférfiak perbefogásának képtelen ötlete lassan le is került a napirendről.

A józan ész reménytelenül alárendelt szerepre jutott ebben a választási hadjáratban. Míg eleinte a pártvezérek kiáltványai csak a leszerelésről és a népszövetségről, a háború jövőbeli kiküszöböléséről beszéltek, pár nappal később minden egyebet háttérbe szorított a császár akasztása és a hadikárpótlás. Egy hónappal a fegyverszünet után Lloyd George hivatalosan is a kormány választási jelszavává tette a császár perbefogását és Németország teljes kártérítési kötelezettségét. „Koalíciós jelöltre szavazni — írja Keynes — annyit jelentett, mint keresztre fejezíteni az Antikrisztust — és Németországra hárítani az angol államadósságot.”

Így az angol politika akkori irányítói a választási demagógia hatásvadászata kedvéért elkötelezték magukat, hogy a le-

győzöttektől olyasmit követelnek majd, ami ellenkezik azzal a ünnepélyes ígérettel, amelyben bizakodva az ellenség letette a fegyvert.

Még inkább ez volt a helyzet Franciaországban. Franciaország félszázadon belül a második német betörést élte át. Saját területén tapasztalta a háború embertelen pusztításait. A biztonság után való vágya, a legyőzöttek is retteggve félt ellenségtől való állandó nyugtalanlansága könnyűszerrel behajszolták az egész népet a békeszerződések könyörtelennél könyörtelenebb intézkedéseinek követelésébe és helyeslésébe.

Az érzelmi szempontok mellett a *nervus rerum* is egyre súlyosabb ideglázat okozott a „jóvátétel” számlájára váró szövetségesek szervezetében. Bármilyen képtelen ötlet is volt a legyőzött és megsemmisítésre ítélt központi hatalmaktól remélni a háború költségeit, Anglia kivételével a győztesek is olyan helyzetben voltak, hogy kénytelenek voltak erre az elemi józan-ságot is megcsúfoló reménykedésre. Anglia nem alapította pénzügyei rendezését a jóvátétel reménységére. Keynes szerint az angol államférfiak váratlan szerencsének tekintették volna, ha valamihez ezen a címen hozzájutnak, de el voltak rá szánva, hogy enélkül is rendbehozzák államuk pénzügyeit. Franciaországban és Olaszországban azonban más volt a helyzet. Mindkét ország államcsőd előtt állott. Ha kiderül, hogy Németországra nem lehet áthárítani a háború költségeit, a francia és olasz pénzügyminiszter helyzete azonnal lehetetlenné vált volna.

A francia pénzügyek intézői baljós helyzetüktől, a nép pedig a sarcolás ősi háborús ösztönétől indítva, minden ígényüket ebbe az egy mondatba foglalták össze: *L'Allemagne payera*, Németország fizetni fog! A pénzügyi szakértők demagóg rosszhiszemősége fedezte a tömegek naiv bizakodását; akik pedig tudták, hogy ezek a követelések kereszttül-kasul megvalósíthatatlanok, még mindig találtak egy — számukra — értelmes okot, hogy megvalósulásukat erőltessék. Ez nem volt más, mint a törekvés Németország minél teljesebb és végérvényes tönkretételére, vagy legalább is huzamosabb időre való megnyomorítására.

Alig kell mondani, hogy ez a törekvés is époly mélyen be volt ágyazva a tömegösztönökbe, mint a német kincstár vasajtajainak feszegetése. Még egyszer ismételjük, hogy a francia nép, amely félszázad alatt két német támadást állt ki saját te-

rületén, minden könyörtelenséget helyeselt, mert országa jövőbeli nyugalomát remélte tőle.

1871 után Németország és Franciaország népessége körülbelül egyenlő volt. A német nehézipar és a hajózás ekkor még nagyon fejletlen volt. Franciaország sokkal gazdagabb volt, a két ország gazdasági erőforrásai még Elzász-Lotharingia átcsatolása után is nagyjából egyenlőek voltak. Négy évtized alatt azonban a helyzet teljesen megváltozott. A világháború kitörésekor Németország lakossága 70%-al nagyobb volt, mint Franciaországé. Franciaországban ellenben a népesség szaporodása csökkent vagy jobb esetben megállott; ipara, kereskedelme, technikai felkészültsége háttérbe szorult Németországé mellett.

Az 1870-71. évi háborút a franciák elvesztették, az 1914-18. évit hála szövetségeseik pártfogásának, megnyerték; de mi lesz, ha Németország ismét erőre kap? Arra van tehát szükség, hogy Németország ellen minél könyörtelenebb rendszabályokat léptessenek életbe. Ez természetesen fokozza a németek elkeseredését, tehát újabb és még az előzőknél is könyörtelenebb rendszabályok kellenek. Egyszerű logika ez, a vége csakugyan nem lehet más, mint az imperialista hóbort évezredes jeligéje: *Ceterum censeo... esse delendam!*

Minden eszközzel meg kellett tehát próbálni, hogy Németországot visszakényszerítsék az 1870 körüli állapotába. Területek elvételén kívül, ami csak keveset lendíthetett, tervszerűen igyekeztek tönkretenni gazdasági rendszerét, ipari szervezetét, közlekedési hálózatát. A legnagyobb, de kezdettől fogva a legreménytelenebb francia álom azonban a német törzsi partikularizmus felélesztése, a birodalom egységének megbontása volt. 1920-ban sikerült elérniök, hogy Münchenbe külön követet küldhettek. A követség négy évig állott fenn. Létezése volt az egyetlen eredmény, amelyet a franciák a délnémet különválási hajlandóságok körül elértek.

4. A PÁRIZSKÖRNYÉKI BÉKESZERZŐDÉSEK

1918 december 13-án Wilson megérkezett Párizsba. Győztesek, legyőzöttek és semlegesek egyaránt felcsigázott reménykedéssel fogadták. Párizs 1919-ben soha nem látott bábeli nyüzsgés tanyája lett. A békekonferencia házatáján tarka vásári sokadalom zsibongott. Régi nemzetek képviselői között a történelem homályában élő népek, néptörödékek és törzsek kiküldöttei tüntek fel, valamennyi azzal a vágyódással és reménységgel, hogy az újuló világ kohóiból a maguk régtől fogva dédelgetett vagy máról-holnapra támadt kívánságaiknak megfelelő politikai és gazdasági formák öntvénye kerül majd ki. A népek, törzsek, fajok, a vallási, nemzetiségi, nyelvi tömörülések egymással versengő és egymásnak ellentmondó kívánságainak szövevényében teremtett lélek nem tudott eligazodni. A konferencia szóvivőinek, a nagyok bizalmába bejáratosoknak és a hátsó lépcsőkkel ismerős szürke eminenciáknak íróasztalát és papírkosarát emlékiratok és beadványok tömege borította el. A kívánságoknak és reménykedéseknek, bizakodásoknak és vágyakozásoknak ebben az örvénylésben látott munkához a békekonferencia.

1919január 18-án kezdték el a versaillesi kastélyban, természetesen a legyőzöttek képviselői nélkül. A konferencia bíróság volt, amely gondosan mérlegelte az összes terhelő tanuk vallomását, távoltartotta a mentő tanukat, meghallgatta a lehető legkülönbözőbb szakértői előadásokat, lépten-nyomon szólásra hívta fel a vádlókat és soha szót nem engedett a védelemnek s mikor mindennek végére ért, behívta *ad audiendum verbum* a vádlottakat. Fellebbezés, perorvoslat, semmisségi panasz: az ilyesmi hiányzott ennek a különös areopagnak a szótárából.

A szövetséges és társult hatalmak tízes tanácsa a gyakorlat-

ban csakhamar négy államférfi konferenciájává apadt. Wilson, Clemenceau, Lloyd-George és Orlando voltak az ítélő bírák. Közülük is igazában csak hármukra tartozott a világ dolga; Orlando, az olasz miniszterelnök, szerényen meghúzódott Clemenceau balján s csak azon fáradt, hogy a megtépázott győztes, a fáradt és bensőjében erőtlén Itália számára minél nagyobb részt biztosítson a zsákmány elosztása során. Nem nagy sikerrel dolgozott. Ami a többi hármat illeti, Wilson meg akarta váltani az emberiséget, Clemenceau a poklokra akarta juttatni a németeket, Lloyd George pedig, a földrészekben gondolkodó államférfi méreteire felnagyított tyúkprókátor, ravaszul vigyázta Anglia érdekeit. A négy nagyok közül egyedül Clemenceau volt az, akinek határozott tervei voltak s aki tudta, hogyan fogjon hozzá megvalósításukhoz. Nagyon öreg ember volt már, aki többnyire behunyt szemmel, érzéketlen arckifejezéssel, összekulcsolt kezekkel üldögélt brokátkarosszékében. Ritkán szólalt meg, de ha Franciaország érdekei forogtak kockán, egyszerre visszatért belé az élet. Egész életében rettegett ellenzéki vezér volt, hírhedt kormánybuktató, parlamenti és vívótermi párbajok hőse. Soha építő gondolattal nem jelentkezett a politikában. A világháború utóján került hatalomra, könyörtelenül letört minden „defétista” hajlandóságot és korbácsot suhogtatva hajszolta Franciaországot kietartásra és győzelemre. Nem hitt a méltányosságban, csak az erős és kevésbé erős kompromisszumában; a szánalomról és a részvétről azt tartotta magában, hogy az ilyesmi oktalan és céltalan fényűzés egy olyan világban, amelyben minden azon fordul meg, hogy történetesen ki rendelkezik túlerővel.

Lloyd George Angliát képviselte, ami annyit jelentett, hogy egy öt világrészre terjedő hatalom ügyes-bajos dolgaival kellett törődnie. Ebben a hatalomban mindig jó volt egy jókora adag természetes önzés, de ha ezt úgy lehetett lecsillapítani, hogy másoknak nem kellett miatta túlságos áldozatot hozni, még mindig egy tűrhető eleme volt a világ rendjének. Lloyd George és honfitársai azonban alig tudtak valamit Európa ügyeiről s nem is nagyon fáradtak vele, hogy eligazodjanak köztük.

Wilson, a köztársasági elnöki székbe lendült doktriner tudós ép ily keveset tudott a világ valóságos állapotáról. Mikor Washingtonban a *George Washington* nevű hajóra szállt, nemcsak páratlan tekintélye volt az egész világon, de a hatalmi

túlsúly is kezében volt. Kétmilliós amerikai hadsereg állott Európa földjén, javarészt pihent és egészében kitűnően felszerelt és ellátott amerikai csapatok álltak volna őrt az Egyesült Államok tervei felett — ha ilyen tervek egyáltalában lettek volna. Ezenfelül az éhező és lerongyolt Európa az Egyesült Államok élelmiszerszállítására volt utalva, pénzügyi tekintetben pedig teljesen tőlük függött; az Unió, amely a háború előtt adós állam volt, a háború eredményeképpen átalakult Európa hitelezőjévé. Európa a béketárgyalás idején annyira el volt adósodva, hogy nem volt képes tartozásait fizetni s még addigi adósságaira is újakat kellett halmoznia, hogy megmeneküljön a csődtől.

De Amerikának esze ágában sem volt, hogy Európa csendőre legyen. Az amerikaiak képtelen lettek volna megérteni, hogy a győzelem kivívása után mire lehet jó egy milliókát számláló hadsereg. Amerikai észjárás szerint a hadsereg arra való, hogy háborút viseljen, ha a háborúnak vége, a katonák vessék le a formaruhát s a hadsereg alakuljon vissza ismét szerény miliciává, amelynek szolgálatot teljesítő csapatait vidéken kell eldugni s a városokban katonának formaruhában egyszerűen nem szabad mutatkozni. A rokkantaknak és az elesettek árváinak tisztességes ellátást kell juttatni, a hadviselteket biztosítani kell a haza hálájáról s aztán gyerünk tovább. Ha veterán szövetséget alakítanak s másfél évtizeddel előbb szerzett érdemeik alapján külön elbírásra tartanak számot, könnyfakasztó gázbombákkal széjjel kell verni őket, amint hogy így is történt. Az Európában álló kétmilliós hadsereget tehát sietve hazavitték és leszerelték. Wilson egyedül maradt az erkölcsi súlyával, igaz, hogy maga is meg volt győződve róla, hogy ennyi teljesen elég.

Wilson dicsőfénye hamar szétfoszlott a francia külügyminisztérium óratermében. Kiderült róla, hogy rövidlátó, hiú, tájékozatlan és alapjában véve korlátolt ember. Mindenki azt várta, hogy van valamilyen terve, hogy mi módon kell majd a tizennégy pont kinyilatkoztatásait megvalósítani. Wilsonnak azonban nem volt semmiféle terve, ennél fogva a békekonferencia angol és francia javaslatok alapján kezdett dolgozni. Ezenfelül hiányzott belőle a lélektani érzék, nem volt képes a környezet, a jellemek, az erények és gyöngeségek imponderábilijait felfogni. Lassú és nehezen alkalmazkodó elméjű ember volt, nem tudta követni a tanácskozások fürge fordulatait, nem volt képes eligazodni az alternatívák útvesztőiben. S olyan emberekkel ke-

rült egy társaságba, akik a diplomáciai eljárások fölünyes meseteremberei voltak. Hiúsága következményeként nem túrt maga mellett értelmes tanácsadókat, pedig ilyenekre jobban rá lett volna utalva, mint bármelyik tanácskozó fél. Az amerikai küldöttségnek voltak ugyan kitűnő szakemberei, de ezek a maguk szűkreszabott szakértelmük területén túl alig mozdultak és ép oly keveset tudtak Európáról, mint maga az elnök. De különben is a békekonferencia legfőbb fóruma a négyes tanács volt, amely Wilson elszigeteltségét teljessé tette. Tanácsadóitól távol olyan területen botorkált, amelyen minden lépését mások tapogatózása vagy tapogatózásnak álcázott ravasz kezdeményezése jelölte ki.

Míthogy nem volt semmiféle saját elgondolása, ötlete vagy terve, a kezdeményezést és a kiindulópont megjelölését mindig kénytelen volt másoknak átengedni. Ha a felvetett javaslat nem egyezett tétova szándékaival, csak a tagadás álláspontjára helyezkedhetett. Ez pedig nem volt alkalmas taktika szövetségekkel és barátokkal szemben, akik ebből könnyen azt a fegyvert kovácsolhatták volna, hogy oktanul kedvez a legyőzött ellenségnek. De erre nem igen került a sor, mert holmi olcsó látszatengedménnyel könnyűszerrel megszerezték beleegyezését a legképtelenebb ötletekhez is. A francia jogi szakértők kodifikációs lelménye olyan körmönfont ötleteket termelt, amelyekkel egy Wilsonnál sokkal okosabb és ravaszabb embert is be lehetett volna csapni.

Így készült el elsőnek a versaillesi béke, kandalló melletti suttogások, meghitt teremsarkokba való bizalmas visszavonulások, folyosói sürgés-forgások eredményeként. A négyestanács rendre elfogadta mindazokat a rendelkezéseket, amelyeket az önző szándékok gazdasági és politikai szakértői kigondoltak s a konferencia szürke eminenciái formába öntöttek. A kodifikátorok boszorkánykonyháiban addig főzték, párolták, szűrték és filtráltak a válogatott mérgeket, amíg a jámbor Wilson elhitte, hogy kész a nagy elixír az emberiség számára.

1919 május 7-re megidéztek Versaillesbe a német békeküldöttséget és átadták neki a feltételeket. Semmi lényeges módosítást nem sikerült elérnie. A szövetségesek ultimátummal kényszerítették ki a feltételek elfogadását. Június 28-án a békeszerződést Versaillesben aláírták.

A eltételek szerint Németország átengedte Eupent és Malmedyt Belgiumnak, Elzász-Lotharingiát Franciaországnak, Ke-

letporoszország és Pomeránia egyes részeit, Posent és Felsőszilézia egyes részeit Lengyelországnak, Észak-schleswiget Dániának. Dánia becsületesen kijelentette, hogy a kívánsága nélkül felajánlott területet csak népszavazás alapján hajlandó elfogadni. Felsősziléziából jutott valami Csehszlovákiának is, Keletporoszország legészakibb csücske, a Memel-vidék, valamint Danzig a népszövetség gondozása alá került. Le kellett ezenkívül Németországnak mondania összes gyarmatairól, amelyeket megint csak a Népszövetség osztott szét a szövetségesek között, annak a paragrafusnak alapján, hogy egyes elmaradt népek és országok a mai világ különlegesen súlyos viszonyai között nem képesek magukat kormányozni, ezért igazgatásukra olyan államoknak kell megbízást adni, amelyek földrajzi viszonyaiknál vagy egyéb körülményeiknél fogva erre alkalmasak. A szerződés politikai rendelkezései szerint Németország hozzájárult Belgium semlegességének megszüntetéséhez, kötelezettséget vállalt, hogy nem épít erődítményeket és nem tart katonaságot a Rajnától nyugatra kijelölt ötven kilométer szélességű zónában, elismerte Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország függetlenségét, beleegyezett, hogy a Saar-vidéket tizenöt esztendőre a Népszövetség igazgatása alá helyezték, ami után a lakosság népszavazással dönt majd hovatarozása felől, lemondott a Bresztlitovszkban és Bukarestben kötött békékben elért eredményekről.

Hadseregét 100.000 főre korlátozták, a tiszteket is beleértve. A vezérkart fel kellett oszlatni és nem volt szabad hadiakadémiát és katonai iskolákat fenntartani. A vámőrsek és kikötői őrségek számát az 1913. évi létszám egyhatodrésszében állapították meg. Pontosan megszabták, hogy összesen 102.000 puskát, 40,800.000 töltényt és ennek megfelelő számú egyéb hadianyagot szabad megtartani, a többit ki kellett szolgáltatni. El kellett törölni az általános védkötelezettséget s a hadsereg zsoldos katonasággá kellett, hogy váljon, a legénységnek 12, a tiszteknek 25 évi szolgálati idővel. Mindezeknek a rendelkezéseknek a végrehajtására szövetségközi ellenőrző bizottságokat rendszerezsítették Németország költségére.

Jóvátétel címén irtalmatlan hadisarcot követeltek, mind Németországtól, mind szövetségeseitől; ez a követelés Európa gazdasági romlásának előidézője lett.

A békeszerződés aláírását az egész birodalomban ádáz elkeseredés kísérte. Hindenburg tiltakozása jelül lemondott fő-

parancsnoki tisztségéről. Berlinben diákok kihozták a múzeumokból az 1870—71. évi hadjáratban zsákmányolt francia zászlókat, melyeket a szerződés szerint vissza kellett volna adni Franciaországnak és Nagy Frigyes szobra előtt elégették valamennyit.

Soron következett Ausztria, amelynek június 2-án adták át a békefeltételeket. Déltirol németlakta részét egészen a Brenner-hágóig, valamint Bozent és Meránt Olaszország kapta. A fasizmus uralomra jutása után Déltirol szintiszta német lakossága kegyetlen sorsra jutott. A diktatúra az átcsatolt területeken a legirgalmatlanabb nemzetiségi elnyomást honosította meg s a déltirolói németek megújuló panaszaival állandóan foglalkoznia kellett a világ közvéleményének, anélkül, hogy valamit is lehetett volna tenni értük. Helyzetük húsz év múltán, a német és olasz fasiszta diktatúrák fegyverbarátsága közben sem változott meg. A német nacionalizmus azonban bölcsen számot vet a külpolitikai körülményekkel s tudja, hogy egy erős szövetségest nem volna érdemes *volksbeivusst* táncmultságokkal és egyéb tüntetésekkel bosszantani, még akkor sem, ha hagyná. A cseh-morva tartományok a Magyarországtól elorzott Felvidékkel együtt Csehszlovákiává lettek, Galícia Lengyelországnak, Bukovina pedig Romániának jutott. A hadsereget 30.000 főre kellett korlátozni. Végül Ausztriának köteleznie kellett magát arra, hogy nem törekszik a Németországgal való egyesülésre, jóllehet az egyes tartományok vezetőségének kezdeményezésére rendezett népszavazások 99%-os többségeket mutattak a csatlakozás javára, még pedig az akkori körülményeknek megfelelően minden kényszereszköz igénybevétele nélkül.

Bulgária 1919 szeptemberében kapta kézhez a békefeltételeket. Aránylag enyhén bántak vele, talán azért, mert kerek egy esztendővel előbb ő dőlt ki először a sorból, miután 1912 óta ki nem fogyott a háborúskodásból s kellő támogatás híján erejének végére ért. A neuillyi békeszerződésben, amelyet november 27-én írtak alá, Bulgáriát 1913 évi határai közé szorították vissza. Kűdñðþ kegyként pontosan megállapították „jóvátételi” kötelezettségét is, míg a többi legyőzöttek feje fölött állandóan ott lógott a hadisarc Damokles-kardja. Két és félmilliárd frankuyi fizetési kötelezettséget róttak rá, amelyet 1958-ig kellett volna megfizetnie. Hadseregét 30.000 főre korlátozták.

Törökország megsemmisült Sèvresben, de feltámadt Lausanneban; a sèvres-i béke papíron maradt s a papirost az új török

köztársaság széjjeltépte. A törököket külön hely illeti a háború utáni elrendezés történetében. Nekik már 1923-ra sikerült az, amit a többi legyőzöttek csak két évtized múltán érthettek el, a békeszerződések megbontása.

Utoljára, 1920 nyarán került a sor Magyarországra.

A békekötések drámájának legizgalmasabb jelenetei ekkorra már lezajlottak. Németország egyelőre beletörődött a megváltoztathatatlanban, az osztrák-magyar monarchia romjaiból alakult államok annyira-amennyire megszilárdultak. Egy történelmi fordulat kínálkozott még, a vörös hadsereg támadása Nyugateurópa felé; de a varsói csatában a szovjet támadása összeomlott, még mielőtt a nyugati hatalmak rászorultak volna Magyarországra segítségére. Ezzel elmúlt az egyetlen alkalom, amikor Magyarországnak is haszna lehetett volna az Oroszország elleni állásfoglalásából.

A világ közvéleménye 1920 júniusában már nagyjában túl volt a békeszerződések visszáságai okozta csalódáson és megdöbbenésen is. Európa lábadozón botorkált a bizonytalan jövő felé. Magyarország tulajdonképpen senkit sem érdekelt. Középeurópa területi elrendezése ténylegesen már megtörtént és senkinek sem volt érdeke, hogy a Magyarországot sújtó szörnyű igazságtalanságok ne maradnának fenn. A békekonferencia színpalái mögött a második garnitúrák emberei, a Tardieuk, Charadameok, Eisemannok és egyéb jómadarak sűrűgtek-forogtak, akik valamennyien a Magyarország testén osztozó államok lekötelezettjei voltak.

A békeszerződés az ezeréves Magyarország 325.000 négyzetkilométert kitevő területéből csak 92.000 négyzetkilométert hagyott meg. Csehszlovákiának 63.000 négyzetkilométer jutott, 3,576.000 lakossal, Romániának 103.000 négyzetkilométer és 5,265.000 lélek, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak 62.000 négyzetkilométer és 4,121.000 lélek, Ausztriának 5000 négyzetkilométer, az eredeti terv szerint 392.000 lakossal, de ebből később Sopron és öt község népszavazás útján a miénk maradt, végül Olaszországnak jutott Fiume, 21 négyzetkilométeren 50.000 lakossal. Pár árvái és szepesi faluval Lengyelország is részesedett Magyarországra területéből; a csehek az északi határon egy kis területen élő jelentéktelen lengyel szörványnt adtak át.

A hatvanhárom ősi vármegyéből mindössze tíz maradt sértetlenül Magyarország birtokában. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint cseh uralom alá 1,084.000, román uralom alá

1,705.000, délszláv uralom alá 458.000, osztrák uralom alá 80.000, olasz uralom alá pedig 6000 magyar került. 3,330.000 magyar került idegen uralom alá, az egész magyarságnak 33.5%-a.

A magyar békeküldöttség rendkívüli arányú előkészületeket tett a béketárgyalásra. Vitatkozásra, vagy valami ehhez hasonlóra azonban most sem került sor, a lelkiismeretes gondnal és tudományos alapossggal gyűjtött béketárgyalási anyagba bele sem néztek. A magyar küldöttség vezetője, Apponyi Albert gróf, francia, angol és olasz nyelven remek beszédet mondott a nagyhatalmak képviselői előtt, de a feltételeken nem sikerült változtatni. Millerand, aki ezidőben a békekonferencia elnöke volt, azt merte mondani egy magyar előterjesztésre, hogy az ezeréves birtoklásból nem származhatnak jogok, mert ez a birtoklás kezdettől fogva jogtalan volt. (!!!) A végleges szerződési feltételekkel együtt egy iratot nyújtottak át, az úgynevezett Millerand-féle kísérőlevelet, ami a világtörténelemben páratlanul álló szélhámosság volt. Azt tartalmazta, hogy a határok végleges megállapítása során még sor kerülhet módosításokra. Valójában soha ilyen eljárásra nem kerül sor. A Millerand-féle kísérőlevél ravaszul úgy volt megfogalmazva, hogy a komoly revízió lehetőségével kápráztassa el a magyar közvéleményt, csak a szemfényvesztés kedvéért jött létre. Soha nem gondoltak rá, hogy a határvonalak végleges megállapításánál adódó és csak technikai okok által előidézett jelentéktelen változtatásoknál több kedvezményt engedjenek.

1920 június 4-én a trianoni kastélyban a magyar megbízottak aláírták a békeaktát.

Magyarország, amely ezeréves történelme legnagyobb csapását szenvedte el a békekötésben, egyetlen pillanatra sem nyugodott meg az esztelen bosszúállás, a félrevezetés és igazságtalanság művében. Kitarzott a békemódosítás követelése mellett olyankor is, amikor erre a leghalványabb lehetőség sem mutatkozott s amikor ezt a szilárdságot idegen szemlélők legfeljebb a valóságtól elforduló céltalan erőfeszítéseknek kijáró, megdöbbenéssel vegyes tisztelettel kísérték. Az idő igazolta ezt a szinte eszelősnek tűnő kitarást, amely több és más volt, mint amit bármely politikai cselekvés méltón képviselhetett; a politika felszíni formái mélyén, amelyek felől lehetek és vannak is eltérő vélekedések, az egész magyar nép történelmi ösztönét fejezte ki, amely alapvető célkitűzésében egy volt a népek szabadságát és az egyetemes igazságosság eljövételét munkáló erőkkkel.

5. WILSON NÉPSZÖVETSÉGE

Még 1918 január 8-án történt, hogy Wilson elnök az amerikai alkotmányos gyakorlathoz képest „Izenetet” intézett az Egyesült Államok törvényhozó testületéhez, a kongresszushoz. Ebben az Izenetben állapította meg és hirdette világgá az Egyesült Államok békefeltételeit, a hírhedt tizennégy pontot.

A tizennégy pont minden jót és szépet tartalmazott, amit csak a háborúba belefáradt népek kívánhattak. Belőlük merítette az Egyesült Államok népe az önerzetes hitet, hogy Amerika beavatkozása és a világháborúban vitt döntő szerepe az egész emberiség szervezett békéjéhez és biztos alapokra épített boldogságához fog vezetni; az antanthatalmak országai a meggyőződést, hogy háborús céljaikat a nemzetközi kérdések igazságos és méltányos rendezése során érhetik el; a semlegesek a reménységet, hogy a négyesztendős vérontás tébolya után végre a józan észnek és az igazságosság érzelmeinek az uralma következik; a legyőzöttek pedig az oltalmazó vigaszt, hogy nem adták meg magukat kényre-kedvre, hanem oly feltételek alapján jutnak a békéhez, amelyek révén még áldozataik is visszatérülnek majd az egyetemes igazságosság kiegyenlítő rendjében. Csak éppen a békeszerzők, a párizskörnyéki szerződések vajákosai és garaboncásai nem merítettek belőlük semmit, hanem tüstént azon kezdtek mesterkedni, hogyan lehetne minél könnyebben túladni rajtuk. Clemenceau, a háborúvégi Franciaország diktátora, „a győzelem atyja” azt mondta Wilsonról, hogy több baj van vele, mint az Úristennel, mert az beérte a tízparancsolattal, de Wilsonnak mindjárt tizennégy kellett.

A négygel megfejtelt amerikai tízparancsolat utolsója tartalmazta a népszövetség felállításának követelését. Miután a

többi tizenhárom pontot írott valójából kiforgatták, meghamisították, elalkudták, megnyesegették, eltorzították, összeszabdalták, visszájára fordították, tizenegyedszerre megszervezték a népszövetséget, hadd vihessen haza valamit a megváltó elnök. Amerikának azonban nem kellett a népszövetség, ahogy a békeszerződések keretén belül és velük összefüggésben létrejött. A szenátus megtagadta a békeszerződések jóváhagyását s Amerika különbékéket kötött a legyőzött államokkal, amelyekből kimaradtak a területi rendelkezések és a népszövetség alkotmánya. Az Unió elnöke megcsinálta Európa és a világ számára a népszövetséget, mire az Unió igen bölcsen kimaradt belőle. Wilson elnökségének lejárta után összetörten vonult vissza a magánéletbe s pár évvel utóbb paralízisben halt meg. A népszövetség ittmaradt Európának.

A népszövetség megszervezését a békeszerződésekkel kapcsolták egybe. Ez Wilson törekvéseinek az eredménye volt, aki meg volt róla győződve, hogy könnyebben sikerül a győztes államokkal elfogadtatni eszméjét, ha a népszövetség egyességokmányát belefoglalják a szerződésekbe. Csakugyan az történt, hogy 1919 februárjában a békeértekezlet együttes ülése általánosságban elfogadta az eléje terjesztett népszövetségi alkotmánytervet, mire Wilson hajóra szállt, hogy széjjelnezzon a házatáján. (Előtte nem is történt meg, hogy az Unió elnöke hivataloskodása alatt elhagyta volna az Egyesült Államok területét.) Mire egy hónappal később megint visszatért Párizsba, azon vette észre magát, hogy egy csendes palotaforradalom kelles közepébe jutott. A győztesek megbánták, hogy olyan nagy-lelkűek voltak, mikor friss és pihent amerikai katonák száz-ezrei özönlöttek Franciaországba a németek végső nagy neki-gyűrközésének a kivédésére. Új tervet főztek ki, hogy a népszövetséget elválasszák a békeszerződésektől és későbbre halásszák felállítássát. Wilson latbavette minden még meglevő tekintélyét és sikerült is neki eredeti tervét megmenteni.

Így hát a békeszerződések a népszövetség egyességokmányával kezdődtek. Sorsát azonban senki sem kerülheti el s a naivul idealista amerikai elnök sorsa jóelőre meg volt írva ebben a játékban. Makacsságával, amellyel eredeti tervéhez ragaszkodott, csak annyit ért el, hogy egy külön szorgalmi feladatot rótt a békeszövegek írástudóira: nevezetesen, hogy most már a szerződéseken belül játsszák ki népszövetségi eszméit.

Ez sikerült is. Mindenekelőtt az egyességokmány jóformán

kizárólag a győztes hatalmak jogi szakértődnek munkájából jött létre. A tervezet tárgyalására meghívták ugyan a háborúban semlegesnek maradt államokat is, de ezek csak a népszövetségi alkotmányt tárgyaló bizottság albizottságában adhatták elő mondókájukat. Fontos módosításokat és kiegészítéseket terjesztettek elő a tervezet majdnem minden lényeges pontjához, így Svájc és Hollandia követelték, hogy a népszövetségbe azonnal fel kell venni egyenlő jogon a legyőzött államokat is, Dánia pedig a kis államok helyzetét megkönnyítő javaslatokat tett. Mindez azonban pusztába kiáltó szó maradt. A legyőzött államok népszövetségi javaslataira pedig ügyet sem vetettek.

Megállapították, hogy a szövetség eredeti tagjai először az egységokmány függelékében felsorolt aláíró államok. Másodszor az aláíró államokon kívül eredeti tagok lehetnek a függelékben felsorolt más államok, ha csatlakozásukat két hónapon belül bejelentik. Végül, harmadszor és utoljára, tagja lehet a szépszövetségnek minden egyéb állam, amelyet a közgyűlés bizonyos előfeltételek fennforgása, illetve teljesítése esetén kétharmad többséggel befogad Wilson kebelébe.

Már most a helyzet az, hogy a függelékben felsorolt aláíró hatalmak, számszerint harmincketten, nem mások, mint az antanthatalmak és szövetségeseik, köztük egypár magzatmozgásait végző állam-embrióval, mint amilyen volt akkortájt Csehszlovákia s egy sor kis exotikus állammal, amelyek éppen csak névjegyüket tették le az antantországoknál és hadüzeneteket a központi hatalmaknál és amelyeknek egyetlen fegyvertényük az volt, hogy elkobozták a területükön található német vállalatok vagyont. A függelékben felsorolt, csatlakozásra felhívott államok pedig azok, amelyek semlegesek voltak a világháborúban, összesen tizenhárom. Ez tehát együtt összesen negyvenöt állam. Nem is maradt ki más jelentékenyebb állam, mint Oroszország — és természetesen a legyőzöttek.

Így jött létre párizskörnyéki értelemben az egy akol, egy pástör rendje. Az ordasok bevonulhattak az akolba, a kívülrekedtek azonban csak úgy kérezkedhettek be, hogy előbb meg kellett fogadniok: engedelmes bárányok lesznek mindhalálgi. Ezt az egységokmány úgy fejezte ki, hogy a szövetség tagjává válhat utóbb minden állam, domínium vagy gyarmat, amely „hathatós biztosítékot nyújt abbéli őszinte szándékáról, hogy nemzetközi kötelezettségeit teljesíteni fogja és hogy elfo-

gadja azokat a szabályokat, amelyeket szárazföldi, tengeri és légi haderejére, valamint hadi felszerelésére nézve a Szövetség jónak lát megállapítani.”

Az eredeti tagokra természetesen mindez nem vonatkozott, ők bevonulhattak a béke hajlékába összes tankjaikkal, páncélos hajóikkal és bombavető repülőgépeikkel egyetemben. Rájuk csak az egységokmány egy másik, sokkal tétovább szövegezésű cikkelye vonatkozik, amely a leszerelés „kötelezettségét” írja elő, *ad Graecas Kalendas*. 1931-ben össze is ült Genfben a leszerelési értekezlet, amelyet formszerűen tán még ma sem oszlattak fel.

Ezzel szemben az eredeti tagok listáján nem szereplő államok csak akkor kerülhettek be a szövetségbe, ha gondos vizsgálatok után kétharmad többséggel megállapították róluk, hogy nem rejtegetnek tört a kabátjuk ujjában. Már mondtuk, hogy ilyen tulajdonképpen nem volt más, mint Oroszország, pár jelentéktelen exotikus állam és a háborúvesztes országok. Oroszország ekkor még merőben kiismerhetetlen tényező volt, amelynek jövőbeli magatartását s a népszövetséghez való viszonyát illetőleg ekkor még semmiféle jóslatot nem lehetett megkockáztatni. Dominika és Abesszínia valaha leendő felvétele pedig aligha okozott sok gondot. Maradtak tehát a legyőzöttek. Ha tagja akart lenni a szövetségnek, Németországnak, Magyarországnak, Ausztriának és Bulgáriának újra bele kellett nyugodnia, hogy az állig fegyverben álló többi ország között örök időkre csak 100.000, 35.000, illetve 30.000 katonát tarthasson zászló alatt, azt is csak a belső rend fenntartására és határrendőri szolgálatra, nehéz tüzérség, repülőgépek és egyéb modern technikai eszközök nélkül.

Röviden és egyszerűen, az a magasztos általánosság, hogy a szövetség új tagjai el kell hogy fogadják a szövetség korlátozó rendszabályait fegyverkezésüket illetőleg, köznyelvre lefordítva annyit jelent, hogy a legyőzöttek maradjanak védtelemek a világ végéig.

Mindez pedig, ismételjük, a békeszerződések keretében jött létre. A legyőzöttek tehát mint szerződő felek részesei egy olyan Jogalkotásnak, amely közreműködésükkel és egyben kizárásukkal készült tulajdon jogaik örök időkre tervezett megrablására.

Az önellentmondásoknak ilyen bűvészetét még eddig nem látta a történelem.

6. A NÉPSZÖVETSÉG A DEMOKRÁCIA MÉRLEGÉN

Nyelvészeti vizsgálódások számos alkalommal szolgáltattak már helyes útmutatást társadalmi képződmények és jogintézmények eredetéhez. A szavak mélyén derengő ősi jelentés, ha a nyelv életének ismerője rávilágít, készséggel árulja el a dolgok eredeti rendjét, Látnivalóvá válik a nyelvtudós útmutatása nyomán, hogyan alakultak át eszmék, intézmények, hogyan mástultak meg szokások és fordultak ellenkezőjére hiedelmek, vélekedések és meggyőződések. Például a legenda szó valaha, mikor ez a főnév először képződött ki a *legere*, olvasni igéből, tényleg azt jelentette, amit nyelvtanilag jelent ez az igealak, tudniillik: „olvasandó.” így jelölték azokat a kegyes olvasmányokat, amelyeket az egyház előírt a hívek épülésére. A hívek utóbb egyre kevesebb meggyőződéssel olvasták azt, ami olvasandó s ma már a legenda szót mindenki csak úgy érti és alkalmazza, mint a világon sohasem volt és csak a képzeletben élő dolgok és történetek foglalatát. — Körömszakadtáig tagad — mondjuk a makacsul védekező gyanúsítottira, pedig ma már igen ritkán fordul elő a körömkitépés a vizsgálati foglyokkal és internál-takkal való bánásmódban; az eredeti jelentést rég nem érezzük ki a szóból, egyszerűen a megrögzött makacsságot fejezzük ki vele s akkor is alkalmazzuk ezt a kifejezést, ha például az őrizettest bikacsökkal verik, csizmasarokkal rugdalják vagy égő cigarettát oltanak el a bőrén. — A baka komiszkenyere a német *kommissz* szó emlékét őrzi, ez meg a latin *commissus* szóból származik és annyit jelent: megbízás szerinti, szabályszerű. A katonapékek azonban mindig sokat akartak keresni a megbízáson, ami sokszor sikerült is nekik. Egy régi nagybirto-
kos család vagyonalapítója például katonapék volt a török

háború idején. A jó konjunktuurában működött hadiszállítók utódait köztisztelet övezi s aligha tudják, hogy a vagyonalapító és közhasznú működésének áldoznak, mikor például kitekintenek a kastély ablakán és azt mondják: de komisz idő van már megint!

Az olvasó ebből már kitalálhatta, hogy még mindig a népszövetségről van szó. Ebben az esetben is csak a kifejezések mélyrétegéből lehet napvilágra hozni, hogy minek kellett volna s talán jó esetben mivé szeretett volna lenni. Így neve szerint a népek, nemzetek szövetsége kellene hogy legyen; valójában csak a kormányok szövetsége. A magyar nemzetközi jogtudomány művelőinek egyrésze és a köznyelv népszövetségnek, más része és hivatalos nemzetközi jogi dokumentumok Nemzetek Szövetségének nevezik. Maguk ezek a fordítások is csak keveset adnak vissza a kifejezés angol eredetijéből. (Tudnivaló ugyanis, hogy a népszövetségi okmány angol és francia változata egyformán eredeti és hiteles.) Angolul a népszövetség neve „League of Nations”, az angol „league” kifejezés azonban a francia „ligue” és a magyar „liga” szótól eltér. Az angol „league” szó csak valaminő cél érdekében való békés társulást jelent, semmiesetre sem jelent azonban harcra való szövetkezést, vagy egy érdekcsoportnak egy más érdekcsoport ellen való szövetkezését. Ez az eset a francia „ligue” szónál, ezért franciául a népszövetség neve Sociétés des Nations, azaz nemzetek társasága. A magyar szövetség szó szintén többértelmű, jelenthet közjogi kapcsolatot, államszövetséget, de jelenthet valamilyen politikai célra irányuló, harcos, de mindenképpen küzdelemre és szembenállásra készülő szövetkezést. A népszövetség eredeti rendeltetése nyilván az angol kifejezésben rejtőzik, de ezt már igazán csak nyelvi elemzésekkel lehet kideríteni róla.

Aztán meg, mondtuk, hogy a népszövetség a nemzetek társasága kellett volna hogy legyen, de igazában csak a kormányok nemzetközi szervezete lett belőle. Fontos megkülönböztetés ez, amelyet kiváltképpen meg kell jegyezni. Legfeljebb az haladhat el közömbösen mellette, aki meg van győződve a szállóige igazáról, hogy minden népnek olyan kormánya van, amelyet megérdemel. De sok esetben kétséges, vájjon a népek vágyai azonosíthatók-e kormányaik törekvéseivel. S így eshetett meg, hogy a népszövetség mégsem a békét, szabadságot, haladást kívánó nemzetek fóruma és areopágja lett, hanem

gyanakodó, bizalmatlan és egymás ellen cselet szövő kormányok klubhelyisége.

Államok lehetnek hatalmasok és erőtelnek, de valljuk, hogy a nemzetek mind egyenrangúak. Egyformán megilleti valamennyit a szabadság, biztonság és egyenjogúság. S egyformán kell, hogy megillessen mindez a nemzeteken belül minden egyes embert. Csakhogy az államok alkotmányában ez a követelés nagyon különböző mértékben valósul meg. Vannak, amelyek komoly haladást tettek a szabadság és igazságosság végső eszményeinek tiszteletbentartása felé vezető úton, mások ettől még messze vannak. Az emberiség békéje s a népek versengő szabadsága ha valaha megvalósul, nem másként, csak a szabad polgárok egyesülése útján valósulhat meg. Azt fejezi ki ez a követelés, hogy az igazi népek szövetsége csak alkotmányukban is szabad államok szövetsége lehet.

Igen-igen halvány nyomai vannak e kívánságnak a népszövetség előtörténetében. A népszövetséget mai formájában megalkotó antantországok a demokrácia győzelemre segítésének jelszavával hadakoztak a központi hatalmak ellen. Ez a tény magában is mindent megmond. Németország istenigazában demokratizálódott, mégis benyújtották neki a császári félalkotmányosság számláját. A magyar népköztársaság megbizottaival pedig úgy beszélt a francia tábornagy, ahogy a rendőrőrszobán elővesznek egy rajtakapott kerékpártolvajt.

A népszövetség nemcsak elméleti előfutárjai és úttörői, de az egyességokmány betűi szerint is szabad és önmagukat kormányzó népek közössége kellene hogy legyen. Az egyességokmány hiteles francia szövege szerint tagja lehet „minden állam, domínium vagy gyarmat, amely szabadon kormányozza magát” (tout État, Dominion ou Colonie, qui se gouverne librement) s a franciával azonformán hiteles angol szöveg szerint „minden állam, domínium, vagy gyarmat, amely teljes önkormányzattal rendelkezik” (any fully self-governing State, Dominion or Colony).

A jog is a történetileg kialakult nép jellem terméke s a jogtudomány bevett kifejezései többé-kevésbé híven tükrözik az illető nép alkotmányos felfogását. Talán jellemző véletlennek lehet tekinteni, hogy az egyességokmánynak a magyar törvénytárba becikkelyezett hivatalos fordítása szerint a népszövetségnek tagja lehet „bármely Állam, Domínium vagy Gyarmat, amelynek önrendelkezési joga van.”

Ezt a véletlent természetesen lehetne magyarázgatni s a nemzetközi jogi hermeneutika magyarázza is. Az angol *self government* fogalma a magyar jogász elméjében a helyhatósági önkormányzat képzetét idézi és nyelvünkben az önkormányzat szónak nincs meg az a helyi autonómiákon túlterjedő jelentése, mint az angolban. Pedig az angolban a *self government* kifejezés nem egyszerűen önkormányzatot, hanem szabad, még pedig belpolitikailag szabad, azaz alkotmányos szabadságokra alapított kormányformát jelent.

A másik hiteles szöveget, a „qui se gouverne librement francia kifejezést pedig azért adja vissza a magyar hivatalos fordítás az önrendelkezési jog elmosódó és bizonytalan körvonalú kifejezésével, mert az kifejezi az állam külső szabadságát, azaz külpolitikai függetlenségét s a világháborúból, ha egyebet nem is, de legalább a függetlenségünket kimentettük. Mindenesetre a magyar hivatalos fordításból így is kimaradt a szöveg igazi értelme. De nem tehetünk ezért panaszt, mert hiszen a népszövetség életéből teljesen kimaradt; az eredeti szándékot már csak gondos szövegelemzéssel lehet kideríteni.

A magyar fordítás véletlen megszükitő értelmezése tehát, mint láttuk, oly sok irányból van meghatározva, hogy ez a véletlen alighanem az egyetlen lehetőség. A formális logika szerint azonban a véletlen egy lehetőség végtelen sok közül, vagyis ez a véletlen talán nem is az.

De ha történetesen mégis az: bizonyos, hogy szerencsés és kifejező véletlen. Jellemző igen sok államra s főként jellemző a népszövetségre magára, úgy, ahogy megvalósult, egységokmányának kenetes szavaira nem tekintve.

Mert a valóságos népszövetség természetesen nem lehetett olyan válogatós, mint az egységokmány szövege. H. Gr. Wells gyilkos szellemessége szerint kényuralmak is helyet foglalhattak benne s úgy tekintették őket, mint demokráciákat, amelyekben a választójog egy személyre van korlátozva. Már pedig egy ligának, amely nem hatalmi politikai célok eszköze, hanem — legalább is rég veszendőbe ment eredeti szándékai szerint -- az emberiségi világregd szerve, józan ész szerint nem lehet másféle állam tagja, csak olyan, amelynek egész életét a demokrácia hatja át vagy ha fejlődése nem a nyugati kultúrkörben ment végbe és nem demokratikus a szó hagyományos és betűszerinti értelmében, de mindenesetre az egész nemzet, a dolgozó tömegek életérdekeihez simul.

A népszövetség: első közgyűlése hozott is egy értelmező határozatot s megállapította, hogy a *self gov eminent-ben* vagy a francia szöveg szerinti szabad kormányzatban „a valódi demokráciának három intézménye kell hogy megvalósuljon: az általános választójog, sajtószabadság és felelős kormány.”

Ha a felvételi szabályok alkalmazásának csakugyan ez az értelmező tétel lett volna a vezérelve, akkor igen sok államot lóhalálában kellett volna a szövetségből kizárni. Másokat meg egyáltalában be sem lehetett volna engedni.

Mindez ma már rég meghaladott álláspont. A népszövetség áldemokráciája képtelen volt megalázott népeket elemi jogaikba visszaiktatni. Kénytelenek voltak ezeket igen helyesen úgy szerezni vissza, hogy felkeltek a genfi zöldasztal mellől és alá- zatos instanciák átnyújtása helyett a kardjukra csaptak.

De az bizonyos, hogy a béke és az igazságosság egyete- mes rendje csak úgy jöhet létre, ha nemcsak külpolitikai cselek- vésükben, de alkotmányukban is szabad népek igyekeznek létre- hozni. Lehet, hogy akkor az egyességokmány hivatalos magyar fordítását is átszövegezik. S akkor ez a feltételezett új szöveg ismét jelképes jelentőségű lesz s a magyar igazságon túl a „népek hazája, nagyvilág” igazságosságát is példázni fogja.

Ez a jövőbeli fordítás tartalmilag és nyelvileg is kétségte- lenül a francia és angol szövegek eklektikus összevetéséből jöhet a leghelyesebb formában létre. Vagyis: „minden állam, amely szabadon kormányozza magát” és „minden állam, amely teljes önkormányzattal rendelkezik” szövegekből: „minden állam, amelynek szabad kormányzati intézményei vannak.”

7. AZ OROSZ POLGÁRHÁBORÚ

Amikor 1918 vége felé az összeomlás nyomában forradalmak szakadtak rá Középeurópára, Európa keletén győzelmének első évfordulójához ért a bolsevik forradalom. Volt idő, amikor elháríthatatlannak látszott, hogy Középeurópa elszórtan fellobbanó gyeptüzeit magába nyeli az orosz síkságon végig* hömpölygő lángolás. Pernyéje a megforrósult légáramlattal már nyugati tájak felett keringett, elszórt szikrái messzire röpödtek és itt-ott már biztonságosabb hajlékok tetőgerendáiba is belekaptak. Az 1919-es évet, a forradalmi zűrzavar, inség és pusztulás évét méltán lehetne az iszonyat évének nevezni, mini ahogy a francia köztudatban és nyelvkincsben „l'année terrible” néven él az 1871-es esztendő, amikor porosz csizmák tiportak végig a francia földön s a szedáni vereségre a párizsi kommün és a polgárháború borzalmi következték. A forradalomból keletkezett rend megszilárdulása után, mikor az orosz irodalom újra virágzásnak indult, egy író megtalálta azt a kifejezést, amely úgy belevésődött a minden szenvedést és megpróbáltatást átvészelt orosz népbe, hogy ma úgy tűnik, mintha az egyetlen lehetséges megjelölése volna ennek a polgárháborús korszaknak. Az oroszok azóta így nevezik 1919-et: „A meztelesen év.”

A bolsevik forradalom háborúból született, a hatalom felé vivő útja során leghatásosabb eszköze s egyben erkölcsi igazolása a háború kioltására törő igyekezete volt. A cári uralomra következő forradalmi kormányok elődjüktől *damnosa hereditas*-ként vették a világháborúban való részvételt. Rá voltak utalva a szövetségi kapcsolatokra s attól is félték, hogy a német császárság mellett nem állhat majd meg szabad orosz állam.

A franciák és angolok mindent elkövettek, hogy a forradalom épügy vállalja a háborút a németek ellen, mint a cári rendszer. Vállalta is, de csak tétován és bizonytalan meggyőződéssel. E felemás forradalmiság sem élni, sem halni nem tudó próbálkozásai közben a bolsevizmus vezeterei, Lenin és Trockij a társadalmi forradalom káprázataival s főként a háború azonnali befejezésének ígéretével maguk mellé állították a tömegeket. 1917 november 7-én uralomra jutottak s minden diplomáciai szokás tüntető mellőzésével, szikratávíron fordultak a világproletariátushoz, hogy azonnal vessenek véget a háborúnak.

A világproletariátus helyett egyelőre főrangú diplomaták, választékos nagykövetek és porosz tábornokok jelentkeztek. Breszlitovszkban 1918 március 3-án a központi hatalmak békét kötöttek a szovjettel. Trockij, aki mint külügyi népbiztos jelent meg a békeküldöttség élén, hosszú ideig az orránál fogva vezette Czernin osztrák-magyar külügyminisztert és Kühlmann német külügyi államtitkárt, egész észtrösztyükkel egyetemben. Húzta-halasztotta a tárgyalásokat, végeláthatatlan akadémikus fejtegetésekbe bocsátkozott, előadásokat tartott a konferencia feje fölött az európai proletárság felé. Nagyon jól tudta, hogy neki a békét mindenképpen diktálni fogják, de ezzel nem nagyon törődött, a fontos az volt, hogy szószéket, dobogót, emelvényt kapjon, bárhol, bármi áron, ahonnan el játszhat ja a megváltó szerepét s keltegetheti azokat, akik hite szerint előbb-utóbb úgyis észbekapnak és összetörik az imperialisták békéjét. Végre Hoffmann tábornok, a keleti német hadsereg vezérkari főnöke átlátott a szitán, felkelt az asztaltól és számárfüleiknél fogva elcibálta a zöldposztó mellől a jeles diplomatákat. A német hadsereg nekilendült és izibe elfoglalta Litvániát, Észtországot, Finnországot, Ukrániát s a Krim-félszigetet. A szovjetküldöttség nem tehetett egyebet, mint hogy visszatért Breszlitovszkba és beleegyezett abba, amit ráparancsoltak. Tüntetően úgy írták alá a békeokmányt, hogy bele sem néztek.

A német imperializmus ekkor állt hatalma delezőjén. Hübéres államokat akartak létesíteni a megszállott orosz területeken s a lakosság egyes elemei, kivált a cári hadsereg menekült tisztjei tanúsítottak is irántuk némi hajlandóságot, mert abban reménykedtek, hogy német támogatással sikerül a szent Oroszországból elűzni a bolsevizmus kísértetét. A német hadsereg védelme alatt megkezdődött az új államok berendezkedése. Jóérzelmű és német szempontból megbízható cári tábornokok

különböző romantikus címekkel díszítették fel magukat s mint államfők jelentkeztek Vilmos császár udvarlására. Például a Don-vidéken Krasznov tábornok az atamán címet és az államfői rangot adományozta magának, levelet írt a császárnak, támogatást és katonai felszerelési cikkeket kért tőle s egyben nagyon fontosnak mondta, hogy Németország és a Don-vidék között kereskedelmi forgalom jöjjön létre. Később ismét levelet írt a császárnak, amelyben mint az előrelátó államalapítók szokták, némi ideológiai alapot is igyekezett keríteni a németbarátsághoz. Kijelentette, hogy a doni kozákok harcai hasonlítanak a németekkel rokon búrok hősi küzdelméhez az angol elnyomókkal szemben, kéri tehát a császár támogatását aboz, hogy Déloroszországban önálló szövetséges állam keletkezzen. Megérdemlik ezt a pártfogást, mert a doni kozákok többször harcoltak Németország függetlenségéért, így a harmincéves háborúban és a napóleoni hadjáratban. A keletkezőfélben levő állam kötelezi magát arra, hogy megőrzi semlegességét a világháborúban és nem enged be semmiféle ellenséges csapatot, amely bármely kapcsolatban volna az antanthatalmakkal. Németországnak pedig gazdasági előnyöket biztosít és kéri is a németek támogatását az újszülött ország gazdasági megszervezéséhez.

Ez az államfői megnyilatkozás természetesen kitűnő hatást tett a németekre. A hadvezetőség, úgyis mint az újdonsült államfő keresztkomája, nehéz tüzérséget küldött keresztelői ajándékkal, aztán csakhamar gazdasági és technikai szakértők jelentek meg s az ínséges vidéken rövidesen látnivalóvá váltak a termelő munka első jelentkezései. Taganrog városban muniógyárat állítottak fel. Más délorosz területeken hasonló berendezkedés és barátkozás indult meg. Az orosz polgárháború első szakaszaiban ily módon jelentékeny szerepe jutott a német hadsereg közvetett támogatásának. A gyorsan megíiusult és feledésbe merült oroszországi gyarmatszerzés tapasztalatai két ségenkívuél előnyösen járultak hozzá a korlátozott „életterre” szorított németsege terjeszkedő ösztöneinek fejlesztéséhez. Kétségtelen az is, hogy ezek a történelmi emlékek igyekeznek majd felelevenedni. Talán sikerül nekik életrekelteni és támadásra ösztönözni a szovjetállam ellen a délorosz területeken élő népek önállósulási vágyát.

1918-ban azonban ezek a népek hálátlanul viselkedtek a függetlenségüket pártoló németek iránt. Sajnálatosképpen az írás-
t

datlan muzsikoknak nem volt elég érzékük a messzi távlatokba tekintő politikai tervek iránt. Néplélektani különbségek is kedvezőtlenül hatottak. A passzív, megadó és alázatos orosz lélek nem volt képes elviselni a porosz diszciplinát, a cári kényuralom megszkott légköri nyomása után nem tudott beletörődni a német katonai közigazgatás elkerülhetetlen érdességeibe. A szláv mélabú a történelem nyomása alatt véres kirobbanásokká transzformálódott, a megszálló hadsereg parancsnokai ellen napirenden voltak a merényletek. 1918 nyarán Kievbén maga az Ukrániát megszálló hadsereg főparancsnoké, Eichörn tábornok esett áldozatul egy bombamerényletnek. A nyugati harctereken bekövetkezett összeomlás után az orosz ellenforradalmárok feladták a német tájékozódást, a donvidéki és az ukrán lakosság, ahol csak tehette, lefegyverezte a hazainduló német csapatokat, nem egy esetben még a vonatra rakott lovakat is visszahozták a pályaudvarokról. 1938 novemberében a Szovjetunió déli területein a kivonulás huszadik évfordulóját soha nem látott fényel ünnepelték meg.

Vissza kellett nyúlnunk az események időrendjében 1918 tavaszáig, a bresztlitovszki békéig, mert az orosz polgárháború történetének első fázisában fontos szerepe jutott a központi hatalmak közvetett támogatásának, amelyről az előbbieken röviden és példázatosau emlékeztünk meg.

A polgárháború második kívülről ható tényezője az antant-hatalmak beavatkozása volt. Minden polgárháború magához téríti a külső hatalmak izgatott érdeklődését és nevével teljes ellentétben éppen a háborúnak ez a fajtája az, amelyben a legkevesebbet adnak az állampolgársági papírra. A polgárháborús hadseregek vezérkarának házatáján nyüzsgő érdeklődők zsebében többnyire idegen útlevelek találkoznak és sajátságosképen az idegen szuverenitásnak ezek az okmányai gyakran hitelesebben tanúsítják a polgárháborúba bonyolódott nemzet céljainak követését, mint maguknak az állampolgároknak az okmányszerűen nehezen ellenőrizhető hajlandóságai. Nem csodálnivaló ez, hiszen ha valakinek egy valóságos kormány útlevelet állított ki s egy álkormány pecsétet ütött rája, ez kétségtelenül igazol valamit, míg az állampolgároknak rendszerint nincs ilyen nyilvánvaló és hatásos igazolásuk, őket legfeljebb olyan bizonytalan értékű tények legitimálják, minthogy például a hetedik öregapjuk is az illető országban született.

Ezért aztán az sem csodálnivaló, ha az orosz polgárháború-

ban, már ami a háború megtervezését, irányítását és táplálását illeti, eleinte majdnem több részük volt az antanthatalmaknak, mint maguknak az oroszoknak. Az antant hadvezetősége egészen a győzelem napjáig nem mondott le arról a reménységről, hogy a végtelen orosz birodalomban valahol majd csak sikerül a németek ellen új frontot alakítani s ezzel csökkenteni a nyugati harctérre súlyosodó nyomást. Mihelyt a nyugati harctéren megkötötték a fegyverszünetet, az antant komoly harci kedve elpárolgott. Ettől kezdve nem a németek megtörése, hanem a bolsevik veszedelem leküzdése érdekében támogatták az ellenforradalmi hadseregeket. Komoly eredményt nem sikerült elérniök, a bolsevik uralom az újkor egyik legszörnyűbb háborúskodása után is életbenmaradt, élt az idővel s lassan-lassan felocsúdott az elernyedés közepette, amely világszerte hatalmukba kerítette a népeket a háború négy esztendeje után. Pár évvel azután, hogy keresztes hadjáratot vezettek az orosz nép ellen, kénytelenek voltak tárgyalófélnek elismerni a bolsevik kormányt, másfél évtized múlva pedig ez a kormány egy történelmi paradoxon erején a Népszövetség megbecsült tagja lett.

1918 és 1921 között a világ bélpoklosként közösitette ki az orosz népet. Az ellenforradalmi seregek tarka rajzása közepette elmondhatatlan gyötrelmek szakadtak rá a boldogtalan országra. Mind a négy világtáj felől irgalmat nem ismerő hadak fenyegették s a hol összébbr záruló, hol meg széjjel nyíló gyűrű közepére szorított bolsevisták a forradalmi lendület elszántságával s a végső veszély diktálta bátorsággal védekeztek. Akárhol is nézzük a birodalom térképét, akármelyik ellenforradalmi hadsereg felvonulását rajzoljuk bele, csak a nevek, a hadrend számadatai és a felvonulás iránya változik, a történet érdeme mindenütt ugyanaz: a pusztítás és öldöklés szakadatlan láncolata. Az embertelenség minden nemének legdúsabban tenyésző változatai újulnak meg mindenütt napról-napra, kilométerről-kilométerre. A meztelen év tragédiája ki nem fogyó változatosságban ismétli szakadatlanul ugyanazt: *plus cela change, plus cest la même chose*.

1917 őszen a szövetségesek hadvezetősége angol, olasz és szerb csapatokat tett partra az Északi jegestenger kikötőjében, Archangelszkben. Ennek a hadcsoportnak az volt a célja, hogy az Északi jegestenger felől fenyegetse Szentpétervárt, ahol a bolsevizmus ekkor állott a győzelem kapujában s még inkább, hogy északról próbáljon gátat vetni a németek előretörésének a

balti tartományokban és feljebb a Keleti tenger partján. Az antant ebben az időben a bolsevik forradalomnak nem tulajdonított nagy jelentőséget. Helyi jellegű köresetnek vélte, amelynek kevés kilátása lehetett akkoriban arra, hogy tovább harapózzék s akkor sem látszott valószínűnek, hogy pár hétnél vagy hónapnál tovább képes fennmaradni azon az elmosódó határvonalú területen, amelyre a háborúvég nyomorúságában szét-szivárgott. Az archengelski antantcsapatok nem is avatkoztak bele az orosz belpolitikába, túrték, hogy Archengelskben a szociálforradalmárok (egy mérsékelt szocialista párt) kormányt alakítsanak, ez a kormány aztán bolsevistaellenes hadsereget szervezett. A hadsereg tisztjei azonban nem tudtak különbséget tenni bolsevisták és szociálforradalmárok között, a bolsevistaellenes szocialista kormányt megbuktatták s jobboldali kormányt ültettek a helyére. Az antantcsapatok ezt se bánták, utóbb azonban súrlódások keletkeztek köztük és a vendéglátó házigazda között, aki a körülményekhez képest időnként váratlanul kicserélődött. Az angol parancsnokló tábornok erre 1919 őszén hajóra rakatta a katonáit, valamint a kikötőben felhalmozott készleteket, amelyek az orosz szövetséges hadviselését szolgálták volna s elvonult, mint akit nem érdekel tovább az egész. Ha az Északi Jegestenger partvidékére olasz és szerb csapatokat úsztatott fel a világháború zavaros tengerárama, akkor ezek után már az sem hat túlságosan meglepőnek, hogy délen, a Fekete-tengeri orosz kikötőkben angol, francia, görög, valamint algiri színes alattvalókból sorozott francia csapatok jelentek meg. Szibériában a cseh légiók vállaltak sokoldalúan tevékeny szerepet, a kormánycsapatok oldalán harcoltak lett, kínai és magyar csapatok, az utóbbiakat a csehek vadállati kegyetlensége elől üzte a vörös hadseregbe az önfenntartás ösztöne. S utoljára, mivel ennek a boszorkányüstnek a zűrzavaros fortyogásában semmi sem volt lehetetlen, megtörtént még az is, hogy egy német hadosztálynak 1919 tavaszán az antantparancsnokságok adtak ki harci feladatot. Úgy történt, hogy Odesszától észkra, Nikolajev városban volt még mintegy 15.000 kitűnően felszerelt német katona, akik ott rekedtek. Az antant-hadvezetőség azt a feladatot osztotta ki nekik, hogy védjék meg a várost a bolsevik csapatoktól. Alkalmi feletteseik rendelkezését azonban csak nagyon bizonytalanul teljesítették, egyrészt mert hazaszerettek volna már menni bajtársaik után, másrészt pedig, mert saját közvetlen feletteseiknek sem nagyon akartak engedelmes-

kedni. Katonai szakírók méltatlankodva jegyzik fel, hogy már a vaskereszttel kitüntetett legények sem voltak közöttük megbízhatók. Ugyanis elterjedtek közöttük a bolsevista eszmék, amelyeket jókora kerülőúton kaptak: nem Szentpétervárról és Moszkvából, az orosz maximalistáktól, hanem Berlinből, az ottani Spartacus-Bund híveitől.

A forradalmi eszmék terjedési sebessége minden képzeletet meghaladóan gyors volt és sem győztesek, sem vesztesek nem voltak többé immúnisak ellenük. Semmiféle politikai járványrendszert nem használt többé. A bolsevista agitátorok a kikötői csapszékekben dolgozták meg a francia matrózokat, aminek Odesszában az lett az eredménye, hogy a Mirabeau nevű cir-kálóra kitűzték a *vörös* zászlót. A francia hadvezetés sokal-lott ennyi forradalmi szellemet a Mirabeaun, amely a történelmi véletlen tréfás jóvoltából éppen a francia forradalom egyik ki-magasló személyének a nevét viselte. Nem sokkal utóbb Odesz-szába érkezett Berthelot tábornok, aki szemléje során megállá-pította, hogy a rendelkezésre álló erők nem elegendők támadó fellépésre, sőt még védekezésre sem. Erre hamarosan újabb csa-patok érkeztek, franciák és görögök, jelentékeny számban. Úgy látszik, nem valami nagy harci kedv tüzelte őket, mert alig hogy partra szállottak, két nap múlva a parancsnokság min-denki nagy meglepetésére a várt harcok helyett azt a rendel-keztetést közölte, hogy el kell hagyni Odesszát, még pedig három hét alatt. Három nap alatt hagyták ott. Másutt az történt, hogy a kitűnően felszerelt görög csapatok jóformán harc nélkül adták fel állásaikat rögtönzött vörös csapatok előtt. A görög parancsnok meg éppen kijelentette, hogy nem akarják az oro-szok nemzeti érzékenységét megsérteni, annál kevésbé, mert Görögország sok hálaival tartozik Oroszországnak, az orosz kormányforma nem érdekli őket, felőlük bejöhethetnek a bolsevi-kek is, csak rendet tartsanak. A francia parancsnokságok szin-tén feltűnő sietséggel adtak semlegességi nyilatkozatokat. Ami az angolokat illeti, ők lefoglalták a Fekete-tengeri orosz hajó-hadait, amely hozzájuk csatlakozott, aztán csendesesen letelepedtek a bakui petróleumkutak mellé, amelyeket csak az imént hagy-tak ott a németek.

Eközben a végtelen orosz birodalom végvidékei elemekre hullottak szét. Ahány egymástól elkülöníthető országrész. aanyira-amennyire összetartozó népcsoport csak volt, annyi vetélkedő, egymásra féltékeny és cselszövő tábornok kezdett

ellenforradalmi hadseregeket szervezni. Északon három ellenforradalmi tábornok indított vállalkozást Szentpétervár ellen. Nevüket rég betemette a különben jól megérdemelt feledés, mert feladatuk megoldásához komoly előkészítés nélkül, kilátástalan körülmények között fogtak hozzá. Így legfeljebb az oktan hősieség érdemét viselhetik, de ennek a dicsőségeknek a számát a névtelen áldozatok szokták fizetni.

Bermond tábormok 1919 őszén Litvániából indult el. Német támogatásra számított, ami jó ösztönre vallott, csak éppen időbelileg tévedett húsz esztendővel. Lettország azonban nem engedett átvonulást csapatainak, amire jó oka volt: a tábornok, aki még az orosz ellenforradalmi tábornokok közt is külön rangot viselhetett a politikai tájékozatlanság rendjében, kijelentette, hogy fenntartás nélkül monarchista, nem hajlandó még csak a márciusi demokrata forradalmárokkal sem egyezkedni s egész Oroszországot a cár alatt akarja ismét egyesíteni, hadd legyen úgy, mint régen volt. A lettek, akik csak most szabadultak a cári birodalomból, géppuskákkal fogadták ezt a tervet s szerencséjükre a Duna-folyó átjáróinál néhány angol hadihajó is horgonyzott, ezáltal a kis népek védelmében, mint hivatalos marsrutával. Bermond tábormok októberben már marsolt vissza vert seregével Keletporoszországra felé.

Archangelszk vidékén Miller tábornok szervezte az ellenforradalmi csapatokat, de az antantsapatok kivonulása után képtelen volt minden megmozdulásra; 1920 tavaszán Archangelszk is a szovjet kezére jutott.

A legnagyobb eredményt Judenics tábornok érte el, aki Észtországból indult el Szentpétervár felé. Utóbb kiderült, hogy mindössze húszezer embere volt. Mégis sikerült neki egészen a város határáig előretörni, sőt két erődöt is elfoglalt, mikor már a külvárosok előtt támadása meghiúsult. Bátor haditett volt ez, elegáns lerohanás, tetszetős huszárcsíny, csak éppen nem lehetett több eredménye, mint lóhalálában menetelni száz kilométert előre s aztán pihenés nélkül lélekszakadva menekülni ugyanannyit vissza. Utóbb különben az is kiderült, hogy egyik alparancsnoka, aki azt a feladatot kapta, hogy lovasdandárjával megszakítsa a szentpétervár-moszkvai vasútvonalat, Szentpétervár közelébe érve megmámorosodott a dicsőségtől, helyesebben megirigyelte fővezéréétől a város elfoglalásának reménybeli dicsőséget. A kijelölt vasútszakasz helyett tehát Szentpétervár felé for-

dította a lova fejét, amivel azt érte el, hogy fedezetlenül hagyta a hadsereg jobboldalát, a szovjetvezérkar nagy örömére.

Így ment ez az egész vonalon, ha összefüggő vonalakról, sőt vonalakról egyáltalában lehetne beszélni ebben a fantom-háborúban. Churchill nevezte így el az orosz polgárháborút, mert bizonytalan és laza kötelékekben harcoló csapatok olykor ellenállás nélkül rohantak előre száz kilométereket, országokra való területeket foglaltak el, aztán egy másik ugyanolyan bizonytalan fegyveres erő ellenhatására ugyanúgy száz kilométerekkel szaladtak vissza. A harcoló hadseregek majd itt, majd ott tűntek fel, a győzelemnek nem volt értéke és a vereségnek nem volt kockázata.

Külön kötetet kellene összeróni, ha mindezekről az ellenforradalmi hadakról és viselt dolgaikról akár csak nagy vonásokban is tájékozódni akarnának. De erre nincs is szükség; elég akármelyiknek a politikai célkitűzéseit és eljárás módjait szemügyre venni, az eredmény érvényes lesz valamennyi esetében: *ab uno disce omnes*.

A sikerre talán a szibériai ellenforradalmi kormánynak volt a legtöbb kilátása. De ez is sorozatosan elkövette az összes hibákat, amelyekbe csak az oktan reakció beleeshet. Ezekben az ellenforradalmi tábornokokban hiányzott az elemi politikai ösztön is. Nem voltak képesek belátni, hogy egy uralomra került forradalmi rendszert nem lehet a nyíltan hangoztatott és következetes ellenforradalom programjával megbuktatni. Ha az orosz nép nagyrésze nem is volt bolsevik, annyi bizonyos, hogy még kevésbé volt híve a letűnt cári rendszernek. Az elemi okosság azt parancsolta volna, hogy okkal-móddal igyekezzenek magukhoz vonni, törekvéseik felől meggyőzni és ügyesen felhasználni a mérsékelt forradalmárokat, akik époly dühös ellenségei voltak a szovjetnek. Tömegezőkre csak ily módon tehetek volna szert. De a cári tisztek elméjében nem derengett ez a szerény világhosszág sem. Számukra a történelem megállott 1917 márciusában, amikor el Cell* t elküldték Carszkoje-Szeloba, ahol országos ügyek intézése helyett favágással foglalatzkodott és elmélyedve olvasgathatta kedves könyveit, a szabadkőművesek rémtetteiről és Cion bölcs véneinek sötét terveiről szóló kiváló füveket. Lvov herceg és Miljukov, akik erre a sorsra juttatták a cárt, az ő szemükben semmiben sem különböztek a kommunistáktól, akik családotól lemészárolták.

Színvakok voltak ezek a fehér tábornokok, nem voltak ké-

pesek megkülönböztetni a legszendébb rózsaszínt a tulipirostól. Nem volt bennük semmi újító ellenforradalmi lelemény. A dinasztikus hűség, a közjogi legitimitás, a vallási ortodoxia és a megcsontosodott társadalmi reakció fegyverzetében vonultak fel egy forradalom ellen, amely a világtörténelemben példa és előzmény nélkül való következetességgel üzent hadat minden jelenségnek, amely akár csak távolról is hasonlított mindezekre. Ha akadt volna jós, aki megjövendölte volna nekik, hogy lesz majd idő, amikor okos ellenforradalmárok, akiknek pedig nem is a bolsevizmust, csak a szelíd és előzékeny polgári demokráciát kell kikészíteni, éhez a feladathoz is szélsőséges forradalmi köntösben fognak hozzá: alighanem más csillagzatról idehullott lénynek nézték volna, vagy tébolydába csukják.

Szibériában is, ahol pedig számottevő antibolsevista erők tömörültek, Kolcsak tengernagyok, mihelyt sikerült a vetélkedő ellenforradalmi kormányokat közös szervezetbe összefogni, azon kezdtek, hogy lemondásra kényszerítették a szociálforradalmárokból alakult kormányt. Kolcsak új kormányába bevett ugyan pár szociálforradalmárt és demokratát, de ezeknek semmi komoly szerepet nem szánt. Ezután beutazta a frontot, ahol a parancsnokok arról tájékoztatták, hogy a népnek és a hadseregnek legfőbb és egyedüli vágya a diktatúra bevezetése, még pedig mindjárt. A legszomorúbb ebben az, hogy ezt ők maguk is elhitték. Kolcsak ezekután kiáltványt intézett a hadsereghez és a néphez, eltiltott minden politizálást s kijelentette, hogy minden orosz csak egyet akarhat, a harcot a bolsevisták ellen. Néhány nap múlva Omszkban, a fővárosban már lázadás tört ki a kormány ellen. A tiszti századok s a katonaság rájuk hallgató része levették ugyan, de a nép bizalma megrendült a kormányban.

Így akarta a bolsevizmust megbuktatni a vak és süket Don Quijoteknak ez a táborokara, amely együgyű rögeszméibe begubózva nem volt hajlandó arra, hogy támogatást fogadjon el ellensége ellenségeitől, csak azért, mert azok neki nem voltak barátai. Mintha csak Munchausen báró lett volna a politikai eszményük, aki tudvalevőleg nagyotmondásai során saját hajánál fogva húzta ki sajátmagát lovastól a mocsárból.

A Déloroszország felől támadó ellenforradalmi hadseregek parancsnoka, Denikin tábornok egyenesen azzal kezdte, hogy kiáltványt intézett a vörös hadseregben szolgáló tisztekhez s hírül adta, hogy átok és haditörvényszék vár azokra, akik a

vörösökkel cimborálnak, Trockij erre kijelentette, hogy méltányos akar lenni s minden tiszt, akár egyedül, akár csapatostól átpártol a kormánycsapatokhoz, büntetlen marad; ha pedig tanújelét adja annak, hogy hasznavehető ember, fel is veszik a hadseregbe. — Kolcsak Szibériában elfojtotta a szociálforradalmárok szervezkedését, holott bolsevista rokonszenvvel éppen nem gyanúsítható katonai szakírók szerint a nép nagy többsége ebben a pártban bízott s ha a hatalmat nekik adják át, az ellenforradalmi hadjáratot át lehetett volna segíteni a legnehezebbjén. Ezenkívül Kolcsak a nemzetiségeket is elnyomta, aminek az lett a következménye, hogy a nemzetiségi csapatok egyre-másra tagadták meg az engedelmisséget, majd átpártoltak a bolsevistákhoz, akik örömmel fogadták őket. A fehér hadsereg nagyon megérezte a tatár és egyéb nemzetiségi csapattek elvesztését. — Az egyik ellenforradalmi hadseregből egy vezérkari tiszt így jellemezte a helyzetet a front mögött: „Főhadiszállásunk alig méltatja figyelemre a hadsereg mögötti lázongásokat; e lázadások oka főként az, hogy a hadtápterületben a tisztek és a hivatalnokok kétes jellemű egyének, akik csak a maguk gazdagodásával törődnek. Az egyes kormányok rendelkezésére bocsátott katonai osztagok alig különböznek a közönséges rablóbandáktól... A parasztek gyakran mondják, hogy nem bolsevisták, de háborút viselnek az akasztófa és a kancsuka ellen.”

Az orosz muzsik ellenállásán bukott meg végül is az ellenforradalom. A bolsevista forradalom ha nem is helyeselte a földosztást, de eltúrte, mert egyebet nem tehetett. Majd csak egy-másfél évtized után kezdi meg Sztálin a kommunista program végrehajtását a mezőgazdaságban, mikor a parasztekat elűzik földjeikről s mezőgazdasági kollektívákba kényszerítik. Most azonban a paraszt végrehajtotta a felfordulás zűrzavarában a földosztást. A cári birtokos nemességet elűzték és legyilkolták, a paraszt úr a földeken. A kommunista kormány, ha aa elvi ortodoxia szempontjából ez nem is tetszik neki, hallgat, mert nincs más választása; egyelőre elég neki, ha az ipari szektoron belül berendezkedhet. A fehér tábornokok pedig akasztóiaával és kancsukával biztatják a parasztekot a bolsevizmus ellen, mintha közben nem is lett volna forradalom.

A fehér hadseregben váltakozó győzelmek és vereségek után egyik összeomlás a másikat követi. A kommunisták lelkesednek a győzelmek felett és ügyet sem vetnek a vereségekre. Trockij

démoni enormiája lebeg Oroszország felett. Mint a francia forradalomban Carnot, „a győzelem szervezője”, egyik hadsereget a másik után zúdíttja a végekre. Páncélvonatával kétszeresen végigutazza az egyenlítő hosszúságát az ellenforradalom, végtelen frontjai előtt.

Szeszélyesen változatos hadiesemények után Kolcsak hadseregét döntően megverik. A cseh „anabázis (ahogy a csehek nagyozolása Xenophon görögjeire emlékeztetni igyekvőn nevezi szibériai viselt dolgaikat) már Vladivosztkot, a Csendes óceáni kikötő felé halad. A tengernagyot a csehek Irkuckban kiszolgáltadják a bolsevistáknak, akik 1920 februárjában kivégzik.

Délen Denikin hadseregét Budjennij tábornok lovas hadteste bekeríti és megállás nélkül üldözi. Az angolok és a franciák adtak tankokat, repülőket és municiót a fehéreknek, de mit ér pár tucat tank és repülő a végtelen síkságon özönlő lovastömegekkel szemben! Megint csak kiderül, hogy Trockijnak volt igaza, mikor kiadta a jelszót: „Lóra, proletárok!” — s megint Denikinék követtek el ostobaságot, mikor a kozákokat nem édesgették minden módon magukhoz. A hadsereg embertelen körülmények között menekül a Krim-félszigetre. Polgári menekültek ezrei tódulnak utána s Denikin nem tud egyebet tenni értük, minthogy kiadja a jelszót: „Meneküljön, aki tud!

Ez 1920 márciusában történt. Áprilisban, miután Denikin egy angol cirkálón elvonult, Wrangel tábornok veszi át a hadsereg roncsainak vezetését és megkísérli a lehetetlent: a kicsiny Krim-félszigetre támaszkodva, megdönteni az Oroszországgal rendelkező kommunista kormányt. 1920 októberében ideig-óráig való eredmények után teljesen visszaszorul a félszigetre, amelyet a vörös hadsereg rohama a hónap végén eláraszt. Wrangel hadserege Törökországba menekül, ahol éhínség és tífuszjárványok pusztítják. A vörösök kegyetlen megtorlást rendeznek az ártatlan lakosság felett a Krim félszigeten.

1920 végére a kommunisták helyreállítják a régi birodalom területi épségét, a nyugati vidékek kivételével, ahol Finnországnak, a balti államoknak és Lengyelországnak sikerül önállóságukat megmenteni. De közben Lengyelországnak még próbát kell állnia függetlensége védelmében. A próbatétel sikerül. 1920 végére nemcsak Lengyelország függetlensége válik biztossá, de a kommunista forradalom nyugat felé verő hullámai is megtörnek.

8. A VILÁGFORRADALOM MARNEI CSATÁJA

1920 márciusában tehát a vörös hadsereg támadásra indult Lengyelország ellen.

A lengyel-orosz háború Keleteurópa kialakulásának végleges formáját hozta meg. A központi hatalmak veresége, a német katonai hatalom megtörése és az osztrák-magyar monarchia szétbomlása után Keleteurópa végtelen térségein a rendképződés semmiféle szilárd eleme nem maradt többé. A cári Oroszország romjai közül két másik omladozó birodalom hadseregei vonultak hazafelé. A bolsevik Oroszországot 1919-ben ellenforradalmi seregek és az antanthatalmak beavatkozó szándéka fenyegette. A peremvidékek egymásután váltak le róla; ez év közepetáján a szovjetköztársaság hatalma alig terjedt többre, mint európai Oroszország törzsére. Államtöredékek, önállósulni kezdő területek zűrzavaros és kuszált háborúskodása következett, háborúk, amelyek nem határozott formákban megszervezett, egységes központi hatalom akarata alatt álló országok szilárd határainak megbontásáért folytak, hanem amelyekben bizonytalan terjedelmű, indokoltságú és szándékú töredék-hatalmak küzdöttek azért, hogy szilárd határuk legyen.

1920 elejére a szovjetköztársaság nagyrészt kisöpörte területről az ellenforradalmi erőket. Lengyelország és a balti államok önállósága és szilárd állami léte sem volt többé vitás. De Lengyelország és Oroszország határai még bizonytalanok voltak. Az államok már szilárd halmazállapotot öltöttek, de határaik még cseppfolyósak voltak.

1917-ben Középeurópa egy új ország nevét tanulta meg, Ukrajna nevét. Ekkor vált köztudomásúvá, hogy a cári birodalom szigorú kényuralmának téli takarója alatt itt is, ott is,

elfojtott népek szabadságvágyának csirái rejtőznek, még: pedig magának az egységesnek tudott orosz nép területén is. Ukrajna képviselői megjelentek Breszt-Litovszban s a központi hatalmak különbékét kötöttek velük, még az orosz szovjetkültöttekkel való huza-vona kellős közepén. Az új ukrán köztársaság rövid és viszontagságokkal teljes élet után kénytelen volt beolvadni a szovjetköztársaságba. 1923-ban, mikor az orosz szovjet a Szovjetköztársaságok Uniójának közjogi formáját öltötte fel, az Orosz Szövetséges Szovjetköztársaság mellett második tagállama lett ennek az új szövetségállamnak, amely eredendő szándéka szerint és névszerint még ma is nem orosz állam, hanem bármely nemzetiségű, nyelvű vagy fajú népeségek szovjetköztársaságainak nemzetek feletti egysége. A tulajdonképpeni Orosz Szovjetköztársaság formailag csak *primus inter pares* a tucatnyi tagállam között, magának az Uniónak a nevében az orosz szó elő sem fordul. Vannak lelkes ukrán-barátok, akik szerint e közjogi látszat ma már alig-alig takarja el a valóságot, hogy tudniillik az Unió lényeges tartalmát tekintve orosz államképződmény s a titokzatos határon át ritkás időközökben, de mégis következetes állandósággal hallani vélik a nagyorosz nyomás alatt lappangva csirázó ukrán nacionalizmus szaggatott panasz-szavát.

Ez azonban csak egyik eleme az ukrán nemzetiségi kérdésnek. Ukrán népelemek egységes és zárt tömbjei kerültek az új életre kelt Lengyelország határai közé is; a lengyel-orosz háború kitörésének közvetlen oka is a harcias és imperialista szellemű Lengyelország ukrán területen való terjeszkedése volt.

Természetesen nem szabad ezt a terjeszkedést egyoldalúan csak a hatalmi ösztönök túltengéséből magyarázni. A központi hatalmak összeomlása után Lengyelország kész helyzetet talált: német és osztrák-magyar csapatok megszállva tartották Ukrajnát, amelynek gabonában való bőségétől az éhező fővárosok jóllakatását remélték. Sőt német csapatok a kaukázusi petróleum-források ígézetétől elkápráztatva, egészen Batumig hatoltak a Fekete-tenger partján. A reménység különben csalókanak bizonyult, Ukrajna szegényebb volt, mint gondolták, kiterjedt katonai megszállás és szigorú rendszabályok révén is csak csekély töredékét tudták felhajszozni benne azoknak a készleteknek, amelyekre szükség lett volna.

A hadseregekkel még csak fogyatékosan rendelkező új orszá-

gok, a katonai csapatok rangjára kívánczó bizonytalan fegyveres kötelékek és államnélküli hadseregek, kormány nélkül keletkező és működő parancsnokságok e rázókeverékében vígan tenyészték a társadalmi forradalom mikrobái. Még nem dönt-ei a kérdés, hogy a világháború traumájára nem fog-e nemcsak Oroszország, de Nyugateurópa is a forradalom neurózisával reagálni. Az orosz szovjetkötársaságnak módjában volt, hogy a cári birodalom utódlása során folytatott harcában a világforradalom kísértetét is mozgósítsa. A bolsevik forradalom egyik legfélelmetesebb vezére, a vörös hadsereg megszerzője, Trockij kiadta a jelszót: „Legközelebbi lépésünk a világforradalom útján Lengyelország megsemmisítése!”

1920 március 5-én a vörös hadsereg megkezdte a támadást.

A vörös hadsereg ekkor már más volt, mint az 1917—18-as évek szedett-vedett vörös gárdája. Az új rendszer két esztendő alatt nemcsak elszántnak, de ellenállásra képesnek is bizonyult. Őrmesterekből lett tábornokok és agitatoriskolából kikerült parancsnokok mellett kezdtek feltűnni benne a cári korszak szakképzett tisztjei, hol meggyőződésből, hol meg kényszerűségből; ezek is teljesítették feladatukat, mert a kényszersőtől való menekedésnek az ellenforradalmi seregek összeomlása után többé semmiféle útja nem maradt. Végül ez az új hadsereg már győzelmi hagyományokra is tekinthetett vissza. Bármily kevésbé is hasonlított a polgárháború hadviselése a világháborús hadseregek mozdulataira, a minden oldalról támadó ellenforradalmi csapatok leküzdése mégis igen jelentős katonai teljesítmény volt.

A lengyel hadsereget elszánt küzdő szellem hatotta át, de száralmasan volt felszerelve, hadianyag dolgában pedig egyszerűen nyomorúságban volt. A hiányzó hadianyagot semmiféle hősiesség sem pótolhatta s a vörös hadsereg veszedelmes lendülettel hatolt előre. Főparancsnoka, Tuhacsevszkij tábornok, aki utóbb majdnem két évtized múltán Sztálin diktatúrájának esett áldozatul, nagyvonalú és erélyes módon vezette a hadműveleteket. A földrajzi körülmények, a hadviselő feleknek a területhez viszonyított csekélyebb száma és az egész keleteurópai háború-utáni háborúskodás természetrajza lehetővé tette a mozgó háborút, az arcvonalak nem merevedtek meg, hanem gyors hullámvásban voltak. E hullámverés feltartóztatatlanul közeledett Varsó, sőt az északi részekben a német határok felé. A vörös hadvezetés ügyesen kihasználta ezt a

helyzetet és hatalmas lovas csapattesteket vetett harcba. Budjennij tábornok lovas hadteste élén ezekben a hetekben mint egy új Dzsingisz kán jelent meg a riadozó Nyugateurópa előtt. A „visztulai csoda” után, mikor a hadiszerecnse váratlan fordulattal csakugyan hatot vetett Európa és a bolsevizmus e hatot vagy vakot-játékában, a birodalom törzsétől elszakított Keletporoszország német határőrsége fegyverzett le egyes messzire merészkedett kozákosztagokat. Mint egykor Rómát a *Hannibal ad portas*, úgy verte most fel az európai fővárosokat a kiáltás: „Budjennij Varsó előtt!”

A lengyelek csakhamar belátták, hogy terveiket nem tartják fenn. Április végén a külügyi hivatal nyilatkozatot adott közre, amely szerint Lengyelország elismeri Ukrania függetlenségét, ugyanakkor Pilsudszki tábornagy kijelentette, hogy a lengyel csapatok csak addig maradnak Ukrania területén, míg az önálló ukrán kormány megerősödik. E jószándékukat hamarabb voltak kénytelenek megvalósítani, mint talán kívánatos lett volna s a lengyel hadsereg csakhamar kénytelen volt feladni Kievet, Ukrania fővárosát. Ezzel meghiúsult az a terv, hogy Ukrániából ütköző-államot létesítsenek Lengyelország és a szovjet között.

A vörös hadsereg támadása ellenállhatatlanul hömpölygött előre. Június 30-án Lengyelországban nemzetvédelmi tanács alakult a főhatalom gyakorlására, amely kihirdette a végső veszedelem állapotát s az antanthatalmak Spaban üléselő legfőbb tanácsához fordult segítségért. Míg a lengyelek tanácsra vártak, a vörös hadsereg rendre elfoglalta Kownot, Vilmát és Varsó felé közeledett. Csicserin külügyi népbiztos elutasította az angolok ajánlkozását a közbenjárását a hadviselő felek közt. Megisméltódott az a helyzet, ami 1919-ben a magyarországi proletárdiktatúrát ideig-óráig életbentartotta, hogy tudniillik az antanthatalmak képtelenek voltak fegyveres beavatkozásra. Kun Béla bizakodását akkor igen megnövelte Foch tábornagnak az a kellő időben tudomására jutott nyilatkozata, amely szerint a tábornagy, mikor a beavatkozás felől érdeklődtek nála, azt felelte, hogy menetkész és megbízható csapatai nincsenek. A lengyelek fegyveres segítség kilátása nélkül, hadianyag nélkül, jóformán pusztá kézzel védekezve voltak kénytelenek visszavonulni a vörös hadsereg elől. Alig volt annyi hadianyaguk, hogy itt-ott felvehették volna a harcot. Július

23-án Lengyelország fegyverszünetet kért. Augusztus 13-án a vörös hadsereg Varsó külvárosai elé érkezett.

A lengyelek e szorongattatásuk közepette Franciaországon kívül csak Magyarországtól várhattak és kaptak is komoly segítséget. A két nép történelmi múltban gyökerező érzelmi összetartozása minden változást átélt s kivált Magyarországról oly bensőséges volt, hogy minden reálpolitikai tényállást és meggondolást megelőzve hatott. A lengyelbarát külpolitikai tájékozódást rögtön a forradalom után a magyar népköztársasági kormány kezdeményezte teljes határozottsággal s ez az irányzat a magyarországi proletárdiktatúra közjátékától eltekintve állandó eleme maradt a magyar külpolitikának. A népköztársasági kormány a magyar hadianyagkészletekből jelentős mennyiséget bocsátott 1919 elején a lengyel hadsereg rendelkezésre. A forradalmi korszak lezajlása után Magyarországra új politikai rendszere természetesen magáévá tette ezt a külpolitikát, amire most már az átvészelt bolsevik veszedelemtől való védekezés ösztöne is készítette.

Mikor az angol és francia közvélemény teljesen elernyed és katonai beavatkozásra a leghalványabb kilátás sem volt, a magyar kormány kész volt rá, hogy 20—30.000 főnyi lovasságot küld a lengyelek segítségére. Pedig a magyar nép aránylag sokkal nagyobb vérveszteséget szenvedett, mint a nyugati országok népe, nem is szólva a háború irtózatos anyagi veszteségéről. Ezenfelül a magyar népnek eszéágában sem volt háborúskodni, hiszen nem őt támadták meg, az országot pedig a szovjet nyugat felé irányuló támadása nem fenyegette. A kormány mégis kész volt magára vállalni a fenyegetett Nyugat védelmét. Erre azonban cselekvő formában nem kerülhetett sor, mert Csehország semmi körülmények között sem adta meg beleegyezését, hogy a magyar hadsereg átvonuljon a Felvidéken. Nemcsak azért, mert teljes joggal féltette a magyar csapatok átvonulásától a Magyarországtól frissen zsákmányolt területeit; ez idáig még csak magyar magánügy lenne. Hanem azért is, mert Oroszországban minden világnézeti szemponton és minden politikai rendszerkülönbségen túl az oltalmazó pánszlávság zászlóvivőjét látta. Európa érdekeivel nem törődött. Úgy viselkedett, mint a Heine anekdotájában szereplő angol, aki olyan cérnával varr gombot a kabátjára, amelyiknek másik végén a földgolyó lóg. És miután felvarrta a gombot, nyugod-

tan elvágja a cernát s nem törődik vele, hogy a Föld a sembe zuhan.

A csehek miatt a magyar lőszerszállítmányok csak korlátozott mennyiségben, bonyodalmas kerülőutakon szivároghattak Lengyelországba. A vörös előőrsök távcsöveikkel már jól láthatták a Visztula másik partján a könyörgő körmeneteket, mikor végre annyi összegyűlt belőlük, hogy a lengyel hadsereg ellentámadáshoz készülődhetett.

Minszkben eközben megkezdődtek a fegyverszüneti, majd a béketárgyalások. A szovjet igen ügyesen viselkedett. Nem szabott elviselhetetlen területi feltételeket s egészben véve így tett, mint aki legyőzött ellenfelét észre akarja téríteni s atyai jóindulattal akarja kijelölni neki élete valóságos feltételeit. Ezzel a magatartásával megszerezte a nyugati hatalmak baloldali pártjainak, kivált az angol munkáspárt bizalmát. Elismerte Lengyelország függetlenségét és nem kívánt semmiféle hadisarcot vagy kárpótlást. Úgy tűnt fel ezzel, mint aki nemcsak taktikai fogásként alkalmazza, de őszintén meg is valósítja a „bekebelezés és hadikárpótlás nélküli béke” jelszavát, amelyet Wilson pacifista fügefalevélként tűzött az antant imperializmusa elé. Területi rendezésre irányuló javaslatait, amelyek Lengyelországot néprajzi határai közé szorították volna, hasonlóan tetszéssel fogadták. Voltak azonban a békefeltételeknek kevésbé ártatlan pontjai is. Követelték, hogy Lengyelország szerelje le hadseregét és csak 50.000 katonát tartson fegyverben, a közrendet pedig munkásokból összeállított milícia tartsa fenn. El akarták tiltani fegyverek és Itálianyagok gyártását. Egyszóval a forradalmi önrendelkezés jogát akarták biztosítani Lengyelországnak. Ez az önrendelkezés aligha lett volna inyére az angol konzervatív pártnak és a francia vezérkarnak.

Ekkor, a tárgyalások közepette megtörtént a „visztulai csoda”.

Augusztus 13-án Varsótól alig húsz kilométerre megkezdődött a döntő ütközet. Négy nappal később a vörös hadsereg megverten özönlött visszafelé; 70.000 katonája került a lengyelek fogságába. Ez volt a világforradalom marnei csatája; ép oly váratlanul hozta meg a döntő fordulatot egy már-már elveszettnek látszó ügynek, mint 1914 őszén Északfranciaországban a marnei ütközet. S ép oly megmagyarázhatatlan és talányos is maradt, mint amaz: mindkettőn valószínűleg mind-

addig fognak vitatkozni a hadtörténetírók, amíg csak hadtörténelem lesz a világon.

A lengyel hadsereget e csatában Weygand francia tábornagy vezette, akit a francia kormány katonai tanácsadóként küldött a lengyelek segítségére. A Varsóba küldött szövetségközi bizottság sürgetésére a tényleges vezetést is rábízták. A vizstuai csoda magyarázatában úgylátszik, túlnyomó az a vélekedés, hogy az ő gyakorlott keze irányította pontosan a megfelelő helyre azt a kis dőfést, amely egyszerre leterít egy óriást, aki egyetlen porcikájának megsebzésével is elpusztítható. A tábornagy maga a nagy katonák hagyományos szerénységbe zárkózott el. Soha mást nem volt hajlandó mondani, mint-hogy a csatát a lengyel hadsereg nyerte meg. Joffre tábornagy hasonló helyzetben, mikor a marnei csata titkai felől firtatták, mosolyogva ezt felelte: „Hogy ki nyerte meg a marnei csatát, az sohasem fog kiderülni, de az bizonyos, hogy én vesztettem volna el.”

Vannak természetesen más magyarázatok is. Egyesek szerint mikor Weygand tábornagy Varsóba érkezett, a lengyel vezérkar már kidolgozta a csata tervét, amelyet aztán Pilsudszki tábornagy katonai energiája és vasakarata hajtott végre. E magyarázat szerint a lengyel hadvezetőség engedte az ellenséges támadást kibontakozni, a térben széjjeláramlani, aztán ellankadni, utoljára kifulladásig, s akkor csapott vissza a maga egy helyen összevont, jól elrendezett és hadianyaggal is most már jól ellátott erőivel. Bizonyos, hogy bizakodó és önérzetes nemzetek új életre keltett fiatal államisága nehezen tud megenni hasonló magyarázatok nélkül. Egyébként, ha ebből a magyarázathoz kivonjuk a szándékot, a megmaradó részben, mint szándéktól függetlenül adódó logikus tényállásban, igen sok valószínűség van, ami különben a többségi magyarázatot sem teszi feleslegessé. Egy ilyen módon kialakult helyzet nemcsak próbája, de jellegzetes kísérleti és működési tere is az idegen nép hadseregét hideg megfontoltsággal, szerszámként kézbevevő katonai szakértelemnek. Vannak is egyeztető lelkek, akik a két magyarázatot egyesíteni igyekeznek.

De talán a katonai szakírók és hadtörténeti iskolák érveinek és ellenérveinek csatájában arra kell gondolnunk, hogy kifürkészhetetlen véletlenekben a népek lelkének mélyén rejlő sorsformáló erők nyilatkoznak meg. Van valami megmásíthatatlanul oroszos abban, hogy a kezdettől fogva győzelmes előre-

törés egy napról a másra, átmenet, indoklás, értelmes alap és hozzáférhető ok nélkül válik meneküléssé, ami még csak a visszavonulás nevére sem tarthat igényt. S a lengyelekre hasonlóképpen jellemző lehet, hogy a vigasztalan sikertelenség után, amelyben a sikernek még csak megtorpanásszerű epizódjai sem akadtak, a végső veszély meredélye szélén, utolsó erejükre hagyakozva találták meg egész lelküket és a semmiből teremtették meg a csodát.

Október 12-én Rigában megkötötték a fegyverszünetet. (A formaszerinti békekötésre csak a következő év márciusában került sor.) A háború utáni Európa keleten is kialakult. A bolsevizmus visszavonult Oroszországba. A világforradalom ettől kezdve többnyire nem Európa valóságának feszülő szándék, hanem csak a Szovjet elméjében önmagát kergető kényszerképzet.

9. TÖRÖKORSZÁG FELTÁMADÁSA

Homo homini lupus — az ember farkas embertársával szemben a latin közmondás szerint. De ha lényegében véve vadak is vagyunk, legalább az érintkezési formák megfinomodtak az utolsó száz évben. Választékosabb és ízlésesebb formák között faltuk fel egymást, mint volt valaha a divat. A békekötések etikettjéhez hozzátartozott a legújabb korban, hogy semleges helyen kötötték őket. A győztes nem törekedett mindenáron arra, hogy az ellenség szívébe hatoljon s a legyőzött ország területén diktálja a maga feltételeit. Az pedig még kevésbé jutott volna eszébe, hogy saját fővárosába idézze a legyőzött ellenfelet, hogy a háborús szenvedélyek győzelmi paroxizmusba átlendülő tobzódása közepette még külön megaláztatásnak is tegye ki.

A legeslegújabb korban a franciák változtattak ezen a gyakorlaton. Azzal az indokolással, hogy Franciaország szenvedései még ezt az eszmei elégtételt is megérdemlik. Párizsban rendeztették a békekongresszust. Minden egyes vesztes állammal egy más és más párizskörnyéki helyen írták alá a békefeltételeket, hogy a vesztesek a maguk megaláztatásával egy-egy párizsi külváros nevét is megörökítsék a világtörténelemben. A német békeszerződésnél még egy külön történelmi elégtételt is vettek maguknak. Ugyanebben a Versaillesi tükörtermében írták alá a szerződést, amelyben 1871-ben I. Vilmos császár és Bismarck a német fejedelmek jelenlétében kihirdették a német egységet. A többi vesztes ország esetében már nem kerestek jelképes megegyezést az áldozatra szánt ország és az illető hely között. Így idézték ítéletre Ausztriát Saint-Germain-en-Layebe, Magyarországot a XIV. Lajos udvarának szerelmi botránnyairól emlékezetes kastélyba, a Trianonba, Bulgáriát Neullybe, Törökországot pedig Sevresbe.

Törökország az egész tizenkilencedik században Európa beteg emberének számított. Sűrű háborúk és osztozkodó kongresszusok nyestek le területeiből újabb és újabb darabokat. 1912-ben a balkáni államok szövetsége támadta meg s visszaszorította Konstantinápolyra és közvetlen környékére. Csak a koncon marakodó szövetségesek között kitört újabb háború tette lehetővé, hogy helyzetét valamennyire megjavítsa; a mindenünnen szorongatott Bulgáriától sikerült jelentős területet visszaszereznie, benne Drinápolyt, amelynek elvesztését, mint mohamedán vallási kegyhelyet, különösen fájalta. Egy évvel a Balkánháború előtt Olaszország foglalta el az ottomán császárság egykori hatalmának utolsó afrikai romemlékét, Tripoliszt. Így hát már a világháborút megelőző három évet Törökország szakadatlan háborúskodással töltötte. Az ország politikai szervezete legmélyéig korhadt volt. A szultán önkényuralmát a nyugati alkotmányos mintákon lelkesülő ifjútörökök államcsínyei, katonai lázadásai és felkelései igyekeztek megtörni.

A világháború alatt a török nemzeti érzés nagyranőtt. Ennek az árát a szerencsétlen örmény nép adta meg, amelyet túlnyomó többségében és a szó valódi értelmében kiirtottak, oly módon, hogy ezt a ténykedésüket még a világháborús események rangsorában is megkülönböztetetten förtelmesnek és minden emberi érzést megcsúfolónak kell mondanunk. De azt el kell ismerni, hogy amint maguk nem adtak, másoktól sem kértek kegyelmet s a világháborút aránylag nagyon szerény hadifelszereléssel és technikai készültséggel, egymástól végeláthatatlan távolságokra eső harctereken vitézül verekedtek végig. 1915-ben a szövetségesek hajóhada megtámadta a Dardanellák nem túlságosan kiépített erődítményeit, majd csapatokat tettek partra, hogy kierőszakolják a szorosokon való átjutást és meghódítsák Konstantinápolyt. A törökök szívósan ellenálltak s az angol, francia és ausztráliai csapattestekből összeállított hadsereg végül is véres fejvel volt kénytelen visszatakarodni. Mezopotámiában 1915-ben körülvették és megadásra kényszerítették Towshend angol tábornok 12.000 főnyi hadosztályát, harcoltak a Kaukázusban, amíg bírták, tartották magukat Palesztinában és Szíriában, vállalkozásokat indítottak a Szezi-csatorna felé, sőt 1916-ban még az orosz harctérre is küldtek két hadosztályt. A világháború vége Törökországot vigasztalan helyzetben találta.

1918 október 30-án jött létre a fegyverszünet Törökország

és a szövetségesek közt. Angol hadihajók úsztak a megnyitott tengerszorosokon, a Dardanellákon és a Boszporuson át, angol csapatok ültek Konstantinápolyban, Szmirnát és környékét görögök szállották meg, Anatólia déli részén olasz, francia és angol csapatok jelentek meg, a keleti tartományokban a megkínzott örmények keltek fel pusztá életükért s a kurdok harcos törzsei is mozgolódni kezdtek.

A konstantinápolyi bábkormány tehetetlenül nézte a megszállások szakadatlan terjeszkedését. Törökország mihamar Anatólia belső területére szorult s ezt a tényleges állapotot a békeszerződés jogi állapottá akarta változtatni.

Ezan a ponton a háború utáni Törökország története hősi fordulatot vesz, a szó iskolás értelmében is: az események menete és a török állam újjáépítésének története innen kezdve egy ember személye köré csoportosítható. Később majd bizonyára világosabban fogjuk látni azokat a társadalmi erőket és történelmi tényezőket, amelyek ezt a példátlan átalakulást meghozták; most azonban, mikor ezeknek az eseményeknek még kortársai vagyunk s amikor egy olyan nép különös sorsváltásáról van szó, amely a nyugati kultúra és európai állami élet körén messze kívül esett, nemcsak megengedhetőnek, de egyenesen helyénvalónak is látszik, ha ezeket az eseményeket a történelmi szemlélet ősi formájához visszanyúlva, úgy adjuk elő, mint egy sorsintéző ember tényleit.

A világháború végén Konstantinápolyban szolgált egy fiatal tábornok, Musztafa Kemál pasa. Ekkor harmincnyolc éves volt. Lentről származott, ami nem meglepő egy olyan nemzet társadalmában, amelyben valaha névtelen janicsárfiúkból kerültek ki a legfőbb állami méltóság, a nagyvezíri tiszttség viselői. Kemal pasa azonban nem ilyen értelemben jött lentről. A hivatalnoki középosztályból származott, apja adófelügyelő volt, tehát az állami szolgálatban a maga erejéből emelkedő polgári réteg jutott szóhoz benne. A katonai hivatás számára nem önmagától kínálkozó elhelyezkedés volt, mint a tisztikar főnemesi-nagybirtokosi rétegekből származó tagjai számára. A korszerűsített török hadsereg kitűnő szakembere lett, aki a világháborúban fényesen megállotta a helyét. Katonai készségét nagy személyes bátorsággal érvényesítette a harctereken. Először az 1912. évi tripoliszi olasz-török háborúban tűnt ki. A világháborúban nagy érdemeket szerzett a Dardanellák védelmében, a kaukázusi harc téren, 1918-ban pedig a

hadsereg újjászervezésénél jutott szerephez. A háború végén mint hadosztálytábornok tartózkodott a fővárosban. Époly kevéssé találta ott a helyét, mint Bonaparte Napoleon a forradalmi Párizsban, azzal a különbséggel, hogy Párizsban még mindig lehetett legalább forradalmi pályafutást remélni, Konstantinápolyban azonban egy katonára semmi egyéb feladat nem várhatott, minthogy végrehajtsa a szövetségesek napról-napra fokozódó követeléseit és egyik demarkációs vonalról a másikra vonja vissza a csapatokat.

1919 januárjában kinevezték az anatóliai hadsereg parancsnokává. A kisázsiai végtelen térségeken, amelyeken a megszálló hadseregek lendülete előbb-utóbb ki kellett hogy fulladjon, ekkor már bontakozott a nemzeti ellenállás szelleme. Kemál pasa elhatározta, hogy Anatóliában kormányt alakít, megszervezi az ellenállást és a tehetetlen konstantinápolyi kormánnyal szemben érvényt szerez a török nép önvédelmi ösztönének.

A sèvres-i béke, amelyet 1920 augusztus 10-én írtak alá, papiros maradt. Törökország nem erősítette meg. Rendelkezései szerint európai területéből csak a Csataldzsa-vonal mögötti részt tarthatta meg (Konstantinápoly és a tengerszorosok közvetlen környéke), ázsiai birtokaiból pedig csak Anatólia maradt meg. A birodalom háború előtti területének negyedére zsugorodott volna. Ezenfelül le kellett volna mondania a tengerszorosok feletti szuverenitásától.

Mindez, mint mondtuk, a béke megkötése idején már tényleges állapot volt. De már jóval a békeszerződés megkötése előtt megkezdődött a török szabadságharc. Kemál pasa kezdetben harcban állott a békekötésbe beletörődő konstantinápolyi kormánnyal is. Konstantinápoly eleinte mint lázadót kezelte. Bizalmas értesítések mentek az anatóliai hatóságokhoz és katonai parancsnokságokhoz, hogy tagadják meg neki az engedelmességet. Válaszul erre Kemál lemondott rangjáról és mint lázadó tábornok kezdte szervezni az ellenállást és építeni az új Törökországot.

Csak pár nagy vonással jelezzük ennek az alkotmányváltásnak a történetét. Kemál kijelentette, hogy a konstantinápolyi kormány nem képes az országot megvédeni, ezért csak a nemzet akarata és elhatározása vívhatja ki a török nép szabadságát. Nemzeti kongresszust hirdetett, amelyre minden viláجتól három képviselőt hívott meg. A kongresszus ideiglenes kormányt szervezett s elhatározta, hogy minden összeköttetést

megszakít a konstantinápolyi kormánnyal. A konstantinápolyi kormány így mihamar azon vette észre magát, hogy a fővároson kívül semmi területtel nem rendelkezik. Lehetőleg igyekezett észre nem venni, hogy a fővárossal viszont az angolok rendelkeznek.

A két kormány tárgyalni kezdett és megegyezés is jött létre közöttük. Ezt természetesen az antant nem tűrhette. A minisztertanács az antant kényszerítésére felbontotta az egyességet és országgyűlést hirdetett Konstantinápolyba. Csakhogy az országgyűlés azonosította magát Kemál anatóliai kongresszusának határozataival, mire a megszálló antanthaderők parancsnoksága latartóztatta főbb tagjait. Újabb hadihajók érkeztek Konstantinápolyba és Sir Henry Wilson, az angol főparancsnok, ostromállapotot hirdetett. Ezzel megszűnt minden lehetőség arra, hogy sikerüljön olyan török kormányt találni, amely az antant akaratát hajlandó végrehajtani. Az angolok megszállhatták Konstantinápolyt és a szorosokat, de seholsem találtak török állam-szervezetet, amely ezt a foglalat mint jogállapotot elismerje és ne csak mint tényt vegye fogcsikorgatva tudomásul. A török nemzet összes erői Kemál pasa köré sorakoztak fel. Kemál és társai pedig egyetlen pillanattal sem maradtak tovább a fogcsikorgatásnál, mint ameddig nem lehetett másként.

A fegyverszüneti szerződés felhatalmazta a szövetségeseket, hogy Törökország területén bármely hadművelati szempontból fontos helyet megszállhassanak. Ez a rendelkezés kapóra jött a görögök nagyzási hóbortjának, amely fantasztikus térképeken egészen a visszaszerzendő Bizánc lázálmáig lódult. Kisáziát tekintve igényeiknek tagadhatatlanul volt néprajzi alapja, Szmirna és környéke görög település volt. 1919 májusában angol és francia hadihajók támogatásával partraszállottak Szmirnában és hatalmukba kerítették a várost és környékét. Ugyanekkor az angol kormánynak sikerült megegyeznie francia szövetségesével, hogy az angol csapatok megszállhassák Mezőpotámiát, Palesztinát és a moszuli petróleumvidéket. A franciáknak Kilikia jutott, az olaszok pedig az 1915 április 26-i londoni szerződésben, amelyben megegyeztek a világháborúba való olasz beavatkozás vételárában, Antalya földközítengeri vidéket biztosították maguknak.

A török ellenállás megtörésének szerepét az antant Görögországra osztotta ki. A görögök bizakodva vállalták ezt a szerepet, amely hadseregük megsemmisítő vereségével és állami

életük alapjaiban való megrázkódtatásával végződött. 1920 júniusában hat hadosztállal megkezdték az előrenyomulást Kis-ázsiaiában. A török csapatok lassan visszavonultak, mert felszerelésük hiányos volt, a mozgósítás sem fejeződött még be, egyes évfolyamok csak ekkor vonultak be.

Kemál pasa először az örmények ellen fordult, akiknek Wilson önálló államot ígért. Leveretésük után 1920 decemberében békét kötött velük. Ebben a békében az örmények ismét kénytelenek voltak elismerni Törökország fennhatóságát, amit az előzmények után nem tehettek nagy örömmel.

A szovjetköztársaság, amely ekkoriban kezdett kilábolni a polgárháborúból, csakhamar észrevette a közelében bontakozó erőteljes kormányzati rendszert. A szovjet belátta, hogy világhorradalmi ábrándjait Anatóliában hasztalan melengetné, mint-hogy azonban az új életre kelő török nacionalizmus élete és megerősödése Anglia és Franciaország kudarcát jelentette, gyorsan alkalmazkodó ösztönével a legkisebb ellenállás irányába fordult és szövetséget kötött Kemál pasával. Nem felejtette még el az angol és francia szovjetellenes beavatkozások terveit s az ellenforradalmi hadseregek támogatását az antant részéről. Kemál pasa az elszánt és végsőkig következetes nacionalisták machiavellista készségével sietett megragadni a feléje nyújtott kezét. Belpolitikájában kíméletlenül elfojtotta a kommunista kísérleteket, ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy külpolitikai téren jól felfogott nemzeti érdekből ne működjön szorosan együtt a szovjettel. 1921-ben Moszkvában szerződés jött létre a két kormány között. Moszkva ebben a szerződésben a szokásos előzékenységet tanúsította, amelyet akkor vesz elő, amikor egy nacionalista állam kevesebb kárt okoz neki, mint más nacionalista államoknak. S még hozzá ezt a nemzeti önrendelkezés jogának a védelmében teheti. Hiszen nemcsak Törökország, hanem például Magyarország esetében is látnivaló volt, hogy a különböző külpolitikai érdekösszefüggések szövetségi rendszereibe szervezett nacionalista hódító falánkság tönkretelhet egy nemzetet, amely nem akar egyebet, csak épen élni.

A görög nép sem jutott több pihenőhöz az 1912 óta tartó szakadatlan háborúskodásban, mint a török. De hadserege jobban volt felszerelve, hiszen hatalmas szövetségesei támogatták és a tengeri szállítás útja nyitva állt előtte. Ezzel szemben a törökök csak a szovjet pártfogására számíthattak s felszerelé-

sük földrajzi és technikai akadályok miatt csak sokkal nehezebben történhetett.

Viszont pénzügyi és katonai-politikai körülmények a törökök javára hatottak kiegyenlítően. Minél többet győztek a görögök, annál nehezebbé vált helyzetük, mert minél jobban előrehatoltak a végeérhetetlen területeken, annál több csapatra volt szükségük. A török hadsereg odahaza volt, kis egységekre szakadozva kegyetlen guerilla-harcokat folytathatott, amivel aránytalanul nagyobb haderőt lehet lekötni. Természetesen a lakosság is őt támogatta. A nagyhatalmak képviselői nyugtalankodva kérdezték Venizelosz görög miniszterelnöktől, hogyan fogja Görögország elbírní a sok sikeres előnyomulást, először katonai, de aztán pénzügyileg is, mikor a törökök bandszerű hadakozása természetesen jóval kevesebbe kerül s az ilyen hadviselésnek az a természete, hogy egyre több és több szabályszerű, tehát költséges katonai erő kell a kivédéséhez. Venizelosz azt válaszolta, hogy a görög nép bízik a saját katonai erejében és a szövetségesek pénzügyminisztériumaiban.

A könnyen szerzett görög siker hamarosan kezdett visszajárni fordulni. 1921 januárjában Izmet pasa, a későbbi miniszterelnök vezérlete alatt a háromszoros túlerejű görög hadsereget visszaverték. A váratlan győzelem hatása alatt az antant kételkedő hajlandósága megerősödött. Megkísérelték, hogy még a kellő időben egyezményes békét létesítsenek a két hadviselő fél között. A londoni értekezlet azonban eredménytelenül oszlott széjjel, mert Kemal pasa nem fogadta el a még mindig szigorú feltételeket. A görögök harci kedve sem tört még meg; mint a vesztes játékos, „futottak a pénzük után.”

Az idő azonban a törököknek dolgozott. Harctéri sikereik elősegítették újonnan alakuló állami életük megerősödését, ami ismét külpolitikai téren hatott kedvezően számukra. Ankarában a „nagy nemzetgyűlés” alkotmányt fogadott el, amely megállapította, hogy minden hatalom forrása a nemzet, a nemzet egyedüli képviselője pedig a nemzetgyűlés. A nemzetgyűlés minden évben ősszel külön összehívás nélkül is összeül. Jogkörébe tartozik a törvények kihirdetése és megváltoztatása, külföldi szerződések megkötése, döntés a háború és béke kérdéséről. Elnöke egyszersmind a minisztertanács elnöke is.

1921 nyarán a görög haderők nyomása fokozódott. A törökök visszavonultak a Sakarya-folyó mögé; Kemal pasa személyesen vette át a hadsereg vezetését. A nemzetgyűlés minden

hatalmát reá ruházta. Kemál ezúttal is bölcs és önmagát mér-sékelni tudó államférfiúnak bizonyult, aki semmivel sem akar több hatalmat, mint amennyi az adott történelmi helyzetben amúgy is mintegy önműködően megillet egy kormányon levő erőskezű embert s amennyi teljesen elegendő is vállalt és sors-rendelte feladatainak teljesítésére. A teljes hatalmat csak három hónapra fogadta el. A nép méltónak bizonyult vezetőjéhez, lel-kesedésben és áldozatkészségben nem volt hiány.

A görög hadvezetőség átmeneti jellegű sikereit mértéktele-nül túlbecsülte. Konstantin király maga vette át a parancsnok-ságot és támadást rendelt el Ankara felé, hogy az ellenség fő-városának elfoglalásával biztosítsa a győzelmet.

A görögök jelentős segítséget kaptak az angoloktól, harcvo-naluk mögött két vasútvonal állott rendelkezésükre. A törökök-nek kevés hadianyaguk volt, nem volt vasútjuk, teherautók helyett bivalyfogatokkal szállították a municiót. De mellettük állottak az erkölcsi tényezők, a hazai föld sugallata és az ott-honi táj köröttük lengő lelke. Kemál pasa parancsba adta: „Nincs védelmi vonal, csak védelmi terület. Ez pedig egyet je-lent az ország egész területével. Nem szabad egy talpalatnyi földet sem feladni az ország földjéből, amíg polgárai nem hul-latták rá vérüket. Ha mindenképpen vissza kell vonulni, a leg-közelebbi dombon újra kell kezdeni a védekezést. Azok a csapa-tok, amelyeknek szomszédai visszavonulóban vannak, ki kell hogy tartsanak állásukban minden másra való tekintet nélkül. Nem szabad sorsukat összekötniök a szomszéd csapatokkal.”

A déli görög szárny már negyven kilométerre közelítette meg Ankarát. A törökök szívóssága és önfeláldozása meghozta az eredményt: a Sakarya-csatában a görög támadás megtört, a kezdeményezés a törökök kezébe került. Kemál pasát, akinek a csata első napján eltört egy bordája és aki ettől fogva három héten át törött bordával vezette a hadműveleteket, a nemzet-gyűlés tábornaggyá nevezte ki és a „gházi” (győzedelmes) cím-mel ruházta fel.

E győzelem után következett a szovjet-török szerződés, amelynek külpolitikai természetéről már fentebb szó volt. Abban is megállapodtak, hogy nem ismernek el olyan nemzetközi szer-ződést, amelyet a másik nem ismer el. Ez gyakorlatilag a sèv rési béke újabb megtépázását jelentette. Görögország mellől kezdtek elolvadni a nagy szövetségesek. Franciaország Ankará-ban különbékét kötött Törökországgal. Ez a béke rendezte

Törökország déli határait és engedményeket tett a Szíriában élő török népesség javára. Kemál pasa haladéktalanul északra irányította azokat a csapatokat, amelyeket eddig a franciák kötöttek le.

Anglia azonban el volt rá szánva, hogy harcolni fog az utolsó görögig. Kemál pasa gyarapodó külpolitikai háttvédei jóvoltából most már komolyan beszélhetett a végső győzelemre vezető kitartásról, ami a görögök részéről csak hiú fenhéjázás volt. A Sakarya-csata után az ankarai nemzetgyűlésben elsőnek fogalmazta meg a végletes nacionalizmus totális háborújának követeléseit: „A háború nem két hadsereg, hanem két nemzet harca, amelyek minden erejük latbavetésével csapnak össze. Az egész török népet szólítom fel érzésre, gondolatra és tetterre.” Az antant hatalmak legfőbb haditanácsa, amely ebben az időben még működött, 1922 márciusában ismételtlen megkísérelte az egyezményes békét. Görögország most már hajlandó volt rá, de Kemál pasa nem engedett. Követtel utóbb egy újabb békekísérlés hasonló sorsra jutott.

1922 augusztus 26-án hajnalban a törökök új csatát kezdtek. Ez az ütközet meghozta a döntő és végső győzelmet. A görögök első védelmi vonala órákon belül a török csapatok kezére került. A török lovas hadtest, hála katonáinak és az anatóliai lovak igénytelenségének és szívósságának, úttalan utakon hatolt át egy hegyvidéken és leszállott a görög arcvonal mögött levő sík medencébe. Eközben szakadatlanul tartott a görögök visszaszorítása. 28-ára virradó éjjel a lovas hadtest keresztülsiklott a visszavonuló görög hadosztályok között. Hajnalban váratlanul megtámadta a görög haderő élét. öt görög hadosztály visszavonulási útját ezzel teljesen elvágta a török hadvezetőség, csak két hadosztálynak sikerült kimenekülnie a gyűrűből. 30-án a körülzárt öt hadosztály egy kétségbeesett kitörési kísérlet után letette a fegyvert. (Dumlupinari csata.)

A görög csapatok rendetlen futásban kerestek menedéket. Szeptember 9-én a török lovasság már bevonult Szmirnába. 17-én már nem volt görög katona Anatólia földjén. A görögök hadseregük kétharmadrészét elvesztették.

Kemál pasa mesteri hadvezetése nemcsak a görögöket juttatta kétségbeesett helyzetbe, de megrémítette az angolokat is. Lloyd George végre kénytelen volt belenyugodni, hogy Franciaország és Olaszország nem akarnak többé háborút viselni a törökökkel, ezért a brit dominiumokhoz fordult segítségért. El-

utasító választ kapott. Nem volt más hátra, mint fegyverszüneti tárgyalásra kérni a törököket. A szövetségesek azt kívánták, hogy Kelet-Trácia kiürítéséről majd csak a békeértekezlet határozzon; a törökök otthagyták a fegyverszüneti tárgyalásokat és előnyomultak. Végre is a fegyverszüneti szerződés nekik juttatta ezt a területet; 1922 novemberében a török hatóságok átvették Konstantinápolyt és környékét.

Anglia ázsiai terveinek árát Görögország adta meg. A békeszerződés intézkedett a görög és török lakosság kölcsönös kicseréléséről. Ez a megállapodás egy és egynegyedmillió menekültet zúdított az elszegényedett és megalázott országra. Az ország belpolitikai rendje felborult. Grunarisz miniszterelnököt, néhány miniszterét és a megvert hadsereg parancsnokait főbe-lőtték. Anglia tiltakozása jeléül egyidőre megszakította Görögországgal a diplomáciai viszonyt, amivel azonban mindhalálg hű barátait nem támaszthatta fel.

A békét Lausanneban kötötték meg, körülményesen hosszú tárgyalások után, 1923 július 24-én. A nagyhatalmak, akik Churchill angol államférfiú szavai szerint Törökországnak Sevresben nem is békeszerződést diktáltak, de egyenesen nemzeti létének megsemmisítését, méltányosak és igazságosak voltak. Kénytelenek voltak vele. Törökország visszakapta Konstantinápolyt és Kelet-Trácia nagyrészét. A tengerszorosok feletti rendelkezés joga is visszazállott rá. Eltörölték a kapitulációkat, a török nemzeti öntudat e legfájóbb korlátozását, amelyek jogán a nyugati államok alattvalói eddig mentesek voltak a török jogszolgáltatás alól. Fenntartásuk valóban nem lett volna többé indokolt, mióta a tisztán mohamedán vallási alapon nyugvó, csak korrupcióval enyhíthető jogrend helyén Kemál pasa európai jogrendszert honosított meg. Az arab tartományokról bölcs mérséklettel lemondott a szövetségesek javára, akik népszövetségi mandátumokat szereztek e területek igazgatására. Törökország így jelentékeny területet tartott meg, amely az arabok leválása és a görögök kicserélése után nemzetileg homogén lett.

A párizskörnyéki békeszerződésekből az egyik tehát megsemmisült. A nagy műgonddal egybeválogatott francia helységnevek közé egy svájci városnevet kell beiktatni. Azért a franciák nem jártak egészen rosszul, még a jelképes tény megváltozása is jelképes lehet ebben az esetben.

Kemál pasa úgy összetörte a sèvres-i békét, akár egy porcellánvázát.

10. A HADISARC LIDÉRCE

„A szövetséges és társult hatalmak kijelentik és Magyarország elismeri, hogy Magyarország és szövetségesei mint a háború okozói felelősek minden kárért és veszteségért, amelyet a szövetséges és társult hatalmak és alattvalók a Magyarország és szövetségesei támadása által rájuk kényszerített háborúban szenvedtek.”

Ez a hírhedt paragrafus azonos szövegben fordul elő különböző sorszámok alatt az összes párizskörnyéki békeszerződésekben. Csak az ország neve változik aszerint, hogy melyik ország békeküldöttei elé tették a feltételeket. Minden vesztes országnak bizonyítványt kellett kiállítania magáról a győztesek szuronyának az árnyékában, hogy ő zúdította az emberiségre a háború összes borzalmait. A szégyenbélyeget, amelyet a legyőzötteknek sajátkezűleg kellett magukra ragasztani, elkeseredett és fájdalmas tiltakozás kísérte. A háborús felelősség kérdése e paragrafus nyomán végeláthatatlan irodalmat hívott életre. Ez a szakirodalom ma már senkitől sem háborítva avul és porosodik a nagy közkönyvtárak raktáraiban. Érthető, hogy a legyőzött országok kormányai mindent elkövettek azért, hogy ez a keserű pohár elmúljon tőlük. Azok számára azonban, akik a társadalmi összefüggések és a történelmi folyamatok mélyebb összetevőit ismerik, kezdettől fogva kilátástalan igyekezetnek számított a cáfolat, amely egy önmagában képtelen állításra vonatkozott. A háború okai és a felidézését illető felelősség olyan tényezőkre és jelenségekre vonatkozik, amelyek nem szoríthatók állami határok közé. A háború bűnében egyik államot ártatlanak, a másikat pedig vétkesnek tudni, époly kezdetleges formája a gondolkodásnak, mint amikor az ősemler természeti erő-

ket megszemélyesített alakban képzelt el. Vannak ártatlanok és vannak bűnösök és talán nem is az egyes emberek, hanem inkább emberi csoportosulások között; csak éppen maguk, az államok lehetnek a legkevésbé ilyenek, hiszen maguk is a legkülönbözőbb emberi csoportok tág keretei. Nem lehet nekik a fizikai személyek vagy az érdekeikben és akarásukban többé-kevésbé egyöntetű társas csoportok elhatározását és felelősségét tulajdonítani.

Nem is az érvek és a mázsaszámra halmozott okmánytárak döntötték meg ezt a képtelenséget, hanem az időmúlás és a magukhoz térő legyőzöttek erőre kapása. Végül aztán Hitler egyik birodalmi gyűlési beszédében kijelentette, hogy Németország visszavonja aláírását és nem ismeri el ennek a paragrafusnak az érvényét. Ez a fellépés politikai és lélektani okokból nagyon is érthető, de nem sokat változtat azon a tényen, hogy egy történelmi tényállítás bírāja csak maga a történelem lehet és semmiféle szerződés nem avathat valósággá egy olyan állítást, amelyet a tudomány vagy akár a népek érzülete vitássá tehet.

A háborús felelősség kinyilatkoztatása persze nem önmagáért történt. A győztes hatalmak a hadisarc erkölcsi jogosultságát igyekeztek vele megteremteni. Ha szándékaikban nem is, kifejezőmódjaikban annál szemérmesebbek voltak. A hadisarc szót törölték szótárukból. S minthogy Wilson összes békeprédikációiban „bekebelezések és hadikárpótlás nélküli békéről” beszélt, hadikárpótlás helyett a jóvátétel kifejezést alkalmazták. A legyőzötteknek jóvá kellett tenniük a győzteseknek okozott károl-at. Wilson rugalmas hittételeibe némi jóakarattal, helyesebben sok rosszakarattal (ebben pedig nem volt hiány) minden belefért. Így aztán a szövetségesek szakértői mihamar meglepő magyarázatokkal álltak elő arról, hogy tulajdonképpen mit is kell károkozásnak tekinteni. Egyesek azt is kiderítették, hogy a jóvátétel a háború összes költségeire ki kell hogy terjedjen, hiszen a háború költségeit adózással kell behajtani, már pedig az adózás nem egyéb, mint a polgári lakosságnak okozott kár. Ezekután nem csoda az sem, hogy Belgium a béketárgyaláson akkora számlát nyújtott be, amelynek a végösszege több volt, mint a háború előtti egész belga nemzeti vagyon.

A Magyarországgal és Ausztriával kötött békeszerződésekben azt is kimondták, hogy Magyarország és Ausztria az egész osztrák-magyar monarchia jóvátételi kötelezettségét viselik. Az utódállamokhoz Magyarország és a volt osztrák császár-

ság területének túlnyomó részét hozzácsatolták a békeszerződésekben, de ezeknek a területeknek semmi részt nem kellett viselni a jóvátételekben s e hatalmas területi gyarapodás ellenében a győztesek oldalához szegődött államoknak semmi ilyen kötelezettséget nem kellett vállalniok.

Az esztelen és képtelen mértékben kívánt és pontosan csak nagysokára meghatározott jóvátételi kötelezettség szörnyű zűrzavarokat idézett elő. Nemzetközi konferenciák sorozatán végeláthatatlan huzakodás indult meg körülöttük. 1920 júliusában a Spabar. tartott jóvátételi konferencián jelentek meg első ízben a német megbízottak. A Ruhr-vidék megszállásával való fenyegetésekkel igyekeztek őket a jóvátételi kötelezettségek minél alaposabb teljesítésére rávenni. 1921 januárjában a szövetségesek Párizsban ültek össze. Azt határozták, hogy Németország 42 év alatt fizessen 226 milliárd aranymárkát, azonkívül kivitele aranyértékének 12%-át. Két hónappal később Londonban a i.émet külügyminiszter összesen 50 milliárd márkát ajánlott, amiből azonban levonásba kellett volna hozni azt a 20 milliárd márkát, amit Németország a fegyverszünet óta részben készpénzben, részben dologi szolgáltatásokban már teljesített. A szövetségesek ezt az ajánlatot elutasították és a párizsi határozatok elfogadását követelték. A tárgyalások megszakadtak; a szövetséges csapatok szankcióképpen megszállottak a Rajnavidéken néhány várost. Ezenkívül vámvonalat állítottak fel a Rajnavidéken és 50%-os jóvátételi vámot róttak a Németországból származó árukra.

A német kormány közvetítésre kérte fel Amerikát, de az megtagadta a kérés teljesítését, mire a kormány lemondott. Május 5-én a szövetségesek ultimátumot intéztek Németországhoz, amelyben 12-én lejáró határidővel azt követelték, hogy Németország 37 év alatt fizessen 132 milliárd aranymárkát. Május 11-re virradó éjjel a birodalmi gyűlés elfogadta az ultimátumot.

1922 eleje óta egyre világosabban láthatóvá vált Franciaországnak az a szándéka, hogy a jóvátételi fizetések kikényszerítésének örvén megkaparinthassa a Ruhr-vidéket s ezzel Németország gazdasági életére halálos csapást mérjen. 1923 január 11-én francia és belga csapatok bevonultak Németország legfontosabb nehézipari területére, a Ruhr-vidékre, azzal az indokolással, hogy Németország nem teljesíti a megszabott jóvátételi szolgáltatásokat.

Cuno kancellár kormánya, amely 1922 novemberében alakult meg, véget akart vetni a német gazdasági élet háború utáni válságának s ezért a jóvátételi kérdés végleges megoldását sürgette, amely számot vessen Németország fizetőképességével. A pontosan meg nem állapított jóvátételi kötelezettség a német gazdasági életet teljes bizonytalanságnak tette ki. A Cuno-kormány nem akart kihívóan viselkedni a franciákkal szemben, hiszen javaslatában messzemenő jóvátételi kötelezettségeket volt hajlandó vállalni, ha a kérdést egyszer már végleges formában rendezik. De véget akart vetni elődei eljárásának, akik az antant minden követelését elfogadták s aztán azonnal fizetési haladékot kértek, úgy hogy Németország haladéktól-haladékiig támolygott s végül is semmi megoldásra nem volt kilátás.

Franciaországban ezek a teljesen méltányos követelések roppant felháborodást keltettek. A francia miniszterelnök, Poincaré, aki a háború alatt köztársasági elnök volt, szigorúan németellenes politikát folytatott. Makacsságán minden közvetítő kísérlet meghiúsult. 1923 január 10-én jegyzéket nyújtott át a párizsi német követnek s bejelentette a megszállást a következőképpen: „A francia kormány fontosnak tartja kijelenteni, hogy pillanatnyilag nem gondol katonai természetű műveletre vagy politikai jellegű megszállásra. Csak mérnökökből és hivatalnokokból álló küldöttséget indít a Ruhr-vidékre, amelynek hatásköre pontosan meg van állapítva. Csak annyi csapatot küld a Ruhr-vidékre, amennyi a küldöttség védelméhez és feladata teljesítésének biztosításához szükséges.” Másnap csakugyan elindult a küldöttség, amely kereken negyven mérnökből állott. Nem valami elszánt fickók lehettek, mert Poincaré úr negyvenezer katonát adott melléjük.

A franciák ostromállapotot hirdettek a megszállott területen. A lakosság és a megszálló csapatok között véres összetűzésekre került sor. A francia tábornokok elmozdították a német hivatalnokokat és tömegesen utasították ki és tartóztatták le az ellenállást szervezőket. Poincaré egy francia-belga banketten kijelentette: „Szilárdan állunk Németország szívében s ott is maradunk, amíg csak az utolsó frankot is le nem olvassák az asztalra.”

Mínthogy a fegyveres ellenállásra nem volt lehetőség, a német kormány passzív ellenállást határozott el. A szén bányászásának a Ruhr-vidéken meg kellett volna szünni, a munkáságot a kormány támogatta s a bányatulajdonosoknak is kár-

tanítást adott. Tényleg azonban a szénbányászás, ha csökkent mértékben is, de tovább tartott, a bányatulajdonosok ugyanis különböző ürügyekkel üzemben tartották a bányákat. A franciák rögtön a bevonulás után eltiltottak minden szénszállítást a meg nem szállott országrészekbe. A bányatulajdonosok a bányák munkáját azzal indokolták, hogy a megszállott területi lakosság és az ottani ipar szükségletei kielégítése miatt nem lehet abbahagyni a termelést, továbbá azzal, hogy tartalékokat kell gyűjteni arra az esetre, ha a franciákkal mégis meg egyezés jön létre, mert akkor azonnal meg lehet kezdeni a jóvátételi szállításokat s a megszállott területek kiürítése késedelem nélkül megtörténhet. A valódi ok az volt, hogy kevesellték a kormánytól kapott kártérítést.

Így aztán a passzív ellenállás gyakorlatilag keveset ért. Pedig az ellenállás kilátásai nem voltak rosszak. Ha a bányázásokat csakugyan leállítják, a franciák legfeljebb olcsó hadidicsőséget szereznek szén helyett. Katonákkal nem lehet szén bányászni s hogyan tudták volna pótolni a félmilliónyi képzett szakmunkást? Erre azonban nem került sor. A bányák üzemben maradtak s a franciák egy groteszk komédia rendjén kapták meg a szenet. A bányászok dolgoztak és halomba gyűjtötték a szenet. Mikor már elég volt, megjelentek a franciák, mire a munkások megszüntették a munkát és kivonultak a bányából, a franciák pedig kocsira rakták a szenet. Miután elvonultak, a bányászok visszajöttek és ismét munkához láttak. Ez volt a passzív ellenállás.

A Cuno-kormány augusztusban lemondott. A Ruhr-háborúság a német valuta teljes leromlását okozta: a bankjegyeken csillagászati számok, milliárdok és billiók tűntek fel. A bankjegyzőn a megszabott járandóságból élő rétegek teljes tönkretételét idézte elő.

Cuno bukása után Stresemann alakított kormányt. Kancelári tisztségét pár hónap múlva letette s csak a külügyi tárcát tartotta meg egészen haláláig. Hat esztendőn át irányította a német külpolitikát, ami azzal járt, hogy fő irányvonalaiban az egész német politika elgondolásaihoz igazodott.

Stresemann kormánya feladta a céltalanná vált passzív ellenállást és stabilizálta a márkát. November 30-án Dawes amerikai politikus elnöklése alatt szövetségi bizottság ült össze Németország fizetőképességének megvizsgálására.

A Dawes-tervezet Németország teljesítendő fizetéseit egy

indexszám változásaitól tette függővé. Az index a következő tényezőkből alakult: a német be- és kivitel összege; a birodalom bevételeinek és kiadásainak összege, levonva az esedékes jóvátételi összeget; a vasúti forgalom, a szállított teher mennyisége szerint; a cukor-, dohány-, sör-, szeszfogyasztás értéke; Németország népességszáma és végül a fejenkénti szénfogyasztás mennyisége. Az index alapszámát a bevételeket s kiadásokat, a népességszámot és a szénfogyasztást illetően az 1927—28—29, a többire nézve pedig az 1912—13, 1926—27—28—29-es évek átlaga adta. Tehát például az 1927-28-29. évi népességszámot összeadva s hárommal elosztva megkapjuk az átlagot, amelyet 100-nak veszünk s a népesség szaporodását ehhez viszonyítjuk, úgy hogy például a megszorodott népesség az index alapjához képest mondjuk 110-es arányszámot ad. A végeredmény megállapításánál természetesen az összes felsorolt tényezők változását számba kellett venni. A jóvátétel összege az index emelkedése szerint nőtt. Megállapították azonban, hogy ha a márka árfolyama az 1928. évi állapothoz viszonyítva 10%-al csökken, az azévi esedékesség tekintet nélkül az index változására csökkenendő.

A Dawes-tervezet sem vezethetett célhoz, mert nem állapította meg a jóvátétel végösszegét. A német gazdasági élet felől a fenyegető bizonytalanság nem hárult el. Szakértői becslések szerint a várható végösszeg a terv előrelátható évi részletei alapján mindenesetre jóval kevesebb volt, mint amennyit a békeszerződéskor „a németek fizetni fognak” csatakiáltás hangulatában vártak. Az akkor megálmodott csillagászati számok már úgysis szétfoszlottak. De a vállalt teher így is messze meghaladta Németország valóságos teherbíró képességét.

Ha pénzügyileg nem is volt ez a tervezet végrehajtható, politikailag nem volt hiábavaló: a versaillesi szerződéssel szemben, amelyet tárgyalás nélkül kellett aláírni, mégis csak a szembenálló és vitatkozó felek megállapodásából született. Ma, amikor az egyoldalú elhatározásokon Németország annyira túljutott, hogy már ismét ott tart, csak éppen fordított helyzetben, szinte el sem lehet képzelni, hogy a háború utáni évek légkörében ez a körülmény mekkora enyhülést jelentett. MacDonald, a munkáspárti angol miniszterelnök ki is emelte ezt az 1924. évi augusztusi londoni konferencia utolsó teljes ülésén, a német küldöttség előtt s mintegy a legyőzöttek felé fordulva: „A háború óta először irunk alá olyan egyezményt, amely tényleges

tárgyalás alapján jött létre, amely nem ultimátum eredménye s ennél fogva az összes itt képviselt felek erkölcsileg kötelezettek végrehajtására... Az előttünk levő egyezményt úgy kell tekinteni, mint az első békeszerződést, mert azzal az érzéssel írtuk alá, hogy hátat fordítunk a háború rettenetes éveinek és a háborús szellemnek.”

A jóvátételi kérdés új rendezése 1929-ben következett be a Young-tervben, amely végre megállapította Németország végleges fizetési kötelezettségét. Ezzel kapcsolatban megszűnt Németország pénzügyi ellenőrzése, a birodalmi vasút és a birodalmi bank, amelyek a jóvátétel rendezésével kapcsolatban külföldi befolyás alá kerültek, ismét visszakerültek Németország szuverenitásának körébe s ugyancsak a jóvátétel rendezésével kapcsolatban a szövetséges csapatok kivonultak a Rajnavidékről. Hitler és Hugenberg népszavazást kezdeményeztek a terv ellen, de nem sikerült a tömegeket megmozgatniuk, mert a német nép a stabilizált márka gazdasági rendjében nem érezte a jóvátétel terhét elviselhetetlennek.

De alig jött létre a Young-terv, kitört a világgazdasági válság, amely ezt a tervet is rövidesen irreálissá tette. A pár évvel utóbb bekövetkezett földindulásos világpolitikai változásokban aztán az egész kérdés végleg elemeire bomlott és megsemmisült. Annyi tanulság maradt utána, hogy a modern világ érzékeny gazdasági gépezetét nem lehet olyan politikai eszmékkel rendbetartani és igazgatni, amelyek legjobb esetben a kézimalom és a szövőszék korának felelnek meg — sajnos azonban, egyes népek ezt a tanulságot a gyakorlatban éppen visszájára fordítva értékesítik, tudniillik úgy, hogy lobogó meggyőződéssel visszatérnek a történelemelőtti korszak kőbaltájához illő ideológiákhoz -és törekvésekhez.

11. A MÁLLADOZÓ KÖZÉPEURÓPA

Voltaire valaha azt mondta: „Ha Isten nem volna, ki kellene találni.” Az irodalomtörténet pontosan felderítette ennek a híres mondásnak az eszmei hátterét. Nem valami magasztos istenfogalmat tartalmaz, annyi szent. Isten Voltaire elképzelésében úgy jelent meg, mint afféle túlvilági csendőrőrmester, aki nagyon hasznos szolgálatokat teljesít az őrmestertől lefelé való földi világ rendtartásában, de a szellem és az előkelőség marsalljai ezért egy lehelletnyivel sem tartoznak neki több hálaival, mint amennyi érdeme szerint kijár.

Ez a mondás utóbb általános érvényű képlet lett. Alkalmazták minden olyan jelenségre, amely alapján véve kevés rokonszenvet érdemel, erkölcsi beszámítás alá nem igen esik, de létezését mint ítélkezésünktől, hajlamainktól független tényállást tudomásul kell vennünk s végelemzésben a hasznosságot sem lehet tőle elvitatni. És mivel hasznosságát más amúgysem tudná pótolni, fanyalogva tudomásul vesszük és megtűrjük, jobb meggyőződésünk ellenére.

A háború előtt sok politikai író ilyen szempontból tekintette az osztrák-magyar monarchiát nélkülözhetetlennek. Ez a különös közjogi szerkezet rendben tartott egy tarka népegyveleget, amelynek alkotóelemei egyes kivételektől eltekintve, még nem értek meg az önmagukról való gondoskodásra.

Az osztrák-magyar monarchia és a cári Oroszország lényegükben véve egy letűnt korszak élő emlékművei voltak a nemzetállamok Európájában. Mindkettő dinasztikus-katonai képződmény volt, az uralkodóház, a hűbéri eredetű nagybirtok, a népegyéniségek felett álló egyház, tehát történelmileg hagyományozott tekintélyszervezetek államrendje. A nemzeti kialakulás

útjait kereső és öntudatosodó népek nem alkothattak benne a maglik egyéniségét kifejező intézményeket.

A nemzeti fejlődésnek az osztrák-magyar monarchia esetében voltak olyan elháríthatatlan akadályai, amelyek Nyugaton nem állottak a nemzetállamok kialakulásának útjában. A monarchia népei olyan változatos keveredésben éltek, hogy teljesen lehetetlen lett volna mindegyikük számára külön életképes államokat szervezni. A leggondosabb politikai mértan sem képes Európának ezen a táján olyan határokat vonni, amelyek egységes összetételű államnépet zárnának magukba.

Mint ahogy egy geológiai múzeumban a tárlók üvege alatt egymás mellett láthatók a föld történetének különböző korszakaiból való kőzetek, az osztrák-magyar monarchia idejét múlt, avittas politikai rendjében az érdeklődő együtt tanulmányozhatta a társadalmi és politikai fejlődéstörténet egészen különböző fokain álló népek életét. Voltak magas fejlettségre jutott népek, amelyek társadalmi szerkezetükben, kultúrájukban, történeti múltjukban egyaránt ott hordozták a teljes politikai önállóság feltételeit vagy legalább is tág lehetőségeit. És voltak közöttük olyan nemzetiségek, amelyek mintegy a történelem alatt éltek. Nem volt történelmi hagyományokat hordozó nemességük, nem alakult bennük polgárság, a nép sajtóságaira külön és öntudatos nemzeti kultúrát építő középosztály, híjával voltak az önálló állami életet megelőző gazdasági fejlődésnek és társadalmi differenciálódásnak.

A világháborút követő összeomlás ezt az idejétmúlt egységet atomjaira robbantotta szét. De bármilyen korszerűtlenné avult is a monarchia politikai és társadalmi szerkezete, mégis csak egység volt, több a semminél. A romjain támadt új államalakulatok Középeurópa népeinek békés és rendezett együttélését képtelenek voltak megteremteni.

Nem is volt erre semmi alkalmas eszközük. Az újonnan keletkezett államok egytől-egyig a nyugateurópai nemzetállamok fejlődését akarták kicsiben megismételni. Képtelenek voltak belátni, hogy nemzetállam ma már Nyugateurópában sem keletkezhetne újonnan. A nemzetállamok keletkezésének korszakában az állami egység nemzetiségileg közömbös vidékeket olvasztott egybe az ipar, a kereskedelem, a közlekedés gazdasági s mindenekfelett a művelődési és érzelmi egység demokratikus egységesítő erőivel. Ha voltak különbségek egyes vidékek között, ezek nem értek ki nemzetiségi eltérésekké, csak az életstílus,

népjellem, művelődési és nyelvi árnyalatok, táji különbségeiben válnak ma már láthatóvá. Lehet, hogy a kultúra mai fejlődési fokán Normandiából, Provenceból, Auvergneből, Bretagneből nem lehetne egységes nemzetet alkotni, ha az egységes politikai szerkezet már századokkal korábban létre nem jött volna. A mai korban minden nemzetközösség önálló állami létté akar kibontakozni. Azokon a vidékeken, ahol egységes, földrajzilag és gazdaságilag összefüggő népességtagozódás nem jött létre, egy új nemzetfelettségnek kell eljönni. Ma még csak a nemzetiségileg túlterhelt nemzetállamok zürzavaros önellentmondásának szomorú következményeinél tartunk.

Az osztrák-magyar monarchia helyén csak két nemzetiségileg egynemű állam keletkezett, illetve folytatta új formában régi létét: Magyarország és Ausztria. Lehet-e az észszerűtlenség diadalát jobban jellemezni, mint azzal, hogy az új nemzetállamok Középeurópiájában két nemzetileg homogén állam jött csak létre s ezek is csak torzult formában, az egyneműség gondolatának önellentmondása árán. Mert Magyarország úgy lett nagyjából egységes nemzetállam, hogy három és félmillió magyart a velük elkeveredett nemzetiségek kedvéért idegen uralom alá kényszerítettek, Ausztria pedig még ennél is képtelenebb paradoxont valósított meg: nemzetiségileg egységesebb állam lett még Csonka-Magyarországnál is, csak éppen nemzetnek nem érezte magát s a polgárok nagy többségéből hiányzott az állam fenntartásának az akarata.

E paradoxonok másoldali megfelelőjét nyújtják a többi középeurópai kisállamok, amelyek nemzeti egysége valamennyiben tekintélyes számú nemzeti kisebbség alávetése árán valósult meg. Valamennyien abban a tüzzel-vassal erőszakolt hiedelemben éltek, hogy nemzeti államok, amelyek nemzetiségeiknek biztosítják az összes állampolgárokat megillető alapjogokat s ennél több igényük nem lehet. Pedig ma már rég tudnivaló, hogy ezek az alapjogok még a többségi nemzet legtöbb állampolgárát illetően sem válnak hatályossá. Kétségbeesetten kapaszkodnak ebbe a fikcióba, amely a nemzetiségi fejlődés mai állapotában már fikciónak is komolytalan.

Európa politikai és jogfejlődése nem alakított még ki olyan formákat, amelyekben az önálló állami létre nem jutó nemzetközösségek, amelyeknek bármely kötelékben is csak a másodrendűség szerepe juthatna, maguk pedig nem lennének képesek a helyüket megállani, teljes szabadságban és békében élhetné-

nek egy nemzetek feletti társadalmi egységben. Az osztrák-magyar monarchia romjain keletkezett új államok sietve kodifikálták alkotmányaikat, amelyek színre lehettek többé-kevésbé szabadságos jellegűek, a valóságban azonban csak a szellemi és gazdasági önellátás kimérája felé szorították az elzárkózó államokat, amelyek a mai világ gazdasági összefüggéseihez képest még egy keskenyvágányú vasutat sem tudnak észszerűen egyedül a maguk kénye-kedve szerint igazgatni. Mégis ahhoz ragaszkodnak, hogy a maguk kizárólagos hatáskörében, egyedül a maguk esze szerint szabályozzanak olyan kérdéseket, amelyek keletkezésükben és hatásaikban egyaránt rég túlnőttek akár a lehatalmasabb állam lehetőségein is.

Magyarországot kivéve, a monarchia területéből részesedett államok között egyetlenegy sem volt, amelynek egész lakossága híve lett volna az államegységnek. Ezt elfogulatlan európai és amerikai kutatók állapították meg. Ma e téren is változott a helyzet. A magyarországi német telepesek önálló „népcsoporttá” akarják magukat elismertetni. Kétségtelen, hogy emiatt a korábbi megállapítás nem tartható fenn, még akkor sem, ha ez a „népi egység” közvetlenül nem jelent idegen állam felé való tájékozódást.

Ausztria kezdettől fogva nem volt híve saját önállóságának, független élete utolsó korszakának erőltetett kísérletezése inkább külső indítékokból fakadt, mint belső meggyőződésből, jóllehet az is kétségtelen, hogy a lakosság többsége az állam önállóságáról 1919-ben egész más érzületek alapján akart lemondani.

A többi utódállamban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Romániában és Lengyelországban jelentékeny kisebbségek ellenséges álláspontot tartottak és tartanak fenn az állam fennállásával szemben. Ezt a tételt legfeljebb Jugoszlávia kisebbségeinek egyrészt — de korántsem valamennyit! — illetőleg lehetne úgy enyhíteni, hogy az érdekelt népesség ellenállása inkább az állam erőszakoltan központosított formájának szól s egy szövetségállammá való átalakulás az ellenállás túlnyomó részét megszüntetné. Ezenkívül Lengyelország tarthat számot külön megítélésre ukrán kisebbségét illetőleg. Az ukrán elszakadási törekvésnek nincs értelmes célja, mert az ukrán nacionalisták nem akarnak a Szovjetunióhoz csatlakozni, Lengyelország hat es félmillió ukrán kisebbsége pedig önmagában nem állhat meg. Az ukrán elszakadási törekvéseket idegen imperialista

falánkság szítja, amely a maga nyers hatalmi érdekei kedvéért nemcsak a Szovjetuniót, de Lengyelországot is robbantani akarja s ha kell, szemrebbenés nélkül fogja azt állítani, hogy nemcsak Munkácsot és Ungvárt, de Nyíregyházát és Debrecent is a dicső ukrán fejedelmek alapították.

Az utódállamok közül kettő, Ausztria és Csehszlovákia demokratikus alkotmányt épített ki. Ausztriában a demokratikus alkotmány Dollfuss, majd Schuschnigg kancellárok „rendi államnak” nevezett diktatúrájáig állott fenn. Csehszlovákia közjogi egysége szövetségállam formájában fennmaradt a müncheni egyezmény után is, az állam végleges felbomlásáig, de alkotmányjogi szempontból két részre vált szét: maga Csehország leegyszerűsített és tompított formában igyekezett megtartani a demokratikus rendet, egy világnézeti szempontból kevés ellentétes elemet képviselő kétpártrendszerrel s az állami élet többi területein korábban kialakult működésmódok fenntartásával; Szlovákia viszont az állampolgári és nemzetiségi jogfosztás minden erényével ékes egypártrendszerű kormányrendszert valósította meg, amelyet egy durva és szűklátókörű nacionalista diktatúra tart üzemben.

Jugoszlávia és Románia új írott alkotmányokat fogadtak el a háború után, amelyek formailag demokratikus államokká tették ezeket az országokat. Az új politikai fejlődés folyamán Románia utóbb az egypártrendszerre tért át.

Magyarország megtartotta ősi alkotmányát, amelyen belül a parlamenti kormányzás és a szabad pártrendszer korlátozott formái fennmaradtak. Végül Lengyelország a hagyományos alkotmányjogi formák között tekintélyuralmi rendszert valósított meg.

Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia külpolitikai szövetségi rendszerben egyesültek, amely élete alkonyán a csehek unsholására egy tessék-lássék államszövetséggé igyekezett alakulni. Ez volt a kisantant. Egyetlen célja az volt, hogy silbakoljon a trianoni kripta előtt. Ezenkívül képtelen volt bármely pozitív előjelű, építő cselekedetre. Külpolitikai szövetségnek elég hatásos volt és sok kárt okozott Magyarországnak, amíg a párizskörnyéki békék alatt nem indult meg a föld. Ez a csoportosulás született gazdasági képtelenség volt, amely egyetlen egységet volt képes megvalósítani: a három állam postai főhatóságai közös kisantant-bélyegeket adtak ki. 1938 őszén részvét és koszorúk mellözésével kimúlt a politikai világból.

Az utódállamok közül Magyarország átélte a bolsevizmust Lengyelország pedig háborút viselt vele. A többiek is valamenynyen őrizkedtek tőle, kivéve Csehszlovákiát, amelynek politikai rendszeréről tárgyilagosan el kell ismerni, hogy még a legális kommunista pártot és a németellenes szovjetszövetséget is kibírta belpolitikai megrázkódtatások nélkül, valamint Ausztriát, amelynek fegyelmezett szocialista pártja mellett a bolsevizmus hiába próbálkozott.

Társadalmi politikájukban az utódállamok részben mérsékelten haladó, részben konzervatív irányt követtek. Nagyjelentőségű volt Középeurópa életében a földreform. Míg Nyugaton a parasztság többnyire biztos alapja a társadalmi egyensúlynak, addig Keleten nyugtalan elem, amelyben állandó a fojtott forrongás. Középeurópában a parasztság tulajdonképpen egy állandósult forradalom állapotában élt, csak éppen lángot nem vetett ez a forradalom, a hamvába hunyó tűz nehézkesen kapkodott levegő után. A háború után Ausztria kivételével, ahol az agrárviszonyok keveset változtak, minden utódállam földreformot hajtott végre. A Magyarország területén osztozó három kis ország nemzeti céljait ápolta a földreformmal: a magyar földesurak nagybirtokai rendre az új állam többségi nemzethez tartozó parasztságának kezére jutottak. Magyarországon a nagybirtokrendszeren csak kisebb módosítást végezhetett az 1920. évi földreform, két évtizeddel később a földkérdés itt újra égetővé vált.

Az utódállamok nemzetközi kötelezettséget vállaltak a faji, nemzeti és vallási kisebbségek jogainak tiszteletbentartására. Ezek a kötelezettségek a gyakorlatban csak igen kevésbé válnak hatályossá. Az utódállamokat türelmetlen nacionalista szellem fűti. Különben sem teremhet szabadság a kisebbségeknek ott, ahol a többségi nemzet állampolgárai is diktatúra alatt élnek. Ezen a téren a helyzet még rosszabbodott.

Középeurópa kis államai ma sem képeznek semmiféle politikai, érzelmi vagy művelődési egységet. A belpolitikai módszerek, amelyeket egyesek közülük alkalmaznak, szomszédaikkal szemben legfeljebb a köteles és fanyar udvariasság politikájára teszik őket képessé. Középeurópa így legfeljebb földrajzi egység, amelyet a politikai oktalanság szerteséjjel szakít s talán arra készít elő, hogy zsákmánya legyen lesben álló hódító szándékoknak.

12. AZ OSZTRÁK DEMOKRÁCIA

Ebből az eleve reménytelenségre kárhóztatott Középeurópából Ausztria rögtön az összeomlás után menekülni igyekezett — Németországhoz.

A császári hatalom összeomlása után a tiszta német lakosságú osztrák tartományoknak józan számítás szerint valóban nem maradt más választásuk. „A birodalmi tanácsban képviselt országok és tartományok” (alkotmányjoga szerint így nevezte magát az osztrák császárság) ahányan voltak, annyifelé szaladtak. A tulajdonképpeni osztrák tartományok lakossága sohasem érezte magát nemzetnek, legfeljebb ha egy nemzetek feletti dinasztikus egység fő pillérének és dédelgetett népelemének. A monarchia romjain alakult és belőlük gyarapodott új kis államokat magukba térő és elzárkózó nacionalista érzelmek hevítették. Utópiának tűnt fel ebben a történelmi helyzetben minden olyan szándék, amejyet az a reménység mozgatott, hogy a monarchia korlátaiból szabadult kis nemzetek és nemzetközösségek szabad egységéből létrejöjjék majd a dunai népek konföderációja.

Ausztria se nem tudta, se nem akarta ezt az utat egyengetni. Az összeomlás után a hatalmi túlsúly legalább ideig-óráig a szocialista párt körül megtorlódó forradalmi erőknek jutott. Ugyanekkor Németországban elkergették a Hohenzollerneket és a tagállamok dinasztiáit s november 9-én a birodalmi gyűlés palotájának lépcsőjéről Scheidemann szocialista vezér kihirdette a köztársaságot. A két állam nemzetiségi egységéhez most még a politikai átalakulás mozgó erőinek azonossága járult. A nemzeti elvből és az önrendelkezési jogból megtámadhatatlan logikával következett volna, hogy a német és az osztrák állam nemzetiségi egysége államjogilag is megvalósuljon.

Mint hogy azonban az önrendelkezési jogot a győztesek hirdették, a megtámadhatatlan logika gyorsan vissza kellett, hogy vonuljon a politika túlerejű rohama elől.

Két nappal a német köztársaság kikiáltása után Bécsben egy másik szocialista államférfi, Renner osztrák államkancellár törvényjavaslatot terjesztett a nemzetgyűlés elé, amely ezekkel a paragrafusokkal kezdődött: „1. §. Német-Ausztria demokrata köztársaság. Minden közhatalom a néptől származik. 2. §. Német-Ausztria a német köztársaság része. Külön törvények szabályozzák Német-Ausztriának a német köztársaság kormányában és törvényhozásában való részvételét, valamint a német köztársaság törvényeinek és intézkedéseinek Német-Ausztriát illető érvényének terjedelmét.”

A Saint-Germain-en-Layeben kötött békeszerződés azonban az önrendelkezési jog nagyobb dicsőségére megtiltotta Ausztria csatlakozását Németországhoz, sőt még a Német-Ausztria nevet sem engedélyezte neki, a szerződés létrejötte óta egyszerűen osztrák köztársaságnak kellett magát neveznie. Franciaország hirtelen rádöbbsent, hogy a monarchia szétrobbantása könnyen azzal járhatott volna, hogy a megvert Németország Ausztria bekebelezésével akkora nyereséghez jut, mintha győzött volna. A békeszerződés szövege azonban rendületlenül tiszteletben tartotta az önrendelkezési jogot. Nem Ausztriának tiltotta meg a csatlakozást, hanem Németországot kötelezte arra, hogy „elismerje és szigorúan tiszteletben tartsa Ausztria függetlenségét ama határok között, amelyeket egy ezen állam és a szövetséges és társult hatalmak között kötendő békeszerződés fog megállapítani”, valamint, hogy elismerje, hogy „ez a függetlenség csak is a Népszövetség tanácsának beleegyezésével változtatható meg”, — mintha Ausztria egyebet sem akart volna, mint függetlennek maradni. Arra az esetre pedig, ha szabadságszeretében netán mégis megtántorodna, a békeszerződés egy másik paragrafusa a csatlakozást a népszövetségi tanács egyhangú határozatához kötötte, tehát egy olyan feltételhez, amely gyakorlatilag úgyszólván sohasem valósítható meg, mihelyt valaki csak egy kicsit is nem akarja.

A sors válogatott iróniája, hogy kerek húsz esztendővel később Ausztria egészen másképp volt kénytelen csatlakozni Németországhoz. Azt a latin közmondást, amely szerint „si duo faciunt idem, non est idem” (ha ketten cselekszik ugyanazt, az már nem ugyanaz) keresve sem lehetne jobban ábrázolni, mintha

összehasonlítjuk 1918 szociáldemokrata kancellárjának, Rennernek és 1938 „nemzeti szocialista” kancellárjának, Seyss-Inquartnak csatlakozási szándékát. Franciaország az 1918. évi csatlakozási szándékot leszerelte, az 1938-ban kikényszerített csatlakozással szemben semmit sem tehetett. Ha ebben a játékban másról nem lenne szó, csak Ausztriáról, zavartalan kárörömmel lehetne mondani: úgy kell neki.

Ausztria tehát magára maradt kénytelen-kelletlen való önállóságával. Évszázadokon át a Habsburg-monarchia elkényeztetett gyermeke volt, most saját fogyatékos erején túl a nyugati hatalmak könyöradományaira, az *Anschluss* ellen adagolt kölcsönökre volt utalva. A legfontosabb termények tekintetében külföldi behozatalra szorult; egy évtizednyi makacs igyekezet árán sikerült magát legalább a gabonaneműeket illetőleg függetleníteni, ami termelési csoda volt, de a józan ész tótágast állt ebben a csodában: a Dunamedence és a magyar síkság többszomszédságában búzát termelni az Alpok lejtőin! Ipari termelését az égbe meredő vámfalak védték.

1918-ban a parasztság, polgárság és az ipari munkásság együttesen alkotott kormányt; a hatalmi túlsúly az ipari munkásság kezében volt, a véderő is túlnyomórészt szocialista befolyás alatt állott. A parasztság és a polgárság közötti ellentétek fokozatosan gyöngültek, az 1918—19-es évek forradalmi hulláma Európaszerte visszahúzódott, a hatalom a munkásságról a polgárságra szállott át. De a munkásság kezében maradt Bécs kormányzása, ami különös erőt jelentett a polgári Ausztriában

Alkotmányjogilag Ausztria szövetségállam lett, amely kilenc tartományból állott. Bécs maga egy külön tartományt alkotott. A tartományi rendszer nem egyszerűen közigazgatási szétpon-tositást jelentett, az egyes tartományok erősen fejlett közületi egyéniségek voltak. Saját törvényhozásuk volt, az egykamarás tartománygyűlés választotta a végrehajtó testületet. Minden olyan ügy, amelyet az alkotmány nem utalt magának a szövetségállamnak a hatáskörébe, tartományi ügy maradt, ilyenek voltak elsősorban a mezőgazdaság és a közoktatás.

Az osztrák nép önálló államot alkotott ugyan a rajta kívül-álló történelmi kényszerűség hatása alatt, de még az alkotmány-jogi szóhasználatból is kiviláglott, hogy ennek a mesterséges államnak nincs saját öntudata és eleven lelke. Az alkotmány terminológiája az államfőt szövetségi elnöknek, a kormány fejét szövetségi kancellárnak, a törvényhozó testületet szövetségtá-

nácsnak nevezte s maga az állam is betűszerint éppen csak szövetség volt, nem a nép testet öltött és lélekkel teljes egysége, csak célszerűségi berendezés, szövetség, *Bund*, hogy épp ilyen is legyen.

Ausztria első alkotmánya tiszta parlamenti alkotmány volt, vagyis a végrehajtó hatalom, a kormány teljesen a törvényhozó testülettől függött s az államfőnek jóformán csak az államélet egységét kifejező jelképes cselekmények és tiszteletjogok maradtak. Később, az 1929. évi alkotmány szerint formailag prezidenciális köztársasággá alakult, amelyben az elnök a végrehajtó hatalomnak nemcsak jelképes, de valóságos feje. Ez az alkotmány úgy rendelkezett, hogy az elnököt népszavazás választja, ő hívja össze a törvényhozást s azt bármikor fel is oszlathatja; szabad elhatározása szerint nevezi ki a kormány elnökét, a szövetségi kancellárt, a kancellár javaslatára a minisztereket és ő is bocsátja el a kormányt. Az elnök a szövetségi hadsereg főparancsnoka (mert még a hadsereg is „szövetségi” volt), szükség esetén törvényerejű rendeleteket bocsáthat ki és ő nevezi ki a legfőbb bírakat.

A valóságban azonban ez az átalakulás nem történt meg úgy, ahogy az alkotmány előírta. Hiába kapott az elnök papíron komoly hatalmi és jogkört, valójában nem jutott igazi szerephez. Miklas szövetségi elnök, akit már az új alkotmány szerinti elnöki méltóságba iktattak be, épúgy csak az alkotmány legfőbb viaszbabújának szerepét volt kénytelen játszani, mint 1929-ig Hainisch elnök, akit még nem a nép, hanem a szövetség-tanács választott meg, akinek a kormányát ugyancsak a szövetség-tanács választotta meg, amely kormányt aztán megint csak a szövetség-tanács bizalmatlansági szavazata kényszerítette lemondásra s aki dehogyan is álmodhatott olyasmiről, mint a házfelosztási és szükségrendeleti jog. Mindkettőjüknek az volt a mestersége, hogy eleven szobrai legyenek a jó polgárnak és kenetteljesen gyakorolják az államélet megszokott szertartásait. Az volt a dolguk, hogy fogadják a külföldi követek ünnepeles bemutatkozó látogatását, méltóságteljes arccal mondják el a megfelelő alkalmakhoz előírt magasztos közhelyeket, letegyék az alapköveket, felavassák az új középületeket és hogy általában jól mutassanak a fényképeken, akár homlokon csókolják a kitüntetett sokgyermekes anyát, akár ragyogó arccal fogják a tenyészállatvásáron díjat nyert legjobban tejelő tehénük madzagját.

Az osztrák köztársaság politikáját igazában a partéit határozta meg. Egy sajátságos kétpártrendszer alakult ki, amely azonban inkább csak külsőleg hasonlított e rendszer klasszikus példaképeire. A kétpártrendszer lényege és igazi értelme, hogy a két nagy párt, amelyeket csak egy bármikor könnyűszerrel megszerezhető, illetve elveszithető csekély többség tart hatalmon vagy juttat ellenzékbe, egyformán kerete lehet az állam életében felmerülő kérdések megoldásának s az éppen ellenzéken lévő párt nem más és másféleképpen akar, hanem csak ellenőrzi a hatalmon lévő párt működésének célszerűségét és alkotmányosságát. Az igazi kétpártrendszernek ezt az ideális formát kell többé-kevésbé megközelíteni.

Ausztriában persze nem ez volt a helyzet. A két nagy párt, a keresztényszocialista és a szociáldemokrata nem gyakorolt ilyen váltógazdaságot. Mindkettőnek megvoltak a maga jól megszervezett alakulatai, amelyek révén állandóan biztos szavazatmennységre számíthatott. A választások így nem hoztak megkeletéseket, a pártkeretek megmerevedtek.

A keresztényszocialista párt eredetileg a vallásos parasztság és a városi kispolgárság pártja volt, a kétpártrendszer működése azonban szükségképpen magával hozta, hogy rövidesen átvette a vagyonos osztályok képviseletét is. Mögötte állott a parasztság többségén kívül a gazdag polgárság és természetesen a katolikus egyház. A szociáldemokrata párthoz tartozott az egész munkásosztály s azonkívül a nem-munkássorban élő <szegénysorsú dolgozók széles tömegei.

Egyik nagy párt sem volt őszintén és fenntartás nélkül demokratikus. A szociáldemokrata párt erőteljesen megszervezett tömeget képviselt, amellyel szemben a kommunista próbálkozások hatástalanok maradtak. A kommunisták olyan kevesen voltak, hogy a rendőrség jóformán személyesen ismerte őket. De a szociáldemokrata pártban számos kommunista érzelmű csoport helyezkedett el, ami a párt vonalvezetését alapjában nem befolyásolta ugyan, de talán hozzájárult ahhoz a tendenciához, amely a pártot az osztrák önállóság kezdetétől fogva felemás képződménnyé tette a demokrácia szempontjából. Az osztrák szociáldemokrácia életét szigorú szervezettség jellemezte, amellyel a szellemi és politikai hatóterületén élő néprétegeket rideg következetességgel, szinte autoritárius keménységgel igyekezett a szocialista eszméknek megfelelő módon irányítani. A szociáldemokrata pártot elméleti ridegsége és gyakorlati szí-

vóssága egyaránt arra készítette, hogy hatalomrajutás esetén a nép dolgozó rétegeinek szellemi és kulturális életét olyan kizárólagos szocialista módszerek szerint szervezze meg, amelyek mellett a demokratikus értelemben vett formáknak, a parlamentáris kormányzásnak nem sok értelme lett volna. Ebben a szocialista államban kétségkívül másodrendű szerepre jutott volna minden társadalmi osztály, amely nem tartozott bele elsődlegesen ebbe a koncepcióba, a társadalmi irányítás hagyományos szervei, elsősorban az egyház, elsorvadtak volna. A kifejezett diktatúrától az különböztette volna meg, hogy a rendszerrel ellenséges elemek kiküszöbölése nem formátlan erőszakkal, hanem az „alkotmányos” kemény kéz jogszerű keretek között való működésével történt volna.

De semmivel sem volt jobb a Deákné vásznánál a keresztényszocialista párt sem. Annál inkább, mert a szociáldemokrata párt csak potenciálisan volt ilyen rossz, antidemokratikus hajlamait nem élhette ki a valóságban, hiszen 1920 októbere óta nem volt kormányon. A keresztényszocialista párt kimondottan reakciós, antidemokrata alakulás volt, amely a parasztság és a városi kispolgárság mellett csakhamar magához vonta az *ancien régime* maradványait, a konzervatív-feudális-monarchista köröket, majd a demokratikus államrenddel járó szociális terhek és általában a dolgozó tömegek gyarapodása ellen készülődő tőkéseket. A „rendi” Ausztria diktatúrájának pokoltornácára ez a párt vezette el a szerencsétlen osztrák népet — s ez a felemás, erőtlen, talajtalan diktatúra vezetett el aztán az Anschlusshoz, amit a változott világpolitikai körülmények miatt akkor már nemcsak az illegálisba kényszerített szociáldemokraták nem akartak, de az utolsó pillanatig nem akarta a hajdani keresztényszocializmus „rendi” megfejelése sem, csak éppen kénytelen volt vele.

Ez a két féldemokrata párt tartotta működésben az osztrák demokráciát. A szociáldemokraták 1920 óta nem voltak képesek parlamenti többségre jutni, a keresztényszocialista párt pár főnyi többségéhez rendszeresen meg tudta szerezni még a két kis törmelékpárt, a nagynémetek és a parasztpárt támogatását is. A merev és mozdulatlan arányú hatalommegoszlás a két nagy párt között megmásíthatatlannak tűnt, amelyet csak külső hatalmi eszközökkel lehetett akár jobbra, akár balra módosítani. Ezért mindkét párt hajlamos volt rá, hogy félretegye a parlamentáris játékszabályokat abban a pillanatban, amikor ez arány-

lag kevés kockázatot jelentett volna számára. S erre a célra mindkettőnek megvolt a maga nem törvényen alapuló fëlkatonai szervezete.

A parlamenti erőviszonyoknak megfelelően a keresztény-szocialista párt kormányzott az államban és a tartományokban, kivéve Bécset.

Bécs egészen addig, amíg Dollfussék fegyveres erőszakkal le nem törték a munkásságot, a szociáldemokrata párt kezében volt. A szociáldemokraták itt kétharmad nagyságú, megingathatatlanul szilárd többséggel rendelkeztek. A tartományi önállóságot az 1920. évi alkotmányban a jobboldal vitte keresztül, azzal a reménységgel, hogy a vidéki önkormányzatok majd meghiúsítják egy esetleges szocialista szövetségi kormány működését. De ez a taktika visszafelé sült el, mert a széleskörű tartományi önkormányzatot a nyolc vidéki tartományban az erős szocialista kisebbség hatályosan befolyásolta, a bécsi önkormányzatot pedig a szocialista többség biztosan hatalmában tartotta.

A jobboldal ezért kezdettől fogva acsarkodott a „vörös Bécs” ellen. Az önkormányzatot azonban nem lehetett megszigorítani vagy éppen elkobozni az alkotmány megváltoztatása nélkül, ezt viszont nem lehetett elérni a szövetségtanács kétharmados többsége nélkül. A szociáldemokrata pártot pedig nem voltak képesek egyharmados kisebbségbe szorítani. Ilyen körülmények között az osztrák jobboldal csak a fegyveres erőszak eszközeivel győzhetett.

Mindaddig, amíg ez be nem következett, Bécs megmaradt az „ausztromarxizmus” fellegvárának. Az osztrák szociáldemokrata párt itt hatalmas arányú szociálpolitikai tevékenységet fejtett ki. A „vörös Bécs” egy elméletileg igazságos adórendszert valósított meg, amely kemény kézzel vette igénybe a vagyont, hogy annál jobban kímélhesse a csak munkából eredő jövedelmeket. Ez a rendszer azonban bénította a termelést, a jobboldali propaganda nagy örömeire.

Viszont rengeteg anyagi és erkölcsi lehetőséget tárt a munkásság és általában a munkájukból élő rétegek elé. A szocialista községi igazgatás eredményeit világszerte elismerték, pártatlan szakemberek és polgári pártokhoz tartozó városi politikusok jöttek Bécsbe tanulmányozni a szocialista munkaügyi és jóléti berendezéseket, még olyan államokból is, amelyek maguk is a haladott szociálpolitika iskolai példái.

Az érem másik felén az állott, hogy mindez rideg és kizárólagos pártszellemben történt. Mindenki, aki ennek a munkaügyi politikának hasznát látta, állandóan magán kellett hogy érezze egy személytelen mindenhatóság, a Párt, szűrős és fürkésző tekintetét. Ezt baloldali érzelmű vagy éppen szocialista hajlandóságú társadalomtudósok sem mulasztották el felróni az ausztromarxizmusnak. A szociáldemokrata ellenőrzés természetesen meg sem közelítette a különböző totalitárius egypártrendsze-
rek minden moccanást elfojtó, testet-lelket ölő terrorját, de egy demokrácia mértékével mérve — már pedig Ausztria egy évtizedig az volt — mégis túlfeszített, rideg és kíméletlen jelenségnek mutatkozott, amelyből hiányzott az igazi szabadság önkéntes vidámsága és belső derűje.

13. RÉGI NÉPEK ÚJ ORSZÁGOKBAN

A Habsburg-monarchia területén keletkezett utódállamok közül kettő nem volt képes megőrizni önállóságát. Ausztria a Német Birodalom tartománya lett, Csehország pedig két évtizedes függetlenség után hatalmas szomszédja járószalagjára került. A többi utódállam a német hatalommal szemben védekező magatartást foglalt el, anélkül, hogy ez a védekezés iparkodna a maga hatályosságát egy középeurópai együttműködés lehetőségeinek a kiépítésével biztosítani. Mindazonáltal ezek az államok a kölcsönös elszigeteltség állapotában is ellenállóképesebbek, mint Ausztria és Csehország voltak, mivel ezeknél kedvezőbb földrajzi és részben jobb politikai helyzetben vannak.

Lengyelország közel másfélszázados feldaraboltság után 1918-ban jutott hozzá ismét az önálló állami léthez. Helyzete Németország és a Szovjetunió között eleve nehéznek tűnt. Valóban alig egy évvel függetlenségének visszaszerzése után élethalálharcot kellett vívnia a szovjet hadaival. A folyosó, amelyet Keletporoszország és a Birodalom törzse között vágott magának a tengerhez a versaillesi békeszerződésben, Németországot ellenségévé tette. A lengyelek nagyon jól tudják, hogy a nyugalmi állapot akármeddig is tart, csak ideiglenes lehet, de mind ezideig kitűnően értették a módját, hogy a nyugati szomszédal elfogadható kapcsolatot teremtsenek. Keleten a szovjet az 1920. évi háború óta nem jelent közvetlen veszedelemet. A lengyel külpolitika az ország eredendően nehéz helyzetében is rugalmasnak és eredményesnek bizonyult.

Lengyelország önálló állami létének visszaszerzése a világháború kitörésekor a képzelhető legreménytelenebb feladatnak látszott. Pilsudszki, az új Lengyelország nemzeti hőse talán a

világháború legtöbb sikert elért szereplője volt. Három császárság összeomlását kellett kivárnia és siettetnie, hogy visszacserezhesse népének a szabad hazát. Már jóval a háború előtt a cári birodalom lengyellakta területein titkos légiókat szervezett. Az orosz önkényuralomnak nem sikerült megakadályozni, hogy különböző lövészalakulatok és ifjúsági szervezetek formájában a lengyelek ne tegyenek szert eléggé számottevő formációkra, amelyeket adandó alkalommal aránylag kevés kiképzés és előkészület után harcba lehetett vetni. Pilsudszki jól ítélte meg a lengyel nép helyzetét. Azt mondta, hogy a legszerencsésebb sorsfordulat Lengyelország számára az lesz, ha Oroszországot legyőzik a németek, a németeket pedig a franciák. Jól számított, reményei megvalósultak. A világháború kezdetén légióival Ausztriához csatlakozott, ami megint okos taktika volt, mert a monarchia tarka népmozaikból álló hadserege a legalkalmasabb keret volt a lengyel légiók számára. A monarchiát halálos veszedelemmel fenyegető Oroszország tartotta hatalmában a legtöbb lengyel területet. Az osztrák tájékozódás azonban csak az első hadműveleti bázis volt a lengyel önállóságért való politikai harcban. Közben Pilsudszki szívós és körültekintő munkával építette ki a lengyel függetlenségi mozgalom fríncia kapcsolatait, ami nem kis személyes kockázatot jelentett neki. A cári hatóságoktól elszenvedett háború előtti üldöztetés után gyanússá lett az osztrákok előtt, majd utóbb meglakta a magdeburgi porosz katonai börtönt is.

1918 októberében megalakult az első önálló lengyel kormány. Lengyelország a békekötéskor már a szövetséges és társult hatalmak között szerepelt. Az állami önállóságát visszanyert lengyel nép azonban sehogysen tudott magára lelteni. A három birodalom között felosztott nép a cári zsarnokság, a német *Obrigkeitsstaat* és az osztrák félabsozolutizmus keretei között nem nevelkedhetett önállóságra. Ezenfelül a másfélszázados széttagoltság más-más intézmények, jogrendszerek kereteibe tagolta a lengyel népet s most nagyon nehéz volt az új állam egységes politikai kultúráját megteremteni. 1926 májusáig tizennégy kormány volt uralmon.

Ebben a hónapban aztán Pilsudszki, aki a függetlenség első éveinek pártpolitikai huzavonáját egyre kilátástalanabbnak ítélte, a hadsereg egyrészével magához ragadta a hatalmat. Lengyelország függetlenségének kivívása s a lengyel közvélemény szemében a „visztulai csoda” is az ő nevéhez fűződött, de a ke-

letkezőben levő és súlyos működési zavarokkal küzdő demokratikus államrend tényezői így is szilárdan ellenállottak neki. Legendáját újra meg kellett teremtenie, a szerepét illető kétségtelen történelmi tényeket is csak a diktatúra tudta a nemzeti közfelfogás elemévé tenni, mert kormányzása megtagadta a szabadságot, amely lehet, hogy a viszonyokhoz képest nem mutat fel elég eredményt s zökkenőkkel jár, de a népek mégis nehezen mondanak le róla, kivált ha a diktatúra még annyi eredményt sem hoz.

Pilsudszi haláláig mint hadügyminiszter és mint Lengyelország marsallja tartotta kezében a tényleges hatalmat. Az alkotmányos ellenzékkel folytatott küzdelemben a választók kisebbik felével megszerezte a mandátumok többségét. Később teljesen megszüntette a demokratikus választójogon alapuló parlamentarizmust s helyébe egy bonyolult közvetett választói eljárásról felépülő rendszert tett. E rendszerben a választók csak a végrehajtóhatalom szoros ellenőrzése alatt álló testületek jelöltjei közül választhatnak képviselőket. A törvényhozó-testület lényegében véve alkotmányos ornamentika, amelynek az állam kormányzására komoly hatása nincs.

Lengyelország politikai rendszere eléggé pontosan megfelel társadalmi állapotainak. Lengyelország azok közé az európai országok közé tartozik, amelyekben a nagybirtokrendszert még nem sikerült komolyan korlátozni. 1920-ban, a szovjettel való háború idején a parlament földreformtörvényt szavazott meg, nyilvánvaló célzattal. 1925-ben ezt a törvényt módosították. Megállapították, hogy a nagybirtok területéből tíz év alatt kétmillió hektár földet kell kártalanítás mellett kiosztani. A földreform, ha nem is sikkadt el, de kielégítő eredményeket sem hozott, végrehajtását a közigazgatás szándékosan hátráltatta. A földkérdés megoldása létérdeke a lengyel népnek, mert a 30 millió hektárnyi művelt földből csak 16 millió esik az ötven hektárnál kisebb birtokokra s ilyen birtokokból él a földművelő lakosság 97%-a. A mintegy 34 milliányi népesség évente körülbelül fél-millióval szaporodik.

A nemzetiségek kérdése a lengyel politika kényes pontja. A német kisebbség panaszai sűrűn fordultak meg a népszövetség-tanácsa előtt s nyilván indokoltak lehettek, mert a tanács igen gyakran volt kénytelen a lengyel kormány ellen dönteni, noha ez természeténél fogva minden kormánnyal szemben nehezebbé esett. Az országban a németeken kívül a hivatalos statisztika

szerint is négy millió ukrán és fehérorosz él. A valóságban számuk közel hét millió. Ezeknek a helyzete még kedvezőtlenebb. Egy 1922. évi törvény Kelet-Galiciának önkormányzatot biztosított, de ezt a törvényt nem hajtották végre. Az ukrán kisebbséggel való bánásmód merőben a meggondolatlan nacionalista túlbuzgóságra vezethető vissza, mert ez a nép nem akar a Szovjetunióhoz csatlakozni, a szovjet pedig, amely nemzetiségi alapon jogosan igényelhetné ezt a területet, ilyen értelemben nem folytat terjeszkedő politikát. Az ukránokkal való oktalan bánásmód mindazonáltal külpolitikai nehézségeket idézhet elő, mert elnyomott nemzetiségek iránt nemcsak valósággal fennálló nemzetiségi, hanem nemlétező „népi” alapon is lehet érdeklődni»

Lengyelország függetlenségét a szövetséges és társult hatalmak támogatásával szerezte vissza. A világháború után ezért önként adódott külpolitikai elhelyezkedése a francia szövetségi rendszerben. Franciaország keleti hátvédje lett s ezt a szövetségi kapcsolatot ma sem adta fel. Németország megerősödése természetesen arra készítette, hogy erről az oldalról is biztosítsa magát, amennyire csak lehetséges. 1934-ben tízéves megneptámadási szerződést kötött a Harmadik Birodalommal, amelynek ez volt az első külpolitikai sikere. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy ez a szerződés a francia kapcsolatok megszakítását jelenti. 1939 tavaszán nyilvánvalóvá vált, hogy Lengyelország nem hajlandó lemondani a francia szövetségről, jóllehet erre rá akarták venni. Az adott földrajzi és politikai körülmények között Lengyelország nyilván rá van utalva arra, hogy rugalmas és egyik irányban sem véglegesen elkötelező külpolitikát folytasson.

1921-ben egy lengyel szabadsapat elfoglalta a litvánoktól Vilmát. Litvánia fővárosa elvesztésébe máig sem tudott beletenyugodni. A kis balti állam 1937-ig valósággal nem vett tudomást hatalmasabb szomszédjáról; nem volt hajlandó vele diplomáciai kapcsolatot fenntartani, a Lengyelországgal közös határt pedig lezárva tartotta. A halott határon át legfeljebb vándormadarak közlekedhettek. Lengyelország ultimátummal kényszerítette ki a diplomáciai viszony felvételét s a litván határon át vezető felhagyott vasútvonal megnyitását.

Csehországgal kezdettől fogva nagyon rossz viszonyban voltak a lengyelek. A szláv testvériség ezen a ponton csak mint engesztelhetetlen torzsalkodás jelentkezett. 1938 őszén azután visszaszerezték a Lengyelországgal határos lengyellakta területeket.

A hagyományos lengyel-magyar barátság a harmincas években érzelmi kapcsolatból politikai valósággá érett. A két ország kölcsönös rokonszenvét a közös történelmi hagyományokon kívül népjellegbeli rokonságok s a társadalmi és politikai szerkezet egyes hasonlóságai is elősegítették. Lengyelország a leghatározottabban pártolta Ruzska-Krajna visszatérését Magyarországhoz s szívósan törekedett a magyar-lengyel határ megteremtésére, ami az új közép európai elrendezés legszilárdabb elemét jelenti.

Románia területe a világháború előtt mindössze 138.000 négyzetkilométert tett ki. A háború után területe a réginék több mint kétszeresére gyarapodott, kevés híján 295.000 négyzetkilométerre. A régi királyság alkotmánya 1864-ben keletkezett, az akkori belga alkotmány eléggé pontos másolataként, a valóságban természetesen sohasem érvényesült. A háború után a megnagyobbodott Románia 1923-ban új alkotmányt fogadott el, ez sem jutott jobb sorsra. Egy nagy román költő, Eminescu mondotta egyszer, hogy Romániában az lenne a legnagyobb forradalom, ha végrehajtanák a törvényeket. Nem Románia az egyetlen állam, amelyben hasonló helyzet áll fenn a kirakati dísznek szánt intézmények és a lassan bontakozó és nemesedő élet szigorú valósága közt. Az alkotmány nem győzte elég nyomatékosan kiemelni, hogy a választójog általános, egyenlő, közvetlen, titkos, kötelező és arányos, de azért Romániában sem fordult még elő, hogy egy kormány, amely éppen hatalmon volt és rendelkezett a közigazgatási gépezettel, elvesztette volna a választást.

Az ország egész társadalmi életét az agrárkérdés határozta meg. Az ókirályság valójában csak két társadalmi osztályból állott, nagybirtokosokból és parasztokból. Az értelmiségi réteg nem volt számottevő, a sovány kereskedelem és ipar túlnyomórészt zsidók és görögök kezében volt. A román parasztnak egyetlen kívánsága az volt, hogy földhöz jusson. Ez az óhajlás a háború után beteljesült; a bolsevizmus megelőzése érdekében nagyarányú földreformot hajtottak végre.

A földreform hatalmas arányú volt és tagadhatatlanul sokat lendített a román parasztság erkölcsi és anyagi helyzetén. Kivált az újonnan szerzett területeken hajtották végre kíméletlen eréllyel, mert ezeken a társadalmi kérdést össze lehetett kapcsolni a kisebbségek, elsősorban természetesen a magyar kisebbség visszaszorításával. Az ókirályságnál a reform moz-

gató ereje a parasztság lefojtott és sötéten izzó forrongásától való félelem volt; Erdélyben ezt a hamu alatt lappangó izzást a sovíniszta szenvedélyek alakjában lehetett lángralobbantani. A bojárok földjének igénybevétele fájó áldozat és nehéz szívvel vállalt történelmi kényszerűség volt a politika gépezetét mozgató román vezetőrétegek számára; a magyar nagybirtok kisajátítása ellenben nemzeti hadjárat, amelyben csak nyerni lehetett.

A román régi nép, de fiatal nemzet. Sokáig élt, mint mondani szokás, „a történelem alatt”; társadalmi tagozódásának fejletlensége hosszú időn át alkalmatlanná tette arra, hogy a modern államrendet, amely nélkül ma egy nép sem állhat meg a többi között, holt betűből éiete mindennapos valóságává alakítsa. Hiába volt a földreform, a felerészben írástudatlan és minden politikai hagyomány híján szűkölködő parasztság nem tudott bánni az alkotmányos gépezettel. Az ország politikai rendje lényegében továbbra is változatlan maradt. A kormányzó pártok nem a választók önkéntes tömörüléseiből, hanem politikai birtokállományukat nem éppen alkotmányos eszközökkel épségben tartó politikai professzionisták csoportjaiból keletkeztek. Nem demokratikus pártok voltak, amelyek alulról épülnek meg s amelyeket a közvélemény meg-megújuló áramai hatnak keresztül, hanem kotériák, amelyek a közigazgatási erőszakoskodás, a megvesztegetés és kerülőutas befolyások révén tartják kezükben a politikai gépezetet és a hatalmat.

A „liberális” párt, amely valami rég feledésbe merült nyugatiaskodó igyekezet bizonytalan jöccímén viselte ezt a büszke nevet, a valóságban természetesen egyetlen ízében sem hasonlított semmi nyugateurópai értelemben vett szabadelvű pártra. Mint egy jeles román tudós mondta, nem programok megvalósításáért küzdött, hanem a bizánci politikai sztratégia módszerével az állam pénzügyeit akarta a kezeügyében tartani. Közeli félszázadon át kormányozta az országot, a pártvezérség a nevezetes Bratianu-családban apáról-fiúra szállt, A két Bratianu a pártpolitikában legalább olyan szilárd dinasztikus folytonosságot jelentett, mint az uralkodóház az ország életében. A világháború után Károly trónörökös szembefordult a liberálisokkal. A párt oly hatalmas volt ekkor, hogy kezdeményezésére 1926-ban a parlament megfosztotta a trónörökös utódlási jogától. A király halála után a trónörökös kisleánya, Mihály lépett trónra. Háromtagú régenstanácsot rendeltek mellé s Bratianu,

aki a maga módján, vagy talán román módra tagadhatatlanul az ország legnagyobb politikusa volt, az állam leghatalmasabb embere lett. Sikerét azonban nem sokáig élvezhette, mert alig pár hónappal a gyermekkirály trónralépése után meghalt. A régenstanács, miután a liberális párt legtehetségesebb vezére nélkül lejárta magát, Maniu erdélyi román politikus parasztpártját juttatta hatalomra. Ez a kormány azonban képtelen volt a liberális párt után maradt kuszáltságban rendet teremteni s kezdeti népszerűsége rohamosan ment veszendőbe. A trónörökös 1929-ben repülőgépen váratlanul hazatért s elfoglalta trónját.

Károly király tehetséges és erélyes uralkodónak bizonyult, aki az ország zilált politikai életében hovatovább az egyetlen szilárd pont maradt. Az álpárlamentarizmus a fokozódó gazdasági és társadalmi nehézségek közben teljesen munkaképtelenné vált s mikor Középeurópában a totalitárius államvezetés eszméi egyre jobban elharapozódtak, Románia sem maradhatott ment ettől az áramlattól. „Vasgárda” néven veszedelmes fasiszta mozgalom támadt, amely a német rendszerű fasizmus faji nacionalizmusát nem is balkáni, de egyenesen macedóniai eszközökkel igyekezett uralomra juttatni. A fajromán mozgalom vezére, Codreanu, igen szép családfával dicsekedhetett, ami főként arról volt nevezetes, hogy román ősök még véletlenül sem szerepeltek rajta. Ez eléggé általános jelenség a német rasszizmus különböző nemzetbeli utánczói között. A mozgalom kegyetlen terrorjára a kormány erélyes rendszabályokkal válaszolt. Codreanut és vezérkarát kényszermunkára ítélték, majd valamenynyíüket lelőtték egy szökési kísérlet közben, amely úgy látszik, mindenképpen balul kellett hogy kiüssön. A király ezután saját személyes diktatúráját valósította meg a „Nemzeti Újjászületés Frontjának” nevezett egypártrendszerrel. Úgy látszik, ez a politikai rend megfelel Románia igényeinek és lehetőségeinek, valószínűleg nem rosszabb, mint a parlamentáris kormányzás élettelen és erkölcsi jogosultság nélkül való másolata és mindenestre sokkal jobb annál a szörnyű barbárságnál, amelyet a Vasgárda zúdított volna Romániára.

Noha Románia helyzete a legutolsó év folyamán nem látszik kedvezőtlennek, az országnak sok elintézetlen kérdése van önmagával s még inkább szomszédaival. Az ország lakosságának körülbelül 25%-a nemzeti kisebbség, ezek közül csaknem 12% magyar. A Magyarországtól szerzett terület közigazgatási,

gazdasági és művelődési színvonala magasabb, mint az ókirályságé. A magyar kisebbség elég nagy része az anyaországgal közvetlenül összefüggő területen él. A magyar-román kapcsolat egy méltányos területi revízió s az esetleg még Romániában maradó magyar kisebbség sorsának intézményes megerősítése nélkül nem javulhat meg komolyan. Kelet felé elintézetlen kérdés Besszarábia, amelyet Románia belső zavarokkal küzdő szövetségességétől vett el egy alkalmas időpontban. A nemzetközi jogászok túlnyomó többségének véleménye szerint ez a terület jogosan a Szovjetuniót illeti meg s a szovjet ezt az igényét következetesen fenn is tartja. Az orosz kisebbség az egész népesség 6.6%-át teszi ki, de ez a népelem egységesen az elszakított Besszarábiában él.

Jugoszlávia története tanulságos példát szolgáltat arra, hogy különböző politikai, történelmi és művelődési hagyományokra visszatekintő népek életérdekeit milyen kilátástalanul nehéz feladat egy mindenáron centralista törekvésű államrendnek alávetni. Szerbia a háború előtt demokratikus parasztállam volt, amelyben nem volt nemesség, alig volt középosztály, csak nagyon kevés kereskedelemmel rendelkezett, gyáripar pedig legfeljebb ha gyér nyomokban mutatkozott. A földbirtokmegosztás egészséges volt, nagybirtok egyáltalában nem volt, agrárproletariátus pedig csak igen csekély számban. Ezt a magában véve egészséges parasztdemokráciát a világháború nagy területi gyarapodása megoldhatatlan feladatok elé állította. A magasabb kultúrájú, eltérő társadalmi összetételű és politikai szerkezetű területeket a szerb nacionalizmus egységébe akarták kényszeríteni. De ez a kezdetleges nacionalizmus semmi alkalmas eszközzel nem rendelkezett ehhez a sokszorosán bonyolult feladathoz, amely egy sokkal fejlettebb nemzet beolvasztó és egységesítő erőt is kilátástalan próbára tette volna.

1921-ben a nemzetgyűlés alkotmányt fogadott el, amely azonban nem élt soká. Az alkotmány jónak látta külön kinyilatkoztatni a nemzetállamok egyik magától értetődő politikai alapelvét, hogy tudniillik „minden képviselő az egész nemzetet képviseli, nem pedig csak választóit”, — ami már maga is arra mutatott, hogy a valóságban egészen más lehet a helyzet. S csakugyan más is volt: az összes pártok területi egységek és nemzetiségi csoportok egymást keresztező szempontjai szerint alakultak, országos párt, amely a nemzet egészére nézve érvényes törekvések hordozója, nem alakult ki. Nem is alakulhatott

ki, mert hiányzott a nemzet. Az állam hivatalos neve kezdetben Szerb-Horvát-Szlovén Királyság volt; ezt csakhamar megmási-tották s Jugoszláviának nevezték el az országot.

Minden szerb politikus ideálja, hogy Jugoszláviából egységesen igazgatott, centralizált államot teremtsen. Ez azonban meddő igyekezet, mert az ország egyes részei között eltérő történelmi múltjuknak megfelelően kiegyenlíthetetlen társadalmi és művelődési különbségek vannak. 1929-ben a király az alkotmányt felfüggesztette, majd 1931-ben új alkotmányt oktrojált. Ez az alkotmány különböző műfogásokkal úgy akart parlamenti rendszert létesíteni, hogy az alkotmány retortájából a beláthatatlan változatossága nyelvi, vallási, faji és művelődési különbségek ellenére a jugoszláv egysége rendje emelkedjen ki. Ezért kimondta az alkotmány, hogy a választáson csak olyan párt vehet részt, amely minden kerületben nyolcvan választó ajánlását tudja fölmutatni. Mivel pedig a bácskai magyarok nem tudtak szert tenni a macedónok, a macedónok a szlovének, a szlovének a mohamedán bosnyákok, a mohamedán bosnyákok a katolikus horvátok között és mindeme felsorolt és még számos kisebbség közül mindegyik kölcsönösen ilyen helyzetben van az összes többivel szemben, azért a választáson csak az „állampárt”, vagyis a nagyszerb alapon elgondolt Jugoszlávia pártja indulhatott, mert ennek a közigazgatás persze hogy megszerezte minden kerületben a nyolcvan ajánlót: szerb tisztviselők ugyanis mindenütt vannak.

Ez a rendszer utóbb is csak abban a formában enyhült, hogy az egységes állampártban való részvételt az egyes kisebbségeknek is lehetővé tették. Ezzel párhuzamosan az utolsó egy-két évben a magyar kisebbség helyzete is javult. A kisebbségek sorsuk javítását azonban — külpolitikai lehetőségek hatóerőitől eltekintve — csak úgy tudják elérni, ha lojalitást tanúsítanak a szerb centralista állameszme iránt s ennek fejében hozzájutnak némi nyelvi és művelődési szabadsághoz vagy helyesebben gyér mozgási lehetőséghez, persze anélkül, hogy ezt a lehetőséget szabad közeleti tevékenység formájában, a maguk saját politikai törekvései által munkálhatnák és fejleszthetnék.

A jugoszláv politika máig is megoldatlan kérdése a horvát-ság önállósági törekvése. Horvátország 1102—1918 között jelentéktelen megszakításoktól eltekintve unióban élt Magyarországgal. A horvát-ságnak arisztokratikus politikai és társadalmi hagyományai vannak, amelyek a szerb parasztdemokrácia szelle-

mével bajosan egyeztethetők össze. A horvátok katolikusok szerbek pravoszlávok; a horvátság Róma felé tekint s nem akar a bizánci szellem légkörében élni. Arisztokratikus, katolikus, nyugati ihletésű kultúrája nem képes hasonulni s még kevésbé hajlandó alárendelni magát a kezdetleges szerb nacionalizmusnak, amelyet csak a horvát nép életviszonyaira nem vonatkoztatható parasztdemokrácia s a művelődésével kiegyenlíthetetlenül ellentétes bizánci ortodoxia támogat.

A legjelentékenyebb horvát párt, a parasztpárt szívós harcot folytatott a szerb centralizmus ellen. Vezérüket, Radies Istvánt a kormány többször bebörtönöztette, majd emigrációba kényszerítette. Radies 1923-ban Magyarországon át Bécsbe, onnan Londonba menekült s az angol politika vezetőit igyekezett megnyerni & horvát önrendelkezés eszméjének. Miután küldetése nem járt eredménnyel, a szovjet meghívására Moszkvába ment, ahol pártja megkérdezése nélkül a Harmadik Internacionáléhoz csatlakozott. A parasztpárt semmi izében nem volt ugyan kommunista, de a kormánynak ez a lépés kitűnő fegyvert adott a kezébe. A horvát parasztpárt ellen a bolsevista-ellenes államvédelmi törvény alapján jártak el. A jugoszláv politika bonyolult fordulatai közben azonban Radies moszkvai útja után, mintha misem történt volna, rövidesen hazatért, élére állott pártjának, börtönbe került, onnan rövidesen kiszabadult, 1925-ben belépett egy koalíciós kormányba, azzal a reménnyel, hogy a kormányon belül jobban ellene szegülhet a szerb centralizációs törekvéseknek. De már 1927-ben ismét ellenzékben volt s könyörtelen harcot indított a kormány ellen. 1928 júniusában egy montenegrói képviselő a parlamentben lelőtte. A horvát egység, amelyet Radies kormányralépése egyidőre megbontott, a merénylet hatása alatt egysapásra helyreállt. Radies örökét Macsek képviselő vette át. A horvát nép nyugtalanságát a diktatúra sem tudta lecsillapítani, ami nem csoda, mert ilyen nyugtalanságok lecsillapítására a diktatúra a legalkalmatlanabb orvosság.

1934-ben Marseilleben horvát terroristák halálos kimenetelű merényletet követtek el Sándor király ellen, aki a francia fővárosban akart hivatalos látogatást tenni. A szerbek azt állították, hogy a horvát terroristákat Magyarországon egy somogy megyei pusztán képezték ki s szerelték fel. Az állítás nyilvánvalóan alaptalan volt; a horvátok nyolcszáz év alatt a magyaroktól sok mindent megtanulhattak, de hogy a politikai terrorizmus módszereit másoktól tanulják, az számukra teljesen fölösleges volt.

Majdnem háború tört ki Magyarország és Jugoszlávia között. A csapatok már a határon várták a parancsot. A Népszövetség-közvetítése ebben az esetben kivételesen hatásos és eredményes volt s két érdekelt népet és egész Európát is hálára kötelezte. A megegyezés az utolsó órában létrejött s a fenyegető háború elmaradt. Magyarország akkor még fogyatékosan felszerelt hadseregével kellett volna hogy a háború kockázatát vállalja azért, mert a szerbek nem hajlandók a horvátok kívánságait teljesíteni. Kormányzatok, amelyek saját portájukon nem képesek rendet teremteni, mindig könnyen hajlanak rá, hogy a belső bajokat hadi dicsőséggel orvosolják.

Magyarország először 1926-ban kísérelt meg közeledést déli szomszédja felé. Ez a kísérlet nem hozta meg a kívánatos eredményt. Az elmúlt két évben azonban a két állam között a bizalom és jóindulat légköre alakult ki. Jugoszláv részről mondták, hogy Magyarországgal órák alatt meg lehetne egyezni. E nyilatkozat időmértéke nem vált ugyan be, de bizonyos, hogy ha Jugoszlávia képes orvosolni saját belső bajait, amelyek másokat is könnyen bonyodalmakba sodorhatnak s ha a jogos magyar igények elől nem zárkózik el, a két egymásra utalt nép együttműködése az európai politika megbízható része lehet.

14. ÖSSZEESKÜVŐK, LÉGIONISTÁK, ÁLLAMALAPÍTÓK

1918 baljóslatú őszen, miközben a harctéren lépésről-lépésre morzsolódtak fel az osztrák-magyar monarchia ezer szenvedésben és nélkülözésben megpróbált hadai, a Habsburg-birodalom málladozó kereteit itt is, ott is egyre merészebben kezdték tördosni az elszakadni kívánczó nemzetiségek.

IV. Károly október második felében császári kiáltvánnyal szövetséges állammá alakította át Ausztriát. Ez a kiáltvány nem egy új állami élet alapokmánya, hanem már csak egy összeomlott birodalom gyászjelentése lett. Az uralkodó Lammasch bécsi egyetemi tanárt nevezte ki a federalizált Ausztria miniszterelnökének. Az utolsó miniszterelnöknek csak a hagyatéki gondnok szerepe jutott; pár napig töltötte be tulaj donkép már nem is létező méltóságát s működése úgy szünt meg, hogy senki észre sem vette.

Október 28-án Prágában kikiáltották a független csehszlovák államot. Ez a különös állam ekkor megvalósulások és elképzelések, eredmények és követelések, birtoklások és igények kuszált szövevényéből állott. Egyelőre nem volt birtokában több államterület, mint az osztrák császárság cseh és morva tartományai, amelyeket később a köztársaságon belül „történelmi országoknak” neveztek. A történelem azonban, amely ezeket a tartományokat megalkotta, nem csehszlovák történelem volt, mert ilyen soha a világon nem volt, azideig egyetlen napig sem, attól fogva is csak kis híján húsz esztendeig. De még csak cseh történelem sem volt kizárólagosan, hanem igenis a német-római szent birodalom, 1806-tól kezdve pedig az osztrák császárság történelme. A „történelmi országokban” három és félmillió német is élt s mihelyt ezek a tartományok önálló cseh

történelmi létre igyekeztek vergődni, abban a pillanatban kérdésessé vált a német népesség részvétele ebben az új történelemben. A németiség megkísérelte, de akkor nem volt képes vitássá tenni az egykori birodalmi tartományok egységes átszállását az új cseh államra. Húsz esztendővel később ez lesz az a pont, amelyen a végső elhatározásokat felidéző formában robban majd ki Európa válsága, amely egyelőre azzal végződött, hogy a csehszlovák tartományok németlakta területei a birodalomhoz kerültek, a köztársaság déli részén pedig a trianoni békében elcsatolt Felvidék egy része visszatért Magyarországhoz.

1918 október 28-án ez a terület a magyar állam szuverenitása alatt állott s legalább elméletileg e szuverenitás alatt maradt 1920 november 13-áig, mikor a magyar nemzetgyűlés becikkelyezte a trianoni békét. A cseheknek Magyarország északi részeire, amelyek köztársaságuk szlovák felét alkották volna, csak igényeik és ígéreteik voltak. Az igényeket ők maguk teremtették a semmiből, az ígéreteket az antant hatalmaktól szereztek, a Felvidék érdekelt szlovák lakossága egyelőre egyikben sem hitt túlságosan. Párizsban működött egy csehszlovák nemzeti tanács, amelyet az antant hatalmak elismertek szövetséges kormánynak; a nyugati és az olasz harctéren harcoltak, Szibériában pedig olykor harcoltak, olykor meg kalandoztak, zsákmányoltak, Oroszország ügyeibe kontárkodtak cseh légiók, amelyeket az antant hatalmak ugyancsak szövetséges hadseregnek ismertek el. Ilyen bizonytalannak látszó, de az összeomlás konjunktúrájában könnyűszerrel valóra vált eshetőségekből jött létre a csehszlovák állam, ez a különös politikai képződmény. Néprajzi terkaságával kicsiben megismételte az osztrák-magyar monarchia összes hibáit, anélkül, hogy akár csak elméletben is vállalhatta volna egy középeurópai egység küldetését.

Az októberi összeomlás meghozta a cseh államalkotás döntő óráját. A sikert nem a vak véletlen és a jószerecse adta a kezükbe; évek szívós munkájával készítették elő a nagy pillanatot, miniszteri előszobákban és a központi hatalmakkal szembenálló hadseregek soraiban.

1914 végén Masaryk professzor, majd 1915 szeptemberében Benes is külföldre szökött. Sorra vették az antant hatalmak külügyi hivatalait és azon buzgólkodtak, hogy a szövetséges hadseregek által foglyul ejtett csehekből csapatokat szervezhesse nek. Odabenn, a monarchiában a „Maffia” nevű cseh összeesküvő-szervezet tagjai szorgalmasan dolgoztak. Könyvtáblákba

kötte rejtjel-írási okmányok keltek útra Svájc felé, a monarchia külügyminisztériumának és egyéb hivatalainak titkaival, Az orosz harctéren a cseh önkéntes csapat, az úgynevezett Druzina az osztrák-magyar hadsereg cseh csapatainak arcvonala előtt állott fel, híreket szerzett és biztatta néptestvéreit az ellenséghez való pártolásra.

A cári rendszer összeomlásakor a cseh csapatok már eléggé számottevő katonai erőt jelentettek. A forradalom nem okozott szervezetükben és vezetésükben jelentősebb változást. Felállították ugyan a katonatanácsokat, amivel azt a látszatot keltették, hogy készségesen alkalmazkodnak a nagy szláv örökbefogadó atya házrendjének változásához; valójában azonban már régebben is volt külsőleg ehhez hasonló szervezetük, a régi huszita hadsereg forradalmi testvériségen épülő hagyományai szerint. A felbomlás forradalmi szervezete őket ilyen módon csak bensőségesen átélt nemzeti összetartozásukban erősítette meg.

A szétbomló orosz birodalomban, — amelyben minden szervezett és valamelyes fegyelmet tartó fegyveres alakulat akkora karéjt kanyaríthatott magának a hatalomból, amekkorát csak tudott, — a cseheknek kezdett jól menni a dolguk. Masaryk a bolsevizmus uralomrajutásakor éppen Péterváron tartózkodott. Leninek előtt azonban nem sok tekintélye volt a nyugati és polgári kultúrájú professzornak, a cseh légiótól meg egyenesen félték, mert nem ok nélkül az ellenforradalom támaszának tartották. Masaryk jól ítélte meg a helyzetet s arra törekedett, hogy a légiót megóvja az orosz pártharcokba való keveredéstől, amelyeknek zűrzavaros fordulatait lehetetlen volt előre kiszámítani. Ezért megegyezést létesített Poincaré francia köztársasági elnökkel, amelynek értelmében a cseh légiók, az Oroszországban tartózkodókat is beleértve, a francia hadsereg részei lettek.

A csehek változó politikai és hadászati körülmények között, hol a bolsevistákkal harcoltak együtt a benyomuló németek ellen, hol a bolsevisták ellen támogatták az ellenforradalmi csapatokat, hol meg az ellenforradalmi csapatokat hagyták cserben a bolsevisták kedvéért. A volt német-osztrák-magyar-orosz fronttól indulva végigverekedtek és végigintrikálták magukat az egész birodalmon, míg Vladivosztokban hajóra szálltak. Csak egyben voltak következetesek minden változás közepette: irtották a védtelen magyar, német, osztrák és lengyel foglyokat, ahol érték. Ezek közül sokan elkeseredésükben beléptek a vörös hadseregbe, hogy a cseheken bosszút állhassanak honfitársai-

kért. 1918 májusában Cseljabinszkban a csehek tömeges mészár-
lást vittek véghez magyar és német hadifoglyok között, akiket
az oroszok nyugat felé szállítottak. A szovjetkormány megtor-
lásul ezért az embertelenségért lefoglalta a légió moszkvai helyi-
ségeit, elkobozta vagyonát és letartóztatta a cseh nemzeti tanács
vezetőit. Trockij elhatározta, hogy véget vet a csehek garázdál-
kodásának. Táviratilag elrendelte a légió lefegyverzését és meg-
parancsolta, hogy a Bajkál-tónál el kell vágni a visszavonuló
csehek útját.

A nagy területen szétszórt cseh csapatoknak csak nagyne-
hezen sikerült eljutni az ellenforradalmi hadseregek védőzár-
nyai alá. Itt összeszedték magukat és közigazgatási tevékeny-
ségbe fogtak. Technikai osztályt állítottak fel, amely nekilá-
tott az uralvidéki bányák és ipartelemek kihasználásának. 1919
januárjában már 14 bányára és 71 ipartelepre tették rá a kezü-
ket. Mikor pedig abbahagyták a vörös hadsereggel való harcot,
fegyveres készenlétük csak arra szolgált, hogy a bányák és
ipartelemek kiaknázását biztosítsa. A csehek kapitalista ösztönei
még a kommunista Oroszországban is kivirágoztak. A bányák
és ipartelemek saját üzemben való kihasználásán kívül arra is
volt gondjuk, hogy aranyat szerezzenek. Mikor Kolcsak tenger-
nagy ellenforradalmi kísérlete megbukott, védelmükbe vették a
szerencsétlen sorsú orosz hadvezért aranykincsével egyetemben.
Kolcsakot aztán kiszolgáltatták a vörösöknek, az arany nagyré-
szét azonban megtartották. Mikor végre Vladivosztkban hajóra
szálltak, a távolkeleti, japáni és amerikai lapok végeérhetetlen
listákat közöltek arról, hogy mi mindent visznek magukkal
Oroszországból a csehek. A tokiói cseh követ erre azt állította,
hogy a cseh katonák megtakarított pénzükből vásárolták a ha-
jórakományt. 1920 nyarán végre mind otthagyták az oroszokat.
Az otthagytást a szó olyan tág értelmében kell venni, hogy so-
kan közülük oroszországi feleségüket és gyermekeiket is ott-
hagyták a kikötőben; a szovjetkormánynak kellett intézkedni
ezeknek a szerencsétleneknek a segélyezéséről. 1920 őszére aztán
hazaérkeztek az újonnan szerzett országba. Máig is élnek, ha meg
nem haltak. Egy részük utóbb mostoha sorsra jutott: a bevonuló
magyar hadsereg elől ki kellett költözniök a felvidéki kasté”
iyokból, amelyeket a hálás haza adományozott nekik a ma-
gyar birtokosok rovására.

A szövetségesek országaiban Masaryk, Benes és vezérkaruk
kitartóan dolgozott a háború alatt. Benes három terjedelmes

kötetben írta meg ennek a színpalak mögötti tevékenységének a történetét. Saját szavai jellemzik munkájukat a legjobban: „Nehéz, szürke, valóságos vakondok-munkát kellett végeznünk, alulról fölfelé haladva. A demokratikus környezet demokratikus munkamódszereket kívánt meg: mindenekelőtt aprólékos munkát, igénytelen, sokszor névtelen, kitartó, fáradhatatlan munkát ... Megnyertük ügyünknek a közvéleményt, olyannyira, hogy a hatóságokra, a felelős politikusokra, a miniszterekre kívülről és alulról nyomást gyakorolhattunk.” A könyv valóságos vademecuma az ilyen természetű politikai tevékenységnek. Körülményes oktatást lehet kapni belőle, mutatón bőséges gyakorlati példatárral, arról, hogy mi módon kell otthonossá válni miniszteri előszobák helyett a referensek íróasztala tájékán, nagyuraktól származó, nehezen elérhető s végeredményben nem sokat érő szimpátia-nyilatkozatok helyett hogy kell megszerezni az ügyeket valójában intéző névtelen resszort-főnökök támogatását.

Így érkezett el a csehszlovák államalkotás döntő órája. IV. Károly kiáltványa teljesen megzavarta az osztrák hatóságokat. Nem tudták, hogy milyen mértékben kell a hatalmat megosztani a nemzeti tanácsokkal. Mindketten óvatosan kerülgették egymást, mint a birkózók, mikor nekigyürkőznek. A cseh nemzeti tanács úgy igényelte a hatalomnak egyre nagyobb és nagyobb részét, mintha csak a császári kiáltványt hajtaná végre. A helyzet napokon belül tisztázódott; kiderült, hogy nincs mitől tartani, a látszatharcban a cseh függetlenségi törekvés vér nélkül győzött. A legnagyobb erőfeszítés az volt, hogy alkudozni kellett; a legtöbb helyen azonban egyszerűen meg kellett várni a császári közigazgatás összeroppanását s aztán a helyére telepíteni.

Az állam tehát könnyűszerrel készen volt, ez nem került nagy fáradtságba. Az osztrák bürokráciát birodalomszerte a csehek építették és szolgálták ki. 1849 után, a szabadságharc leverését követő időben is Magyarországon is az osztrák bezirkernek többnyire csak a hivatali elnevezése volt német, a családneve mindjárt elárulta, hogy Brünnből vagy Prossnitzból szajlajtották a magyar rónára.

Az államnak azonban még meg kellett hódítania az országot is. Ez pedig nem ment könnyen magukban a „történelmi országokban” sem. Csehország, Morvaország és Szilézia három milliót meghaladó német lakossága önrendelkezést követelt ma-

gának. A németek egy nemzettöredékek felett uralkodó birodalom vezető elemeihez tartoztak eddig, érthetően nem sok kedvük volt most egy nemzetállamban másodrendű szerepre jutni. Azonkívül a németlakta területek mindenütt közvetlenül összefüggtek részben a birodalmi, részben pedig az ausztriai német népességgel.

A történelmi jogok e területekre nem a cseheket illették, hiszen ez a történelem egy nemzetek feletti birodalmi egység története volt. A csehek tehát imperialista hajlandóságukhoz egy szép természet jogi-nacionalista ideológiát kanyarítottak, ha mindjárt a történelmi tények alapos elhanyagolásával is. Azzal akarták megnyugtanni inkább a mások, mint a maguk lelkiismeretét, hogy a történelmi országokban ők az őslakók, a németek csak betelepedett gyarmatosítók.

A németek azonban nem egykönnyen nyugodtak bele az új helyzetbe. Két tartományt alakítottak, *Sudetenland-ot* és *Deutschböhmen-t*, azzal a szándékkal, hogy csatlakoznak Ausztriához, illetve Németországhoz. Az önrendelkezési jog alapján létrejött cseh állam tehát abban a kínos helyzetben leledzett, hogy fegyverrel kellett tulajdon népessége jelentős részének önrendelkezési jogát megghiúsítani.

Mint hogy azonban a németlakta területek nélkül az új állam gazdaságilag nehéz helyzetbe jutott volna, nem sokat adtak erkölcsi aggályokra. Pártfogóik sem hagyták a cseheket cserben. Csakhamar kiderült, hogy az önrendelkezési jog érvényesítése magasztos erkölcsi követelmény cseh viszonylatban, ellenben német, lengyel és magyar viszonylatban nem az erkölcs a fő, hanem a „politikai realizmus”.

A csehek ennél fogva fegyveresen bevonultak az elszakadás-hoz készülődő német vidékekre s ezzel megtartották a volt Ausztria iparának kétharmadrészét. „Lázadókkal nem tárgyalunk!” — jelentették ki gögösen a szudétánémeteknek, miután gondosan meggyőződtek róla, hogy a birodalom és Ausztria amúgy is képtelenek katonai ellenállásra. A németek jól megjegyezték ezt a mondást. Ahány német könyvet és tanulmányt csak felütünk, amely a világháború utáni cseh-német kapcsolatokkal foglalkozik, valamennyiben megtaláljuk ezt az idézetet. Valamennyiből a csillapodni nem tudó sérelem sajog. A német írók nem tudják, hogy majdnem pontosan ugyanezzel a mondat-tal válaszolt 1848-ban Windischgrätz herceg a magyar kormánynak. Az osztrák abszolútizmus zsarnoka, akit utóbb a magyar

honvédek seregestül a pokolba kergettek, ezt mondotta: „Lázadókkaal nem alkuszom!” A megkergült autokrata egyes szám-első személye helyett a „demokratikus” többes szám-első személy s az „alkudni” ige helyett a választékosabb „tárgyalni” ige: ennyi a haladás, amit az önrendelkezési jog ügye elért az osztrák abszoluzizmustól a cseh demokráciáig.

Nehezebb volt Lengyel-Szilézia megszerzése. Itt is volt egy erkölcsi akadály: az, hogy a lengyelek szövetségéstársak voltak, sőt elnyomott nemzet, a szó valódi értelmében, amely háború árán szabadult három császárság hatalmából. A cseheket nem osztották fel birodalmak között, egy birodalomban is csak anyuyiaii voltak, hogy felerész kisebbséggel kellett nemzeti államukat kifoltozni, mikor önállóságra jutottak. S volt már közjogi önállóság híján levő nemzetnek rosszabb sora is, mint a cseheknek Ausztriában. Az erkölcsi akadály/ál szemben állott a reálpolitika: Kelet-Sziléziában volt az osztrák-magyar monarchia legnagyobb szén vidéke s azonkívül itt voit a monarchia vas- és acéltermelésének a központja is.

Az összeomlás után a csehek és a lengyelek között ideiglenes megegyezés jött létre, amely szerint Cieszyn (Teschen) vidékének nagyobb fele a nemzetiségi megoszlásnak megfelelően a lengyeleknek jutott. Különböző huzavonák után a csehek megszállottak minden területet, amelyet az egyezményen túl maguknak követeltek. Háborúskodás kezdődött, amely változó szerencsével tartott 1920 októberig. A nagyköveti értekezlet döntött, régi jó szokása szerint a bevégzett tényeknek megfelelően. A csehek akkor gyarapodtak a lengyelek rovására, amikor a lengyelek a vörös hadsereggel harcoltak. így szerezték meg maguknak Cieszynt és környékét kereken százezer lengyel lakossal, akik csak húsz évvel később, 1938 októberében tértek meg Lengyelországhoz.

15. CSEHSZLOVÁKIA ÉS A FORGANDÓ SZERENCSE

A nagy angol történetíró, Macaulay, a francia forradalom egyik kéteserkölcsű szereplőjét így jellemezte: „Aki nem járt a forró egöv alatt» nem tudja, mi a zivatar; aki nem hallotta a Niagara dübörgését, nem tudja, mi a vizesés; és aki nem olvasta Barère emlékiratait, nem tudja, mi a hazugság.”

Ezt a mondást Benes emlékiratai esetében megtoldhatjuk azzal, hogy aki azokat nem olvasta, nem tudja mi a nagyzolás.

A *Nemzetek forradalma* című műben egy helyt (III. kötet, 214. o.) ez olvasható: „Az új államoknak, mint Magyarországnak és Ausztriának, egyelőre nem volt nemzetközi érvényű jogi állapotuk... Amennyiben hatóságaikkal érintkeztek, az csak a közrend és a helyi közigazgatás rendjének fenntartása érdekében történhetett, nem mehetett túl helyi megállapodásokon, nem lehettek politikai eredményei... Az új államok közül csakis Csehszlovákiának volt nemzetközi és jogi állapota.”

Már minthogy Magyarország tulajdonképpen nem is volt a világon a monarchia felbomlása után, majd ha minden jól megy neki, megalakulhat megint s akkor lehet beszélni róla, hogy mennyi válik jogossá abból a „helyi megállapodásból”, hogy például a Felvidék 1024 éven át magyar államterületet képező földje felett a monarchia összeomlásakor a magyar kormány rendelkezett.

Verebek ellen nem szokás nehéz ágyúval felvonulni s ezért fölösleges lenne részletesen előadni a tárgyilagos nemzetközi jogtudomány álláspontját, amely szerint Magyarország a monarchia felbomlása óta egyetlen percnyi szünet nélkül folytatja a magyar állam jogi személyiségét, Ugyanezért ráhagyhatjuk Benesre, hogy Csehszlovákiának már a háború végén nemzetközi jogi személyisége volt. Az volt, de egyebe aztán nem, ki-

vált területe. Ehhez egyelőre le kellett verni a német- és lengyellakta területek ellenállását, aztán meg kellett hódítani a Felvidéket, ami még Magyarország elesettségében sem ment anélkül, hogy a dicsőséges légionistákat besurranásuk után egy félévvel ne kergették volna Bártfáig és Eperjesig.

A csehek genfi ágense azt jelentette Szlovenszko kiszemelt kormányzójának 1918 novemberében, hogy amit a csehek legmerészebb követelésnek tekintenek, a szövetségesek a legszerényebb kívánságnak tekintik. Maguk sem merték álmodni, hogy a békeértekezleten ilyen jól meg lesz vetve a fejük alja. S még kevésbé remélhették, hogy olyan kevés ellenállással vehetik birtokukba a zsákmányt.

Falánkságuk abban a mértékben vált mohóbbá, ahogy Magyarország ellenállóképessége gyengült. Az 1918 december 6-i demarkációs vonal 1,973.000 főnyi népességet vett el Magyarországtól, amelyből 221.000 volt magyar (11.2%). Már a december 23-i demarkáció területén 2,909.000 lélek élt, köztük 841.000 magyar, azaz 28.9%. 1919 január 23-án 2,980.000 főnyi felvidéki lakosság, köztük 900.000, azaz 30.2% magyar felett uralkodtak. Végül a békeszerződés szerint 3,576.000 lakos jutott nekik, köztük 1,084.000 magyar, vagyis 30.3%. (Az egész népesség száma azért gyarapodott az utolsó tételnél nagyobb arányban, mint benne a magyar kisebbség, mert a békeszerződés csapta hozzá az addig elorzott területhez Ruszka-Krajnát.

Szlovák- és ruszinakta területeken kívül így szereztek meg olyan színmagyar területeket, amelyek évszázadokon át nem láttak idegen uralmat s amelyek földrajzilag és néprajzilag egyaránt hézag nélkül függtek össze a magyar etnikum törzsével. Itt már minden szemérmel elvetettek, nem keresték történelmi érvek után nem próbálták semmiféle elvi alapon nyugvó igény látszatát felkelteni. Egyetlen jogcímük volt: a francia vezérkari főnök pirosceruzája, amellyel végigrajzolta a térkép a Dunát, mint természetes határvonalat.

1918 december 11-én Srobár Lőrinc, akit Prága urai „Szlovenszko” kormányzásával bíztak meg, elindult a határszéli Zsolnára, amelyet fővárosul szemeltek ki. A szlovákok nem sokat tudtak a csehek külpolitikai sikereiről, a beavatottak pedig sehogysem merték elhinni, hogy az antant intézkedéseinek a bürokrata módon militarizált csehek képesek lesznek érvényt szerezni a harcias és bátor magyarokkal szemben, akik ezerszentes földjüket védik. Mikor Srobár megérkezett a „fővárosba”,

bizalmi embere nem várta a pályaudvaron és kerülő utakon vezette kíséretével együtt a városba. Az újdonsült miniszter magához hivatott négy derék vidéki szlovák orvost és ügyvédet, akiket Prágában arra szemeltek ki, hogy a rövidesen birtokukba kerülő négy határvidéki megye főispánjai legyenek. A jelöltek azonban sehogysen akarták elhinni, hogy barátjuk, a rózsahegyi doktor igazi miniszter, elutasították a főispánságot, azzal, hogy az ilyesmi úgysem tarthat soká s ők nem teszik kockára szerény, de biztos kenyerüket.

A cseheknek a háború végén katonai erő alig állott rendelkezésükre. A Felvidék megszállására komolyan csak akkor kezdhettek gondolni, mikor a francia és olasz harctérről hazakereszték a légiók. Ezek olasz tisztek parancsnoksága alatt indultak el a Felvidék megszállására. A megszállás összesen körülbelül 35—40.000 főnyi fegyveres erővel ment végbe. A magyar kormány csak mintegy egy hónapi késéssel jutott abba a helyzetbe, hogy csapatokat irányíthatott a Felvidékre, de ezek is jobbára rögtönzött alakulatok voltak, harci értékük csekély volt. Még így is elegendők voltak ahhoz, hogy a csehek beszivárgását megzavarják. Január végéig mindkét részről amolyan felhivatalos háború folyt, amelyben csekély létszámú csapatok időről-időre szembekerültek egymással, miközben a szakadozott és bizonytalan arcvonalak mögött ingatag megegyezések és folyton eltolódó demarkációs vonalak felett vitatkoztak a két állam megbízottai. 1919 január 31-én a magyar kormány kénytelen volt a csehekkel fegyverszünetet kötni, amely az Ipoly folyása—Rimaszombat—Tornallya mellett elhúzódnó demarkációs vonalat állapította meg.

A kommunisták uralomrajutása után a cseheknek Miskolcot is sikerült elfoglalni, mire a kormány a végveszedelemtől sarkalva vetette rá magát a hadseregszervezésre. Behívták az öt legfiatalabb korosztályt és elhatározták, hogy a csehek ellen támadóan lépnek fel. Katonai szakvélemény szerint a gyalogság tűrhető volt, lovasság csak igen kis számban állott rendelkezésre, a tüzérség és műszaki csapatok igen jók voltak, a kevés számú repülő szintén jó volt. A hadsereg a forradalmi hadseregek sajátosságához képest lelkes volt, támadó szellemű, de védőharcokra nem volt alkalmas, igen kényes volt az elszenvedett vereségekre s balsiker esetén azonnal a bomlás jeleit mutatta; a cseh csapatoknál általában véve jobb volt. (Százazajtai Incze Kálmán: Háborúk a nagy háború után. I. kötet, 43—44. o.)

A csehek valóban nem voltak képesek a magyar csapatoknak ellenállni. Stromfeld Aurél ezredes zseniális irányítása alatt a Sajó és a Hernád között megkezdődött az előnyomulás Kassa felé. Május 30-áról június 1-re virradó éjjel két hadosztály áttörte a csehek és a románok érintkezési pontját, mire a románok a Tisza déli partjára húzódtak vissza, a csehek pedig észak felé menekültek. Az olaszok helyett francia tisztek vették át a vezetést, de a csehekén ez sem sokat segített. Június 6-án a G. hadosztály visszavette Kassát, másnap az 1. hadosztály Eperjesről és Bártfáról verte ki a cseheket. Branyiszkó, Gölnicbánya, Kelemér körül a székely hadosztály kergette a betolakodókat, akik két héttel előbb még Miskolcon parádéztak. Az aránylag gyenge nyugati szárny is ragyogó eredményeket ért el. Léva, Érsekújvár, Korpona és Selmezbánya felszabadult. Stromfeld ezredes az adott rossz politikai körülmények között is a világháború utáni idők legfényesebb haditetteit vitte véghez, hadműveleti terveit ma is tanítják külföldi hadiakadémiaikon.

A magyar katonák öfeláldozásának eredményei azonban mind kárbavesztek a kommunista kormány ostobasága miatt. Kun Béla, a vörös diktátor engedett az antant fenyegetésének s visszarendelte a hadsereget a Felvidékről. Stromfeld lemondott a vezérkari főnöki állásról, a hadsereg fegyelme és harci kedve teljesen megrendült. A csehek harc nélkül visszamehettek és berendezkedtek a Felvidéken.

Berendezkedésüket a magyar kormány, illetve a magyar hivatalnoki kar akaratlanul is megkönnyítette egy nem szerencsés taktikai lépéssel, amelyet a magyar társadalom egyöntetűen helytelennek ismert fel az idők folyamán. A tisztviselők ugyanis megtagadták az eskü letételét, elhagyták a Felvidéket és visszatódultak a csonka országba. A magyarság értelmiségi osztályának nagyrészt elveszítette s feladott olyan társadalmi és hatalmi helyzeteket, amelyekben jórészt aránylag nagyobb nehézség nélkül megmaradhatott volna legalább is egyideig. A szlovákok alig rendelkeztek értelmiséggel, a hivatalok túlnyomó részét az egyébként kiváló cseh tisztviselői kar selejtes elemei szállották meg./A bürokrácia elcsehesítése nagy nyugtalanságot keltett a szlovákokban, akik a maguk sarjadó kulturális önállóságát kezdték félteni az állítólagos testvérnéptől. A testvériség ügylátszik csak a nyelvtudomány szempontjából állott fenn, mert az 1238 évi fordulat után a szlovákok ezercámra zavar-

ták vissza hazájukba a cseh hivatalnokokat. A csehek és szlovákok ellentétét fokozta, hogy az új állam megszervezése áldozatokat követelt, ezeket pedig egy tisztán csehekből álló bürokrácia hajtotta be. A szlovák közvéleménynek, már amennyiben ilyesmi egyáltalában létezett, könnyű dolga volt. A háborút kísérelő nyomorúság, s a „prevrat” (fordulat), az állami élet átszervezésével járó áldozatok okait nem kellett bonyolult összefüggésekre visszavezetniük. Mindenre volt egy világos és egyértelmű feleletük: a csehek az okai. Ezenfelül az egyszerű szlovák nép lenézte a harmadrendű cseh hivatalnokokat, mert a magyar világban urakhoz volt szokva. Minthogy más cseheket nem látott, azt hitte, hogy az egész nép ilyen.

Így kezdődött a cseh-szlovák nemzeti egység.

A 140.000 négyzetkilométer területű államnak 4.100 kilométer hosszúságú határai voltak. Ha a térképet nézzük, egy fantasztikus szörnyet látunk rajta húzódni a Szudétáktól a máramarosi havasokig. Nem egészen 15 milliós lakosságból 66% volt „cseh-szlovák”, 22% német és minden népszámlálási igyekezet ellenére is csaknem 5 százalék magyar. (Az 1910. évi népszámlálás adatait véve alapul Csehszlovákiának 1920-ban 7.9%-os magyar kisebbsége volt. A Magyarországtól elszakított Felvidéken pedig a magyarság számaránya ugyanezen az alapon 30.3%-ot tett ki. Kétségtelen, hogy az adott esetben az országrészenkénti nemzetiségi megoszlásnak aránylag nagyobb jelentősége van, hiszen az egyes országrészek nem egy egynemű alakulás kisebb darabjai voltak, hanem sok tekintetben önálló jellegű vidékek.)

Legkeletibb nyúlványa a kárpátoroszk földje volt, amelyen 560.000 főnyi ruszin lakosság élt. A békeszerződés arra kötelezte a cseheket, hogy önkormányzatot adjanak nekik. A magyar népköztársasági kormánynak 1918 őszén egyik első dolga volt, hogy ennek a jobb sorsra érdemes népnek saját jószántából önállóságot biztosítson a magyar államon belül. A csehek nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségüknek sohasem tettek eleget.

A szlovákok soha hallani sem akartak a csehszlovák nemzeti egységről. Krofta Kamill, a későbbi cseh külügyminiszter 1921-ben cikket írt egy német tudományos folyóiratba, amelyben volt mersze a csehszlovák egység tetejébe még a ruszinokat, sőt a lengyeleket is hozzászámítani a „szláv többséghez.” Láttuk, hogy mit ér ez a tényleg fennálló népcsaládi rokonság, hiszen még a szlovákok is makacsul óvták külön nyelvüket, amely pe-

dig nyelvtudományi szempontból egészen közeli rokona a cseh nyelvnek.

A cseh alkotmány törvényhozási anyaggyűjteményéből kiderül, hogy játszottak az államalkotók bújócskát a tényekkel. A nyelvhasználatra vonatkozó 1920 február 29-i alaptörvény az elején kimondja, hogy az állam hivatalos nyelve a „csehszlovák” nyelv. De már a 4. §-ban az áll, hogy a köztársaság osztrák és porosz fennhatóság alatt állott területein általában a cseh, a Magyarországtól szerzett területeken pedig általában a szlovák nyelvet kell használni. Szlovák nyelvű beadvány cseh nyelvű elintézését a „történelmi országokban”, vagy fordítva, cseh nyelvű beadvány szlovák nyelvű elintézését a volt magyar területeken úgy kell tekinteni, hogy a beadvány nyelvén történt az intézkedés. Látnivaló tehát, hogy a misztikus „csehszlovák” nyelvi egység itt már csak abból áll, hogy a törvény szerint is két különböző nyelv köteles magát egy jogi fikció segítségével azonosnak tekinteni.

Még tanulságosabb dolgok derülnek ki a törvény indokolásából. Ebben az olvasható, hogy az alkotmány szerkesztő bizottság a „csehszlovák” nyelv statuálásával nem akart állást foglalni abban a vitás (?) kérdésben, hogy vajjon van-e külön cseh és szlovák nyelv, vagy pedig mindkettő egy nyelv dialektusa-e. A bizottság egyszerűen ahhoz a tényhez igazodik, hogy van egy csehszlovák állam, a nemzetközi érintkezés szempontjából van csehszlovák nemzet s a köztársaság összes intézményei egységesen „csehszlovákok”. Az alkotmányozó bizottság a „csehszlovák nyelv” kifejezéssel nem akar egy új filológiai fogalmat teremteni, csupán az adott nemzetközi jogi és alkotmányjogi tényálláshoz alkalmazkodik. Vagyis magyarul: először feltételezzük és nemzetközi jogi alapon szuggeráljuk magunknak az egységes csehszlovák nemzet létezését, mellőzve azt a nyilván mellékes körülményt, hogy a jog csak fikciót teremthet, nem valóságot. Miután most már van egységes csehszlovák nemzet, ebből levezetjük az egységes csehszlovák nyelv létezését, ami nemde döntő bizonyíték amellett, hogy igenis van egységes csehszlovák nemzet.

Ha nem is volt, két évtizeden át mégis úgy viselkedett, mintha csakugyan lett volna. Egy logikai bűvészmutatványtól ennyi éppen elég.

Másfél évtizeden át a cseheknek kitűnően ment a soruk. Magyarország mozdulni sem tudott a kisantant gyűrűjében, Né-

metország belpolitikai zavaraival és a jóvátételi zsarolásokkal küzdött. Franciaországból ömlött a pénz, a csehszlovák hadsereg méregzöld formaruhába bujtatott katonái úgy rémlettek fel a francia újságolvasó látóhatárán, mint a *sécurité* legbiztosabb keleti hátvédei. Benes glóriával a feje körül üldögélt a népszövetség tanácsában s Wilson megdicsőült szelleme egy bronzszobor alakjában melen rostokolt egy prágai pályaudvar előtt. Ami időközben történt Csehszlovákiával, azt már csak sommásan és főként visszatekintő formában érdemes elmondani. Még találkozunk vele Európa 1938. évi nagy válságában, amikor a forgandó szerencse elhagyja méltatlanul kegyelt védettjét s a dicsőség, amely jellemző volt a háborúvéig és a háború utáni idők szellemére, époly jellemzően változik át a forrongó világ eseményeinek vihartölcserében bukássá és szomorúsággá.

16. A SZOVJET HARCA A VALÓSÁGGAL

Képzeljünk el egy égő házat, amelyet a tűzoltók csak halálraszánt és kétségbeesett erőfeszítéssel tudnak megmenteni a teljes pusztulástól. Lángok csapnak fel a tetőn, egyik füstös gerenda a másik után zuhan le, a mennyezet omladozik, fojtó füst gomolyog mindenfelé, szikraeső szállong és itt-ott kormos falak merednek csupaszon az égnek. Közben pedig a lakók az épségben maradt szobákban arról vitatkoznak, hogy fogják házuakat minél pazarabb és kényelmesebb módon berendezni. Tervrajzokat göngyölitenek ki, költségszámításokat teregetnek maguk elé, a bútorok stílusa felől tanácskoznak, kárpítmintákat tartanak a világosság felé és brokátanyagokat morzsolnak az ujjaik között.

Ez volt Oroszország 1917—21 között. Lenin és Trockij meghódították az államhatalmat és nekiláttak, hogy megteremtsek a szocialista társadalmat. Művészei voltak a forradalmi hatalomszerzés módszerének és taktikájának. Trockij kijelentette, hogy a mai állam gépezetének meghódításához csak rohamcsapatba szervezett technikusok kellenek. Nem kell sztrájk sem, mert a szakszervezetek csak az elpolgárosodó „szociálpatrióták” (így becézték a szocialistákat) apparátusai. Tétovázók, puhák, nehézkesen mozdulók. Elég, ha jól megszervezett munkások egy forradalmi mérnökár vezetése alatt elfoglalják a közüzemeket. A kormány feje, Kerenszki, egy lelkes és rajongó szónoklatokban tobzódó ügyvéd, a középületeket féltette, mialatt Trockij a villanytelepeket, gázműveket, postát, vasutat, vízműveket rajzolta bele a forradalmi hadműveletek térképébe. Kerenszki kormányzósági palotákban, minisztériumokban, közigazgatási hivatalokban gondolkodott; Trockij közüzemekben. A vö-

rös gárdák megszállották a közüzemeket s a kormány még tárgyalta, rendelkezett, intézkedett, csak éppen nem volt már kivel. A kommunista forradalom győzött.

A bolsevista Oroszország zsugorodó határaiba mindenfelől belekapott a polgárháború lángja, de a kommunistákat ez nem zavarta. Rögtön, azonnal, haladék nélkül meg akarták valósítani a szocialista társadalmat, a magántulajdon teljes kisajátítását. Teljes mértékben végre akarták hajtani a kommunista társadalomépítés terveit: meg akarták szüntetni a szabad cseregazdaság mechanizmusát, amelyben a piaci árképződés a kereslet és kínálat versenytényezőinek hatása alatt alakul. A kommunista gazdasági rend működéséhez nem kell bér, ár és profit, a termelési eszközök köztulajdonban vannak, mindenki képességei szerint dolgozik és szükségletei szerint részesedik a társadalmi termelés hozadékából.

Ezekkel az alapelvekkel, amelyek egyetlen eddig létező gazdasági rendben sem jutottak érvényre s amelyek közelítőleg megvalósításához is egy magas műveltségű, öntudatos és az önkéntes fegyelem erkölcsét valló társadalom kellene, kísérleteztek a lerongyolt orosz néppel majd négy éven át. Ez volt az úgynevezett hadikommunizmus kora.

1921-re véget ért a polgárháború s a bolsevista vezéreknek be kellett látniok, hogy a szocializmus megvalósításához mégis több előkészülettel kellene nekilátni. Felszámolták a hadikommunizmust és egy új, mérsékeltebb államkapitalizmus útjára tértek.

A szovjet megsemmisítette ugyan az ellenforradalmi hadseregeket, de közben maga is erejének végére ért. A társadalom erőinek kifulladásához még egy szörnyű természeti katasztrófa is járult. 1921 nyarán Dél-Oroszországban rettenetes szárazság uralkodott, az aszály elpusztította a termést s a világtörténelem legrettenetesebb éhínségét küldte Oroszországra. Sok millió ember veszett éhen; ez a csapás is hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet részben visszaállítsa a kapitalista rendet, azzal a nagyon is komoly különbséggel persze, hogy e rend felett politikailag a munkásosztály uralkodik, amely csak a kedvező alkalmat várja, hogy ismét visszatérhessen a következetes szocialista tervezgetések útjára.

A cári Oroszországban nem volt rá mód, hogy a szocialista törekvéseket alkotmányos úton is lehessen munkálni. Lenin, aki kora ifjúságától híve volt Marx eszméinek, külföldre menekült

és száműzetésben szervezte az orosz szocialista pártot. 1905-ben a párt Londonban kongresszust tartott, amelyen kirobbantak a különböző csoportok között az ellentétek. Lenin csoportja jutott többségre, ettől kezdve nevezték pártfrakcióját bolsevikiek. Egyes nemzeti szocialisták rendületlenül azt hitték, hogy a bolsevizmust egy Bolsev nevű zsidó találta ki. (Az igazság persze más, ha nem is ilyen hatásos: a párt elnevezése az orosz „bolse” szóból származik, ami annyit jelent, hogy „több” s arra utal, hogy az emlékezetes kongresszuson Lenin tanának sikerült magához hódítani a párttagok többségét.

Általánosan elterjedt a meggyőződés, hogy a bolsevizmus oroszországi győzelme ridegen ellentmond minden előzetes számításnak. Hiszen Marx elméletei szerint a kapitalizmus összeomlásának akkor kellene bekövetkeznie, mikor a termelési eszközök egyre kevesebb kézben halmozódnak fel s így a kapitalista társadalom önmagában válik képtelenné a fennmaradásra. Marx elmélete szerint tehát a társadalmi forradalomnak az iparilag legjobban haladott nyugati államokban kellett volna kitörnie; ezzel szemben az történt, hogy éppen az elmaradt Oroszországban tört ki, ahol a kapitalizmust, hogy leronthassák, előbb valójában meg kellett volna teremteni. Hiszen Oroszország gazdasági és politikai rendjében még igen jelentős szerepet vittek a kapitalizmus-előttés feudális elemek.

A kommunisták azonban utóbb arra törekedtek, hogy igazolják az eredményt, amelyet a marxi előírásoktól függetlenül, sőt éppen azok ellenére értek el. Visszajára fordították a dolgot s megállapították, hogy éppen Oroszország volt a legalkalmasabb a bolsevista forradalomra. A kapitalista társadalom gépezete még csak kezdetlegesen volt benne megszerkesztve. Nem volt számottevő szociáldemokrata párt, amely szerintük valójában „a burzsoázia előretolt őrszeme a munkásosztályban” s amelyet épügy gyűlölnék, akár magát a polgárságot. Különösen kedvező mozzanatnak találták azt is, hogy nyugateurópai értelemben vett mezőgazdasági társadalom még nem alakult ki. A hűbéri eredetű termelési és vagyonközösségek még épségben megvoltak, ami azt eredményezte, hogy a féljobbágyi kötöttség-állapotában élő muzsik nem volt olyan kérlelhetetlen ellensége a forradalomnak, mint a magántulajdonát féltő birtokos paraszt. Mindezekon felül még azt az érdemet tulajdonították Leninnek, hogy helyreállította Marx tanításának igazi értelmét, melyet szerintük elhomályosítottak a szocialisták, akik beérik olyan részjel-

legű reformokkal, amelyek nem haladják meg a kapitalista társadalom kereteit. Mindenki előtt ismeretes, hogy Marx tanítása, ahogy közkeletűen ismerjük, eléggé fatalisztikus, döntő szerepet tulajdonít az emberek szándékaitól független gazdasági és társadalmi erők végzettségének. A kommunisták azt állítják, hogy Lenin zsenije rávilágított Marx tanainak valódi értelmére s kidesztillálta belőlük azokat az elemeket, amelyek a látszólagos determinizmus felett éppen cselekvésre, a történelem erői felé való kerekedésre ösztönöznek.

Így van-e vagy másként, nehéz eldönteni, de ez nem is fontos. A különböző szocialista iskolák rengeteg szellemi munkát fektettek Marx szövevényes tanításainak értelmezésébe. Nem kell sokat törődnünk ezekkel a körmönfont okoskodásokkal; a történelem számára elég, hogy a kommunisták csakugyan rákényszerítették akarataikat az ellentmondó körülményekre.

A bolsevisták győzelmüket két hatásos jelszavuknak köszönhették: az azonnali békének és a földosztásnak. De a földosztás nem kommunista program: a szovjetkormány azzal az elvi fenntartással osztotta fel a földet a parasztok között, hogy a föld államtulajdon marad. A parasztok erről nem igen tudtak, de nem is törődtek vele, a szovjet pedig bölcsen hallgatott az elvről, legalább is egyelőre. A paraszt számára elég volt annyi, hogy a cári tábornokok akasztatnak, a kommunisták pedig földet adnak. Ezzel el is dőlt a forradalmi és ellenforradalmi erők mérkőzése a kommunisták javára.

A kommunista elmélet szerint a társadalom csekélyszámú kizsákmányolóra és sok-sok kizsákmányoltra oszlik. Ez hatáson egyszerűsítése a dolgoknak, de nem igaz. A bérmunkásság még haladottabb társadalmakban is csak kis része a lakosságnak, vele szemben állanak a vezető osztályok alkalmazottai, az értelmiségi rétegek, kereskedők és iparosok, akik nem foglalkoztatnak más embereket vagy csak igen keveset. Talán nem sújtaná őket a termelési javak köztulajdonba vétele, de nem nyernének vele sokat s azonfelül ez alapján változtatná meg korábbi életformájukat. Azt sem tűrik a maguk jószántából, hogy mindez a munkásság politikai irányítása alatt menjen végbe. Kiváltképpen így volt ez Oroszországban. Maguk a szovjetstatisztikák is kimutatták, hogy csak a lakosság egyhatodrésze volt bérmunkás, a kizsákmányolók szintén egyhatodrészt tettek, a lakosság többsége pedig paraszt volt, akit tehát nem lehetett vonatkozásba hozni az ortodox értelemben vett osztályharc-

elmélettel. Hiszen a paraszt nem volt kizsákmányoló, jóllehet saját tulajdonnal, termelőeszközökkel rendelkezett.

Az orosz munkásság¹ a kommunista végcél azonnali megvalósításának káprázatát üzte. Köztulajdonba vették a termelőeszközöket s úgy képzeltek, hogy a termelést közvetlenül ahhoz lehet mérni, hogy mennyi termelvényre van éppen szüksége a társadalomnak. Lenin és társai tudatosan dagasztották a bankjegyzöont, ami egy vesztett háború után amúgyis kényszerűség. „Több pénzt és még több pénzt kell nyomtatni” — mondták — „addig kell dolgoztatni a bankóprést, amíg csak egészen le nem jaratjuk ezt a fétist.” A termelést tehát nem a kereslet és a kínálat, a szabad árucseré folyamata, a pénzgazdálkodás szabályozta, hanem egysesgedül az, hogy mire volt szükség. Egyes orosz városokban a villamosok ingyen szállították az utasokat, ami a kommunista gazdaság logikus következménye: mindenki résztvesz a termelésben s előállítanak annyi jószágot, termelőeszközt, személyes szolgálatot stb. amennyi éppen kell, semmi szükség tehát rá, hogy mindenki esetről-esetre egy-egy pénzüszseggel igazolja részesedését a villamos üzemköltségeiben.

Képzhető, hogy a gyakorlatban mindez hova vezetett. Elsősorban nem lehetett elég élelmiszert szerezni. A paraszt ugyanis csak iparcikkéért adott ételmezt, de a munkások keveset termeltek. Ami mégis kikerült a szocializált gyárakból, az kellett a hadseregnek. A parasztok tehát nem adtak búzát, szembesze-gültek a vörös gárdistákkal, majd csökkentették a vetésterületet. A hadikommunizmus így végeredményben a népesség kis töredékének a magánügye maradt s nem lett volna képes életbenmaradni gazdaságonkívüli, erőszakos rendszabályok nélkül, mint amilyen a gabonarekvirálás.

Eközben a szovjet ide-oda ingadozó határain polgárháború dúlt, benn pedig terror dühöngött. A bolsevisták eleinte nem gyakoroltak szervezett terrort, csak annyi erőszakos cselekményt követtek el, amennyi jóformán önként adódik egy elveszett háborúra következő forradalmi rend zűrzavarában. De 1918-ban egy Lenin ellen elkövetett merénylet jó alkalmul kínálkozott, hogy a volt uralkodó osztályokat a gazdasági kisajátításon kívül véres terrorral semmisítsék meg. A cseka (csrezvicsajna kommisszija, a. m. rendkívüli bizottság) kegyetlen terrorszervezete szörnyű munkát végzett. Ezenfelül a gazdasági kényszereszközöket is teljes kíméletlenséggel alkalmazták a polgársággal szemben. A volt földesurakat, papokat, cári hivatalnokokat,

katonatisztek, nemeseket, polgárokat, kereskedőket megfosztották minden joguktól, keresetüktől és vagyonuktól. Ezek nem kaphattak sem munkát, sem ételmiszerjegyeket, sem semmiféle segélyt, gyermekeiket kizárták a magasabb iskolákból; igazán csak a hadikommunista gazdasági rend hézagai közt bujkálva tehettek szert valami nyomorúságos keresetre, a fizikai megsemmisülés és a kolduslét határán. A húszas évek orosz városaiban hihetetlen arányokban burjánzott fel a prostitúció, amelynek áldozatai az addig jólétben és kényelemben nevelt burzsoá lányokból kerültek ki. A húszas években minden Oroszországban járt utazó megrendítő tudósításokat közölt ezekről a szerencsétlen páriákról, akik egy évtized után, a szovjet megszilárdulása közben nélkül tűntek el az ebek harmincadjára juttatott orosz polgárság emberpusztító nyomorúságában.

A hadikommunizmus képtelenségeit rövidesen a maguk bőrére kezdték érezni az új urak is. Hiába volt a megváltó új rend, a munkások a militarizált munkával legfeljebb az éhenhalás közvetlen veszedelmétől menekültek meg. A városok szükségleteit csak az illegális kereskedelem tudta úgy-ahogy kielégíteni. Ezért ugyan föbelövés járt, de az élet minden kockázatot vállal fennmaradásáért, még a halált is. A kommunista vezetők végül is kénytelenek voltak engedni a valóság kegyetlen kényszerének.

1921 márciusában Kronstadtban matrózlázadás tört ki. A vörös tengerészek Moszkva ellen akartak vonulni. A szovjetkormány megdöbben s belátta, hogy örvény szélére jutott. Lenin életbeléptette az új gazdasági politikát (novaja ekonomicseszka politika, hivatalos rövidítéssel NEP.)

Utóbb azt állították, hogy Lenin tulajdonképpen mindjárt ezen akarta kezdeni s csak azért vezette be rögtön kezdetben a teljes kommunizmus rendszerét, mert nem akart a tömeghangelattal szembeszállni. Állítólag sokszor magyarázgatta a maga barátságos és atyáskodó modorában a munkások küldöttségeinek, akik megjelentek nála, hogy ennek vagy annak az üzemnek a mielőbbi szocializálását követeljük, hogy nagyon helyes, ezt akarja a kormány is. Már kész az akta, akár a következő percben ki lehet adni a rendeletet, de nem volna mégis jobb egyidőre meggondolni a dolgot! El tudják-e majd maguk a munkások igazgatni a gyárat, tudják-e, hogy mit és mennyit kell termelni? Igaz viszont, hogy vannak olyan nyilatkozatai is, hogy a mérnökök és üzemvezetők eddig a kapitalisták paran-

csára dolgoztak, most pedig dolgoznak majd a felfegyverzett munkásság rendelkezése szerint, mint a parancsolat. A kétféle állásfoglalást bajos összeegyeztetni. A mérnököket és a termelés egyéb szakképzett vezetőit el is zavarták s utóbb tyukkal-kaláccsal, vagy legalább is élelmiszer jegyekkel édesgették vissza, már akiket közben nem irtottak ki.

Nem lehetetlen éppen, de viszont egy cseppet sem valószínű, hogy itt nem a maradék józan ész utólagos alkalmazkodásáról van szó, hanem egy tervről, amely Lenin számító elméjében jóelőre készen állt. Kommunista legendának mindenesetre szebben hangzik így, viszont a tárgyilagos ítékezés a legelfogulatlanabb igyekezettel sem tulajdoníthat Leninnek ennyi zseniális előrelátást. De mégha így is volna, az ilyen zseniben több az előrelátás, mint a köszönet.

A hadikommunizmus fenyegető összeomlásával egyidőben foszlott szét a világforradalom ábrándja. Lenin és társai ekkoriban meg voltak győződve róla, hogy a társadalmi forradalom Oroszországból tovább terjed majd az egész világra s az orosz forradalom csak első sikeres fázisa a világkapitalizmus drámai összeomlásának. De kiderült, hogy a világháború nem hozta meg a kapitalizmus összeomlását, legfeljebb csak minden eddigénél komolyabb méretű válságát, amelyből azonban úgy-ahogy ki lehet lábolni. S minthogy az orosz forradalom sorsát ehhez az elmaradó világforradalomhoz fűzték, most már külpolitikai okokból is változtatni kellett az addigi politikán, amely nem törődött azzal, hogy az orosz gazdasági élet milyen önemésztő képtelenségekbe bonyolódik, hiszen a világforradalom áhított eljövételével amúgy is minden megváltozik. Fegyverszünetet kellett tehát kötni a kapitalista társadalom nem egykönnyen leküzdhető törvényeivel, magában Oroszországban is.

Az új gazdasági politika az ipari és kereskedelmi tevékenységet magánembereknek engedte át, kivéve természetesen a legfontosabb iparágakat és a külkereskedelmet, amely állami monopólium maradt. A NEP az állami irányítást a termelésnek csak mintegy tíz százalékára korlátozta. A gazdasági élet túlnyomó részében megújultak az egyéni kezdeményezés erői.

Ettől kezdve tehát az volt a helyzet, hogy a kommunisták Politikai uralmat gyakoroltak egy túlnyomórészt kapitalista ország felett. Eltekintve az államgazdálkodás alig tíz százalékos szektorától, Oroszország ismét kapitalista ország lett. Csak éppen az államhatalmat kommunisták tartották a kezükben.

Természetesen ez az ország lényegesen különbözött a nyugati kapitalista országoktól, hiszen a kommunista hatalomgyakorlás nagy változásokat idézett elő a társadalom osztálytagozódásában, az osztályok egymáshoz való vonatkozásaiban, a szellemi életben, az életformákban. A nyugati formáktól merőben különböző politikai felépítmény mélyén azonban az egyéni kezdeményezés, szorgalom és vállalkozó kedv ősi hajtóerői működtek. A kommunisták elátkozták ezeket, mint a kapitalista társadalom mozgató erőit, most pedig azt várták tőlük, hogy a szocialista megszállás alatt levő államot kihúzzák a csávából.

Az egyéni kezdeményezés és a vállalkozó ösztön méhecskői szorgalmasan gyűjtötték a mézet, a kommunisták pedig elégedetten vizsgálták a gyarapodó kaptárakat. Alig várták, hogy felmutathassák a világnak a lépesmézet, mint a szocialista termelés csodáját. A NEP hét esztendejét hivatalosan az újjáépítés korának nevezik. Az is volt, csak éppen nem a szocializmus épített ebben a korszakban, hanem a kapitalizmus. Olyanformán engedték dolgozni, mint a méhész a méheket, amelyeket megbecsül, de azért álarcban vagy legalább cigarettafüstbe burkolva jár köztük.

A hadikommunizmus idején a városok lakossága rendkívüli mértékben apadt, valóságos új népvándorlás indult meg a vidék felé. Az új gazdaságpolitika rendszerében a városi élet megint virágzásnak indult. 1928-ra, mikor a NEP-rendszert felszámolták, a városi lakosság megint elérte a forradalom előtti arányt a népességben. Az általános javulást jól szemléltette a népszaporodás statisztikája is. A lakosság évente 3.5 millió lélekkel szaporodott, ami meghaladta a háború előtti átlagot.

A szovjetvezérek természetesen csak átmeneti fegyverszünetet kötöttek a kapitalizmus építő erőivel. A világforradalom célkitűzését továbbra is fenntartották. Az ellenőrzött NEP-kapitalizmus is csak arra való volt, hogy az orosz gazdaság magához térjen s aztán újra meg lehessen kezdeni a következetes szocialista tervekkel való kísérletezést. Minthogy a varsói csata óta remény sem volt rá, hogy Nyugaton sikerül kommunista forradalmat kilobbantani, s minthogy a gazdaság újjáépítésében rá voltak utalva a nyugati tőkésekre, békét hagytak a nyugati kapitalista országoknak. Annál nagyobb lendülettel láttak neki a kapitalista világ gyarmati érdekszférájában való munkának. Kivált a kínai nép gondjáért főtt a fejük. „Üvöltö, Kína” — biztatták lázadásra a félgyarmati sorsban élő rengeteg országot.

(Egy híres szovjetíró, Tretjakov adta ezt a címet egy szindarabjának.) A gyarmatokon szított zendülések miatt összekülönböztek Angliával, amely megszakította velük az alig helyreállított diplomáciai kapcsolatot. Egyébként azonban a szovjet gyarapodott, s a nyugati kapitalisták szívesen szereztek koncessziókat a kommunista kormánytól. 1921-ben már az európai politikába is bekapcsolódott: megjelent a genovai világkonferencián, ahol az egybegyültek semmi érdemleges dolgot nem végeztek. A színpalak mögötti mellékhadjáratokban azonban a szovjet ugyancsak tevékenykedett: Rapaloban a nagy német államférfiú, Rathenau külügyminiszter szerződést kötött Csicserin külügyi népbiztossal, ami izgatott érdeklődést keltett a volt antanthatalmak között.

Oroszországban azonban a kommunista kormány tekintélyének nem mindenben használt a NEP-rendszer. A parasztok gazdasági hatalma s ezzel együtt politikai önérzete erősen megnőtt. A kommunista ifjúságra vonzóan hatott a frissen sarjadt NEP-burzsóázia viszonylagos jóléte és gondtalanabb élete. A szovjet pedig nem élhet meg híveinek önsanyargató hajlama és messianisztikus hevülete nélkül. Fenyegetett a veszedelem, hogy a szovjeturalomnak nemcsak a gazdasági, de politikai alapjai is megrendülnek.

1924 januárjában meghalt Lenin. A Vörös-téren emelt mauzóleumban temették. Üvegkoporsóba tett bebalzsamozott holttestéhez úgy járult a nép, mint az istentelenek államvallása legfőbb szentjéhez. Halála után azonnal megindult az ádáz harc az addigi alvezérek között.

A világ érdeklődésének előterében eddig főként Trockij, a vörös hadsereg megszervezője és Zinovjev, a Harmadik Internacionále félelmes vezére állottak. Akkoriban tanulták meg világszerte az újságolvasók egy titokzatos személyiség, Sztálin nevét, aki a forradalom első éveiben a nyilvánosságra nem sokat adva fáradhatatlanul dolgozott a párt második vonalában. Lenin élete végéféle a párt főtitkára lett s körültekintő szívóssággal megkezdte a saját diktatúrája előkészítését.

Az alvezérek között elkeseredett harcok indultak meg. E küzdelmek elkeseredettségénél csak bonyolultabbak és áttekinthetetlen zavarosságuk nagyobb. Egy bizonyos, hogy valamenynyien hatalomra törtek; de valósággal lehetetlen megállapítani, hogy melyen célkitűzésekkel és indoklásokkal akarták allataikat megszerezni, hogy vájjon a harc csakugyan különböző irá-

nyok és törekvések között folyt-e, vagy pedig tárgyi ellentét nem is volt oly mértékben köztük, mint amennyire a küzdelem hevesége indokolttá tette volna. A marxista társadalomtudomány fegyvereit, amelyekkel felvonultak egymás ellen, olyan lendülettel forgatták, hogy egy mohamedán teológiai főiskola disputája a Korán valamelyik homályos helye fölött egyszerű beszéd- és értelemgyakorlat ezekhez a vitákhoz képest. Kitűnő nevű és a marxizmustól távolról sem idegenkedő társadalomtudósok bevallják, hogy alig képesek ezeket a vitákat megérteni.

Mondják, hogy Trockij képviselte az engesztelhetetlen „baloldali” álláspontot, amivel szemben Sztálin bizonyos mértékben reálpolitikai eszméket vallott. De ez is inkább munkahipotézis, vezérfonál az ideológiai és politikai küzdelmek áttekinthetetlen zürzavarában, mint a valóság ábrázolása. Mások viszont azt mondják, hogy ekkor még Trockij is hasonló gyakorlati és reálpolitikai jellegű felfogást vallott. Sztálin egyszerűen félretolta őt, kiirtotta párhíveit, de kisajátította programjukat. A legvalószínűbb felfogás az, hogy csakugyan volt egy szélső baloldal, amely kíméletlen következetességgel akarta a kommunizmust megvalósítani és a világforradalmat munkálni s egy mérsékelt oldal, amely lassan járj, tovább érsz-alapon akart kormányozni. Sztálin legyőzte mindkét pártot s kialakította a maga rendszerét, amely nem illik bele a két séma közül egyikbe sem s amelynek megértéséhez úgylátszik sokkal rugalmasabb fogalmakat kell alkotnunk.

Sztálin egyelőre szövetkezett Zinovjevvel és Kamenevvel, hogy félreállítsa Trockijt. Már a polgárháború ideje óta gyűlölték egymást, de Sztálin, aki akkor a nemzetiségek népbiztosának alárendelt jelentőségű ügykörét látta el, nem sokat tehetett a hatalom tetőpontján levő ellenségével szemben. Sztálin hívei utóbb még a polgárháború történetét is úgy írták át, hogy szerintük Trockijnak tulajdonképpen nem is volt komoly része benne. Trockij azt állítja, hogy Lenin mindig bizalmatlan volt Sztálin iránt, óva intette híveit tőle, azzal, hogyha nem vigyáznak rá, még tönkreteszi a pártot, sőt állítólag el volt szánva rá, hogy a 15-ik pártkongresszuson leszámol vele. Csakhogy Lenin ezt a pártkongresszust nem érte meg s Trockij, aki a polgárháború éveiben elszokott a pártélet cselszövéseitől, magára maradt a „permanens forradalom” követelésével. A bolsevizmus ekkor már évek óta hatalmon volt, a szovjethatalmasságoknak is jól esett végre egy kis nyugalom. Trockij egyre jobban elszigetelő-

dött, míg végül Sztálin az egész ellenzékot száműzetésbe küldte a rengeteg szovjetbirodalom legtávolabbi zeg-zugaiba. Trockij egy ázsiai autonóm szovjet fővárosába, Alma-Atába került, négyezer kilométerre Moszkvától és kétszázötven kilométerre a vasúttól, a kínai határ közelében. Még innen is fáradhatatlanul szervezte a baloldali ellenzékot, mire Sztálin emigrációba kényszerítette. A baloldali ellenzék megfékezése után Sztálin nekilátott a jobboldal megrendszabályozásának is; Bucharin, a marxizmus-leninizmus fő elméleti szakértője és Rykov, aki Lenin utóda volt a népbiztosok tanácsa elnökségében, szintén meg kellett hogy ériék a hatalom csúcsáról való letaszítást. 1928-ra Sztálin egyedül maradt a porondon.

17. A FASIZMUS KISTÜKRE

A világháború befejeztével Európán a társadalmi forradalom hulláma szántott végig. Az elgyötört népek eszméletében az átvészelt háború most *úgy* jelent meg, mint a megváltás művének része, mint megpróbáltatás, melyen át az üdvözülés kapujához jutunk. Senki előtt sem volt kétséges, hogy az életnek egészen új formákat kell öltetni, hogy nem lehet egyszerűen ott folytatni, ahol a háború előtt abbahagytuk, hogy mindennek mélyrehatóan meg kell változnia s a társadalomnak újjá kell születnie.

A tizenkilencedik század során módszeresen és tudományosan kidolgozták a társadalom újjászervezésének elveit. A társadalomtudomány Saint-Simon és Comte Ágost kezdeményezése után ebben a században emelkedett ki végleges és határozottan megvont formában, a részben tudományelöttes hiedelmek és ismeretkörök alaktalan tömegéből. A polgári társadalomtudomány kodifikálta és a kultúra egész területére szétárasztotta az 1789-i francia forradalom eszméit, amelyek a középkori kötöttségek utolsó maradványait is eltakarították, „ledőlt romoknak átkozott porán”, ahogy Madách mondja. A szocializmus kísérletei pedig, amelyek szektaalapítók hevületében, moralisták erőfeszítéseiben, tudósok elmélyedésében és lassan öntudatosodó tömegek sóvárgásában éltek eddig, ebben a korszakban egyre inkább pozitív ismeretökké és programmokká kristályosodtak. A modern ipari fejlődés megteremtette az ipari proletariátust, amely a maga elnyomatását úgy fogta fel, mint az egyetemes társadalom kóresetét és meg volt győződve róla, hogy felemelkedését csak az általános igazságosság és az egész társadalmi szerkezet újjáalkotása révén érheti el. A szocialista munkásság fel-

zárkózott a demokratikus haladásért küzdő tábor a hatalmasabb tömeget szolgálta e törekvésekhez.

A század második felében a tudományos szocializmus megalapítói és legnagyobb alakjai, Marx és Engels, hatalmas rendszerbe foglalták a társadalom szocialista átszervezésének elméletét. Rendszerük azzal az igénnyel lépett fel, hogy a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek megállapítása után egyben a jövő fejlődés irányát is kijelöli s ezzel készíti elő a szocialista társadalmat, amely tehát eképpen nem társadalomtudományi tervezők szellemi munkájának és reformszándékú emberek és pártok igyekezetének, hanem a társadalom előre kiszámított mozgástörvényeinek köszönheti majd létét. Megállapították és a történelem egész folyamából merített példatárral igyekeztek igazolni, hogy a társadalom életének legfontosabb mozzanata az osztályharc. Azt a feladatot tulajdonították a történelmi fejlődésnek, hogy a dolgozók és alávettettek végső győzelme útján létrehozza az osztály nélküli társadalmat, amelyben az emberek kormányzása helyére a dolgok igazgatása, a termelőfolyamatok ellenőrzése lép s amelyben mindenki teljes jólétet, biztonságot és szabadságot fog majd élvezni.

A jövő társadalmát Marx és Engels nem rajzolták meg pontosan. Nem nyilatkoztak világosan a követendő útról sem, mert ezt utópisztikus eljárásnak tartották, már pedig magukat büszkén megkülönböztették a tudományos alapvetés híján révedező utópia-alkotóktól. Így aztán tanaik alapján egyaránt kifejlődhetett a parlamentáris demokrácia eszközeivel dolgozó szocialista mozgalom és a megszervezett kisebbség terrorista diktatúrájára öntudatosan hivatkozó bolsevizmus.

Ez utóbbi jutott uralomra Oroszországban s egyideig, amíg Sztálin ki nem adta a „szocializmust egy országban” reálpolitikai jelszavát, konokul próbálkozott a világ többi részének forradalmasításával. Nyugaton megmaradtak a demokratikus állami élet formái, amelyek Franciaországban, Angliában, Belgiumban, Hollandiában, Svájcban és a skandináv államokban már nemcsak eszmetörténeti előzményekre, de nemes politikai hagyományokra is tekinthettek vissza. Az összeomlás után Németországban rombadőlt az alkotmányossággal alig-alig kendőzött császári abszolutizmus s a birodalom demokratikus köztársasággá alakult át. A német demokrácia polgári előőrsei és a szocialista munkásmozgalom hívei alkotmányjogi szempontból niitegy légtüres térben ugyan, de azért német alapossággal már

évtizedek óta kikísérletezték a demokratikus államszervezés lehetőségeit. A weimari köztársaság jószándékú és tétován óvatos kísérlete azonban másfél évtizedes fennállás után a nemzeti szocialista diktatúrába veszett, nem utolsósorban az önző és rövidlátó nyugati demokráciák miatt. A világháborúban kimúlt három nagy császárság közül a harmadiknak, az osztrák-magyar monarchiának romjain keletkezett kis államok közül Ausztria és Csehszlovákia tértek át demokratikus berendezkedésre. Ezek közül az előbbi nem bizonyult ellenállóbbnak a weimari demokráciánál, az utóbbi pedig az uralkodó nemzet jólétét és biztonságát a hatalma alá eső más nemzettedékekkel fizettette meg, úgy hogy az egyébként tagadhatatlanul komoly és hatályos demokratikus intézményeknek ezek inkább a számját törlesztették, mint az előnyeiket élvezték.

1918-ban és 19-ben Európaszerte riadalmat keltett a bolsevizmus fenyegetése. A demokráciák ki állották a próbát, még az újonnan keletkezett német demokrácia is; a szociáldemokrata Noske és Severing vaskézrel tartották féken a kommunista megmozdulásokat. Tisztára dajkamese, hogy Németországot a bolsevizmus uralomrajutása komolyan fenyegette volna s hogy ennek a fenyegetésnek az ellenerői nem állottak volna készen a köztársasági államformában is. A bolsevizmus próbálkozásai által kiváltott ellenforradalmi támadás a demokratikus eszmék ellen nem is Németországból indult el, hanem egy olyan államból, amely a háború végén a győztesek végén állott ugyan, de amelynek ingatag és a nép politikai egyéniségével össze nem hangolt és ki nem forrott politikai rendjében zűrzavar kapott lábra. így az a látszat kelt életre, hogy nem képes elég szilárdan ellenállni a bolsevizmusnak eredeti alkotmányos formái között.

Az olasz fasizmus, amely a társadalmi forradalommal való szembeszállásból született, másfél évtized távlatából tekintve nem csupán egy ország életében jelent sorsdöntő fordulatot, de az egész háború utáni politikai világban is. A fasizmus szó, amely eredetileg csupán Olaszország új politikai formáját jelentette, ma tudományos műkifejezés egy nemzetközi politikai jelenség megjelölésére. Rokonzellegű, vagy többé-kevésbé hasonló társadalmi helyzetek és politikai körülmények Európa számos országában az ellenforradalmi mozgalom egy új formáját hozták létre, amely messze túlmenően az eredeti kiindulási ponton,

ma a demokráciák és totalitárius államok kilátástalanul súlyos ellentétét idézi fel.

Amikor tehát a háború utáni Olaszország” életét kezdjük tanulmányozni, elsősorban szem előtt kell tartanunk, hogy nem egy helyi jelentőségű esettel, hanem egy nemzetközi jellegű és törekvésű mozgalommal van dolgunk. Fasizmus ma a tudományos politikai szemlélet számára nem csupán Olaszország háború utáni politikai rendjét jelenti, hanem egy új társadalompolitikai irányt, amelynek első pontosan körülírt formáját Olaszországban észlelték s amely mint nemzetközi jelenség is a folyamat első lokalizációjának elnevezését viseli. A fasizmus legvégzetesebb alakja több mint egy évtizeddel később Németországban bontakozott ki *nemzeti szocializmus* néven. E két klasszikus mintán kívül számos más országban is, felületi jelentkezéseiket tekintve eltérő formákban, de lényeges elemeiket véve döntő hasonlóságokkal, többé-kevésbé erőteljes fasiszta áramlatok törnek a hatalomra.

Mai társadalmi rendünk ellentmondásainak kiélesedése, amely a háború utáni korszak válságos éveiben egyre láthatóbbá vált, a fasizmus erőteljes terjeszkedését váltotta ki. Amint a fasiszta államok erősödtek, úgy vált ideológiájuk is önértetesebbé és elszántabbá. Ez az ideológia magukban a fasiszta államokban természetesen egyedárú a társadalomtudományi és politikai meggyőződések piacán. S annál inkább az lehet, mert nemcsak egyszerűen gondolati képlet, hanem legalább annyira az érzelmek és még inkább az ösztönök szférájába tartozó hittételek foglalatja is. A totalitárius államok gépezete mindent elkövet azért, hogy ez a hit megtalálja az utat a hozzá méltó ösztönökhöz. Olyan államokban, amelyekben a szabad kritikai véleményalkotások fóruma rendelkezésére áll az érzelmekkel csak kevésbé befolyásolt érveknek, alapos tanulmányokat folytattak ennek az ideológiának valódi természetéről és elemeiről. A fasiszta államok missziós öntudatának kifejezéseit össze kell vetnünk ezekkel a kutatásokkal, hogy ennek a sikeres politikai rendszernek az értelmét megközelíthessük.

Mussolini, mikor a hatalom átvétele után először jelent meg kormánya élén a kamarában, úgy lépett fel, mint egy győzelmes forradalom vezére, aki udvariassági látogatást tesz az *ancien regime* egyik fontos intézményénél, anélkül, hogy a dolgok eljövendő rendjében valami nagy szerepet szánna neki. „Azért vagyok itt, hogy jogaiba iktassam és megerősítsem a forra-

dalmat” — jelentette ki. A hivatalos terminológia szerint az olasz fasizmus ma is így nevezi magát: „A fasiszta forradalom”, — jóllehet eredeti programjának hangoztatásával túlnyomórészt csakhamar felhagyott.

Az olasz fasizmus valóban forradalmi eszközök alkalmazásával verte le a szocialista-kommunista forradalom próbálkozását. 1915—20 között Olaszország a kommunista forradalom kísértő veszedelmével kellett hogy szembenézzon. A munkások egyes gyárat önkényesen birtokukba vettek, a helyi közigazgatás sok helyt kommunista pártemberek kezébe került. A fasizmus, amely eredetileg hadviseltek mozgalma volt, Mussolini vezetésével érelyesen szembeszállt ezekkel a kísérletekkel. Mussolini, aki a szocialista párt balszárnyáról került át a jobboldalra, a kommunisták fellépésére erőszakkal válaszolt. A kommunista forradalmi próbálkozás leveretése a tétova és bizonytalan államhatalom semlegessége közben forradalmi erőszakkal történt.

De nemcsak a politikai cselekvés eszközei voltak a fasizmus részéről forradalmiak, azaz erőszakosak egy elvileg fennálló jogrend kereteit meghaladó módon; ez még magában nem lenne különlegesen érdekes. A valóban fontos és érdekes az, hogy ehhez a politikai cselekvésmóddhoz a fasizmus egy forradalmi ideológiát is teremtett, amely a mozgalom stílusában, lendületében, kifejezésformáiban még sokáig éreztette hatását, sokkal tovább, mint ameddig a valóságban”, a hatalom átvételének és megszilárdításának korszakában hivatalosan érvényben volt.

A fasizmus eredetileg a társadalmi forradalommal való szembeszállásból jön létre. A forradalmi szocialista kísérletek letérése után azonban maga a győzelmes fasizmus is mindenütt egyetlen párt diktatúráját valósítja meg. Sajátságos paradoxon valósul meg ebben az egypártrendszerben. Hiszen ha meggondoljuk, a párt fogalmi ismertetőjegye, hogy más párt is működik kívüle. A több párt kölcsönös ellenőrzése, vetélkedése a közvélemény és a kormányzati hatalom megszerzéséért adják az állami élet tartalmát. A fasiszta államban természetesen a „párt” jóval több, mint egyszerűen a politikai véleményképzés szervezése abból a célból, hogy a párt tagjai az állam kormányzását a maguk érdekeinek és céljainak megfelelően befolyásolják vagy irányítsák. A fasizmus államában a pártszervezet az államélet egészét áthatja (totális állam).

A fasiszta hatalom eredeti céljához utóbb sokféle, részben ellentétes politikai eszméből összeszövődő tanrendszer szövődik.

Saját gazdaságpolitikai eszméje a fasizmusnak nincs. Ennek jellemző bizonyítéka, hogy az olasz fasizmus első korszakában szélsőségesen liberális gazdasági programpontokat valósított meg (például a telefonvállalatok magánkézbe adása) s csak utóbb tért át a közületi gazdálkodás erélyes formáira. A német fasizmus ezzel szemben kezdettől fogva az állami kényszergazdálkodás rendszerét építette ki. Ez azonban nem elvi megfontolásokból, hanem gyakorlati kényszerűségekből (imperialista külpolitika, fegyverkezés) következik.

A fasizmus az osztályharc kiküszöbölését hirdeti. E cél érdekében az államhatalommal és a munkaadókkal alkotmányos küzdelemben szembenálló független munkásszervezeteket felosztatja, helyettük munkaadók és munkások államilag ellenőrzött és irányított egységes szervezetét teremti meg (korporációs rendszer). Munkaszervezési politikájában bizonyos sikereket képes kierőszakolni. A munkanélküliség csökkenését a hadiiparok fejlesztése, a gazdaságosság szempontjaival csak másodsorban törődő közmunkák, állami jellegű kényszermunkák (munkatáborok) révén éri el. Az értelmiség elhelyezését a korábban elképzelhetetlen arányú pártapparátus könnyíti meg.

Politikai indokolása és támasztéka e rendszernek a nemzeti egység és erő mindenekfelett valóságának hangsúlyozása. Noha ideológiájában számos régi eredetű politikai eszmét találunk, nem reakciós, hanem egyenesen forradalmi mozgalomként jelentkezik. Teljes szakítást jelent a szabadság, demokrácia, emberi jogok eszméivel; ezt tudatosan hangsúlyozza és büszke is rá. A válságos világtörténelmi helyzetben igen jelentős tömeglélektani erőket képes ebben az irányban módosítani.

A társadalom osztályszerkezetét, jövedelemmegoszlásának rendjét a fasizmus nem módosítja lényegesen. A német fasizmus átütő erejű sikere óta keletkező fasiszta mozgalmak számára mintegy illemszabály, hogy elnevezésükbe valamilyen formában felvegyék a „szocialista” megjelölést. A fasiszta rendszerek szocializmusa azonban leginkább egy ostromlott vár takarékoskodásához hasonlítható, amelyben a rangkülönbségek érvényben maradnak, legfeljebb olykor a magasrangúak is kénytelenek egyes igényekről átmenetileg lemondani.

A fasizmus forradalmiságának értelme elfogulatlan társadalomtudományi elemzés szerint az, hogy a fasiszta mozgalom akkor lép fel, mikor az *ancien régime*, a hagyományos hatalmi tényezők, az ortodox értelemben vett forradalomellenes erők

meggyöngültek és maguk nem képesek arra, hogy a fenyegető forradalmi erőkkal szembeszálljanak. A fasizmus azonban nem minősíthető „reakciós” mozgalomnak a szó háború előtti értelmében, hiszen a fasizmus személyi összetételében a retrográd erők mellett az alsóbb osztályoknak egy erre kapható garnitúrája is szerepel. A társadalmi forradalom leverése után a fasizmus *minden* demokratikus intézmény ellen fordul, de — ez alapvetően fontos megkülönböztetés — ezt nem a felső osztályok szellemi fegyverzetével teszi, hanem egy erre a célra tett forradalmi eszmehabarékkal. „Le a demokráciával!” — ezt nem ajánlatos mindjárt első jelentkezéskor bemondani. A fasizmus ehelyett például ezt mondja: „Népi demokráciát!” — ami nagyon szépen hangzik és ami fő, semmi értelme nincs, viszont az ámuló tömeg számára a tautológia erején kétszer olyan radikálisan hat, mintha egyszerűen és hátsó gondolat nélkül demokráciát követelünk. „Népi” alapon fordulni a nép ellen, — ez a készülődő fasizmusok mindennapos bűvészmutatványa. Ha tehát valaki a megváltó „népi demokráciát”, vagy valami ehhez hasonló csodaszert hall ajánlgatni, véssé jól elméjébe az írás szavát: „Legyen a ti szavatok igen-igen és nem-nem, valami pedig ezen felül való, a Gonosztól vagyon.”

Lélektani oldalról tekintve, a fasiszta mozgalmak kevésre becsülik a racionális szemléletformákat. Látszólagos ellentmondásként a mozgalom talaján szövevényes programok tenyésznek. Ezeket azonban nem kell túlságosan komolyan venni. Nem a program a fontos, hanem a cselekvés, az életerő lendülete, a forradalom mítosza. A cselekvő lendületből a mesterségesen fűtött lelkesedéstől égő tömegeknek persze csak a lendület élménye jut, a döntés és a hatalomgyakorlás realitása kizárólag a vezérre és alvezéreire tartozik.

A fasiszta rendszerek szociális tartalmáról azt kell mondanunk, hogy elméletileg felvonulnak a kapitalizmus ellen s homályos elképzelések szerint a tőkét és a munkát egyaránt alárendelik az állam fegyvelmező és egyeztető hatalmi körének; ténylegesen azonban túlnyomórészt a kapitalizmus oldalán állanak. Igaz, hogy a kapitalizmus gyakran kénytelen-kelletlen veszi igénybe a támogatást, amely akárhányszor komoly korlátozóakat ró rá. De még sokkal inkább igaz, hogy a kapitalizmusnak ezek a korlátozásai nem a társadalom szerves reformjának az igényeiből, hanem csak a gazdasági szabadság rendje felett túlbujánzó etatizmus kényszerállapotaiból születnek.

Ami pedig a fasiszta rendszerek szocializmusát illeti, nehéz agyán ezt egy minden ítélkezés számára kötelező elvi alaphoz viszonyítani, tekintettel a szocialista tervek beláthatatlan sokféleségére. De kétség nem fér hozzá, hogy a fasiszta programokban lobogtatott szocializmusnak semmiféle olyan javaslata nincs a társadalom újjáalkotására, amelynek megvalósulására eddig a különböző szocialista rendszerek törekedtek. Semmiféle eddig létezett szocialista terv, program, párt, szellemi és tudományos törekvés vagy gyakorlati politikai mozgalom nem hozható összefüggésbe ezzel az állítólagos szocializmussal. Tárgyilagosan el kell ismerni, hogy a német nemzeti szocializmus sokszor minden előzetes papírforma megcsúfolásával meglepő eredményeket ért el az állami kényszergazdálkodás keretei között, viszont azok a vezérjelöltek, akiket ez a példa megigézett, rendszeren kívül vannak még az etatista kényszergazdálkodás mesterségbeli rutinjának is. A szocializmusról pedig, mint tudományos kutatásról, mint erkölcsi erőfeszítésről és mint politikai törekvésről legfeljebb annyit tudnak, amennyi bizonyos röpiratokból elsajátítható. Sajnos azonban, ez csak egy ideális határeset. Régebben azok számára, akik elméletileg is rendszeresen igazolt társadalmi mozgalmakban akartak részt venni, egyszerűen a jólneveltség kérdése volt a szakirodalom olvasása, a lelkes eszmecsere és kérdések felett való odaadó vitatkozás. Az újfajta szocializmus vezérjelöltjei felfedezték, hogy ez csak bénítja a mozgalom „dinamizmusát” és még röpiratok helyett is szívesebben olvasnak, olvasás helyett pedig még szívesebben írnak röpcédulákat. Ezek teljesen elégnék tartják, ha fellelkesülve a hitlerizmus sikerén — amiben nekik semmi részük — a szocializmus kifejezés elé odateszik egy nemzet nevét vagy még egyszerűbben ezt a kifejezést: „nemzeti.”

A jelenség provinciális fogalmazásai után a nagy távlatokhoz visszatérve, újból ki kell emelni a fasiszta rendszerek egyik központi elemét, az állama szervezett nemzet vallási szférába emelt eszméjét. Minden fasiszta rendszer expanzív, terjeszkedő, imperialista. Ennek a ténynek a leghatásosabb fogalmazását is az olasz fasizmusnak, illetve Mussolininak köszönhetjük. Mussolini megállapította, hogy vannak „proletárm nemzetek”, amelyeknek a gazdag nemzetekkel számadásuk van. Kétséges ugyan, hogy a gazdag nemzetek is minden polgárukat tekintve gazdagok-e, sőt akadtak kritikus hajlandóságú elmék, akik azt vitatják, hogy nem gazdag és szegény országoknak kellene össze-

tűzni, hanem minden országon belül a jövedelemeloszlás igazságosabb rendjét kellene létesíteni. Ezek a megfontolások azonban nem változtatnak már egyszer beidegzett meggyőződéseken: a magukat proletárnemzetnek valló fasiszta államok felkészültek rá, hogy igényeiket és érdekeiket bátran érvényesíteni fogják. Demokráciák és totalitárius államok között ma áthidalhatatlannak látszik a szakadék. Bizonyos, hogy a fasiszta államok nagy nemzeti öntudata és remek szervezettsége olyan hatóerő, amely már pusztán létevel is befolyásolja a világpolitika alakulását; a jövő fogja megmutatni, hogy ennek az erőnek a teherbíróképessége mekkora és hogy mi az, ami a fasiszmus gazdasági kísérletéből maradandó.

18. A MARCIA SU ROMA

A fasizmusnak, mint nemzetközi társadalmi és politikai képletnek a vizsgálata szükségképpen magával hozza az általánosítás kockázatos elemeit. A tudományos tárgyilagosság, mihelyt elvont általánosságai közül leszállunk a jelenségek való világába, nem egy esetben elfogultságnak tűnhet fel. Az elmélet állóképét folyamatosítva, az olasz fasizmus történetéből a hősi lendület, a legnagyobb kockázatokat vállaló elszántság erői ütőkön ki. Mussolini az erő és a hatalom német filozófusának, Nietzschének a jelígjét hangoztatja: „Élj veszélyesen!” A fasiszta vezérek mindig megbecsülték az erőt és a bátorságot. Ezen a ponton nem zavarhatták magukat a legsúlyosabb politikai és világnézeti ellentétekkel sem. Konrad Heiden szerint például Hitler egy ízben, mikor alvezérei a bolsevistákat ócsárolták előtte, kijelentette, hogy tüneményes elméjű forradalmárnak tartja Trockijt és rengeteget tanult önéletrajzából. Nem lehet tudni, hogy ez az anekdota hiteles-e. De ha nem is lenne igaz, bizonyos, hogy a fasiszták, amikor éppen nincs szükségük arra, hogy a demokrácia ellen a bolsevista mumussal vonuljanak fel, nagy elismeréssel szoktak nyilatkozni a bolsevizmusról, mint a forradalmi cselekvés módszeréről. Számos kisebb jelentőségű példán kívül, amelyeknek olykor valódiságuk is nehezen ellenőrizhető, hiteles bizonyosság erre Mussolini 1924 június 6-án, (kormányzásának második évében) tartott beszéde, amelyben az Orosz kommunistákról, mint a forradalmi bátorság csodálatos és követésremélt példaképeiről emlékezett meg.

Memento andere semper! Légy mindig merész! A hatalomimádat germán filozófusától származó ige mellett a római hagyományok lelke is megszólal a fasizmusnak ebben a latin jel-

szavában. E jelszó kezdőbetűinek összevonásából származó rövidítéssel MAS-hajóknak nevezik az olasz haditengerészet motoros torpedónaszádjait, ezeket a törekeny járműveket, amelyeknek torpedóvető csövükön kívül egyetlen támadó fegyverük van: a gyorsaság, a rámenős lendület. Ezek a naszádok védekezni nem tudnak és nem is akarnak: rendeltetésük; hogy percek alatt ott teremjenek az ellenség páncélosai előtt s ha visszatérés nincs is számukra, az ellenség elhárító tüzeiben már maguk is haldokolva még útjára indítják a halálos torpedókat. Az olasz politika egész lelki berendezése ezekhez a merész hajókhoz hasonlít. A fasizmus sohasem habozott erején felüli feladatokat vállalni. Cselekvése mindig a lehetetlent kísérti. Soha nem akar kevesebbet a teljes diadalnál és soha nem vállal száz százaléknál kisebb kockázatot. A végső elhatározások erőfeszítését követeli ott is, ahol az ellenség kitér a harc elől, vagy nem adhat alkalmat a veszélyek leküzdése árán való diadalra.

Láttuk az előző fejezetben, hogy a fasizmus, legalább is ami a legfontosabb példákat illeti, ott szokott kialakulni, ahol a demokratikus berendezkedések fejlődési rendellenességben szenvednek, nem tudnak szervesen beépülni az állam életébe s felemás voltukkal, bizonytalan és fáradékony szerkezetükkel nem képesek úrrá lenni válságos történelmi helyzetek tárgyi nehézségei, politikai és taktikai alternatívái felett. Ennek az elvont elemzésnek legfontosabb történelmi adaléka maga az olasz fasizmus létrejöttét megelőző rendszer elégtelensége, amely alatt a világháborúból győzelemmel kikerült Olaszország olyan polgárháborús állapotba jutott, mintha vereséget szenvedett volna. A diadalmas fasizmus áldozatok árán bár, de leküzdötte az anarchiát. A fasizmus egyik történetírója, Salvemini szerint az 1919—20. évi polgárháborús viszályoknak körülbelül 200 áldozata volt. A fasizmus elszántan lépett fel, hogy Olaszországot megmentse a kommunista forradalom veszélyétől. A polgárháború egyre hevesebben lángolt: 1921—22-ben ugyancsak Salvemini szerint már 2000 áldozata volt, ezek közül 300 volt fasiszta, aki életét áldozta fel Olaszország rendjéért. 1922 október 28-án a király átadta az államhatalmat a fasizmusnak, nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a polgárháború ezzel már be volt fejezve; a fasizmusnak a hatalom birtokában is még jó ideig küzdenie kellett megszilárdulásáért.

Mi volt az oka ennek a világháború utáni letörésnek? Az olasz hadsereg, ha komoly sikereket az osztrák-magyar hadse-

reggel szemben soha nem is tudott elérni, a háborút mégis győzelemmel fejezte be; a végsőkig kimerült és belső ellenállóképességében is meglazult osztrák-magyar hadsereg felbomlott, katonái a fegyverszüneti szerződés végrehajtása közben százezerszámra estek olasz fogságba. Az olasz hadsereg, a támogatására sietett angol és amerikai hadosztályokkal vállvetve napok alatt visszazerezte azokat a területeket, amelyeket 1917-ben osztrák-magyar és német csapatok elfoglaltak, azután megszállotta a felbomló Ausztriának azokat a tartományait, melyeknek meghódítása háborús céljai közé tartozott. Ez az erőfeszítés azonban Olaszország erejét is teljesen kimerítette. Katonai helyzete és zilált belső állapotai lehetetlenné tették számára, hogy a béketárgyaláson erőlyesen hangoztassa érdekeit és követeléseit. Szövetségei, amelyek kéréseiket a világháborúban tanúsított erőfeszítéseinek eredményességét, csak aránylag kevés előnyt juttattak neki a békeszerződésben. A kedvezőtlen békeszerződésekhez járult aztán a háború befejezését követő gazdasági és pénzügyi válság, amely a nyersanyagokban szűkölködő, gazdaságilag gyengébben megszervezett és tőkeszegény országot különösen súlyosan érintette. Arrigo Solmi paviai egyetemi tanár, később Mussolini igazságügyminisztere egy magyarra is lefordított könyvében szenvedélyesen panaszkolta, hogy olasz érdekkörbe tartozó területek maradtak idegen uralom alatt. Külön kiemeli könyvében ezek közül a magyar szent korona *corpus separatum-át*, Fiumét, amely az összeomlás után átmenetileg a délszlávok kezére került. De Fiume — írta Solmi — kikiáltotta a hősi formulát: „Itália, vagy a halál!” (Mindkettőt megkapta. Lásd a fiumei kikötőforgalom statisztikáját.) Fiumét a romantikus és kalandos hőstettekkel pompázó nagy költő és hazafi, D’Annunzio szabadcsapatai jóvoltából megkapta utóbb Olaszország, de a német gyarmatokból nem jutott neki semmi. A háború után Olaszországban valóságos defetizmus kapott lábra. A külügyi hivatal és a vezérkar tobzódó propagandát folytatott a területnyereségek kicsisége felett. Szövetségeire akart ezzel nyomást gyakorolni, de csak azt érte el, hogy saját népét juttatta terméketlen és céltalan izgalomba. Mussolininak kellett eljönni, hogy kigyógyítsa ebből a különös nyavalyából az olasz népet, a defetizmusból, amely minden korábbi köresettel ellenkezően, nem egy bizonytalan harcban álló, de egy győzelmes háború végére ért nép lelkén uralkodott el.

A gazdasági válság nyomása alatt az olasz társadalom min-

den eresztékében ropogott. A gyárak elfoglalása, vidéken a földbirtokok erőszakos elvétele tulajdonosaiktól napirenden volt. Ez a mozgolódás azonban nem volt bolsevista jellegű; terszerűtlen, összefüggéstelen lázongások sorozata volt valójában, a háborúkelte szenedvények utóhatása. Kivált a vidéki megmozdulásokat, a földek elvételét nem bolsevisták, hanem leszerelt katonák kezdeményezték és hajtották végre, minden határozott politikai irányítás és pártserű szervezkedés nélkül. A nagybirtok és a nagyipar megadón várta a forradalom kitörését, amelynek elhárítására ekkor még nem talált eszközöket. A forradalom azonban késett, a háborúvégi szenedvények katlana hovatóvább magától kiégett. A gazdasági élet szorongattatása csillapodott, az államháztartás az egyensúly felé bukdácsolt, a közgazgatás kezdett magához térni. A forradalmi kitörés veszélyét a demokrácia szerkezte, bármennyire akadozó is volt egyébként, csökkentette. mert az általános választójog sok politikai szenedvény zavartalan kiélésére adott alkalmat. A felfordulás veszélye múltófélben volt. A finánctóke, a nagyipar és a nagybirtok ámulva nézett körül s tamáskodva harapott a kisujjába: ébren vagyok-e, vagy álmodom¹? Miután meggyőződött róla, hogy csakugyan ébren van s a forradalmi felfordulás csak múltó lidércnyomás volt, sietve védekezni kezdett a visszahúzódó veszély ellen.

A gazdasági élet csúcsszervezeteinek gondos előrelátása mellett lelkes és hívő érzelmek támadtak fel a népben. A hadviseltek és az ifjúság elégedetlenkedtek a széteső államszervezettel. Nem tetszett nekik az alkudozásokban és egyezkedésekben élő parlamenti kormányrendszer, elégedetlenek voltak Giolitti miniszterelnökkel, aki higgadt tárgyalások rendjén, a rábeszélés és ígéreteszközeivel készítette a gyárakat elfoglaló munkásokat a tulajdon tiszteletbentartására. A gyárak elfoglalása és visszaegyaránt vérontás nélkül történt. Az első *fascio-k* tagjai erélyt kívántak, lendületet, kemény kezet a kormányban. Olyan államvezetés kellett nekik, amely nem aluról építi meg a kormányzat szerkezetét, nem a vezetettekől vár irányítást, hanem a küldetés hitével és erejével cselekszik. A fasizmus előtti államférfiak érdemes, de száraz rutiniék voltak, akik legfeljebb okos kompromisszumokkal szerelték le az egymásra acsarkodó ellenfeleket, de nem tudtak az egység és erély után sóvárgó háborús ifjúság érzelmeire hatni. Nem lehet tagadni, hogy az olasz demokrácia kormányzó garnitúrája szűk látókörű és erkölcsi emelkedettség híján lévő hivatásos politikusok társasága volt.

Hiába volt 1913 óta általános titkos választójog, a nép, amelynek még ekkor is 38 %-a volt analfabéta, nem volt képes egy demokratikus politikai rendet az erkölcsi igenlés, a közvélemény ellenőrző erőivel táplálni.

Ennek ellenére sem kétséges, hogy az olasz alkotmányosság megállotta a próbát a világháború utáni válságban. A demokrácia rossz viszonyok között és elégtelen történelmi előzmények után is teljesítette volna rendező és irányító feladatát. Esméje Olaszországban sem bukott meg, ha mindjárt egyes képviselői úgy is viselkedtek, hogy igazában a katolikus egyház szertartása és liturgiája szerint ezzel kellett volna meghajolniuk a szabadság oltára előtt: „Domine, non sum dignus!” (Méltatlan vagyok hozzád, Uram!)

Ez kivált Giolittire vonatkozik, aki a fasizmus feltörését kitérítő alkalomnak találta arra, hogy kormánytöbbséget szerezzen magának. Vagy ahogy Salvemini mondja, felgyújtotta a házát, hogy disznót pörkölhessen a tűznél. Pártolta a fasizmus szocialista-ellenes mozgalomát, mikor aztán a szocialista pártok szétugrasztana után a fasizmus antiparlamentáris mozgalom lett, már késő bánat volt az ostromállapot, amit utóda, a gyengekező „Facta alig mert kérni, a király meg nem akart elrendelni.

A fasiszta mozgalom első időszakában, amely 1919-től 1920 ősziéig terjed, a háborús ifjúság önzetlen lelkesedése a vezető tényező. Ettől az ideológiailag tisztázatlan, de jóhiszeműen forradalmi nacionalista megmozdulástól antifasiszta írók sem tagadnak meg bizonyos erkölcsi elismerést. A következő időszakban, amely 1921 derekáig tart, a helyzet reálpolitikai tartalmat kap. A nagybirtok és a nagyipar nekibátorodik, a kiskereskedelemben és a kisiparban foglalkoztatottak szocialistaellenesek lesznek, egyrészt a szövetkezetek versenye, másrészt a hatósági ármegállapítások miatt, amelyek a háborús állami kényszergazdálkodás maradványai voltak ugyan, de elhitték róluk, hogy ez szocialista gazdálkodás. A kishivatalnokok pedig elkeseredett féltékenységgel nézték a szakszervezeti munkásarisztokrácia javuló életviszonyait, a drágulással lépést tartó munkabéreket, inig az ő fizetések nem igazodtak ilyen rugalmasan az árviszonyokhoz. A kommunisták és anarchisták gyakorlatilag nem túlságosan veszélyes, de nagyszájú antimilitarista propagandája, amely a háborúban kitérő katonákat sem kímélte, mindenütt felháborodást keltett. Azok a kispolgári származású fiatalok, akik a háborúban tisztí rangot értek el, nehezen szoktak vissza a pol-

gári társadalomban elfoglalt alsóbbrendű helyzetükbe. Tömege-
sen léptek be a fasiszta milíciába, amelyet a vagyonos osztály
bőkezűen támogatott. Giolitti és utódai megengedték a hadsereg
vezetőinek, hogy szolgáltonkívüli és szabadságolt tiszteket állít-
sanak a milíciák élére, amelyek a hadsereg raktáraiból kaptak
ugyancsak jóakarátú elnézés mellett fegyvert. A rendőrséget
utasították, hogy a fasiszták támadásai esetén tanúsítson sem-
legességet. Megindult a roham a szocialista intézmények és szer-
vezetek ellen; szakszervezeti helyiségek feldúlása, vezetők és
párttagok elleni terrorcselekmények követték egymást ország-
szerte. A fasiszta párt fellépése egyre módszeresebb, egyre in-
kább az egész országra kiterjedően megszervezett lett.

Így érkezett el a hatalomra törő fasizmus a harmadik idő-
szakba, amikor a demokrácia egyik legfontosabb elemének, a
szocialista munkásságnak a leküzdése után most már a parla-
mentáris alkotmány, a liberális politikai rendszer széttöredező
formái ellen fordult. Az aggastyán bűvészinas, Giolitti tehetet-
lenül nézte a szabadjára engedett szellemeket. Mussolini nem-
sokára kijelentheti a parlament színe előtt, hogy a diadalmas
fasiszta forradalmat képviseli a kormányelnöki székben.

Egyelőre azonban még a vezérség kérdése sem volt véglege-
sen tisztázva. A háttérben szereplő titkos bábjátékosok egyelőre
D'Annunziót állították a színpadi fényoszlopok kékéjébe. A fasiz-
mussal rokonszenvező katonai körök támasza az aostai herceg
volt. Badoglio tábornok, a világháború egyik legkiválóbb olasz
katonája, másfél évtizeddel később Abesszínia meghódítója,
ekkor még kifejezetten ellenséges álláspontot foglalt el a fasiz-
mussal szemben. D'Annunzio időközben eltűnt az előtérből, Mus-
solini 1921-ben az időközben alkalmazkodni kénytelen szocialis-
tákkal, régi elvtársaival próbált egyezkedni, de a fasiszta párt
szélsőséges csoportja, élén Grandival, (a későbbi külügyminisz-
ter, majd londoni követ) ellene fordult. Mussolini erre elejtette
ezt a tájékozdást. A fasizmus most már saját bennrejlő törvé-
nyei szerint haladt tovább, amelyekhez a vezérnek is alkalmaz-
kodni kellett.

Így érkezik el a hatalom átvételének, a *Marcia su Roma-nak*
az ideje.

1922 október 12-én Mussolini Milanóban tanácskozássra ült
össze három tábornokkal. A tábornokok azt a szakszavet ad-
ták, hogy a fasiszta milícia, amely kitűnően bevált a munkás-
szervezetek elleni küzdelemben, nem fogja megállani a helyét a

hadsereg reguláris katonai erőivel szemben, a döntés tehát a királytól függ. Mussolini efelől megnyugtatta híveit.

A *Marcia su Roma* a fasiszta forradalom hivatalos történetírójának ismertetéséből (Chiurco: Storia della Rivoluzione Fascista) a vértelen forradalmak magasztosságával bontakozik ki. A hatalom közvetlen átvétele vérontás nélkül történt. Az idézett könyv szélessodrú előadásában városról-városra nyomon követhetjük a diadalmas forradalmárok készülődését, amint óvatosan készülnek rá, hogy a hatóságok kijátszásával készen álljanak a döntés órájában. A Róma ellen való felvonulás illegális vezérkara Perugiában gyülekezett. Az összeesküvők teljes díszben, a milícia egyenruhájában érkeztek meg a pályaudvarra. Főhadiszállásnak egy olyan fogadót kellett keresniök, amelyben a hatóságok szeme elől rejtve maradhatnak. Ennélfogva a prefektúrával szemben levő szállóba mentek, amely — Chiurco saját szavai szerint — „egy olyan szűk uccában van, hogy a prefektus erkélyéről mindent láthatott és hallhatott volna; a prefektus azonban nem volt ilyen neveletlen.” Más forradalmárok nem voltak ilyen óvatosak, hanem egyenest a prefektúrára mentek. Ezeket a közigazgatás vezetői előzékenyen fogadták, rendelkezésükre bocsátották a hivatali helyiségeket is. Miután Perugiában a vezérkar jól végezte dolgát, kihirdették a népnek, hogy éppen most kezdődött meg a fasiszta forradalom.

Rómában ezalatt a lemondásban levő Facta-kabinet védelmi rendszabályokról tanácskozott. Október 28-án reggel arra szánta magát, hogy ostromállapot kihirdetését kérje a királytól. Az uralkodó ezt a kérést megtagadta. Szerte Olaszországban a hadsereg jóindulatáról és szolidaritásáról biztosította a felvonuló fasisztákat, — amint ezt a hivatalos történetíró, Chiurco, városról-városra haladva jegyzi fel.

Október 28-ra virradó éjjel Mussolini a király meghívására Milanóban hálókocsra szállt és bevonult Rómába. Reggel Róma kapui előtt 8000 milicista táborozott. Miután Mussolini megkapta a kormányelnöki megbízást, különvonatokon 50.000 milicista özönlött az örök Városba. A *Marcia su Roma* az új életre kelt Itália első napján a milícia káprázatos díszszemléjével fejeződött be.

19. ANGLIA GONDJAI

Az angol demokrácia gépezete a világháború eredményeként átfogóbb és kiterjedtebb lett. A demokrácia szelleme és erkölce eddig is uralkodott az angol politikában; a világháború ezenfelül mint minden más téren, a politikában is meghozta a tömegek számszerű érvényesülését. 1918 végén Lloyd George kormánya új választótörvényt szavaztatott meg a parlamenttel, amely minden huszonegy éves férfinak és minden harminc éves nőnek megadta a választójogot. Ezzel a törvénnyel lett teljessé az angol demokrácia a mennyiségek szempontjából is tekintve; mert minőségileg már régen készen állott s méltóbban nem is lehet jellemezni, mint azzal, hogy a tömegek hirtelen beáramlása sem rontotta le minőségét. 1927-ben Baldwin kormányának kezdeményezésére a parlament megadta a választójogot minden huszonegy éves nőnek is. Ezt az utóbbi törvényt a közkeletű szóhasználat a csitrik választójogának (flapper vote) nevezte el. Attól tartottak, hogy a választójog ekkora kiterjesztése a politika túlzott radikalizálódásával fog járni, de ez az eredmény nem következett be. A politika tudománya a korábbi kísérletek módszeres megfigyeléséből már régebben levonta azt az általánosnak tekinthető tanulságot, hogy a nők választójoga nem idéz elő számottevő változást, mert a nők legnagyobb részének politikai állásfoglalását az dönti el, hogy az apjuk, férjük, fivérük vagy szeretőjük kire szavaz. Lehet, hogy ez a nemek közti kapcsolat nem közvetlenül nyilatkozik meg, hanem különböző társadalmi és ideológiai tényezők közbevetésével} érvényesül; de a legelkeesebb feministák is kénytelenek ma már elismerni, hogy a nők egyenjogúsítása nem vezetett új formájú és tartalmú politikai célkitűzésekhez és mozgalmakhoz, ha-

nem csak azoknak a régi politikai formáknak a kiterjedését idézte elő, amelyeknek alakulása és változása a különböző társadalmi tényezők bonyolult egyetemességétől függ.

A Lloyd George-féle választójogi reform a választók számát nyolc és félmillióról huszonegy és félmillióra emelte. Az 1918 decemberében választott parlamentben a kormánytámogató koalíció, amelyben konzervatívok, liberálisok és egyes munkáspárti csoportok egyaránt résztvettek, 471 mandátumot szerzett, az ellenzék 233 mandátumával szemben.

Anglia a háborúból győzelemmel került ki, csakhamar kiderült azonban, hogy ebből a győzelemből nem származik sok haszon. A győzelmet az imperialista politika érte el s a világgazdasági összefüggésekbe tagolódó angol gazdasági élet adta meg az árát. A legfélelmesebb imperialista ellenfél, a német császárság katonai hatalma romokban hevert s a német ipar fenyegető versenyétől is megszabadult Anglia. De minden gondolkodó ember számára mihamar nyilvánvalóvá vált, hogy az imperialista külpolitika érdekei és célkitűzései immár csak látszólag fejezik ki az illető nemzet gazdasági életének érdekeit.

Nagy-Britanniának nem volt dolga egyelőre Németországgal, sőt Oroszországgal sem; de a német és orosz gazdasági élet összeomlása, majd a kínai birodalom állandósult polgárháborúja száz és százmillió embert kapcsolt ki a világgazdaságból. A világgazdasági élet érzékeny kapcsolatainak megbontását a világimperializmus vetélkedésében győztes Anglia gazdasági életének szerkezeti válságával kellett hogy megfizesse.

Nemcsak hogy jólét és fellendülés nem következett be, hanem ellenkezőleg, a munkanélküliség a háború utáni években szakadatlanul nőtt s másfél évtizeden át az ország megoldhatatlan kérdése maradt. Semmiféle kormányzati erőfeszítés nem volt képes ezen a csillapodni nem akaró bajon segíteni. Csak a harmincas évek utóján, a fegyverkezés talmi és kétélű konjunktúrájában simult el végre ennek a válságnak a hullámerése.

1920 decemberében 691.000 munkanélküli volt, az összes szak-szervezeti tagok 6%-a. De már 1921 márciusára számuk 1,355.000-re emelkedett (10%); ez év decemberében pedig számuk először szökött fel a kétmillió közelébe (1,934.000, azaz 16.5%).

Lloyd George kormánya, amely 1916 óta volt uralmon, a gazdasági nehézségek és külpolitikai kudarcok miatt lassan min-

den tekintélyét eljátszotta. (Külpolitikailag főként Kemál pasa sikere ártott meg neki, akivel szemben a kormány a görögöket támogatta.) A közvéleményben fordulat állt be, Lloyd George hovatovább úgy tűnt fel, mint a háborúból ittfelajtott történelmi emlék, akinek szerepe az átalakuló és új feladatok elé készülő világban véget ért. A győzelem hangulatában választott parlament is eljátszotta játékait. 1922 októberében feloszlatták, miután Lloyd George helyét a konzervatív Bonar Law foglalta el. A háborús eredetű koalíció felbomlott, a választáson a konzervatív párt 346 képviselővel jött be, a munkáspárt 142-vel, a liberálisok kettéváltak Asquith és Lloyd George csoportjaira s együttvéve is csak 115 képviselővel tértek vissza. Bonar Law elhatalmasodó betegsége miatt pár hónap múlva kénytelen volt visszavonulni. Helyét Baldwin vette át, a józan középszerű ember, aki azonban éppen mint egy előkelő közéleti átlag képviselője s többé-kevésbé mint a nemzeti jellemet megtestesítő személyiség jutott derekas tekintélyre. A gazdasági helyzet nem javult s Baldwin már 1923 decemberében ismét a választók elé járult. A konzervatívok 256 képviselőjével szemben az új parlamentben a két ellenzéki párt, a munkáspárt s a liberálisok 192, illetve 156 képviselője állott.

A munkáspárt amely 1910-ben még csak 42, 1918-ban pedig csak 60 mandátumot kapott, most mint a parlament legnagyobb ellenzéki pártja kormányra került. De mint kisebbségi kormány csak a másik ellenzéki párt, a liberálisok támogatásával tarthatta fenn magát s ennek a támogatásnak megvoltak a maga szigorú korlátai.

A munkáspárt tagja a szociáldemokrata pártokból alakult Második Internacionálének, de történelmi hagyományainál s az angol közélet különleges természeténél fogva nem azonosítható teljesen a kontinens szociáldemokrata pártjaival. A különbséget a kontinens reakciós pártjai ugyan szertelenül túlozzák s jó megjegyezni, hogy ez a szertelenség abban az arányban nő, ahogy Kelet felé haladunk; de mégis el kell ismerni, hogy a munkáspárt szocializmusa elsősorban az angol jellem hagyományos empirizmusából vezethető le, a gazdasági és társadalmi élet tapasztalati valóságára tekintő s elsősorban angol közéleti hagyományokkal meghatározott reformhajlandóságokban fejeződik ki. Marx élete jelentős részét Londonban töltötte s a British Múzeum könyvtárában alkotta meg a szocializmus bibliáját, a Kapitált; de mint a Fabianus Társaság értelmiségi pol-

gár-szocializmusának egyik kiemelkedő képviselője, Wells írja az angolok előtt gyanúsak ezek a Viktória-korabeli szakállas külföldi próféták. Ezenkívül a munkáspárt Angliában eddig soha nem jutott hozzá, hogy a szocialista program megvalósításával törődjön, mert a birodalmi ügyekbe szövődő angol kérdések reálpolitikai vonatkozásai egész erejét igénybe vették.

Az adott pártviszonyok között a munkáspárt csak szerényen és módjával érvényesíthette törekvéseit a belpolitikában. Külpolitikai téren amennyire csak lehetett, igyekezett előmozdítani a kibékülést a gyűlölködő Európában. Elismerte a Szovjetuniót, s felvette vele a diplomáciai kapcsolatot. Ez a kapcsolat a háború utáni idők első évtizedében az angol külpolitika tengeri kígyója volt. A bolsevisták természetesen a polgárháború befejezte óta áhítoztak rá. Az angol konzervatívok azonban, akik a polgárháború idején jókora költségbe verték a brit adófizetőket és pedig teljesen hiába, joggal tartottak a szovjet mesterkedésétől. A szovjetkormány számára az egész világ bárhol található proletariátusa irredenta népesség s a szovjetkormány a maga külpolitikai gépezetébe bekapcsolhatja a vele összeköttetésben álló idegen állam kommunista szervezeteit is. A felforgató agitációról való lemondás kötelezettségét, amelyet minden szerződésbe nagy gonddal bevesznek, csak a követségek szokták immel-ámmal megtartani, de már például a kereskedelmi képviselőtekre ez nem vonatkozik. A szovjetkormány bölcsen azt szokta állítani, hogy a Harmadik Internacionálé nemhivatalos szerv, amely tőle függetlenül jár el s amelyért ő épúgy nem tartozik felelősséggel, mint például egy katolikus kormány a pápai diplomáciáért. Csicserin külügyi népbiztos egyszer összeült tárgyalni Sir Austen Chamberlain angol külügyminiszterrel s szokás szerint erősen bizonykodott, hogy jól fogják magukat viselni s ha netán mégis történne valami, arról sem ők tehetnek, mert a szovjetkormánynak nincs befolyása a Harmadik Internacionáléra. „Akkor megvárjuk, amíg megszerzik ezt a befolyást” — felelte jóakaratóan és nyugodtan a brit külügyminiszter.

A munkáspárt is a szovjettel való diplomáciai kapcsolat miatt veszítette el elsőízben a hatalmat. Tíz hónappal kormányrakerülése után MacDonalddal miniszterelnököt a konzervatívok és liberálisok leszavazták, mire feloszlatták az alsóházat. Ekkor a munkáspárt ellenfelei közzétettek egy levelet, amelyet állítólag a Harmadik Internacionálé rettegett vezére, Zinovjev írt s

amelyben az angol hadsereg forradalmasításáról volt szó. Nem bizonyos, hogy ezt a levelet csakugyan Zinovjev írta, de az bizonyos, hogy könnyűszerrel írhatta volna. Az eredmény mindenestre a munkáspárt átmeneti letörése lett. A választáson a konzervatívok 413 mandátumra tettek szert, a munkáspárt 42 mandátumvesztéssel csak 150-et tudott szerezni, figyelemre méltó azonban, hogy a konzervatívok inkább a liberálisok rovasára érték el hatalmas gyarapodásukat: a liberális párt mindössze 40 képviselővel részesedett az új alsóházban.

Baldwin új kormánya 1926-ban megbirkózott egy bányász-sztrájkjal. A szénbányászat a háború utáni Anglia Achilles-sarka volt; a világtermelés összezsugorodása miatt a szénkivitelt óriási mértékben visszaesett. Az állandóan forrongó bányászok sztrájkját a szállítómunkások sztrájkja vezette be, majd más termelési ágak munkásai is csatlakoztak. Minthogy Anglia élelmezése túlnyomó mértékben a külföldről függ, a szállítómunkások sztrájkja kivált fenyegetőnek mutatkozott. Az erélyes belügyminiszter azonban az általánossá váló sztrájkot nyolc nap alatt letörte; a közüzemeket a kormány önként jelentkezőkkel tartotta üzemben.

1928-ban a konzervatív kormány kitette a szovjetképviselőt szűrét. A belügyminiszter házkutatást rendelt el az Arcos nevű szovjet-külkereskedelmi képviselő házában, ahol sok gyanús anyagot találtak. Erre a követséget kiutasították s a moszkvai angol követséget megszüntették. A diplomáciai kapcsolatot csak a második munkáskormány vette fel újra.

1926-ban a birodalmi konferencia, amely négy évenként Londonban szokott összeülni, a világbirodalom legfejlettebb részeit, az úgynevezett domíniumokat, amilyenek például Kanada, Ausztrália, Délafrika, egyenjogúvá nyilvánította az anyaországgal. A Brit Birodalom ezóta nemzetközi jogilag államszövetség, amelyet nem is annyira jogi, mint inkább erkölcsi kapcsolatok és történelmi hagyományok fűznek össze.

Anglia gazdasági életének állandósult és immár szerkezeti-nek tűnő válsága a konzervatív kormány idején sem enyhült. Az 1929 május 30-ára kiírt választást megelőző agitáció túlnyomórészt a munkanélküliség körül forgott. A munkáspárt a munkanélküliség megszüntetését ígérte választási hadjáratában. Ez a nagy önbizalommal hangoztatott ígéret megtette a magáét s a munkáspárt térhódítása, amely a háború vége óta állandó folyamat volt, döntő eredményt ért el. Az új alsóházban a munkás-

párt lett a legnagyobb párt. 289 képviselővel vonult be, mögötte a konzervatívok 260 mandátummal tartották a második helyet, A liberális párt ezúttal sem tudta helyzetét megjavítani, mindössze 58 mandátum jutott neki.

A kormányt ismét MacDonald alakította meg. A szocialista program megvalósítását ez a kormány sem kísérhette meg: minden erejét igénybevette az a törekvés, hogy a munkanélküliséget a fennálló társadalmi és gazdasági rend keretén belül megszüntesse. Külön minisztériumot szerveztek a munkanélküliség elleni küzdelemre, de eredményt nem sikerült elérni. A munkanélküliségen kívül a világbirodalom egyes részeinek egymással szemben felmerülő kérdéseivel kellett főképpen foglalkozni.

A gazdasági válság megszüntetését sokan már régóta a birodalmi szabadkereskedelem eszméjétől várták, vagyis attól a tervezett birodalmi vámpolitikától, amelynek rendszerében a birodalmat alkotó egyes domíniumok és gyarmatok korlátozás nélkül szállíthatták volna terményeiket és áruikat egymás területére, míg a birodalmon kívüli államokkal szemben vámhatár védte volna Anglia érdekeit. Csakhogy a domíniumok időközben maguk is jelentős ipart fejlesztettek ki s érthetően nem voltak hajlandók a vámvédelemtől lemondani az anyaország kedvéért. A domíniumokban Önálló nemzeti burzsoázia sarjadt fel, amelynek léte a független iparfejlődéstől függött. Ezért legfeljebb egy birodalmi preferenciára voltak hajlandók, azaz arra, hogy az anyaországból származó áruknak más országokból származó árukkal szemben vámkedvezményt biztosítsanak és viszont. Csakhogy ezt a rendszert sem lehetett volna egykönnyen megvalósítani, mert ez az anyaország kereskedelmi szerződéseinek átalakításával s a szerződési politika egészen új megalapozásával kellett volna hogy járjon. Az 1930. évi birodalmi értekezlet ezért gazdasági téren semmi számottevő eredményt nem volt képes elérni.

A munkáspárti kormány a gazdaságpolitikai kérdésekben teljesen teljesen tehetetlen volt, mert nem mondhatott le a szabadkereskedelem rendszeréről. A szabadkereskedelmet a változott világban többé Anglia sem tarthatta fenn, de a munkáspárt számára lélektanilag is lehetetlen lett volna a szabadkereskedelmi politika felszámolása. A párt dogmaszerűen kötve volt ehhez a rendszerhez s ha be is látta volna, hogy fenntartása kilátástalan, nem vállalkozhatott volna rá, hogy maga vonja le en-

nek a felismerésnek a következményeit. Hiszen programjának megvalósításába sem kezdhetett bele s most tetejébe a szabadkereskedelmi politika feladása ideológiájával való teljes szakítást jelentett volna s a párt valósággal létalapját vesztette volna el. A birodalmi értekezlet résztvevői csalódottan mentek haza s a munkáspárt tehetetlenül állt az egyre tornyosodó nehézségek előtt.

Az 1930. évi birodalmi konferencia csak jogi szempontból vezetett figyelemreméltó eredményekre. Most írták körül határozottabb formában az 1926. évi konferencia elvi jellegű deklarációját az anyaország és a domíniumok egyenjogúságáról. Egy 1865. évi törvény, a Colonial Validity Act (törvény a gyarmati törvények érvényességéről) úgy rendelkezett, hogy semmis minden gyarmati jogszabály, amely az angol parlament által hozott törvénybe ütközik. Mióta a domíniumok önálló törvényhozáshoz jutottak, ennek a törvénynek nem volt jogosultsága s az 1926. évi értekezlet igazában már csak a ténylegesen fennálló állapotot deklarálta. 1930-ban kifejezetten megállapították, hogy a Colonial Validity Act csak a domíniumi státust még el nem ért gyarmatokra vonatkozik. A domíniumok egyenjogúságát más téren is kifejezésre juttatták. A fő kormányzó (Governor General) eddig az angol kormány megbízottja volt a domíniumok részére, mostantól kezdve a király képviselője lett. Kinevezése többé nem az angol kormány előterjesztésére történik, a fő kormányzó személyének megválasztása az illető domínium s a birodalom egységét jelképező király ügye.

Az 1929-ben kitört világválság Angliát is egyre jobban megülte. MacDonald 1929 június 5-én vette át a munkáspárt élén a kormányt; a munkanélküliek száma 1930 augusztusában kétmillió felé emelkedett, 800.000-rel többen voltak, mint amikor a munkáspárt külön minisztériummal gyürkőzött neki a reménytelen kérdésnek. A munkanélküli segély elviselhetetlen terhet jelentett az államnak s a költségvetés egyensúlya már-már felborult. 1931 derekán a font aranyértékét már csak amerikai és francia kölcsönök segítségével tudták tartani. A nőttön-növő gazdasági válság elsöpörte a munkáspártot. MacDonald kivált a saját pártjából s nemzeti koalíciós kormányt alakított. Az 1931 októberi választáson a munkáspárt csaknem teljesen megsemmisült; a koalíciós pártok 553 mandátumával szemben az ellenzék mindössze 59 mandátumot tudott szerezni.

A kormány feladta a font aranyalapját s mivel így az

angol iparcikkek olcsóbbak lettek az aranyblokkba tartozó országok gyártmányainál, a külkereskedelem fellendült. De még fontosabb és Anglia újabbkori gazdaságtörténetének döntő eseménye volt a szabadkereskedelem megszüntetése. 1931 november 20-án egyes árukra 50%-os vámot vetettek ki, majd 1932 március elsejével 10 százalékos értékvémet róttak minden árura az élelmiszerek kivételével. Anglia is védővamos ország lett s a vámvédelem az angol termelésnek biztosította a bel-földi piacot. A mezőgazdaságot is talpraállították s egyensúlyba hozták az államháztartást, ami úgy történt, hogy a jövedelmi adót és jövedelmi pótagót hatalmasan megnövelték. A fogyasztási adók csak sokkal kisebb mértékben emelkedtek, az államháztartás egyensúlybahozatalának költségeit tehát túlnyomórészt a vagyonos osztályra hárították s a vagyontalan osztályokat lehetőleg kímélték. 1931 és 35 között a gazdasági élet minden várakozást meghaladó módon javult; a munkanélküliség már ezekben az években is apadni kezdett.

MacDonald, aki egy személyes híveiből alakult pár főnyi „nemzeti munkáspárttal” vett részt a koalícióban, a konzervatívok lojalitásából 1935-ig miniszterelnök maradt. Ekkor ismét Baldwin lett miniszterelnök, majd visszavonulása után Neville Chamberlain, aki a gazdasági élet újjáépítésében mint pénzügyi államtitkár tett elsőrendű szolgálatokat, vette át a kormányt.

Angliát ma is a konzervatívok kormányozzák. Az utóbbi években a politika súlypontja a külügyre esik. A belpolitika persze időközben sok változáson ment át, ha mindjárt ezek a változások a kormányzásban még nincsenek is eléggé kifejezve. A világ és az emberiség jobb jövője szempontjából azonban ez nem túlságosan fontos. Az angol demokrácia szilárdan áll, mint Gibraltár sziklája. Másodrendű kérdés, hogy időről-időre milyen politikai erők működtetik. Léte mindenképpen a szabadság szilárd biztosítója, megvédi önmagát s egyszersmind reményt és vigaszt nyújt azoknak, akiknek zsenge és védtelen szabadságát a ma még gögösen nyújtózó barbárság fenyegeti.

20. FRANCIAORSZÁG A HÁBORÚ UTÁN

A győztes, ha belátás él benne, a legyőzöttért is felelős. Soha oly ridegen nem zárkóztak el ettől a belátástól, mint 1919—20-ban. A német köztársaság történetírója, Arthur Rosenberg, a bécsi kongresszus ismeretes példáján kívül még régebbi esetre, a spanyol örökösödési háborúra hivatkozik. 1712-ben a brit államférfiú, Bolingbroke maga fáradozott azon, hogy megkönnyítsék az új életre keltett francia monarchia helyzetét, pedig a bécsi kongresszus vezető államférfiai, élükön Metternichhel, ki akarták ugyan üzni a forradalom szellemét Franciaországban, ugyanakkor azonban mindent megpróbáltak, hogy megkönnyítsék az új életre keltett francia monarchia helyzetét.

A huszadik század demokráciáiban nem élt ennyi belátás. Nem voltak arra képesek, hogy különbséget tegyenek az ellenséges nemzet különböző államformái között. A weimari köztársaság, amelyben élt a megbékélés és az egyetemes emberi összefogás vágya, számukra époly gyanús volt, mint a császári Németország, amely előbb évtizedeken át fegyveresörtetéssel rémítette őket. Németország leveretése egyszersmind ennek a kardcsörtető kísértetnek az elűzésével járt, de a franciák a béke és jóindulat helyére lépő szellemével szemben époly irgalmatlanok maradtak.

Az emberiség a világháború végén nem volt felkészülve a békére. Csak az ősember lelkivilága szerint való békére készülődtek a győztesek, a legyőzött ellenség teljes megtörésére és gúzsbakötésére. A szervezett béke eszméjének népszövetségi változata, ahogy a világháború utáni években kialakult, csak a formális jogszerűség és az áligazság tétova délibábját lebegtette a világ látóhatárán. A legyőzöttek nyomorúsága és megaláz-

tatása változatlan maradt éveken át, amíg csak az idők lassú változása jobb sorsot nem értelt nekik.

A háború utáni Franciaország közléte világosan mutatta ezt a képtelenséget minden pozitív és kiegyenlítő nemzetközi megoldásra. A fegyverszünetet követő öt évben Franciaországban a jobboldal volt uralmon s mindent elkövetett egy méltányos nemzetközi helyzet kialakulása ellen. Bukása után a baloldali kormányzás rövid és sikertelen epizódja következett s ezután a francia politika, ahogy egy francia történétíró, Jean Prévost mondja, ismét „a rutin uralmához” tért vissza. Később ismét uralomra került a baloldal és bátor újító kísérletekbe kezdett. De a harmincas évek Franciaországa a külpolitikában már védekező állásba szorult; a háború utáni idők korszaka a nemzetközi megértés szempontjából csupa mulasztott alkalom s mire a jobb belátás erősebbé vált, már nem volt kinek a javára belátónak lenni. A megértéshez alkalmas partner a Rajna jobboldalán eltűnt a politikai világból s a helyére lépő új uralom sokkal félelmesebb formában elevenítette fel mindazt a hajlandóságot, amitől a franciák valaha féltek.

Franciaország társadalmi változásai a háború alatt nem kedveztek annak a törekvésnek, hogy a béke Európa egységét és újjáépítését szolgálja. Ellenkezőleg, jelentős társadalmi eltolódások működtek közre abban, hogy a háború utáni francia politika a legyőzöttek iránti irgalmatlanságot prédikáló nacionalista erők kezébe kerüljön. S ehhez járult még a fegyverszünetet követő hetek diadalmámora, amely az egész francia népben uralomra juttatta a szenvedélyeket a belátás helyett.

A háború gazdasági következményei azt idézték elő, hogy a francia parasztság gazdagodott, a munkásság helyzete eléggé kedvezően alakult, a polgárság azonban igen sok veszteséget kellett hogy viseljen. A parasztság sok véráldozatot hozott, jelentősen többet, mint a munkásság, de a tényleges katonai szolgálatban való fokozott részvétele sajátságosképpen gazdasági helyzetét erősítette. Igen sok paraszt vonult be és a mezőgazdaságban érezhetővé vált a munkaerőhiány. Ebből az következett, hogy a mezőgazdasági termelés visszaesett s 1917-ben Franciaország gabonaszükségletének felét behozatallal kellett hogy fedezze. Az állam 1916 óta maximálta a kenyér árát s a kenyérárak és a gabona termelési költsége közötti különbséget megtérítette a parasztnak. Sok szántóföldet legelővé alakítottak, ezek kevesebb munkaerőt követeltek, viszont az állattenyésztés

jövedelmezőbb volt. A parasztság a háború alatt és még utána néhány évig gazdagodott.

A munkásság kereseti viszonyai sem alakultak kedvezőtlenül. Jóllehet a tényleges körülmények nem tőle kívánták a legtöbb háborús erőfeszítést, a munkásság hű maradt pacifista állásfoglalásához.

A polgárság kedvezőtlen mérleggel zárta a háborút. Eltekintve a hadiipar és a hadseregszállítók profitjától, gazdasági tevékenységét korlátozni kellett, mivel a pénzt a hadikölcsönök vették igénybe. A létfenntartási költségek emelkedése a kis járadékosok rétegét, amely a szorgalmas és tőkegyűjtő francia polgárságban nagy szerepet játszik, életszínvonalára összezsugorítására kényszerítette.

Így a francia társadalom többsége, a parasztság és a polgárság eredendő hajlandóságán túlmenően volt érdekelve egy jobboldali kormányzásban. A munkásság pacifizmusa elméleti jellegű és a gyakorlatban hatástalan maradt.

A történelmi példák megmutatták, hogy az európai *ancien régime*, eredeti formájában a francia forradalom előtt és restaurált formájában a forradalom után, egyaránt tudott méltányos és belátó lenni. De a demokráciákban működő jobboldali kormányrendszerek csak engesztelhetetlenek és zordak tudnak lenni, hiszen nem tartják kizárólagos hatalmuk alatt az államot, mint a régi feudális-abszolút monarchiák. Ezért szakadatlanul igazolniuk kell magukat a nép felé, hogy szemben a baloldallal, milyen engesztelhetetlenül következetesek a nemzeti érdekek védelmében. Hogy ez a következetesség olcsó demagógia, hogy a nemzeti érdekek békében háborús kedvű, háborúban békeellenes, békekötéskor pedig a legyőzöttet oktanul sanyargató szolgálata végelemzésben nem sokat használ maguknak a győzteseknek sem, az nem sokat számít a felcsigázott tömeghangulatokkal szemben. Ezekkel nem lehet könnyen szembeszállni, hiszen velük szemben csak a józan ész érveit lehet felvonultatni. Ki kell várni hát a végét s akkor előlről lehet kezdeni helyrehozni mindazt, amit a hurrá-patriótizmus demagógjai tönkretettek.

A fegyverszünet után, mikor a háború idejére kötött pártpolitikai béke felbomlott, a jobboldali pártok sokkal függetlenebb szervezkedtek, mint a baloldaliak. Ők tudták, hogy mit akarnak, nekik volt egy mindenki számára érthető és népszerű program-

jük: győztünk, megsemmisítettük az ellenséget, rajta leszünk hogy még jobban tönkretegyük.

Ilyen politikai körülményekből és eshetőségekből született meg a jobboldal egysége, a *Bloc National*. Győzelmét Magyarország uralmon levő jobboldali pártjai nagy örömmel üdvözölték. Minthogy a jobboldali politikának lélektani sajátsága és egyben becses előjoga, hogy varázsígék kedvéért ne törődjön a valósággal, ezek a magyar jobboldaliak csak éppen a „nemzeti” szót hallották ki a francia belpolitika zsvájából s azonnal bódulatba estek tőle. Sejtelmük sem volt róla, hogy a Bloc National győzelme nemzetközi viszonylatban mit jelentett. Magyarország számára azt, hogy ha eddig netán volt egy morzsányi remény engedékenyebb békefeltételekre, ettől kezdve egy mákszemnyi sem maradt.

A baloldali pártok nem voltak egységeseek. A radikálisok és a szocialisták között komoly ellentétek voltak. Hogy megegyezhessenek, kompromisszumokhoz kellett volna folyamodniok, amihez egyiküknek sem volt kedve. A Bloc Nationalnak könnyebb volt a dolga. A jobboldali pártoknak főként csak abban kellett megegyezniök, hogy mit nem akarnak — ami a hatalomszerzésnek pozitív programoknál sokkal könnyebb és több eredménnyel kecsegtető módja.

A választásokat 1919 novemberében tartották meg. A pártok háború előtti aránya nem módosult számottevőbb módon. A szocialisták szavazatai megszorodtak ugyan, úgy hogy az összes leadott szavazatok negyedrésze rájuk esett, de a választójogi rendszer miatt a megválasztott képviselők pártpolitikai szám. arányában nem fejeződött ki a szavazatok pártok szerinti megoszlása. A képviselők számát tekintve a baloldal megsemmisítő vereséget szenvedett, jöllehet a leadott szavazatok alapján sokkal több képviselője kellett volna hogy legyen.

A belpolitika új alakulása azonban nem semmisítette meg a társadalmi haladás igényeit. Közvetlenül a háború befejezése után megvalósították a nyolcórás munkanapot, ami a század eleje óta a munkásosztály állandó követelése volt. A C. G. T. (*Confédération générale du travail*, szakszervezeti szövetség) ezzel a világháború utáni idők első nagy szociálpolitikai vívmányát harcolta ki a munkásosztálynak. A reformot mindjárt a fegyverszünet után megígérték a C. G. T.-nek, részben azért, mert tartottak tőle, hogy különben a munkásság állásfoglalása miatt nem tudnak kellő határozottsággal fellépni a békétárgya-

láson, részben azonban nemesebb indítékok hatása alatt: nem akarták, hogy Franciaország elmaradjon más országok mögött és valószínűnek tartották, hogy a nyolcórás munkanap rövidesen általánossá válik. A törvényt még a háború alatt működött kamara fogadta el egyhangúlag, 1919 áprilisában. Miután a szenátus is hozzájárult, néhány hónap alatt valóban végre is hajtották az ipar egész területén.

Az 1919 novemberében választott új kamarának egyik első feladata volt a köztársasági elnök megválasztása, minthogy a háború idején hivatalban volt Poincaré mandátuma 1920-ban lejárt. Clemenceau jelöltette magát, a nemzetgyűlés azonban (az elnököt a kamara és szenátus együttes ülésben választják) keresztülhúzta a papírfornát. Megszokott dolog, hogy a francia elnökválasztásokon az igazán komoly jelöltek lemaradnak s az utolsó pillanatban egy derék átlagember ül be az elnöki székbe, akinek egyetlen érdeme a jelentéktelensége. Így történt most is. A franciák helyes politikai ösztönrel úgy kezelték Clemenceaut, ahogy az egykori osztrák császári udvar szólásmondása szerint Haynaut kellett volna kezelni: tokba tették használat után, mint a borotvát. Helyette egy Deschanel nevű parlamenti rutiniét választottak meg, aki azonban alig pár hónapig hivataloskodott, mert időközben elmebetegségbe esett. Erre Millerandt választották elnökké. Clemenceau sértődötten vonult vissza a magánéletbe.

A Bloc National kormányai legfontosabb feladatuknak a háborúban elpusztított területek újjáépítését tartották. Louis Loucheur, a francia nagytőke egyik vezérének irányítása alatt az újjáépítés munkája gyorsan megvalósult. Az újjáépített területek részvétele az ország adózásában három év alatt 13%-ról 20%-ra emelkedett. Ezenfelül az újjáépítés műve az egész országban fellendülést idézett elő s még az az előny származott belőle, hogy a helyreállított ipari üzemeket az akkor legmodernebb technikai igényeknek megfelelően rendezték be.

A Bloc National belpolitikája a békefeltételek könyörtelen végrehajtására és a német jóvátételi fizetések bevasalására irányuló igyekezetben állott. Belpolitikailag helyzetét közvetlenül a békekötés után a baloldal nem volt képes vitássá tenni.

A szocialista párt 1920-ban kettészakadt. Cachin képviselő és a párt főtitkára ebben az évben Oroszországba utaztak az ottani helyzet tanulmányozására. A Harmadik Internacionálé vezetői-vei való megbeszélés után mint kommunista megtértek tértek

meg Franciaországba. A kommunisták kiváltak a szocialista pártból. Kezükben maradt a szocialista párt hivatalos lapja, az *Humanité* s rendelkezésükre állott a Harmadik Internacionálé bőkezű támogatása. Mindazonáltal nem tudtak komoly jelentőségre szert tenni a francia közéletben, amely sokkal jobban tiltva van a szabadság tiszteletével, az egyéniség jogainak elismerésével és a bíráló önellenőrző hajlandóságával, semmint hogy akadna elég ember, aki vállalná a moszkvai előírások feltétlen követését. A kommunista párt aggodalmas gondossággal igazodott a Harmadik Internacionálé rendelkezéseihez, amely a maga nemzetközi pártpolitikai és szovjetkölpolitikai érdekeinek megfelelően cseberéli a más országokbeli kommunista pártok vezető garnitúráit. Kommunista szokás szerint a párt belső élete szakadatlan tisztogató akciók sorozata. Rögton kizárnak minden önállóan gondolkodó párttagot, aki a maga esze szerint próbál tájékozódni a kommunista politika útvesztőiben.

1920 és 1924 között a leghatározottabb ellenzéki politikát a szocialista párt folytatta. Vezetőjük Léon Blum, tiltakozott a Ruhr-megszállás örülsége ellen és ezzel azt az utat jelölte meg, amelyet az egész francia politikának kellett volna követni a legyőzöttekkel szemben. Sajnos, ennek az intésnek nem volt fogantaja.

A C. G. T. a jobboldali kormány idején védekezésre szorított. 1920 májusában egyes forradalmi elemei általános sztrájkot igyekeztek szervezni, ami az egész szövetségre súlyos következményekkel járt. Seine megyében bírói ítélet rendelte el felosztatását s csak nagynehezen sikerült az ítélet feloldását kiharcolni. Működése ezekben az években főként a nyolcórás munkanap fenntartására irányult.

A Bloc National ideje négy év alatt kitelt. 1924 május 11-én a választásokon a baloldali kartell pártjai győztek. Háromszázhét képviselői mandátum jutott a baloldalnak. De ez a választási győzelem is inkább a választási rendszer fonáságait ügyesen kihasználó taktikának, mint a szavazatok eltolódásának a következménye volt.

Mindenesetre komoly erkölcsi tényezők állottak az új politikai alakulás mögött. A háború befejezését követő öt év megmutatta, hogy a győzelem legfeljebb az ellenség fenyegetését hártja el, de ezen túl nem jelenti semmiféle nehézség megoldását. A francia politika megint fogékony lett idealista törekvések iránt; a baloldaliság régi vezérgéje, a nemzetközi meg-

értés és a társadalmi igazság követelésének foglalata ismét tömegezőket mozgatott meg.

Franciaországban azonban a legnagyobb választási sikerrel előtérbe került legszebb program is hamar elfakul. Felbukkanó és elmerülő kormányok, fellobbanó és kihunyó tömegvonzalmak mögött a francia társadalom külön életet él s csak lassan változik a maga külön törvényei és életigényei szerint, amelyeket a politikai felszín bonyolult fényjátékai alig tükröztenek. A jobboldal és baloldal különbsége, amely oly fontosnak látszik annak a megfigyelőnek, aki a parlamenti változásokat és a pártélet mozgolódásait vizsgálja elsősorban, elenyészik a hol jobb, hol baloldali parlamentet választó polgárok ízlés, életfelfogás, erkölcsi tájékozódás és egyéb hajlandóságokat illető megegyezései mellett. A francia polgárok tömegei időről-időre a változó tömeghangulatoknak, belpolitikai konstellációknak és külpolitikai konjunktúráknak megfelelően megalkotják a hol így, hol úgy színezett politikai rendszert, de aztán tömegeből ismét visszaalakulnak egyénekké. A francia elsősorban és mindenekfelett individualista, a kormánynak megadja a bizalmat, de a prefektus, a bíró, a rendőr és legeslegfőképpen az adószedő iránt csökönyösen bizalmatlan. Már pedig minél inkább reformhajlandóságú egy kormány, annál inkább kell hogy mindezeket át bele-, nyúljon az élet megszokott, egyéni és szabad alakulásába. Ez nehezen megy azoknál a választóknál, akik nem szavaztak a kormány pártjaira; azoknál pedig, akik rájuk szavaztak — éppen nehezen megy.

A baloldali kartell a következő programmal indult munkára: a hivatalnokok egyesülési és szakszervezkedési jogának elismerése; széleskörű közkegyelem, amely alól csak a hazaárulók és a katonaszökevények legyenek kivételek; antiklerikális politika s ennek jelképes mozzanataként a vatikáni követség megszüntetése; visszatérés az egyéni kerületek rendszeréhez a képviselőválasztásoknál. 1919-ben ugyanis lajstromos szavazati rendszert fogadtak el, igaz, hogy a legrosszabb formában, hogy azért valamennyire az legyen a színe, hogy egyénekre szavazzanak. De a franciáknak még így sem kellett, mert velük született individualizmusukban el sem tudják képzelni, hogy a választáson nem képviselőjelöltekre, hanem pártokra szavazzanak. Mindenesetre jellemző, hogy a baloldal éppen egy hagyományos politikai forma helyreállításával kezdte a reformokat.

A programnak ezt a szorosan vett politikai részét nem volt

nehéz megvalósítani, mert ebben az egész baloldal egyetértett. De már a pénzügyi és gazdasági politikában vége volt a testvériségnek. Többek között meg akarták teremteni a társadalmi biztosítást és demokratikus adórendszert akartak létesíteni. A társadalombiztosítás természetesen pénzébe kerül a vállalkozónak, ami pedig az adóreformot illette, a tőkeadó ellen tiltakoztak a tőkésék, ami rendjén való, mert nem ők választották meg a baloldali kartell képviselőit s mert ez így van minden más országban is; a tőkekamatadó ellen pedig tiltakoztak a kis járadékosok és a hivatalnokok, vagyis a baloldali kartell választói. A kistőkésék és járadékosok megválasztották a baloldali képviselőket s ezzel megtették a magukét, most aztán azt akarták, amit minden francia választó, tudniillik, hogy a kormány hagyja őket nyugton. Ha a kormány olyasmit akar, amit a mélyen tisztelt választópolgárok helyeselnek, de csak a választás napján, annál rosszabb neki.

A baloldal megbuktatta Millerand elnököt, akit azzal vádoltak, hogy elnöki méltósága köteles pártatlanságáról megfedkezve támogatta a Bloc Nationalt. A választáson fellépett a baloldal egyik legkiválóbb vezére, Painlevé, a világhírű matematikus, a repülés mechanikájának úttörő munkása, aki ennyi elméleti előzmény után egészen valószínűtlen módon jól bevált a gyakorlati politikában is és a világháború idején mint hadügyminiszter kitűnően megállotta a helyét. Ennélfogva a francia elnökválasztások törvényszerűségének megfelelően Doumergue lett az elnök, aki derék átlagképességgel látta el a legkülönbözőbb ügyköröket, megnyerően tudott mosolyogni és aki a jobboldalnak nem volt barátja, a baloldalnak pedig nem volt ellensége.

Külpolitikai téren a baloldal a népszövetség megerősödése, a német demokrácia támogatása és a nemzetközi döntőbírárság intézményének fejlesztése mellett kötötte le magát. Tervbeveték és megvalósították ezenkívül a szovjet elismerését is.

Belpolitikai téren a baloldal első háború utáni kísérlete két esztendő alatt megghiúsult, külpolitikai célkitűzéseik azonban maradandó értékűeknek bizonyultak és mintegy nyolc éven át megszabták a francia külpolitika irányvonalát. Ez a külpolitika a háború utáni évek ellenséges szellemével szakítva, megkísérelte az európai kibékülés művét megvalósítani. A Dawes-majd a Young-terv életbeléptetésével nyugvópontra juttatták a jóvátételi kérdést. Locarnóban a nyugati hatalmak közötti békés

együttműködés új rendszerét alkották meg, végül legalább egy eszmei és jelképes cselekedetet is végrehajtottak a világbéke érdekében a párizsi Kellog—Briand-szerződés formájában, amely „a háborúról, mint a nemzeti politika eszközéről” való lemondást iktatta a nemzetközi jogba. Briand francia külügyminiszter, aki a weimari Németország legnagyobb államférfiával, Stresemannal vállatve dolgozott a német-francia kibékülés ügyéért, hivataloskodása utóján egy európai federáció tervét is felvetette. 1930 óta azonban a békés együttműködés politikája egyre kilátástalanabbá vált. Locarno már csak diplomáciai-történeti emlék, a Briand—Stresemann-korszak úgy elenyészett, hogy ma már szinte évszázados messzeségű múltnak tűnik; de az európai lelkiismeret számára a múltó igyekezetnek és esékeny jószándékoknak ez a rövid korszaka emlékezetes marad.

A háború utáni francia baloldal első hatalomrakerülésének eredményeit csak külpolitikai síkon, a népek közötti viszonylatokban mérhetjük le. Akkor bontakoztak ki ezek az eredmények, mikor a baloldal már nem volt kormányon. A belpolitikában nem voltak képesek megbirkózni a pénzügyi válsággal. Az 1924 és 1926 közötti időszak francia belpolitikája a pénzügyi válsággal való küzdelemből állt. A válság három kormányt és megszámlálhatatlan pénzügyminisztert fogyasztott el, ha nem számítjuk Herriot második minisztériumát, amely mindjárt bemutatkozása napján megbukott. Herriot, Painlevé, Briand kormányai egymásután tűntek el hullámaiban; az utolsó, a Briand-kormány úgy bukott meg, hogy maga Herriot, aki a miniszterelnökségtől való megválása óta a kamara elnöke volt, leszállt az elnöki emelvényről, hogy ellene szavazzon. Alkalmasnak ítélte a helyzetet, hogy otthagyja a kényelmes elnöki emelvényt és fejest ugorjon a felkorbácsolt hullámokba. Ha tudta volna, hogy mire vállalkozik, inkább fenn marad az elnöki emelvényen. Második kormányát bemutatkozása napján elsöpörte a tömegpánik, amely csak Poincaré újabb kormányralépésétől csillapodott le. Ma már csak a pénzügytörténet szakembereit érdekli ezeknek a halmozódó és egymásra tóduló válságoknak a lezajlása. A tömeghisztéria talán kevésbé indokolt gyorsasággal lobbant ki, mint amilyen indokoltan elharapózott; de végül is a bizalom visszatért s a frank stabilizálásával ez a küzdelmes történet lezárult.

A baloldal kísérlete után 1926-ban ismét Poincaré került kormányra. Három esztendeig, 1929-ig maradt hatalmon s ez idő alatt teljesen rendbehozta Franciaország pénzügyeit. Helyre-

állította az államháztartás egyensúlyát s megállította a frank értékcsökkenését. 1928 júniusában háború előtti értékének egyötödén rögzítette a frankot. A bizalom visszatért, 1928 végén a takarékbetétek összege elérte az 1923. évi színvonalat.

Ezek az eredmények annál meglepőbbek, mert Poincaré csupa olyan egyszerű és jórészt technikai jellegű intézkedést használt fel a szanálás művében, amelyek bárki másnak is eszébe juthatta volna. Sikeréből levonhatjuk a tanulságot, hogy a francia gazdasági válság jelentős részben bizalmi válság volt. Egyben intő példa ez a siker azoknak, akik a francia politika lélektani eredetű válságsorozataiból mindjárt az ország belső romlására, eresztékeinek meglazulására következtetnek. Franciaország gazdasági élete a szorgalom, a takarékoság és az egyéni vállalkozó kedv kis egységekre formálódó erőin alapul. A politika jöhet-mehet, de a kistökés marad, élére rakja a frankot és járadékot hagy a fiára. A franciák egy darabig tűrik a politika szeszélyes ingadozását, aztán időnként egyszerre csak úgy találják, hogy az ország tönkremegy a tehetetlen politikusok kezén és elkezdenek vágyakozni egy erőskezű miniszterelnök után. Az erőskezű miniszterelnök a kellő pillanatban felbukkan s varázsütésre sikerül neki minden, amit mások ugyanúgy hiába próbáltak. Aztán mint akinek ki van szabva az ideje, ismét eltűnik s megint jöhetnek a válságok. S a francia polgár a legközelebbi erőskezű miniszterelnökig megint hagyja nyüzsögni a percmemberkéket: nyüzsögienek, hisz az a dolguk.

21. A WEIMARI KÖZTÁRSASÁG

A német császárság a vér és vas nászából született, nem csoda hát, hogy nem élte túl a vesztt háborút. A forradalom birodalomszerte könnyen győzött. A tagállamok uralkodói ellenállás nélkül hagyták el trónjukat. A forradalmi átalakulás a kis duodec fejedelemségekben nem volt humor híján, az uralkodók ugyanis készséggel eleget tettek a nép sürgetésének és jámborul kinevezték a forradalmi kormányt, miután megmagyarázták nekik, hogy az állam minisztereket ezentúl népbiztosoknak hívják. Aztán sietve visszavonultak a volt uralkodók magánéletének választékosan előkelő nyugalmába, a legitim forradalmi kormányok pedig munkához láttak. A württembergi király igazi délnémet kedélyességgel kijelentette, hogy tegyen a nép, amit akar, ő nem akarja kitűzni saját kastélyára a vörös lobogót, jól megvan anélkül is.

Vilmos császár, aki annyiszor biztatta a németeket a végső győzelemig való kitartásra, hanyatthomlok menekült Hollandiába. A nép ugyan azt várta tőle, hogy átvegye egy rohamcsapat parancsnokságát, hűséges öreg adjutánsa már fel is öltötte díszegyenruháját s várta a parancsot az indulásra, hogy ura oldalán essen el a háború utolsó napján. A császár azonban, aki egész uralkodása alatt állandóan meglepetésekbe ejtette a formaruhaszabókat a magatervezte díszöltözetekkel, az idegen népeket a német páncélos ököl emlegetésével, a külföldi államférfiakat és még jobban saját kancellárjait meggondolatlan nyilatkozataival és a földkerekség összes jóízű embereit különös pózaival, most egyszerre mintha elveszítette volna a jelképes értékű cselekmények iránti fejlett hajlandóságát. Úgy döntött, hogy nem meghalni, hanem élni akar Németországért s ezt az

elhatározását mind a mai napig, immár több mint két évtizeden át gyakorolja, önérzetes népe azonban ezt sohasem bocsátotta meg neki s Hitler kancellár bizonyára a népnek ezt az állandóan tapasztalt kiábrándulását fejezte ki azzal a rendelkezéssel, amellyel még a hadsereg tisztjeinek is megtiltotta, hogy két évtized múltán a hajdani császárt nyolcvanadik születése napján üdvözöljék.

Miksa badeni herceg, az utolsó császári kancellár, ez a tiszteletreméltó szabadelvű politikus még a forradalom napján, november 9-én nyilvánosságra hozta a császár lemondását, anélkül, hogy a Hollandia felé robogó különvonat utasát megkérdezte volna. Bátor és lélekjelenlétre valló cselekedetével fenyegető polgárháborús eseményeknek vágott elébe. Aztán átadta a kancellári hivatalt Ebért Frigyes szocialista politikusnak, a későbbi köztársasági elnöknek.

Ebert azonnal kiáltvánnyal fordult a néphez. Nemes és tiszteletreméltó szavakkal kért mindenkit, hogy őrizze meg nyugalomát, nehogy a birodalom elmerüljön az anarchia örvényébe. Majd a hatóságokhoz fordulva, kijelentette, hogy megérti, mennyire nehéz együtt dolgozni azokkal, akik most uralomra kerültek, de apellál hazaszeretetükre s kéri, hogy legyenek az új kormánynak segítségére a rend megteremtésében. Győztes forradalom vezére még nem beszélt ilyen emberi és méltó hangon az összeomlott rendszer támaszaival. A forradalmi kormány nem hitt abban, hogy azonnal le kell rombolni a rend még meglévő elemeit is, hogy el lehessen kezdeni az új rendszer felépítését. A szélsőséges elemek, a független szocialisták vezetői és a rájuk hallgató elkeseredett tömegek azonban más véleményen voltak. Párharcok és erőszakos mozgolódások hosszú sora kezdődött s a forradalmi kormány mérsékelt elemei csak nehezen tudták biztosítani a rendet.

Az új kormány, amelyben a szociáldemokraták és a független szocialisták vettek részt, november 29-én megállapította a megválasztandó alkotmányozó nemzetgyűlés létrejövetelének és összeülésének körülményeit. Kitűzték a választásokat 1919 februárjára. A választójog megilletett minden huszadik évét betöltött állampolgárt, nemre való különbség nélkül, a választás általános, egyenlő, közvetlen és titkos volt. A független szocialisták, akik a császárság idején szakadatlanul az általános választójogot követelték, most tiltakoztak az alkotmányozó nemzetgyűlés összeülése ellen. Az általános választójog alkalmas politikai

fegyver lett volna nekik az ellenzéken, ellenben megbizhatatlan eszköz volt mihamarabb kormányra kerültek, hiszen nem számíthattak többségre. Ez a viselkedés egyébként nagyon jellemző és törvényszerűnek tekinthető minden szélsőséges politikai pártra nézve: szívesen élnek az alkotmányos jogokkal, fenn hirdetik a nép irántuk való hajlandóságát, amíg csak arról van szó, hogy meghódítsák a törvényes hatalom kisebb-nagyobb karéját, amelynek a birtokában aztán készülődhetnek törvénytelen cselekedetekre. Ellenben egyszerre nem kérnek a jogokból, mihamarabb abba a kényelmetlen helyzetbe kerülnek, hogy elég erőseknek érzik magukat a hatalom erőszakos megszerzésére, de az alkotmányos rend értelmében a nép elé kellene lépniök. Így tettek az orosz bolsevisták, akik széjjelzavarták az alkotmányozó gyűlést, amelyben nem jutottak többségre, így voltak készek cselekedni a magyar forradalom szélső szocialista elemei, akik a tervezett nemzetgyűlési választások előtt kijelentették, hogy ha nem lesz szocialista többség, majd tesznek róla és így akartak tenni a német független szocialisták.

A többségi szocialisták demokratikus köztársaságot akartak, amelyben fokozatosan akarták megvalósítani a szocialista programpontokat, kivált a fejlettebb üzemek köztulajdonba vételét. A független szocialisták egy radikálisabb árnyalatot jelentettek, a hatalmat a munkás- és katonatanácsok közreműködésével akarták gyakorolni. Végül a Spartacus-Bund kifejezetten bolsevista programot hirdetett: a proletariátus diktatúráját, vörös hadsereget, a magántulajdon eltörlését. Élesen ellenezték az alkotmányozó nemzetgyűlés összeülését, azzal az indokolással, hogy az csak a polgári forradalom eszköze lehet, míg a proletárforradalomnak magához kell ragadni a hatalmat, tekintet nélkül a választók többségének az állásfoglalására.

1919 januárjában Berlinben Spartacus-felkelés tört ki. A kormány, amelyből a független szocialisták időközben kiváltak és csak többségi szocialistákból állott, egy régi kipróbált munkásmozgalmi vezetőre, Gustav Noskera bízta a főparancsnokságot. Noske csakugyan a munkásosztályból származott, eredetileg famunkás volt, később szocialista lapok munkatársa és birodalmi gyűlési képviselő lett. A mozgalomban régen jól ismerték és becsülték, mint erőskezű, józan és meggondolt politikust. A feladat nem volt könnyű, hiszen munkásvezér léte felizgatott munkástömegekkel kellett megküzdenie. Mégis vállalta ezt a hálátlan szerepet az ország, békéjének biztosításáért. Mikor a

főparancsnokságot felajánlották neki, ezt mondta: „Rendben van! Valaki csak kell, hogy véreb legyen, hát én nem iszonyodom a felelősségtől!” Egy fiatal főhadnagy kíséretében a katonai parancsnokságra ment, hogy megbeszélje a Spartacus-felkelés leveretéséhez szükséges katonai rendszabályokat. Útközben látta a fegyveresen felvonuló kommunista tömegeket, dübörgő teherautókkal találkozott, amelyekről géppuskák csövei meredtek az uccákra.

A többségi szocialisták tömegei is fegyvereket követeltek vezéreiktől. Az alkotmányos kibontakozás felé haladó forradalom párthívei fegyverbe álltak. A kormány kiáltványt adott ki, amelyben kemény szavakkal bélyegezte meg a Spartacus-mozgalmat: „Erőszakkal akarják megdönteni a kormányt, amely szabadon meg akarja szólaltatni népet, hogy döntsön saját sorsa felől. El akarják nyomni a nép hangját... Ahol a Spartacus-Bund uralkodik, megszűnik minden személyes szabadság és biztonság. .. Erőszakot csak erőszakkal lehet leküzdeni. A nép szervezett ereje véget vet az elnyomásnak és az anarchiának!” A szavakat tettek követték. Noske önkéntes csapatokat szervezett, amelyek a katonai osztagokkal együtt megostromolták és elfoglalták a középületeket, amelyeket a kommunisták megszállva tartottak. A többségi szocialisták aggodalommal figyelték a hadsereg közreműködését a lázadás elfojtásában. A hadsereg vezetősége addig kizárólag katonai szervezeti kérdésekkel foglalkozott, a harctérről visszatérő csapatok leszerelésével és az új haderő megszervezésének az előkészítésével. A tisztek most komoly szerephez jutottak a közrend biztosításában, magukhoz tértek az összeomlás idején elharapózott antimilitárista hangulat okozta tartózkodásukból. A Spartacus-felkelés idején természetesen nem volt semmiféle ellenforradalmi szándékuk, csak a kötelességüket teljesítették minden hátsó gondolat nélkül; de ettől kezdve ráeszméltek, hogy a köztársaság beéri külső lojalitással és nem lesz módja ahhoz, hogy a hadsereg különállását csökkentse és a köztársaságtól való idegenkedést megszüntesse.

A Spartacus-Bund fészkeit kifüstölő kormánycsapatok elkecsereződésükben kegyetlenkedtek a foglyokkal és legyilkolták a kezükbeesett ellenfeleket, akik megadták magukat kegyelemre. A felkelés két vezérért, Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot is eltették láb alól. Személyüktől és tragikus végzetüktől ellenfeleik sem tagadták meg soha az elismerést és a szánalmat, de senki

sem tagadhatja, hogy olyan végzettől estek el, amelyet maguk idéztek fel.

A felkelés leverése után január 19-én megválasztották az alkotmányozó nemzetgyűlést. A 421 képviselő közül 163 szociáldemokrata, 71 centrupárti (katolikus), 75 polgári demokrata, 44 nacionalista, 22 független szocialista és 19 német néppárti volt.

Február 6-án Weimarban az állami színházban összeült az alkotmányozó gyűlés. Weimart választották színhelyéül, egyrészt, hogy biztonságban legyen, távol Berlin szakadatlan zűrzavaros forrongásaitól, másrészt hogy az alkotmány létrejöttének helye is jelképe legyen az új Németország szellemének. Weimar, nem Potsdam: a porosz *Obrigkeitsstaat* helyett Goethe egyetemes humanizmusa kellett volna hogy betöltse az új német állam életét.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés július 31-én fogadta el az alkotmányt, amely augusztus 11-én lépett életbe. Az életbelépés napja lett a köztársaság nemzeti ünnepe. Az alkotmányt 262 szavazattal 75 ellen fogadták el. Érette szavaztak a szociáldemokraták, a katolikusok és a polgári demokraták; ellene foglaltak állást az ellenforradalmi pártok, tehát a német néppárt, a nacionalista párt és — egy szélsőséges forradalmi párt, a független szocialisták. Álnemzetiek és hiteles szélsőbaloldaliak, szélsőségek jobbról és szélsőségek balról jól megáruultak egy gyékényen, a német köztársaság történetében először, de nem utoljára. De kettőjük között ott állott szilárd hűséggel maga a nemzet, amely több, semmint hogy akármilyen pártba is beleférjen s amely versengőn együttműködő pártok és jóakarátú emberek igyekezetében válik láthatóvá, demokraták emberi öntudatában, szocialisták építő hitében, katolikusok erkölcsi készségében, amint a történelem formáló ereje egymás mellett és egymással ellentétben és mégis egymást kiegészítően rendeli valamennyiüket a nemzet hivatásának betöltésére; ott állott „a német nép, törzseiben egyesülve s áthatva a megújulás akaratótól s új alkotmányt adott magának, hogy megszilárdítsa a Birodalmat szabadságban és igazságban, hogy megteremtse a belső és külső békét és hogy dolgozzon a társadalmi haladáson” — ahogy az alkotmány ünnepélyes preambuluma mondja.

Az alkotmány sok becsületes doktriner szándékkal készült. Minthogy közvetlenül az antidemokratikus korszak eljövetele előtt készült, formailag tökéletes műve volt a demokratikus ál-lamberendezésnek, hiszen egy korszak utóján a legérettebb ered-

ményeket foglalta egybe. De nem lehet tagadni, hogy elvi következetessége kissé papiros-ízű volt, ami különben nem csodáltnivaló, hiszen kevésbé származott a valóságból, az élet önmagától sarjadó igényeiből és követelményeiből, mint elméleti megmondásokból. A köztársaság békés szándékait tükrözte egy olyan rendelkezés, amely semmiféle korábbi alkotmányban nem fordult elő, hogy tudniillik a nemzetközi jog általánosan elismert normái a német alkotmány részeinek tekintendők. A régebbi német alkotmányos fejlődéssel szemben helyesen igyekeztek a tagállamok önállóságát korlátozni; elvileg kimondták, hogy a szövetségállam korábbi tagállamai csak területi önkormányzatok. A birodalom alkotmánya valamennyit arra kötelezte, hogy demokratikus köztársaság legyen, amelyben a közületi hatalom általános, egyenlő, közvetlen, titkos választójog által alakuljon meg; az egyes tagállamok tehát a maguk jószántából nem térhettek el a szabadságos intézményektől, mert különben a birodalmi kormány intézkedéseiket megsemmisíthette volna. Az egész világon egyedülálló újítás volt a társadalmpolitikai alapelvek kodifikálása, amely a társadalom új, kollektív rendjének elemeit tartalmazta s mérsékelt formában lehetővé tette a magántulajdon fokozott ellenőrzését és a közületi jogok és igények hatályosabb biztosítását. A törvényhozás szerkezetét, az állami akaratképzés módját a legszigorúbban demokratikus alapon állapították meg; a képviselőket a leadott szavazatok arányában választották, tehát számuk nem volt pontosan előre megállapítva. A demokrácia azé, aki küzd érte és aki akarja! A birodalom elnökét maga a nép választotta. A népnek joga volt törvényeket kezdeményezni és megváltoztatásukat vagy eltörlésüket sürgetni, ha megfelelő számú választópolgár ebből a célból népszavazást kért s maga a birodalmi elnök is népszavazás ele utalhatott olyan törvényeket, amelyekkel nem értett egyet. Ez utóbbiak voltak azok a rendelkezések, amelyeket elméletileg ideálisnak és talán kívánatosnak is lehet mondani, de a gyakorlatban ezek nem nagyon szoktak bevalni és többnyire papíron maradnak. James Bryce, a nagy angol államférfiú, a modern demokráciák legjobb ismerője, kedvezőtlen véleményt adott ezekről a jogintézményekről, mikor az Amerikai Egyesült Államok egyes tagállamai kísérleteztek velük. Azt mondta róluk, hogy megpróbálják a demokrácia bajait még több demokráciával gyógyítani.

Még mielőtt az alkotmány létrejött volna, a nemzetgyűlés

ideiglenes elnökké választotta Eiertet, aki a demokrata hagyományoknak megfelelően székfoglaló beszédében kijelentette, hogy elnökké választása után nem egy pártnak, hanem az egész nemzetnek felelős. Szavát valóban megtartotta, az államfői tiszt-ségben is az maradt, aki volt, tárgyilagos, józan és mindenekfe-llett becsületes ember.

Az új köztársaság ágya nem volt rózsalevelekből vetve. Kom-munista felkelések csóváit lobbantak fel a nagyipari központok-ban, majd csakhamar szembe kellett néznie az első ellenforradalmi próbálkozással. 1920 márciusában Lüttwitz tábornok való-ságos ultimátumot intézett az újonnan megválasztott ideiglenes birodalmi elnökhöz s többek között azt követelte tőle, hogy — népszavazással válasszanak elnököt! Az új weimari alkotmány-ról tehát csakugyan el lehetett mondani, hogy a nép akaratát fejezte ki, hiszen még egy ellenforradalmi tábornok is követke-zetes demokratikus intézményeket követelt, — ő tudta, hogy miért. Csak a köztársasági alkotmány kodifikátorai nem tudták s már jóelőre még több demokráciát adagoltak a még nem is működő demokrácia ki sem tört betegsége ellen.

A tüzes „demokratát” a kormány felmentette állásától, mire az felfogadott egy keletporoszországi *Generallandschaft sdirék-tor-t*, (Keletporoszország tiszta nagybirtokos vidék, az agrárfeu-dális reakció ígéretföldje) és megtette kancellárrá. A balti tarto-mányokból hazatérő német csapatokat, amelyeknek sehogysem volt inyükre leszerelni, maga mellé állította és megszállotta velük Berlint. Kijelentette, hogy Ebért elnök el van csapva, a nemzetgyűlés pedig tekintse magát felosztatottnak. Ebért elnök azonban kormányával együtt Drezdába tette át székhelyét, a nemzetgyűlés sem ijedt meg. Ellenállásra szólították fel a né-pet. Kapp, a „kancellár” öt nap múlva menekült barátságosabb demokrata vidékre, tudniillik Svédországba.

A Kapp—Lüttwitz puccs ötnapos pünkösdi királysága után eltűnt a süllyesztőben. De ez a rosszul előkészített, heveny meg-gondolatlanságból született időelőtti kísérlet is leleplezte a köz-társaság belső erőtlenségét. Kiderült, hogy a hadsereg csak a ba-oldali felforgató elemekkel szemben megbízható, de a jobbol-dali ellenforradalom számíthat rá. A Reichswehr árnyékában élő félhivatalos katonai szervezetek meg éppen csak az alkalmat várják, hogy fegyveres erővel forduljanak szembe a demok-ratikus államrenddel. A Kapp—Lüttwitz puccsot nem is a mun-kásosztályra támaszkodó államhatalom, hanem közvetlenül a

munkásosztály verte le, az általános tömegsztrájk ekkor még kéznél levő fegyverével. A német munkásságnak azonban ez volt az utolsó nagyvonalú és egységes kiállása. Természetes, hogy nem lehet egy demokratikus államrendet mindig azokkal a közvetlen tömegekkel védeni, amelyek létre jövetelénél bábkodtak. A politikai tömegsztrájk és általában a közvetlen forradalmi cselekvés lehet a bevezetése egy új állami rend kialakulásának és lehet a végső eszköz a létrejövetelét követő időszak megrázkódtatásaiban, de a forradalmi időszak lezajlása után nem lehet állandóan a végső eszközökre hivatkozni. Ekkor már a megszervezett államapparátusnak kell helyt állani magáért és azokért, akiknek az érdekében keletkezett s ha ez az államapparátus hiányos és ingadozó, előbb-utóbb elfogy mögötte minden tevékeny ellenálló hajlandóság.

A német köztársaság története nem egyéb, mint egy esemény egyensúlyrendszer szeszélyes kilengéseinek grafikonja. A köztársaság és ellenségei kölcsönösen egymás gyengeségéből éltek. Az elnyomott osztályok felszabadultak a császári félab-szolutizmus nyomása alól, de nem voltak képesek az államot az alkotmány betűin túl ténylegesen is demokratikussá alakítani. A császári uralom novemberi összeroppanását követő lázas hónapok kirobbanásai, sőt az évekre elnyúló és lépten-nyomon fellobbanó forradalmi megmozdulások nem módosították azt az alaphelyzetet, amely tulajdonképpen már 1918 októberében kialakult. Hiszen Ludendorff katonai diktatúrájának összeomlása után, Miksa badeni herceg kancellársága idején a birodalmi gyűlés demokratikus többsége került kormányra s a parlament túlsúlyra vergődött a császárral szemben, a nemzetközi politikai helyzet sürgető követelésének, de magának a német nép akaratának is megfelelően. A forradalom tulajdonképpen ezt a helyzetet fejezte ki erőteljesebb formában.

A szociáldemokrata párt sok évtizedes alkotmányos előéletének vonalán haladt tovább és a szociálpolitikai reformok végrehajtására törekedett. A nyolcórás munkaidő, a bérkérdések, a munkásbiztosítás és hasonló, közvetlenül megvalósítható reálpolitikai törekvések foglalták le minden érdeklődését. A forradalom első hevületében a felszínen lebegtek távolabbi szocialista programtörödékek is, a termelőerők köztulajdonba vétele, vagy legalább is haladottabb üzemek kisajátítása és hasonló tervek, de ezeknek a hangoztatása csak a forradalom ideológiai kísérőzenéje volt. Nem jutottak a megvalósulás útjára, meg-

maradtak a weimari alkotmány elvi deklarációi között. A tőkésosztály nem fejtett ki ellenállást a reális szociálpolitikai törekvésekkel szemben, nem is volt erre egyelőre módja, de készséggel meghozta ezt az áldozatot, hogy a kisajátítás rémét eltávoztassa magától.

A szociáldemokráciát az ellenforradalom felforgató és romboló pártnak tartotta. Valójában oly lelkiismeretes és felelősségteljes volt, hogy saját hatalmi helyzetének ártott mérséklétével. A világháború elvesztése Németországot a teljes elszegényedés és gazdasági zűrzavar állapotába juttatta. A szociáldemokraták felfogása szerint ebben a helyzetben nem lehetett a gazdasági életet bizonytalan kimenetelű kísérletekkel nyugtalanítani, ehelyett minden eszközzel biztosítani kellett a termelés folytonosságát. Ezzel lemondtak arról, hogy a tömegek forradalmi csodavárását olcsó eszközökkel elégítsék ki s a maguk pártérdekei helyett valóban a nemzet érdekét tartották szem előtt.

A szociális törvényhozás szerény eredményei fejében a köztársaság vezető tényezői alig valamit, vagy még helyesebben semmit sem tettek a letűnt uralom hatalmi apparátusának megtörésére. Elmulasztották, hogy egy demokratikus miliciát szervezenek, holott az összeomlás után az elkeseredetten hazafelé marsoló katonatömegek és a sok évtizedes pártfegyelem iskoláján átment munkásság ötvözetéből kikovácsolhatták volna a köztársaság megbízható fegyveres erejét. Az újonnan szervezkedő Reichswehr a porosz militarizmus engedelmes eszköze maradt, amely a köztársaság iránt legjobb esetben kényszeredett és fanyar külső lojalitást tanúsított. A békeszerződéssel Németországra kényszerített leszerelés rendjén bőven jutott fegyver és kiképzett vezető garnitúra is a köztársaság ellen szervezkedő félkatonai alakulatoknak. A különböző ellenforradalmi „völkisch” szabadsapatok mindig könnyűszerrel megtalálták a bejárást a törvényes katonai parancsnokságok hátsó lépcsőin.

A hivatalnoki kar idegen elem maradt a köztársaságban, a bíróságról nem is szólva. Ha egy elkeseredett polgártárs „Sautstück”-nek merészelt nevezni a feleségét vagy akár az anyósát, irgalmatlanul megbüntették becsületsértésért, de ha egy hona állapotján búsuló hazafi „Saustelle” névvel illette a köztársaságot, jó ha valami tessék-lássék forma, jelképes pénzbüntetést szabtak ki rá, amelynek a végrehajtását persze azonnal

gondosan felfüggesztették próbaidőre. Ebert birodalmi elnök, a-puritan becsületességű ember és feddhetetlen államférfi, egyszerűen nem tartotta érdemesnek bíróság elé menni a napról-napra elkövetett rágalmazások miatt; mikor egyszer mégis rá-szánta magát, a bíróság kimondta róla, a köztársaság első polgáráról, hogy igenis hazaárulást követett el 1918-ban a tömeg-sztrájkjal kapcsolatban, amelyet egyébként le akart szerelni (!). A közigazgatás ahol nem nyíltan ellenségeskedett, ott titokban szabotált. Az új uralom tisztviselőit a hivatalnoki középosztály egyszerűen társadalmi bojkott alá helyezte.

Ez az esendő politikai szervezet még a viszonylagos gazdasági szabadság rendszerének, a versenykapitalizmusra épült társadalmi rendnek az ellenőrzésére sem lett volna elegendő. A világháború után azonban Németország is a monopolkapitalizmus korszakába lépett. A bankjegy özön (infláció) és a helyreállítás válsága után a tőke szervezési folyamatai egyre szigorúbb és következetesebb monopolisztikus rend felé tartot-tak, amelyben a szabad verseny halvány visszfényét sem lehet-tett többé felfedezni. A trösztök, kartellek és szindikátusok át-hatolhatatlan hálózata fonódott rá a gazdasági életre. A de-mokratikus államrend csak ideig-óráig lehetett ennek az erő-nek alkalmas egyensúlyozó ja. Előbb-utóbb el kellett jönni an-nak az időnek, amikor a gazdaság tényezői ellene szegülnek a politika igényeinek és nekilátnak, hogy a maguk kívánságaihoz igazodó politikai erőket hívjanak életre és állítsanak a po-rondra.

Ezek a lappangó szándékok azonban egyelőre még csendben várakoztak. A birodalomban gombamódra szaporodtak a roman-tikus összeesküvő szervezetek, bolongombaszerű pártok, amelyek forradalmi ütemben verték a reakciós demagógia nagydobját s a hóbotos gazdasági reformterveket az árulók ellen intézett káromkodásokkal elegyesen kiabálták a *Bierstube-k* nehéz pára-gőztől fojtott levegőjében. Olykor-olykor már komolyabb töme-geket is megmozdítottak, de egyelőre még főként a vicclapok témaanyagaként szerepeltek; a külföld amolyan háború utáni heveny elmezavarnak nézte az egész dolgot, amely idővel magá-tól csillapodik majd le, ahogy a háború utáni nyomorúságból kivergődik a megpróbált ország.

A politika gépezetét a birodalomban és az egyes tagállamokban egyaránt nehézkes parlamenti koalíciók mozgatták, amelyek a négy nagy polgári párt és a szociáldemokraták vál-

tozatos összetételű és ingatag együttműködéseiből alakultak. Ha a társadalom mélyére nem is hatott le az átalakulás, a politika felszíni formáiból és a hatalomgyakorlás módozataiból mégis nyilvánvaló volt, hogy a császári félabszolutizmus *Obrigkeitsstaat-ja* után a német nép egy szociális törekvésű demokrácia rendjéhez jutott. Ez a pártok elnevezésében is kifejeződött. A régi konzervatív pártok töredékeiből alakult reakciós jobboldali párt egyszerűen csak német nemzeti pártnak, a császárság korabeli „nemzeti liberálisok” — a tőkés nagypolgárság csoportosulása — meg éppen német néppártnak nevezte magát. A baloldali polgárság pártja is csak a köztársaság idején nevezte magát nyíltan demokrata pártnak. A szociáldemokrata párt és a katolikus párt (centrum) természetesen megtartották régebbi elnevezésüket.

Ma már csak a politikai történelem szakszerű tanulmányozóját érdekelhetné ezeknek a kormánykoalícióknak változatos krónikája. A német köztársaság bukását igazában a munkásmozgalom kettészakadása pecsételte meg. Ez a szakadás a Spartaeus-felkelés leveretése után egyre jobban kimélyült. A két fél, szocialisták és kommunisták rengeteg alkalommal egymás szemére lobbantották hibáikat s igen sok esetben mind a kettőnek igaza volt. De ha egészen nagy történelmi távlatból a munkásmozgalom megoszlását történelmi sorsszerűségnek, *vis major-nak* is kell tekintenünk, mégsem tehetjük meg, hogy ebben a sorsdöntő vitában közönyösek maradjunk. A szocialista szélsőbaloldal elűtötte nemcsak az alkotmányos szocialistákat, de általában a weimari rend pártjait a hatalom teljesebb megszerzésétől és viszonylag háborítatlan birtokától. Emellett szakadatlan handabandázásával elérítette a weimari pártoktól azokat a tömegeket, amelyek minden reális érdekük szerint e pártok oltalmára kellett volna hogy bízzák magukat, de érzelmileg könnyűszerrel hozzáférhetők voltak a retrográd erők leleményesen újszerű és erőteljes változatának. Azonkívül alkalmat adtak arra a legendára, amely egy gigászi propaganda harsogásán át sugallata alatt tartja a lelkeket, hogy tudniillik Németországot és Európát a jobboldal a kommunista veszedelemtől mentette meg. Ennek a legendának jellemző sajátja, mint a legendáknak általában, hogy egy árva betű sem igaz belőle. A szélsőbaloldal iegyveres próbálkozásait mindjárt az elején nem a jobboldal, hanem Petőfi szavaival élve, a republika szilaj keze intézte el, utóbb pedig az időlegesen megszilárdult

alkotmányos rendben a kommunisták soha 15%-nál nagyobb részesedést a leadott szavazatokból el nem tudtak érni. A demokrácia tehát így vagy úgy, de mindenképpen hatott a baloldali szélsőség ellen.

A német köztársaság polgári demokratikus államszervezet volt, amelyet azonban nem a polgárság-, hanem a munkásság teremtett meg és igyekezett fenntartani. Későszülöttje volt a polgári demokratikus fejlődésnek, akkor jött létre, mikor magának a polgárságnak túlnyomórésze már nem tartotta érdekének a politikai szervezetnek ezt a formáját. A munkássztyálya pedig a kommunista eszmék miatt megoszlott. Sem ideológiailag, sem taktikailag nem volt képes a kommunisták miatt egységes fellépésre. A bolsevista diktatúra gondolata tovább élt a Spartacus-lázadás letörése után is, az ádázul antidemokratikus kommunista párttól nem vonták meg a demokratikus szabadságjogok előnyeit, amelyek pedig valójában csak a játékszabályokat őszintén betartó pártokat kellene hogy megillessék. Ezzel erkölcsi igazoláshoz juttatták a szélsőjobboldali forradalmat. A köztársaságot jobbról a nagyipar pénzelte félkatonai alakulások, balról meg a Moszkva vezényszavára hallgató vörös frontarcosszövetség fenyegette.

A polgárság, amelynek tulajdonképpen hordoznia kellett volna ezt a demokratikus rendet, részben közönyös, részben meg éppen ellenséges volt iránta. Sok polgári réteg, amelynek pedig az ellenforradalom győzelme több kárt okozott volna, mint hasznot, csatlakozott a köztársaság ellenségeihez.

A pártkoalíciós kormányzás azért eléldegélt 1930-ig, amikor a köztársasági demokrácia áthajlott Brüning konzervatív tekintélyuralmi rendszerébe. Látni fogjuk, hogy erre az alkotmány adott jogi lehetőséget, bár nem kétséges, hogy ez a lehetőség tulajdonképpen a joggal való visszaélést jelentette.

A jobboldal, amíg nem sikerült ezt a helyzetet egy alulról felkavart „népi” tömegmozgalom dinamikájával megalapozni, abban reménykedett, hogy a köztársasági elnöki tisztség meghódítása magában is elég lesz ehhez. De Hindenburg tábornagy, aki Ebért halála után jutott az elnöki székbe, ellenállt a kísértésnek. Több mint hét évtizeddel a vállán az agg császári marsall az alkotmányhü és jogtisztelő államfő eleven szobra lett a köztársaságban. A birodalmi elnök alkotmányszerű jogköre széles lehetőséget adott az elnöknek ahhoz, hogy akarátát a parlamenttel szemben is érvényesítse. Az elnököt is közvetlenül a

nép választotta tisztjének betöltésére, tehát közvetlenül a szuverén nép s nem a népszuverenitás letéteményese, a parlament jelölte ki; módjában volt apellálni a népre, a parlamenttel szemben mozgásba hozhatta a népszavazás gépezetét. Lüttwitz tábornok valóban tudta, hogy mit csinál, mikor Ebért elnöktől, akit még az alkotmány létrejötte előtt az alkotmányozó gyűlés választott meg, népszavazással való elnökválasztást követelt. Az alkotmány tervezői az elnök kiemelkedő jogi helyzetétől azt várták, hogy hozzájáruljon a birodalmi egység megerősítéséhez s az akkor még napirenden levő szocialista berendezkedéshez szükséges erőteljes végrehajtó hatalmat teremtsen meg. A forradalmi hullám lecsillapulta után azonban megvolt a lehetőség, hogy az elnöki jogkör ép ellenkező irányba fog⁴ hatni. A „nemzetiek”, a *Deutschnationale Partei* hívei meg is próbálták, hogy ebben az irányban hassanak Hindenburgra. De a császári Németország első katonája lojális első polgára maradt a köztársasági Németországnak. Kárbavesztett a „nemzetiek” mesterkedése, hogy az elnöki jogkört a birodalmi gyűlés feloszlatása, a kancellár személyének kijelölése és a népre való apellálás útján a militarista és monarchista irányzat megerősítésére használja. Öt évvel később sikerült részben az elnöki jogkör felhasználásával a köztársaságot elgáncsolni, de úgy, hogy a békebeli reakciónak aligha telt benne teljes mértékben kedve. S a pártatlan szemlélő el kell hogy ismerje, hogy Hindenburg személy szerint nem tehető ezért felelőssé.

De mégis másként lett volna, ha a birodalmi elnöki székbe valóban köztársasági államférfiú kerül, aki az alkotmányadta jogkört nemcsak hogy nem engedi át a köztársaság ellenségeinek eszközül, de fel is használja az alkotmány szelleme, a törvény eredeti értelme, a *ratio legis* szerint.

Lett volna erre mód. Ebért elnök halála után, 1925 március 29-én ütköztek meg először népszavazáson a pártok az elnöki székért. Az alkotmány úgy rendelkezett, hogy ha az első választáson nem alakul ki egy jelölt mellett abszolút többség, a második választási menetben a legtöbb szavazatot megszerző jelölt viszonylagos többsége is elég s ezen a pótválasztáson olyan jelöltek is felléptetnek, akik az alapválasztáson nem indultak.

Az első választási menetben a reakciós jobboldali pártok jelöltje, Jarres 10,400.000 szavazatot kapott. A szociáldemokrata Braunra 7,800.000, a katolikus centrupárti Marxra 3,800.000 és a

polgári demokrata Hellpachra másfélmillió szavazatot jutott. A vveiniari koalíció pártjai tehát együttesen többségben voltak, még ha a bajor néppárt egymillió szavazótól el is tekintünk, pedig ha a weimari pártok is egy jelöltben állapodnak meg, ezek a szavazatok sem estek volna oszthatlanul a jobboldal javára. A szocialisták erejét s velük együtt a weimari pártok laza egységét végzetesen meggyengítette a kommunisták engesztelheted lensége, akik a polgári társadalomra és az alkotmányos szocialistákra egyformán acsarkodtak s akiknek jelöltje, Thaelmann, 1.900.000 szavazatot vont el a rendezett haladásért küzdő demokratikus pártoktól. A teljesség kedvéért említsük meg Ludendorff tábornagyot, aki ekkor már a családi vitrinben őrizte a kék szemüveget és azt hirdette, hogy ő megnyerte a háborút, de a győzelmet elorozta Németországtól egy sötét bünszövetkezet, amelynek tagjai voltak szerinte: a római pápa, a párizsi Nagy Őrien s (szabadkőműves nagypáholy), Sztálin és — „Herr Hindenburg”... Kétszáznyolcvanötezer szavazatot kapott „völkisch” programmal, a vicclapok nagy öröme.

Április 26-án tartották meg a második választási menetet. A jobboldal visszavonta Jarres jelöltségét s Hindenburgot küldte a harcba. A weimari pártok megegyeztek Marx jelölésében. (Minden félreértés elkerülése végett újra hangsúlyoznunk kell, hogy ez a Marx polgári politikus volt, hívó katolikus és a centrupárt vezére.) Jóllehet sokkal kevesebb szavazatot kapott az alapválasztáson, mint a szocialisták, a weimari koalíció mégis őt jelölte. Az alkotmányos szocialisták megint tanúságot tettek mérsékletükről és józanságukról. Tudták, hogy Braunra nem szavaznának le a katolikusok, de a szocialista munkások igenisleszavaznak a katolikus jelöltre, mert a maguk presztízserzékenységét szívesen feláldozzák a demokrácia pártok feletti ügyének és mert megbíznak Marxban, a konzervatív, de alkotmányos érzelmű katolikus államférfiában.

A kommunisták persze gondolkodás nélkül jelölték megint vezérüket, Thaelmann, akiről büszkén hirdették, hogy szállító-munkás volt pályája elején, tehát igazán a nép fia. Minthogy azonban a népnek az egyszerű származásnál jobban csak az előkelőség tetszik, azt is büszkén hirdették, hogy Thaelmannak, forradalmi érdemei elismerése fejében az orosz vörös hadsereg vezetősege egy ezredet adományozott. Ilyen még csakugyan nem volt a világtörténelemben. Ezredtulajdonosok eddig csakis csá-

szárok, királyok, fejedelmek és tábornagyok lehettek, most ime lehet egy rakodómunkás is.

A választáson aztán Hindenburg kapott 14,639.000, Marx 13,753.000, Thaelmann pedig 1,933.000 szavazatot.

Ennek az oktanul elfecsérelt majd kétmilliós szavazat-tömegnek csak a nagyobbik fele is elég lett volna a köztársaság győzelméhez.

22. A LOCARNOI BÉKEMŰ

Franciaország a versaillesi békével megszerezte magának a vezető hatalmi állást Európában. De nem élvezhette zavartalanul a hatalmat, amely ingatag nemzetközi helyzetekből származott s ki volt téve annak, hogy ezeknek a helyzeteknek a módosulásával együtt enyészik el. Szakadatlanul azon fáradozott, hogy hatalmát biztosabbá és még biztosabbá tegye. A szövetségek sűrű hálózatával vette körül magát s állandóan biztonságot követelt. Az angolok olykor kifakadtak háborús szövetségük ellen s azt mondták, hogy Franciaország legjobban azt szeretné, ha őt vattába csomagolnák, a többi országot aztán felőle elvihetne az ördög.

A biztonság keresése meddő igyekezet maradt mindaddig, amíg csak egyoldalú rendelkezések újabb egyoldalú biztosítására vonatkozott. A locarnoi szerződés végre az európai külpolitikába is bevitte a kétoldalú megállapodások elemét, ami nemrégiben megtörtént nemzetközi gazdaságpolitikai síkon, a jóvátételi kérdés első kétoldalú rendezésekor, a Dawes-egyezményben. A versaillesi békekötés egyoldalú hatalmi kényszere után ezekben a szerződésekben tért rá ismét az európai külpolitika a vitás kérdések kölcsönös megállapodás útján való rendezésére. A locarnoi egyezmény egyes elemeiben nem is tartalmazott újat a versaillesi szerződéshez képest. Németország végérvényesen lemondott benne Elzász-Lotharingiáról, amelyről már a békeszerződésben lemondott. Hogy ez a lemondás most újból megtörtént, bizonyos mértékben a békeszerződés vált vele kevésbé hatályossá: hallgatólag azt a beismerést tartalmazta, hogy az egyoldalú hatalmi kényszerből eredő békeszerződés önmagában vitatható érvényű s Európa újjárendezése csak új alapokon,

mindenesetre csak az érdekelt felek kölcsönös megegyezésével történhet meg. Hat év kellett hozzá, míg ehhez a magától értetődő elemi igazsághoz eljutottak, s amíg valamennyire alkalmazkodtak is hozzá.

A jóvátételi fizetések akadozása jó ürügyet szolgáltatott Franciaországnak a Ruhr-vidék megszállására; most mikor a Dawes-terv működésbe jött s Franciaország pontosan megkapta az előírás szerint járó szolgáltatásokat, a weimari Németország nagy külügyminisztere, Stresemann minden erejével azon volt, hogy a Ruhr-vidék felszabadulása után kieszközölje a szövetséges megszálló csapatok elvonulását a Rajna balpartjáról is. A francia katonái körök nehezen mentek bele ebbe a tervbe, mert egy jövőbeli német támadással szemben amíg csak lehetett, ragaszkodtak a Rajnavidék megszállásához. Stresemann azon volt, hogy Franciaország biztonsági vágyát egy olyan nemzetközi egyezmény megalkotásával csillapítsa le, amely az egyezményben résztvevő államok kölcsönös és önműködő segítségét biztosítja a megtámadott állam részére, akármelyik oldalról is induljon ki a támadás.

Locarno műve tehát egy olyan egyezményrendszer volt, amely szemben az egyoldalú biztosítékok halmozódó és egymást keresztező hálózatával, az egyezmény összes részeseinek önműködően ugyanazt a védelmet és biztonságot juttatja. A rendszer bármely hálózemét is rezzenti meg valamelyik nyugtalan fél, a többi hálózemek azonnal megrezdülnek. Az egyezmény összes részesei érdekelve vannak a létesített jogállapot jogszerű eszközökkel való fenntartásában s valamennyiüknek kötelezettsége megvédeni az egyezményben körülírt egyensúlyhelyzetet, mihelyt valamelyik oldalról a felborulás veszélye fenyegeti.

A locarnoi békemű nem kizárólag német részről származó kezdeményezésből keletkezett. Előkészítésében rendkívül fontos szerepe volt a berlini angol nagykövetnek, lord D'Abernonnak is, aki Stresemann legfőbb munkatársával, Schubert államtitkárral együtt tervezte az első lépéseket. A lord már az előkészítő munka olyan kezdeti fázisaiban is részt vett, amelyek rendes körülmények között csak a kezdeményező állam külügyminisztériumára tartoznak. Ez a körülmény jól mutatja, hogy a locarnoi egyezményben valóban a háború utáni Európa kereste a maga békés és állandó rend felé mutató formáját.

Miután D'Abernon és Schubert 1925 januárjában ismételt tanácskozásaik során megállapították a Párizsban átnyújtandó

német emlékirat tartalmát, február 9-én a párizsi német követ csakugyan átadta a francia külügyminisztériumban ezt a nevezetes okmányt. Az emlékirat egy Franciaország, Belgium, Anglia, Olaszország és Németország közötti döntőbíróági egyezményrendszer javaslatát tartalmazta. Briand először az angol külügyi hivattal kezdett tanácskozni. Június 8-án a két háta lom megállapodott, mire nyolc nap múlva Stresemannal közölték Anglia, Franciaország és Belgium hozzájárulását a tárgyalások megkezdéséhez. Miután Olaszország is csatlakozott, a nemzetközi jogi szakértők összeállították a tervezett szerződések anyagát és elkészítették a tárgyalás alapjául szolgáló egyezménytervezeteket. Októberben a Lago Maggiore partján fekvő svájci városban, Locarnóban összeült a konferencia s 16-án aláírták a békeszerződéseket követő idők legfontosabb diplomáciai művét, a locarnoi egyezményt.

Az egyezmény alap gondolata, hogy Franciaország, Belgium és Németország kötelezik magukat arra, hogy egymás határait tiszteletben tartják s nem törekednek arra, hogy a határokat erőszakkal megváltoztassák. Ez jelentette tehát az újabb és végleges lemondást Elzász-Lotharingiáról, de jelentette egyben Franciaország részéről is azt, hogy feladja a Rajnavidék megszerzésének tervét. 1925-ben ez még komoly eredmény volt, mert a francia vezérkar csak nagynehezen nyugodott bele, hogy Franciaországnak ne a Rajna legyen a határa. A locarnoi egyezmény ezeket a kísérleteket hátrította el a békés megegyezés révén addig, amíg fegyveres megszállásra már amúgy sem lehetett gondolni.

A határok kölcsönös biztosítását Anglia és Olaszország szavatolták. Ezek a hatalmak kötelezettséget vállaltak, hogy a két szerződő fél közül bármelyiket fegyveres erejükkel támogatják, ha a másik fél a szerződést megszegi.

A locarnoi egyezmény ezekhez képest több szerződés foglalata. Ezek a következők: az alap jegyzőkönyv; biztonsági szerződés Franciaország keleti határait illetőleg; döntőbíróági szerződések Franciaország és Németország, valamint Belgium és Németország között; döntőbíróági szerződés Németország és Lengyelország és Németország és Csehszlovákia között; végül kölcsönös biztonsági szerződések Franciaország és Lengyelország és Franciaország és Csehszlovákia között.

A szavatoló hatalmak, Anglia és Olaszország, ha közbelépésük szükségessé válik, maguk állapítják meg, hogy a támadás

jogellenes-e s a helyzetről jelentést tesznek a Népszövetség tanácsának. A szerződés következményeként Németország 1926-ban belépett a Népszövetségbe. Ezzel kötelezte magát arra, hogy minden vitát a jövőben nemzetközi döntőbíróság elé visz. Viszont Franciaország lemondott róla, hogy követeléseinak biztosítására kényszereszközökkel, szankciókkal, területfoglalással éljen. Németország Franciaországgal határos területei ezzel megmenekültek attól az eddig állandóan fenyegető lehetőségtől, hogy a francia vezérkar unszolására a jóvátételi követelés biztosítása címén nemzetközi zálogszerzés tárgyává legyenek.

Locarno a világháború utáni kijózanodás első hatalmas jele. Az angol politikai realizmus elhárította magától az egyetemes biztonsági egyezmény nehezen megvalósítható kísérletét, de hajlandónak mutatkozott a legfontosabb ponton, német-francia viszonylatban a fennálló határok biztosítására. Egyben annak a régi angol külpolitikai elvnek az alkalmazásával, amely szerint Anglia mindig tekintettel van a második legerősebb európai hatalom érdekeire, az ezidőtájt leghatalmasabb Franciaországgal szemben nem akarta védtelenül hagyni Németországot. Az angol politikai ösztön már jóelőre számolt annak a lehetőséggel, hogy Németország pár év múlva felzárkózik a legerősebb Franciaország mögé.

Locarno az első lépés volt a versaillesi szerződés lebontása felé. Két előidéző oka volt: az egyik az európai demokratikus erők térhódítása, a másik Amerika közreműködése Európa gazdasági életében. Európa a háború előtt Amerika hitelezője volt. A világháborúban letört Európa hitelezőből adós lett s újjáépítése elképzelhetetlen volt a fejlődő amerikai kapitalizmus pártfogása nélkül. Amerika azonban jó helyen akarta látni a pénzt, biztosítékokat követelt, hogy Európa legalább egyideig nem kezd újabb háborúskodásba és tökepusztításba. Az európai demokráciák előretörésének politikai oka mellett ez volt Locarno világgazdasági értelme.

Mindazonáltal Locarno esékény kísérlet maradt, amely nem hozhatta meg Európa tartós békéjét. A versaillesi szerződés kétoldalú lebontása hosszadalmas folyamat volt, hosszadalmasabb, semmint hogy türelemmel lehetett volna a végét kivárni. A győztes országok nacionalista szelleme akadályozta a megbékélés művét. Ellene hatalmas erővel kelt fel a legyőzött német nacionalizmus tiltakozása, amely végül is a weimari demokrácia bukásához vezetett.

23. A FASISZTA ITÁLIA

A fasiszta állami rend, ahogy ma teljes szilárdságában és egységében áll a szemlélő előtt, hosszú évekre nyúló fejlődés eredménye. Mikor Mussolini 1922 október 28-án átvette a hatalmat, a fasiszta a parlamenti mezőny távlatából nézve, legfeljebb egy kis párttűző csoportnak tűnhetett fel. A kamarában alig pár fasiszta képviselő volt, Mussolini első kormánya pedig koalíciós kormány, amelyben a fasiszta miniszterek mellett 4 popolari (katolikus), 5 demokrata, 2 liberális és 2 nacionalista párti miniszter is helyet foglalt. A parlamenti pártok megoszlása azonban már semmiképpen sem fejezte ki a valóságos erőviszonyokat; a hatalmas demokrata-liberális többségű kamara ellenállás nélkül adta meg Mussolininak a korlátlan felhatalmazást. Nem volt ez új eset az olasz parlamentarizmus történetében; 1915-ben is olyan parlamenti többség szavazta meg a háborúba való beavatkozást, amely igazi meggyőződése szerint háborúellenes volt.

Alkotmányjogi szempontból a fasiszta eredetileg köztársasági mozgalom. 1919 március 14-én Mussolini ezt mondta: „Nemzetgyűlést akarunk, amely válasszon a monarchia és a köztársaság között. De már most megmondom, hogy mi (a fasiszták) a köztársaságot akarjuk. Ellenségei vagyunk mindenféle diktatúrának.” Közvetlenül a Marcia su Roma után azonban ezeket a szavakat intézte a királyhoz: „Felséged elé járulok Vittorio Veneto Itáliája élén, amely új győzelmek felé menetel. Hív szolgálja lesznek Felségednek.”

De hiba volna a fasiszta alapító vezérét különböző időpontokban elhangzott nyilatkozatai alapján megítélni. Mussolini hívei fennen hirdetik, hogy Olaszország újjáteremtője a politika zsenije, aki bámulatos ösztönösséggel érzi meg a döntő

pszichológiai pillanatot s fölényes rugalmassággal alkalmazkodik a változó helyzetekhez. Nem volt még államférfi, akinek működésére oly tökéletesen illene a táblabíróvilág meghatározása a politikáról, amelyben a porosodó deák szavak mögött a magyar életbölcseesség derűje csillog: „A politika az exigei;ciák tudománya.” Csakhogy Mussolininél a lehetőségek tízezernyi változatának játékában a történelemformáló akarat roppant erői derengenek fel minden változáson keresztül.

Így a háború előtt a szocialista párt szélső balszárnyán állott, 1915-ben, Olaszország háborúbalépése előtt lángoló intervencionista. A háború után egyszerre szélső forradalmi és szélső nacionalista. 1920-ban, már mint a fasiszta mozgalom vezére, anarchista elveket hirdet: „Le az állammal minden formájában és megtestesülésében. Nekünk, individualistáknak, a ma, tegnap és holnap államával szemben egyaránt csak az anarchizmus vigasztaló vallása marad.” 1927 május 26-án pedig kijelenti: „Mindent az államért, semmit az állam ellen és *AA* államon kívül.” (Ez a kijelentés a nemzetközi fasiszta elmélet talpköve lett; német államfilozófusok úgy fogalmazták meg, hogy szabadság csak az állammal és az állam *által* lehetséges, nem ahogy a liberalizmus képzelte, hogy a polgárok az *államtól* legyenek szabadok.) 1920-ban az egyházzól és a vallásról így nyilatkozott: „Úgy viselem a csuhások ócsárlását, mint egy szép virágcsokrot. Ki ijed meg egy öleb csaholásától?... Nincs Isten. A vallás tudományos szempontból esztelenség, azoknál az embereknél meg, akik ragaszkodnak hozzá, betegség.” A fasiszmus ekkoriban, ha nem is vallásellenes, de mindenesetre egyházellenes volt. Sok olasz hazafi szemében az egyház ellensége volt az olasz nacionalizmusnak. A kezdeti ideológiai zűrzavar után a fasiszmus ezt az álláspontját megváltoztatta s előzékenységet tanúsított az egyház iránt. A konkordátum megkötésekor Mussolini kijelentette, hogy „a fasiszmus számára a vallás szükségszerűség. Csak a vallás a biztosítéka az erkölcsnek.”

Ezekre az ellentmondásokra kell gondolnunk, amikor a diadalmas fasiszmusnak a királlyal szemben való állásfoglalását vizsgáljuk. Mussolini nem rombolta le a monarchiát, a király továbbra is a szuverenitás legfőbb jelképe maradt, a tényleges hatalom azonban a fasiszmusé lett. A hatalom legfőbb leteleményese a fasiszta nagytanács, amelynek tagjait Mussolini nevezi ki. A nagytanács listát tart készen, hogy a kormány tagjait szükség esetén abból egészsítsék ki. A képviselőválasztások

(amíg a kamarát nem váltotta fel a hivatásrendi törvényhozás) úgy történtek, hogy a korporációk jelöltek ajánlottak, de a képviselőjelöltek listáját végérvényesen a nagytanács állította össze. A nagytanács jelöli ki, ha erre sor kerülne, Mussolini utódját. A helyzet tehát pontosan az, mint a katolikus egyházban, ahol a pápa kinevezi a bíborosokat, ezek pedig megválasztják a pápát. A fasizmus alkotmányjogi túlsúlyát betetőzte az az intézkedés, amely szerint a nagytanácsnak joga van a trónöröklés rendjét is megváltoztatni. Minthogy a fasiszta nagytanács, mint láttuk, a Duce teremtménye, helyesen mondták, hogy hasonló helyzetre nincs példa a Meroving-dinasztia óta, amikor magasrangú udvari tisztviselők, a majordomus-ok gyakorolták a tényleges királyi hatalmat, de azért a királyt is megtartották s maguk beérték az eredeti címükkel és rangjukkal.

A fasizmus uralomrajutása előtt oly hatalmas tömegszervező apparátussal kénytelen dolgozni, hogy uralomrajutása után valószínű párhuzamos államszervezetet tart fenn az eredeti államapparátus mellett. A két szervezet összehangolása természetesen nem megy zökkenők nélkül. Mussolini államférfíúi képességeinek azonban ez is aránylag hamar sikerült. A párt uralma az előző korszakból örökölt állami szervezet felett eleinte jórészt egy tényleges hatalmat gyakorló garnitúra útján érvényesült. Helyi fasiszta nagyságok rendelkeztek a közigazgatással és a rendőrséggel. Ezeket a húszas évek első felében igen jellemzően maguk a fasiszták is az abesszin törzsfőktől kölcsönvett néven rász-oknak nevezték, amivel uralmuk klikkszerű összetartáson alapuló féllegális voltát jelezték. 1925-ben a rászoknak a számai mintegy tízezerre becsülték. Túlkapásaikat fokozatosan sikerült megfékezni, 1927-ben maga Mussolini is erélyes köriratot adott ki ellenük. De már 1923-ban sokezer fasisztát kizártak a pártból. A fasiszta pártban lázongás ütötte fel a fejét, egyes vezérek új Marcia su Romát követeltek. Nyíltan kijelentették, hogy ragaszkodnak az eredeti fasiszta programhoz s nem hajlandók megfélemlkezni arról, hogy 1920-ban együtt viselték a nemzeti színeket és a vörös szalagot. A pártot megtisztították ezektől a túlzó elemektől s a fasizmus, amely először harcban állott a korábbi államrenddel, aztán párhuzamosan nem teljesen legális hatalmat gyakorolt mellette, beolvadt az állami apparátusba. Az állam és a nemzet egysége ily módon megszilárdult.

Mussolini uralomrajutása természetesen nem jelentette azt,

hogy a fasizmus befejezettnek tartsa a maga feladatát a polgárháború leverésében. A küzdelem tartott tovább, csak most már a fasiszták az állami főhatalom birtokában harcoltak ellenfeikkel. Úgy látszik, a merev, előírásokhoz kötött, legális gátlásokkal küzdő államhatalom természeténél fogva nem volt alkalmas erre a közvetlen cselekvést, friss kezdeményezést* igénylő harcra. A még nem államivá vált fasiszta párt elvégezte ezt a feladatot.

A liberális-demokrata korból származó összes politikai szervezeteket széjjelzilálták. Minthogy szilárdan meg voltak győződve arról, hogy Olaszország ereje és cselekvőképessége a politikai élet diktatórikus egységétől függ, könyörtelenül feldúlták a régi rendszer össze politikai jelentőségű szervezeteit. Ebben a tekintetben nem tettek különbséget a különféle világnézetű és pártállású csoportok között. A katolikus, keresztényszocialista szakszervezeteket épp úgy széjjel ugrasztották, mint a pártonkívüli munkásegyleteket, a parasztok bérlőszövetkezeteit és a szocialista pártok csoportjait. A változások következtében megindult az emigrációs hullám is oly idegen országok felé, amelyeknek körülményeiknél fogva nem kellett félniök a nemzeti egység veszélyeztetésétől s amelyek nemcsak a saját polgáraiknak engedik meg, hogy a maguk kénye-kedvére alakíthassanak pártokat, de idegeneket is befogadhatnak. A legtöbb kivándorolt olasz Franciaországban telepedett meg. De kisebb olasz szörványok jutottak majd minden országba, amelynek gazdasági körülményei alkalmat adtak kivándorlók befogadására.

A fasizmus ily módon leküzdött minden ellenerőt, amely a nemzeti egységet fenyegethette volna. 1924-ben azonban még egy súlyos válságot kellett kiállnia. Ebben az évben új kamarát választottak. A többség nem volt kérdéses, mert a választói reform bölcsen úgy rendelkezett, hogy a viszonylag legnagyobb párt listáját illesse meg a mandátumok kétharmada. A viszonylagos többség pedig olyan, mint a lóverseny az Európát járó egyszeri perzsa sah bölcsessége szerint: valamelyik ló okvetlenül első lesz. (Az persze abszolút bizonyos volt, hogy ez a relatív többség csak a fasizmust illetheti.)

A helyzet azonban pillanatnyilag a parlamenti többség birtokában sem mutatkozott elég szilárdnak. Lobbanékony és gátlásmentes szélsőséges elemek, akik eléggé el nem ítélték módon nem bíztak a fasizmus mély morális erőiben, amelyek

előbb-utóbb az állami gépezet birtokában lassú és fegyelmezett szívívással morzsolják fel a nemzet egységét fenyegető ellenállást, kétségbeesett cselekedetre szánták magukat. 1924 július 10-én elhurcolták és meggyilkolták *Giacomo Matteotti* képviselőt, egy feddhetetlen olasz hazafit. Egész Európán a felháborodás vihara szántott végig. A kamara ellenzéki pártjai, demokraták, szocialisták, katolikusok és kommunisták kivonultak a kamarából magukra hagyták a fasisztákat.

Az ellenzéki vezér tragédiája természetesen mélyen rejlő politikai és társadalmi körülmények drámai kifejezése volt. Az olasz közvélemény egyes rétegein kiábrándulás vett erőt. A kis- és középpolgárság kedvetlenül látta, hogy az uralomra jutó fasizmus kénytelen az állammal szoros összeköttetésben levő nagykapitalizmus érdekeit jobban tekintetbe venni. Sokan egyszerre hiábavalónak találták korábbi forradalmi lendületeket.

Az ellenzéki pártok azonban ezúttal is bizonytalanok maradtak s nem voltak képesek a közvélemény feszültségét eleven energiává alakítani. A katolikusok beérték annak a kijelentésével, hogy továbbra is hajlandók együttműködni Mussolinival, ha biztosítja a jogrendet. A szövetkezett ellenzék elszigetelte a fasizmust a parlamentben és az országban is, de ezen túlmenően nem volt mersze az országban tovább mélyíteni a mozgalmat. A polgári ellenzék pártjai félték a kommunisták hatásától a tömegmozgalomban. A demokrácia pártjainak ezúttal is keservesen meg kellett fizetniük azért a tévedésért, hogy beengedtek a demokrácia arénájába egy lényegileg antidemokratikus pártot: a kommunistákat, amely a játékszabályokat csak addig tartja tiszteletben, ameddig neki hasznára van. Ez a kétesértékű segítség a végén mindig behozhatatlan előnyt biztosított a másik antidemokratikus totalitárius pártnak, a fasizmusnak, Olaszországban is és másutt is.

Lassan megtört a szövetkezett ellenzéki pártok ellenállása, a fasizmus átélte ezt a döntő válságot, az állam és a nemzet egysége újra megerősödött.

Hogy mekkora veszedelem fenyegette ekkor a mozgalmat, az nyilvánvaló abból is, hogy Mussolini az olasz zsidótörvény rendelkezései alól mentesíti és a teljes állampolgári egyenlőség birtokában meghagyja egyéb jogcímek között azt a zsidót is, aki 1922 október 28-a, vagyis az államhatalom megszerzése előtt, vagy 1924 második felében, tehát már a fasiszta államhatalom

idején lépett be a fasiszta pártba. Ha az 1924 második felében vállalt fasiszta párttagság még arra az antiszemita szempontból hallatlan csodára is képes, hogy megváltoztatja az eredendően és másíthatatlanul rossz zsidó fajiságot, még hozzá fasiszta olasz fajisággá, akkor Matteotti ravatalának az árnyékában csakugyan reménytelenül hősi vállalkozás lehetett hinni a fasizmusban. A fasizmusnak azonban még ez a kockázatvállalás is sikerült.

A Matteotti-válság után az új államrend megszilárdult, Olaszország egységét és egyöntetűségét senki sem tehetné többé vitássá. A lehiggadt és megerősödött fasizmus kemény kézzel tartotta féken a veszélyes elemeket, akik még korántsem veszték ki. A politikai rendészetnek ugyancsak résen kellett lennie. A bűnügyi statisztika adatai szerint 1925-ben 1521 politikai pert folytattak le, amelyekben összesen 5409 személy ellen hoztak marasztaló ítéletet; 11.308 letartóztatás, 10.982 házkutatás történt, 1017 esetben koboztak el vagy tiltottak be antifasiszta újságokat és 380 antifasiszta párhelyiséget szüntettek meg. 1926-ban ugyanezen bűncselekmények statisztikája a következőképpen alakult: 456 per, 1145 marasztaló ítélet, 18.663 letartóztatás, 11.186 házkutatás, 257 lapelkobzás vagy betiltás, 143 antifasiszta helyiség szétdúlása. A helyzet tehát akkor már rohamosan javult, az államhatalom ellenségei alighanem megfogyatkoztak vagy legalább is jobban viselték magukat.

1926-ban Mussolini ellen Milanóban merényletet követtek el. De a Duce a végzet embere, akin nem fog a golyó. „A merénylet a királyok foglalkozási betegsége” — mondta még forradalmi szocialista korában. Az ő sokkal veszélyesebb foglalkozásában — ötször követtek el merényletet ellene! — ez a betegség egyszer sem volt képes kárt tenni benne. Minden esetre különleges rendszabályokat léptettek életbe, amelyek segítségével sikerült az állami élet egységét és szilárdságát megerősíteni. A Duce 1927 május 26-án a kamarában tartott beszédében ezeket mondta: „Szörnyű izgalom remegtette meg akkor (1926, a merénylet idején) az országot. Szükségessé vált bizonyos rendszabályokhoz nyúlni. A forradalomnak védekeznie kell az ellenforradalommal szemben. Ezekre a papírlapokra, amelyeket Önök a kezemben látnak, akkor magam jegyeztem fel ceruzával a szükséges rendszabályokat. Ezek az útlevelek felülvizsgálása és megsemmisítése, figyelmeztetés nélkül való lövés azokra, akiket tettenérnek, mikor a határt

átlépik, minden antifasiszta, vagy ilyenel gyanúsítható, vagy bármilyen ellenforradalmi tevékenységet előkészítő szervezet, egyesület, vagy csoport feloszlata, külön politikai rendőrség és rendkívüli törvényszékek felállításával az egész országban.”

Ezekkel az erélyes rendszabályokkal sikerült a fasizmust újból megszilárdítani és a nemzeti egységet továbbra is biztosítani. Maga a párt is jelentős átalakuláson ment át az uralom megszilárdulásának különböző fokozatain.

A párt eleinte erősen kevert összetételű volt. Voltak benne tőkésék, akik pénzt adtak és forradalmi szindikalista és anarchista munkások, akik a lendületet adták; monarchista katonatisztek és köztársasági intellektüelek; rajongóan hazafias középiskolai diákok és egyetemi ifjak, itt-ott azonban homályos múltú és bizonytalan elemek is. Firenzében, a szellemi előkelőség” egyik fellegvárában intellektuális vezetőkől álló csoportok működtek, akik az olasz politikai kultúra légkörében, Machiavelli és Guacciardini legjobb hagyományain nevelkedtek; Cremonában pedig a párt főtitkára, a munkássorból kiemelkedett Farinacci vezérelt nehézléptű proletárosztásokat. Mindé mozgalmi tarkaság felett ott lebegett Mussolini egyszerűre hajlékony és következetes szelleme, amelyen át a párt százféle színárnyalata az olasz küldetés misztikájában izzott fel.

Az uralomra jutás után a fasizmusnak a gazdasági életben is rendet, szilárdságot és fegyelmet kellett teremteni mindenekelőtt, hogy megedzze az olasz népet a világpolitikai küldetéshez, amely az olasz fasizmusnak központi eleme és végső célja. A kezdeti program ideológiai lármája el kellett, hogy csituljon a nemzetépítő szándék mellett. Az 1919 évi program követelése voltak a termelés ellenőrzése a dolgozók által, a minimális munkabérek, az állami üzemek vezetése a munkások által. Az újjáépítés munkája azonban nemcsak fegyelmet, hanem áldozatkészséget is kívánt. Az állami üzemek munkásainak bérét 10%-os jövedelemadóval terheltek meg, ami odáig ismeretlen volt; megszüntették az üzemi tanácsokat, minimális bérek helyett pedig úgy rendelkeztek, hogy a béreket összhangba kell hozni a nemzetgazdaság tényleges lehetőségeivel, ami a gyakorlatban bércsökkenést kellett, hogy jelentsen. A gazdasági élet talpraállítása hasonló áldozatkészséget kívánt a földműves lakosságtól, valamint a városi középosztálytól is. A gazdasági élet áldozatkész fegyelmével sikerült biztosítani a nemzet egységét.

A gazdasági élet rendbehozatala és a fasiszta párt megtisztítása után, a társadalom egységét és az állam rendjét veszélyeztető elemek fent leírt megfékezése közben kiépítették az új fasiszta társadalmi rendet, amely a tőke és a munka államilag szervezett és irányított egységét igyekezett megvalósítani. A fasiszta társadalmi és gazdasági rend értékéről végleges véleményt még nem lehet mondani. Ezen a ponton olyan szemlélők között lehetséges egyező vélemény, akiket igazán egy világ választ el egymástól. Don Sturzo, a katolikus néppárt száműzött vezére szerint a fasizmus reakciós alakulás, amely csak a kapitalizmust szolgálja. Sajátságosképpen ugyanez a hivatalos véleménye az ortodox kommunistáknak is. Polgári antifasiszta írók között is vannak, akik szerint a fasiszta diktatúrában az állami magas bürokrácia, a hadsereg, a nagyipar és a nagybirtok uralkodik. Az igazság azonban az, hogy ez az uralom nem feltétlen és gyakran kényszerül engedményekre és kompromisszumokra. A kérdés az, hogy ezek az engedmények mekkorák és a kompromisszumoknak mennyi a valódi értékei

Mussolini sokkal ügyesebb államférfi, semmint hogy kizárólag egyetlen társadalmi réteg érdekét képviselné. Bonn német egyetemi professzor úgy vélekedett (1925), hogy Mussolini felváltva áll hol a munkások, hol a munkaadók mellé. Ezt a megállapítást egy másik német tudós, Grabovsky részletesen igazolta. (Egyik sem tekinthető sem Mussolini párhívének, sem antifasisztának.) Grabovsky szerint például Mussolini mesterseges eszközökkel felemeli a líra értékét, amire válságtünetek mutatkoznak. Erre leszállítja a munkabéreket. A bérleszállítás után azonban leszállítja a házbéreket, a vállalkozókat pedig kényszeríti, hogy a munkásokat akkor is dolgoztassák, mikor erre az üzemnek nincs szüksége és aztán előlrol az egész.

Labriola, egy száműzött olasz szocialista tudós szerint a fasizmus szocializmus-ellenes, de nem rokonszenvez a kapitalizmussal sem, legalább is a kapitalizmus plutokratikus formáival nem. A kapitalizmus fegyelmzésére vonatkozó fogadkozás komolytalan, de mégsem lehet szó róla, hogy egyoldalúan csak a kapitalizmust támogatná; a kapitalista gazdaság szabad működésébe nagymértékben beavatkozik, a rendszer e beavatkozás szempontjából körülbelül a világháborús állami kényszergazdálkodással egyenrangú. Hasonlóan lehetne idézni más antifasiszta és szocialista írókat, akik szerint a fasizmus függ is a kapitalizmustól, de rendelkezik is vele. Michels római egye-

temi tanár, aki csak később hódolt be a rendszernek, 1925-ben azt írta, hogy a kapitalizmus hálás ugyan a fasiszmusnak, védené az antifasiszta támadás ellen, de ugyanakkor fél is tőle.

A fasiszmusnak ez a tájékozódása a pártot magát az uralomrajutás után különleges helyzetbe juttatta. Ma talán az a helyzet, hogy az uralmat gyakorló fasiszták és a fasiszta párt nem azonosíthatók. Nem a párt uralkodik az államon, hanem az államhatalmat kézbentartó fasiszta vezérek rendelkeznek a párttal, mint az uralom közvetítőjével a néptömegek felé. Nem lehet szó arról, hogy a párt vitatkozik, véleményt formál, vezéreket jelöl ki. Diktatúra és párt bizonyos értelemben ellentétes fogalmak, nemcsak a többpárt-rendszer esetében, ami magától értetődő dolog, de különösképpen az egypártrendszer mellett is. Ennek a helyzetnek a kialakulásáért zajlottak tulajdonképpen az 1923—25 közötti időszak belpolitikai válságai.

Így aztán a fasiszta párt heterogén összetétele elvesztette jelentőségét. A fasiszta szakszervezetek vezére, Rossoni, eleinte komoly erőt képviselt a pártban, de utóbb csak védekezésre szorult. Ez nincs másként semmiféle fasiszta „munkafront” esetében sem.

A fasiszmus forradalmi ideológiájában nem volt szó az osztályharc megszüntetéséről. A rendszer első éveiben akárhányszor megtörtént, hogy a fasiszta munkásoknak a pártkassza fizetett sztrájksegélyt, pedig akkor a párt már meghódította az államot. Az államnak ekkor valóban nem tudta a jobb keze, hogy mit csinál a bal. Később megfordult a helyzet. Az állam hódította meg a pártot. Az állam erre sürgősen leszokott az emelt különös viselkedéséről.

Az alulról felfelé ható osztályharcot megszüntették. A sztrájk szigorúan tilos, akárcsak a másik totalitárius diktatúrában, a szovjetrendszerben.

1927 április 21-én kihirdették a munka alkotmányát, a Carta del Lavoro-t. A karta első két cikkelyében általános elvi nyilatkozatokat tartalmaz arról, hogy az állam több, mint az egyén és a csoportok, amelyek alkotják és hogy a munka kötelesség. A harmadik cikkely egy határozott rövid mondatban kijelenti, hogy a hivatások vagy üzemek szerinti szervezkedés szabad. Majd így folytatja: „Mindazonáltal csak a törvényesen elismert és államilag ellenőrzött szervezetnek van joga, hogy törvényesen képviselje a munkaadók és munkások csoportját, amelyből alakult: hogy képviselje az állammal és más

foglalkozási szervezetekkel szemben azoknak az érdekeit, akik e csoporthoz tartoznak; hogy kötelező kollektív szerződéseket kössön számukra, hogy tagdíjakat szedjen tőlük és gyakorolja velük szemben a ráruházott közérdekű funkciókat.” A tudománynak ezideig nem sikerült megállapítani, hogy mire van joguk a szabad szervezeteknek.

A fasiszta, államban a munkaadók és a munkások szervezeteinek a vezetőit az állam nevezi ki. Ezek a szervezetek természetesen semmiféle nemzetközi kapcsolatban nem vehetnek részt. A munkaadók és munkások minden szakmán belül egy közös szervezetbe, az u. n. korporációba kell hogy tartozzanak. Az olasz munkásosztály vezetésében korábban rendkívül nagy szerepet játszottak az értelmiségi elemek. Az olasz szocializmus sokkal nagyobb mértékben volt intellektuális mozgalom, mint a középeurópai szocialista pártok. Már 1900-ban 32 szocialista képviselő között 9 egyetemi tanár volt. Most, hogy a munkásság ezektől az értelmiségi vezetőrétegektől elszakadt és a korporációban összezárták politikai és kulturális színvonalát jóval meghaladó munkaadóival, gyakorlatilag a munkaadók irányítása alá került. Az állami vezetés ezen nem sokat változtat, mert a korporációk tisztviselőikara ugyanabból a társadalmi rétegből kerül ki, mint az állami tisztviselők.

A korporációs minisztérium ilyen körülmények között úgy szólván teljesen a munkaadók irányítása alá került. Mivel a sztrájkok szigorúan tilosak és a szabad munkavállalás is korlátozva van, a bérek alakulása nem tudja követni az életfenn tartás költségeinek alakulását. A hivatalos indexszámok szerint a létfenn tartás költségei 1927—1932 között 15.7%-al csökkentek. Ezzel szemben a fasiszta munkásegyesületek hivatalos lapja, a Lavoro Fascista szerint ugyanebben az időben a kémiai iparban három bérleszállítás történt, amelyek összesen 20—25%-os bércsökkenést eredményeztek a különböző munkakategóriák szerint. A műselyemiparban 20, a gyapotiparban 40, a vasiparban pedig 33%-os bérleszállítás történt. Az olasz munkásság áldozatot vállalt a Birodalom megépítéséért. Abban a tudatban kellett ezt tennie, hogy a szabadság korlátozásai nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a fegyelemre és egységre épített állami rend helyt álljon az ellenséges világban.

A politikai szabadság korlátozásai csakugyan jelentősek, de a fasizmusnak nem maradt más útja. Az 1919. évi fasiszta program második és harmadik pontja ezeket követelte: „Az

olasz köztársaság kikiáltása. A végrehajtó hatalom decentralizálása. A tartományok és községek önálló igazgatása saját törvényes képviselőjük útján. Népuralom, amely általános, egyenlő, mindkét nemre kiterjedő választójog útján keletkezik, fenntartva a népiniciatíva (törvények kezdeményezése a nép, illetve a választópolgárok megállapított nagyobb száma által) és vétó jogát. A szenátus eltörlése. A politikai rendőrség eltörlése. Az államhatalomtól függetlenül választott bíróságok.”

E programpontok közül csak a szenátus eltörlését illető követelést számíthatjuk be annak az eredménynek a javára, hogy a parlamentáris rendszert általában eltörölték. Már például a politikai rendőrség eltörlése nem sikerült. A tartományok és községek önkormányzatáról szintén nincs többé szó. Ez utóbbit olasz nemzeti szempontból sajnálatosnak lehet mondani, tekintettel arra, hogy a városi önkormányzat az olasz történelem, kivált az olasz kultúra legfényesebb lapjaira tartozik. Az önkormányzatnak ez a formája mélyen gyökerezik az olasz nép lelkében. Az olasz nemzeti történelem szempontjából enyhébben lehetne megítélni azokat a korlátozásokat, amelyek a legújabb korban keletkezett liberális eredetű intézményekre vonatkoznak, így például megszűnt az egyetemi tanárok függetlensége. 1925-ben minden egyetemi tanárnak nyilatkozatot kellett aláírnia, amelyben hitet tesz a fasiszta elvek mellett. Ugyanezt különben megkövetelték az állami tisztviselőktől és bíraktól is. Más liberális eredetű társadalmi szervek önkormányzatát is megszorították. A kereskedelmi és iparkamarák tisztviselőit is az állam nevezi ki. Újságíró csak az lehet, akinek politikai magatartását a rendőrprefektus igazolja. Az újságírókról rendőri listát vezetnek.

1929-ben a fasizmus kibékült az Egyházzal, amire a liberális államférfiak sehogyan sem voltak hajlandók. Mussolini ez alkalommal is igen megfontolt és bölcs államférfiúnak bizonyult. Mint az egyébként kiváló liberális államférfi, Francesco Nitti volt miniszterelnök megállapítja, készséggel elfogadott olyan kívánságokat is, amelyeket az egyház Nittivel folytatott tárgyalásai során még csak szóba sem mert hozni.

Az egyházzal kötött béke ismét komolyan megerősítette a diadalmas fasizmus helyzetét. Az ifjúság nevelése körüli áldatlan harcok állam és egyház között megszűntek. Külpolitikai tekintetben a Szentszék támogatása megbecsülhetetlen értékű lehet.

Az olasz fasizmus elsősorban külpolitika. Nem mélységben, hanem kiterjedésben akar hatni. A fasiszta gondolatvilág egyik őse, a Nyugat pusztulását jósló német filozófus, Spengler szerint az igazi államférfiút az jellemzi, hogy a belpolitikát feltétlenül alárendeli a külpolitikának.

Mussolini ezen az úton jár. Uralma alatt Olaszország minden áldozatot meghoz, minden kockázatot vállal az Impériumért. Ez az impérium Abesszínia leveretése után élő valóság lett. Abesszínia meghódítása után Mussolini kijelentette, hogy most már Olaszország is a megelégedett és birtokos államok közé tartozik. A politikai zseni, ha mindent tisztán lát, saját-maga felől tévedésben lehet. A fasizmusban Abesszínia elfoglalása után sem égtek ki a hódító energiák. Legújabbban Korzika és Francia-Északafrika felé lobbog a birodalmi gondolat.

Az imperialista politikáért persze drága árat kell fizetni. A tőkében és nyersanyagokban egyaránt szegény Olaszország kénytelen önellátó politikát folytatni. Meghódították Abesszíniát, hogy nyersanyagjuk legyen, de csakhamar kiderült, hogy az ott szerzett nyersanyagot exportálni kell a nemes valuták kedvéért. Az olasz fogyasztásra példátlan súlyos vámok és fogyasztási adók nehezednek. A kávé vámjá például tízszerese annak az árnak, amelyért a braziliai termelő eladja és Genováig szállítja az árut.

Olaszország növekvő türelmetlenséggel követel területet, ahol népességfölöslegét elhelyezhesse. Sajnos, az eddigi eredmények nem biztatók, mert Abesszínia rengeteg földje kevésbé alkalmas európai településre. Általában nehéz olyan területet találni, amelyen az emberek könnyen megtelepednek és jól érzik magukat. Ehhez ugyanis elsősorban az kell, hogy könnyen hozzájussanak a földhöz s hogy az állam ne zavarja fészekrakó hajlandóságukat a termelést és a javak forgalmát bénító rendszabályokkal. A tapasztalat azt mutatja, hogy a legtöbb ember saját hazájában szeretne letelepedni, de ott is nehezen jut hozzá a földhöz.

A gazdasági ellentmondásoknak ez a szövevényes rendszere még nem világosodott meg az államférfiak előtt. Ezért történhet meg, hogy a gyarmatszerzést és általában a területi terjeszkedést olykor fejük tetejére állított magyarázatok kísérik. Egy fasiszta író például rettenetesen felháborodott azon, hogy Franciaország tönkreteszi Korzikát. Elpanaszolta, hogy a szigetről elvándorolnak a lakosok Franciaországba és a gyarmatokra,

ahol munkát kapnak. De nem gondolta meg, hogy ez pontosan az, amire a Duce törekszik: hogy tudniillik legyen hely, terület, gazdaságilag kiaknázható vidékek, ahol a saját földjükön megélni nem tudó lakósok munkára lelnek. E logika szerint Korszikát azért kellene sürgősen elfoglalni, hogy a népesség ne tudjon semerre menni, tehát kénytelen legyen forrongani, fesszegetni a kazán szelepjeit s a végén robbanni és ha kell, háborút kezdeni a terjeszkedésért.

De ez mind nem fontos. A fasiszta rendszerben egyedül az a dinamika fontos, amelynek erejével a Duce színes és sugallatos egyénisége új távlatok felé vezeti népét. Ez a dinamika hat kezdettől fogva a fasiszta külpolitikában. Olaszország tekintély lett a világban s erőt tud mutatni, kezdve azóta, hogy 1923-ban egy összetűzésre, amely a görög-albán határt megállapító olasz bizottság egy tagjának életébe került, azonnal mozgósította a hajóhadat és megrohanta Korfu szigetét, egészen addig, hogy feketeinges hadosztályok harcoltak az ibériai félszigeten a nemzeti eszméért. S ezen túl mindaddig, amíg csak a fasiszmus erőforrásai lehetővé teszik a helytállást a világban, az erők bátor bevetését a népek robajos életébe.

21. A NEMZETI SZOCIALIZMUS

A weimari köztársaság történetének mélyén egy másik történet vonul végig, amely kezdetben csak egy említésre is alig érdemes mozzanata a demokratikus rendszer pártpolitikai harcainak, utóbb azonban egyre nagyobbra nő s a végén a weimari történet központi kérdése lesz. Sok érdeklődő számára a weimari köztársaság története összes halmozódó belpolitikai válságaival és külpolitikai kísérleteivel egyetemben nem is érdekes már önmagában, legfeljebb csak mint ennek a mai politikai világunkat és az emberiség egész jövőjét befolyásoló jelenségnek, a nemzeti szocializmusnak az előzménye.

A nemzeti szocialista német munkáspárt, ahogy hivatalosan nevezik (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) kezdetben nem ezt a nevet viselte. Bizonyos azonban, hogy mindig ragaszkodott a „munkás” megjelöléshez, jóllehet ennek a megjelölésnek a tartalma és jogosultságának terjedelme felett vitatkozni lehetne. Az első politikai alakulás, amelybe a nemzeti szocializmus vezére, Hitler Adolf belépett, a „Német Munkáspárt” nevet viselte. Ez a párt 1919 januárjában alakult Münchenben.

A német birodalom későbbi kancellárja ekkor meglehetősen bizonytalan körülmények között élt ugyanebben a városban. Tudvalevő, hogy viszontagságos és nélkülözésekkel teljes ifjúsága után 1914-ben osztrák állampolgár létére egy bajor ezredbe vétette fel magát s a német hadseregben harcolta végig a világháborút. A fegyverszünet megkötésekor hadikórházban feküdt. 1919 szeptemberében még a 41-es bajor lövészezred kötelékébe tartozott. Feljebbvalótól azt a bizalmi feladatot kapta, hogy vegye szemügyre ezt a német munkáspártot. A párt elnöke át-

adott neki egy saját szerzeményű röpiratot, amit Hitler mindjárt aznap éjjel áttanulmányozott. Ez az írás kinyilatkoztatás-ként hatott rá; azt mondja, hogy olyan emberrel ismerkedett meg, „aki a marxista és szakszervezeti szólamok zűrzavarából visszatért a nemzeti gondolathoz.” A párt egyik ülésén végighallgatta Gottfried Feder egyik előadását a „kamatrabszolgaságról”. (Ezzel a tannal nyilván már korábban ismeretségben volt.) Így aztán egy nevezetes gyűlésen, amelyen a párt először köszönetet szavazott a titkárnak, aztán meghallgatta a pénztáros jelentését, amely szerint a párt vagyona 7 márka 50 pfeninget tett ki és köszönetet szavazott a pénztárosnak is, — Hitler döntő elhatározásra jutott. Belépett a pártba és megkapta a 7-es számú igazolványt. A párt később felvette mostani terjedelmesebb, de mindenesetre hatásosabb hangzású nevét. Ellenégei a „nemzeti szocialista” elnevezést később nem minden céllal nélkül a „náci” névre rövidítették. Ez a rövid név kapóra jött a kényelmes angoloknak és amerikaiaknak, akik röviden így nevezik a nemzeti szocializmust, talán azért is, mert az eredeti kifejezés logikai tartalma nem tesz rájuk kellő hatást.

Természetesen nem lehet komolyan állítani, hogy a nemzeti szocializmus hatalmas mozgalma a Német Munkáspárt mustármagvából nőtt cédrusfa. A mozgalom megalkotásában a háború utáni Németország rengeteg különböző, részben egymásnak ellentmondó, azonban összefüggésében egymást nagyszerűen kiegészítő politikai irányzata és tömeglélektani áramlata vett részt.

A nemzeti szocializmusnak megvan a gondosan kidolgozott programja, de nagyon bajos egy évtizedes időközben szétáramló mozgalmat egy program mindenképpen szűk logikai medrébe kényszeríteni. Annál inkább, mert a nemzeti szocialista mozgalom fényesen bebizonyította, hogy a logika nem végső fóruma az életnek, — a politikában meg éppen hatodrendű dolog. Irracionális tömegöszönökre nagyszerű sikerrel lehet olyan eszközökkel hatni, amelyek az értelem elemző készségét nem jól bírják. A tömegek gondolkodása elemi képletekhez igazodik.

Az életét hiedelmek, előítéletek, ellenőrzésnek alá nem vetett tapasztalatok és rendszeresen nem igazolt meggyőződések irányítják, a technikában és az élet gyakorlati vonatkozásaiban nem lehet felelőtlenül állítani akármit, mert ezeken a területeken az emberek közvetlen érdekei forognak kockán. De a politikai és erkölcsi vélekedések területén az értelem ellenőrzése jó-

val lazább s az emberek könnyebben bizzák magukat homályos ösztönökre. Úgyszintén sokkal könnyebben hajlandók arra, hogy feltevéseket, vagy egyszerűen megegyezéseket tegyenek a tények megfigyeléséből, az emberek ismétlődő tapasztalataiból származó igazságok helyére.

Vegyünk egy tetszésszerinti politikai jelképre vonatkozó magyarázatot.

Például Hitler ezekkel a szavakkal magyarázta a nemzeti szocialista mozgalom jelvényét:

„A vörös színben a mozgalom szociális gondolatát szemléljük, a fehérben a nemzeti gondolatot, a kampóskereszt az északi ember győzelméért való harcra szóló küldetés jele s egyben jele a teremtő munkának, amely maga is eleitől fogva zsidótlan (unjüdisch) és az is marad.”

Hogy a vörös szín politikai mozgalmak szociális jellegét fejezi ki, ez az állítás valóságra utal legalábbis annyiban, hogy évtizedeken át a forradalmi szocialista mozgalmak vörös színű jelvényekkel éltek. Már száz évvel ezelőtt Petőfi Sándor ezt mondta: „Ha majd egyszer minden rabszolganép, Jármát meg-unva, síkra lép, Pirosló arccal és piros zászlókkal...” De eltekintve ettől a ténytől, amely mint történelmi adalék magában véve egyszerűen csak megegyezést fejez ki az emberek között: megállapodtak abban, miért, miért nem, hogy a vörös a forradalom színe — a lélektan azt tanítja, hogy ennek a megegyezésnek van reális lélektani alapja is: vörös a kiontott vér, a tűz, úgy hogy ez a szín joggal szegődhet a forradalom képzetéhez. Már ami a fehér színt illeti, a dolog nem ilyen magától értetődő. Mindenesetre megállapíthatunk annyit, hogy történelmileg a fehér a jobboldali politika színe. De miért! Itt már nincs lélektani összefüggés, mint az előbbi esetben. A jelkép történeti eredete az, hogy a francia abszolút monarchia zászlaja volt fehér, míg a forradalom lobogója háromszínű, kék-fehér-piros. (Ma is ezek a francia zászló színei.) A monarchia hívei ellenségei voltak a háromszínű lobogónak, amely a feudális Franciaországgal szemben éppen a francia nemzetállam lobogója. A fehér színt tartani a nemzeti gondolat jelének tehát mindenesetre alapos történelmi tudatlanság, de ez magában véve nem sokat jelent: ha egyszer mindenki megegyezik, hogy mától kezdve pedig a fehér a nemzeti gondolat színe, ez utóvégre csak tőlünk függ, kinek mi köze hozzá. De már azt kijelenteni, hogy a teremtő munka zsidótlan dolog, ez nem

egyszerű megegyezés kérdése. A logikus gondolkodás számára a teremtő munka csakugyan nem zsidó, de épúgy nem német, angol, cseremis vagy sziú-indián; a kettő között egyszerűen nem lehet összefüggést létesíteni, ezek a formális logika nyelvén diszparát fogalmak, mint például ha azt mondom: csavarment és szívjószág, vagy gótikus stílus és vörös versejt és így tovább. Így egy tételben a tömeg ősi módon kezdetleges gondolkodása megkülönböztetés nélkül siklik át arról, ami realitás, arra, ami tisztán elménk rendező készségének hatáskörébe eső megegyezés, erről pedig olyasmire, ami semmiféle logikus eljárásnak meg nem felelő gondolati képlet; de mire odaér, már valóságnak tartja.

A politikai vélekedések területén rengeteg olyan tétel van, amelynek az igazsága ily módon vitássá sem válik az emberek számára, holott egy ugyanolyan logikai szerkezetű tételt az élet más területén nevetve vagy felháborodva utasítanak vissza. Vegyünk tehát példának valamely gyakorlati tevékenység körébe eső megállapítást. Ha például egy női divatszabó megállapítja, hogy a függőlegesen redőzött ruha karcsú alakot mutat, ez a tétel valóságot fejez ki, mert olyan látásképzetekre vonatkozik, amelyek tényleg minden normális szemű embernél azonosak. Már például jelentőséget tulajdonítani a ruha ilyen vagy olyan színének más kérdés, de azért ezen a téren is képzelhetők különböző megegyezések. De mit szólnának ahhoz, ha egy divattervező kreációját így próbálná megindokolni:

„A hölgy hosszában redőzött ruhát visel, mert ez karcsú alakot ad; a ruha fekete színe kiemeli a bőr üdeséget; a bokáig érő és testhez simuló ruha pedig királynői megjelenést kölcsönöz; végül a selyem arannyal van áttörve, jelölül annak, hogy a vil lanyóraleolvasóknak a világ teremtése óta semmi közük a női divathoz és az Idők végezetéig sem lesz.”

Lehet, hogy száz óv múlva sok mai politikai tétel ugyanígy fog hatni az akkor élő emberekre, nem azért ugyan, mintha nagyon bízhatnánk az emberiség értelmi fejlődésében, de azért, mert a körülmények megváltoznak.

Nem egy politikai párt keservesen ráfizetett már arra, hogy mindenben értelmes célokhoz akart igazodni. Jó, ha egy pártnak van egy pontos és reális programja. De az emberek nem a realitást szeretik, mert az sokuknak csak fáradtságot és áldozatot jelent messze jövőben rejtőző és bizonytalan eredményekért. Ezért minden párt okkal-móddal keverni szokta program-

jában a komoly terveket könnyelmű ígéretekkel. A kettő adagolása sok mindentől függ, a párt történetétől, hatalmi helyzetétől, felelősségérzetétől és lelkiismeretétől. A felelőtlenséget és lelkiismeretlenséget igen messzemenően lehet fokozni, amint erre bőven akad példa, kivált a háború utáni idők történetében. A legújabb és egyben legcsodálatosabb találmány azonban ezen a téren az, hogy a pártnak egyáltalában ne legyen programja, vagy ami van, azt senki ne vegye a kezdeti próbálkozások idején túl komolyan s utóbb, mikor a párt már csakugyan komoly hatóerő, a program csak ennyi legyen: „Átvesszük a natalmat.” Valóságos Kolombus tojása ez, mert hiszen a program logikai munkát, belátást, szellemi tevékenységet követel a párttagoktól, sőt ami sokszor még nagyobb baj, a vezérektől, azonkívül olykor nehéz alternatívákba kényszerít, ellentéteket idéz fel, amelyeket csak bonyolult és fárasztó kompromisszumokkal lehet megnyergelni, felelősséget kell viselni érte, a párttagok számonkérhetik a megvalósítást és így tovább. A hatalom átvétele azonban egyszerű, világos, magyarázatra nem szorul, ellenben minden emberben felkelti a rendelkezés, parancsolás vágyát. Azt az érzést ébreszti, hogy a hatalommal mindent el lehet intézni s egyszersmind mindenkinek azt sugallja, hogy a hatalomban neki is bőven lesz része. Hogy versenyezzen egy ilyen programmal az a párt, amelyik nem akarja átvenni a hatalmat, hanem csak aggodalmasan számolgatja, hogy ha például a képviselői mandátumok egyharmadrészét sikerül megszerezni, akkor egy szerencsés pártpolitikai konstellációban keresztülviheti, mondjuk, a kötelező bérminimumról szóló törvény megszavazását, vagy a munkaügyi bíraskodás kiterjesztését. Kinek érdeke a munkaügyi bíraskodás kiterjesztése? Legfeljebb a munkások egy részének. Ezen túl talán a társadalom békés fejlődésének. Viszont kinek érdeke a társadalom békés fejlődése? Mindenkinek, azért is nem törődik vele senki. De a hatalom átvétele, ez aztán igazán mindenkinek személyes érdeke lehet, a kifutófiúnak és az üzlettulajdonosnak, a népi mozgalomba lecsúszott grófnak és a gyülevészproletárnak, a gyáros néptársnak és a népi tudatra ébredt munkásnak egyaránt, egyfelől mert mindegyik mást érthet alatta, másfelől meg és ez a jobbik eset, mert esetleg egyik sem ért alatta semmit.

Hitlert természetesen nem érheti a vád, hogy ilyen művészen egyszerű eszközökkel dolgozik. Ezek az eszközök csak egy mozgalom egész magatartását jellemzik, a részletekben sok ala-

posan kidolgozott terv alapján járnak el. Maga Hitler sokat tűnődött politikai felfogása kialakításán, kivált fiatalabb korában.

Nehéz lenne ezeket a tanokat rövid formában egységesen összefoglalni. Hitler nagyszerű intuícióval vizsgálta át a maga szempontjából a marxizmus tanításait. Egyáltalában nem hagyta magát félrevezetni Marx, Engels és tanítványaik súlyos könyveivel. Intuíciója előtt nem maradhatott rejtve olyan fogalmaknak a valódi értelme, mint amilyenek például az értéktöbblet, a tőke akkumulációs folyamata, ipari tartaléksereg, relatív túlnépesedés és a többi. Mindezek zsidó kitalálások. A marxizmus azonkívül tagadja „a természet arisztokratikus alapelvét” — amint ez Harcom című művében olvasható.

A természet arisztokratikus alapelve egy faji hierarchiában testesül meg, amelynek az élén az „északi ember” áll. A világtörténelem célja és értelme az északi faj világuralma. A németek a világháborút tulajdonképpen megnyerték, de az árulók hátulról való tördőféssel leterítették Németországot.

Az északi faj, a zsidótlan teremtő munka és a német becsület egy új államban talál honára: a Harmadik Birodalomban. Harmadik azért, mert kezdetben volt a német-római szent birodalom, utána másodiknak jött 1871-től a császári Németország. Erre a szétesés, pusztulás, zsidó kamatrabzolgaság közjátéka következett, a német nép nyomorúságos birodalom-nélküli állapota, a weimari *nicht-Reich*. A nemzeti szocialista mozgalomban magára lelt német nép megalkotja a Harmadik Birodalmat, amely kiirtja a zsidókat, kommunistákat, szocialistákat, árulókat, erőssé, hatalmassá, öntudatosá teszi a német népet, helyre állítja a becsületet, megvédi a német vért és fajt s felkészül az elnyomó és kártékony idegen fajokai való hősi küzdelemre: az állam „hatalmas gyárteleppé változik, amely futószalagon termeli a hadsereget” — ahogy egy nemzeti szocialista hadpolitikai író hatásosan mondta.

Ezek és más hasonló tanok óriási hatást tettek a háború utalni német fiatalásra. A régi politikai gondolkodás iskolájában felnőtt ember számára ez mindenesetre nehezen felfogható dolog. Tény azonban, hogy a mozgalom nagy lendülettel terjedt. A tőke, amelyet a nemzeti szocializmus részben az alkotó, részben a rabló tőke kategóriájába sorozott, (schaffendes und raffendes Kapital) nagy rokonszenvvel viselkedett iránta, tekintet nélkül arra, hogy melyik kategóriába tartozott, amit egyébként

általánosságban nem is lehet eldönteni, inkább csak esetroi-
esetre. Pénzben és lelkesedésben nem volt hiány s bár alkotmányos formák között a nácik eleinte kevés jelentőségre tudtak csak szert tenni, a húszas évek elején már nem egy helyt komoly gondot adtak a rendészeti szerveknek.

Első komolyabb jelentkezése a nemzeti szocialista mozgalomnak egy puccskísérlet volt Münchenben 1923 november 9-én. Ezen az estén von Kahr bajor főállambiztos politikai gyűlést tartott a Bürgerbräu nagytermében. A terem zsúfolva volt a gyűlés hallgatóságával, mikor egyszerre megjelent Hitler testőrszakasza kíséretében. Felment a dobogóra és revolverével a levegőbe lőtt, — mint maga írja, azért, hogy csendet teremtsen. A tömeg csakugyan elcsendesedett, mire Hitler bejelentette, hogy ezennel elkezdődik a nemzeti forradalom. Emberei azonnal letartóztatták a jelenlevő bajor miniszterelnököt, majd Hitler a szomszéd szobába kérte megbeszélésre von Kahrt, akinek felkínálta a birodalmi helytartói méltóságot, von Lossov tábornokot, akinek a hadügyminiszterséget szánta és Zeisser ezredest, akinek meg a rendőrminiszterséget ígérte, ő maga természetesen kancellár akart lenni, Ludendorff tábornagynak pedig a birodalmi hadsereg főparancsnoksági állását ígérte.

Az urak ezután kijelentették, hogy legjobb lesz ha egyelőre hazamennek s majd másnap hozzálátnak, hogy rendet csinálnak „a berlini istállóban”. Miért, miért nem, de egyikük sem ment haza, ellenben Kahr árulónak nyilvánította Hitlert s kijelentette, hogy a beleegyezés, amelyet revolverrel csikart ki tőle, semmis és érvénytelen. A bajor hadsereg és a rendőrség hű maradt a kormányhoz, Seeckt tábornok, a Reichswehr parancsnoka pedig felajánlotta Ebért birodalmi elnöknek, hogy csapatai élén München ellen vonul. Erre azonban nem kerül sor, mert Hitler rohamcsapatait, amelyeket Ludendorff vezetett, a rendőrség szétszórta. Ludendorffot azonnal letartóztatták, Hitler elbujt, de három nap múlva ráakadtak és várfogságra ítélték. Ludendorffot a bíróság nagy gonddal megindokolt ítéletében felmentette; kímélni akarták a világháborús hadvezér presztízsét.

Hitler ítélete öt évre szolt, de tíz hónap múlva feltételesen szabadlábra helyezték. A landsbergi börtönben elkezdte írni a Mein Kampf-ot.

A szabadulás után Hitler egyideig éppen csak hogy „színonalon maradt” bizonytalan kilátású és sokféle egyenetlenség-

től zavart pártjával. A weimari köztársaság látszólagos megerősödése, a locarno-i kísérlet, az eredményeket felmutató békés külpolitika nem nagyon kedveztek a nemzeti szocialista pártnak. De a Stresemann-korszakra következő válságos évek megint nagyraövelték a mozgalom hullámtarját.

Innen kezdve előretörése kisebb-nagyobb fennakadásokkal, de egészben véve feltarthatatlanul ment végbe. Igaz, hogy ezt az előtörést nemcsak a társadalmi erők vak végzetszerűsége vitte véghez, hanem egy céltudatos tömegszervezés is. A szerzőmunkában valósággal csodákat műveltek; az igaz, hogy a pénzt ritkán kellett sajnálniuk. 1931-ben az egész országban összesen 175.000 népgyűlést rendeztek, ami nemcsak pénzbe került, de pénzt is hozott a pártnak: igen sok gyűlésen és előadáson ugyanis magas belépődíjakat szedtek s Hitler addig sehol sem „lépett föl”, amíg tiszteletdíját nem biztosították. A tiszteletdíjat, amely rendesen vetekedett a leghíresebb tenoristák fellépti díjaival, Hitler természetesen a pártkassza rendelkezésére bocsátotta. Ezenkívül a párt számos napilapot és hetilapot tartott fenn, amelyek túlnyomórészt jövedelmező vállalatok voltak. Minden párttag havi 1 márka 20 pfennig tagdíjat fizetett s a párt pénzügyi adminisztrációja mintaszerű volt. Mindez persze nem ment volna ilyen simán a nagytőke derekas támogatása nélkül.

De a pénz uralma nem mindent magyaráz meg. A hitlerizmus legfőbb tanulsága mégis az, hogy a pénz nem boldogít, ha mindjárt nehéz is nélküle „népi” politikát csinálni. Ellenségeik sokat emlegették a nemzeti szocializmus pénzforrásait, hol nyílt, hol meg titkolt kapcsolatait a tőke uraival, de súlyos hiba lenne, ha ennyi tanulsággal beérnék. A nagytőke urainak maguknak is volt politikai szervezetük, mégsem sikerült céljaikat megvalósítani Hitler nélkül, aki a pénzük után őket magukat is zsebetette. A politikában mindig nagy szerepet játszottak az ösztönök, az irracionális tömegek, de még nem találta meg senki a módját, hogy feszítőerejüket egészben véve célszerű cselekvésekre lehessen felhasználni. A nemzeti szocializmus sikerének ez a negatív tanulsága.

25. ATATÜRK KÖZTÁRSASÁGA

Diktatúrák sok mindenre képesek, csak azt nem érhetik el soha, hogy szabadsághívó és független lelkiismeretű emberek tetszését megnyerjék. Igaz, hogy erre nem is nagyon törekednek s még inkább igaz, hogy legbenső lényegükhöz képest zordon megvetéssel utasítanak el minden olyan társadalomalakító eljárást, amely az embereket türelmes biztatással, szelíd rábeszéléssel, okos meggyőzéssel, jó érveléssel, szép szóval akarná megnyerni politikai célok munkálásához. Lehet, hogy némelyik diktatúra történelmi szükségesség, de ez nem ment fel az alól, hogy az erkölcsi beszámítás mértékét alkalmazzuk rájuk. Olyanformán vagyunk a diktátorokkal, mint egy francia jogfilozófus szerint a büntettekkel, akik társadalmi végzetszerűségek hatása alatt követnek el bűncselekményeket, mégis az akarat szabadságra való hivatkozással büntetjük őket. A magyarázat szerint arra vagyunk determinálva, hogy indeterministák legyünk; végzetünk, hogy higgyünk az akarat szabadságában. Bármily súlyos történelmi szükséghelyzetre is hivatkoznak országlásuk mentségeképpen a diktátorok, a szabadság és emberi méltóság lelkiismeretbeli igénye ebben sohasem lehet megnyugvást. Igák, hogy ez csak *in contumaciam* ítélkezés, amelynek még *in effigie* sem lehet érvényt szerezni s a diktátoroknak minden ténybeli alapjuk megvan hozzá, hogy gúnyos fölénnyel tekintsenek rája. De ez az ítélkezés mégis megvan, szakadatlanul és folyamatosan tart, az olthatatlanul szabadság után sóvárgó lelkiismeret benső törvénye szerint.

Mégis felsarjadt a háború utáni politikai világban egy kemény és rideg tekintélyuralmi rendszer, amely próbára teszi a szabad lelkiismeretek bíráló hajlandóságát. A török diktátor,

Kemál Atatürk minden valószínűség szerint megállja helyét a szabad ítélkezés fóruma előtt is.

A sèvres-i béke Törökországot jelentéktelen ázsiai országgá akarta zsugorítani. Atatürk széjjeltépte ezt a békeaktát s újjáépítette Törökországot. Alkotása jogossá teszi, hogy Törökország, amely földrajzilag túlnyomórészt Ázsiához tartozik, a háború utáni Európa történetében szerepeljen. S ezt nemcsak az a nemzetközi politikai körülmény indokolja, hogy Törökország a világháború után osztozni volt kénytelen a központi hatalmak sorsában s háború utáni éveinek története a párizskörnyéki békekötések politikai rendszeréből indul ki. Lehetséges lett volna, hogy megmáshítja ugyan ezt a helyzetet és semmivé teszi a reá kényszerített békét, de aztán eltűnik Ázsia homályában s innen kezdve nincs véle dolgunk Európa történetében. De Atatürk diktatúrája Európa részévé tette a török köztársaságot, mint egy új nemzeti művelődés, mint egy adaptált európai jogrend és mint egy nyugati formákon pallérozódo élet hordozóját.

Nem is igazságos Atatürköt egyszerűen diktatornak nevezni, akármennyire is különbözött kormányzati rendszere a szabadság és felelősség eszméire épített alkotmányos rendtől. Diktatúrája a hatalomgyakorlás formáját és módszereit illetőleg meglehetősen hasonlít a háború utáni világban felsarjadt modern kényuralmakra, de merőben különbözik tőlük tartalmi tekintetben. Atatürk előtt a nyugati világ legjobb újkori eszményei lebegtek. Nyugaton, a nagy európai demokráciákban és az Európán kívüli angolszász világban ezek az eszmények másfél százados történelmi fejlődés megújuló próbálkozásai és türelmes kísérletei során valósultak meg. Törökország minden hagyománya, minden politikai és társadalmi beidegzése ellene szegült ezeknek az eszményeknek, vagy legalább is annak az igyekezetnek, hogy a török élet egészen ezeknek a képmására hasonuljon. A török népnek érdeke volt a teljes átalakulás; vezető rétegeinek nagy része jól érezte volna magát továbbra is a régi világ zárt formáiban, amelyek közé csak nagy óvatossággal lehet beengedni a nyugati levegőt.

Atatürk egyéniségét és történelmi küldetését csak három politikai típus szintéziséből lehet levezetni. Először is Washingtonhoz kell hasonlítani. Mint egy szabadságharc vezére, fegyverrel küzdötte ki népe függetlenségét. Aztán megújította országa egész társadalmi életét, de valahogy úgy, hogy rá-

kényszerítette a népre a szabad megegyezéseken alapuló társadalmi rend szervezeti előfeltételeit és külső formáit. Ráparancsolt a törökökre, hogy legyenek szabadok, szabadok múltjuk összes kártékony előítéleteitől. Hatalmi kénnyel vezette be a korszerű társadalmi és jogi intézményeket, a haladó kulturális eszméket, a vallási béklyókat eloldozó laicizált közéletet, a modern szokásokat. Mindezeket úgy valósította meg, mint ahogy a felvilágosodás idején abszolút monarchák és félbarbár despoták Hollandiából hajóácsokat, Sevresből porcellánműveseket és Párizsból filozófusokat rendeltek népük pallérozására. Atatürk tehát másodsorban leginkább Nagy Péterre emlékeztet, persze azzal a toldással, hogy mégsem kellett annyira az elején kezdenie. S politikai egyéniségének csak a megmaradó legkisebb harmadrésze hasonlít némiképpen Mussolinira és Hitlerre.

De még így is csak külsőségesen. Mert a fasiszta diktátorok elméleti fegyverhordozói tudatosan kárhoztatják az 1789-es eszméket, mindazt, amiért Európa a szabadság és egyenlőség lobogója alatt harcolt. Atatürk pedig éppen ezeknek az eszméknek a kereteit, a belőlük sarjadt intézményeket honosította meg Törökországban. Mint ahogy a természet életét ábrázoló filmekben egy perc alatt leperreg egy virág láthatatlan lassúsága nyílása, ez a különös diktátor alig egy évtized alatt végigrohant népével egy másfélszázados európai fejlődésen.

Történelmi feladata teljesítése közben szerzett tekintélyét, önkényre bővített hivatali hatalmát s erőszakká formált önkényuralmi helyzetét, mind-mind igénybe vette e nagy átalakulás érdekében. De ezért neki tehetünk az összes diktátorok közül a legkevesebb szemrehányást. Más diktátorok széjjelzilálják a szabadság intézményeit, amelyek már egyszer készen állottak. Olyankor telepednek a nemzet fölé, mikor az kifárad a történelem tornyosuló feladatai között s elhiszi az erőszak apostolainak, hogy minden tárgyi és erkölcsi nehézséget, minden kilátástalannak tűnő helyzetet megold majd a diktátor kemény keze.

Atatürk nem ezt cselekedte. Törökországban nem volt szabadság. Csak törekvés volt a szabadságra. A háború előtti ifjú-törökök minden lelkes igyekezete sem volt képes a török államot újjáalakítani. A török állam politikai rendje olyan volt, mint minden más államé, amely egy haladott világban régésrég elavult és elaggott intézmények nyomása alatt tartja a népet, amelynek világosan látó és műveltebb rétegei már a haladás után kíváncsiak s a maguk erkölcsi nyomorúságában más

népek megvalósult szabadsága felé tekintenek. Ha nem is az egyetlen, de mindenesetre a legjellemzőbb példa volt Törökország arra a kormányzatra, amelyet így neveztek: merényletekkel enyhített önkényuralom. Ahol akasztófával kormányoznak, ott a bomba az alkotmánybiztosíték.

A török állam újjáépítésének tehát csak olyan dohos falak estek áldozatul, amelyek már rég megértek a csákányra vagy még inkább az ekrazitra. Atatürk valóban méltó politikai ideálja lehet mindazoknak, akik álkormányos rendeket ne» a hiteles zsarnokság, hanem a haladás érdekében szeretnének megdönteni. Ilyenek persze kevesen vannak, mert a mai politikai világban ritka az értelmi és erkölcsi hősiesség s a szabadság útjának egyengetése helyett az értelmi és erkölcsi fogyatékosak tömegei jobban érzik magukat az intézményes szolgaság aklában. S ritkán kínálozik történelmi helyzet, amikor a meggyöngyülő retrográd erőket ki lehet vetni sarkaikból.

Az ottomán császárságot rombadöntötte a balul végződött háború, de Atatürknek esze ágában sem volt újjáépíteni. A török köztársaság vadonatúj állam, amely a világtörténelemben példátlan határozottsággal és következetességgel mondott le annak a politikai képződménynek a történetéről, amelynek a helyére lépett. A valóságos történelmi múlt helyett, amely nem fehetett a haladás és a nyugati művelődéshez való teljes hasonulás alapja, Atatürk mesterségesen teremt hagyományokat Nyugat-Európa politikai és művelődési eredményei alapján. Annak a különös államnak, amelyet a kisázsiai harctereken teremtett meg és haláláig kormányzott, nincs múltja és mégis liánnak hagyományai. A tizenkilencedik század nagy francia társadalombölcseleje, Comte Ágost, korának leghaladottabb államait, amelyek szabad kormányzatok alatt éltek akkor is és így élnek mind a mai napig, együttesen így nevezte el: „Nyugati Köztársaság”. Ennek a nagy eszmei közösségnek tagja lehet minden állam, amely az emberek kormányzását a társadalmi igazságosság és jogegyenlőség végső eszményeihez mért intézményekre bízza, akár monarchikus, akár köztársasági államformájú, akár Európában van, akár Ázsiában, akár keleten terül el, akár nyugaton A Nyugat ebben a példázatban a szabadság és béke eszményeinek foglalata.

A török köztársaság ennek a nagy köztársaságnak a hagyományait kívánta örökre venni. Sajnos, a hagyományok pontos lemásolása még nem azonos a történelem eleven lelkével. Az

intézmények keretei, az állami élet külső formái, ha sietve szerkesztik meg- őket olyan helyen, ahol nincsenek jelen keletkezésük történetileg adott feltételei, nem zárják magukba a szellemet, amely kialakította őket.

De annyi máris nyilvánvaló, hogy a nagy műtét sikerült, Az átültetett szervek élnek a török állam testében. S ha majd a kormányzat motorjának hajtóereje valóban a nép akarata és cselekvése lesz, a török nép új intézményei által valóban a Nyugati Köztársaság lakossága lesz.

Atatürk nem ismert kíméletet az újításokban. Diktatúrája valóban a reformokért volt, míg más diktatúrák azért vannak, hogy szervezett erőszakkal fojtsák el a nehézségeket, amelyek egy átépítésre szoruló gépezet működéséből adódnak. Nem ismert érzelgősséget, hiúságot, nem törődött a saját presztízsével sem. Lemondott a pasa címről, mert ez a császári uralom rendfokozata volt s az egész mohamedán világ elképedésére letette a Ghazi címet, ami a legnagyobb kitüntetés volt, amely csak igazhívó mozlomot érhetett. Nem akarta tűrni, hogy egy török nemzeti kitüntetés az Izlám ideológiájából kapja a maga igazolását. A „Ghazi” cím ugyanis vallási-szagrális jellegű kitüntetés, pontos jelentése: a hitetlenek legyőzője. Atatürk nem volt hajlandó a görögök legyőzését a hit védelmének tekinteni. Azt akarta, hogy a török nép a mohamedán vallási érzések helyett a maga nemzeti küldetésének tudatára ébredjen, ezért lemondott erről a dicsőségről, amely pedig azt jelentette, hogy a törökökön kívül a világ minden mohamedánja büszkeséggel tekintett rá. Ehhez képest kicsiség lenne, ha egy magyar király arra a meggyőződésre jutna, hogy a magyar királyságnak mentneh kellene lennie minden egyházi kapcsolattól s ezért lemondana az apostoli királyi címről. Atatürk meg volt róla győződve, hogy a világ semmiféle dísze nem ér fel azzal, ha a török nemzetállam első polgára lehet. Utóbb, mikor kötelezővé tette minden török számára a nyugati értelemben vett családnévnek és utónevek használatát, a maga számára családnévnek az Atatürk nevet választotta, aminek a jelentése ez: „a török nép atyja.” Ugyanakkor megvált a Musztafa névtől, amely legalább olyan megszokott és gyakori volt a törököknél, mint nálunk mondjuk a János név. A Musztafa név arab eredetű, nem volt hát irtalom. De a Kemál név is gyanús volt nyelvtisztasági szempontból. Ezért az Atatürk családnév mellé személynévnek a Karnál nevet vette fel, amely hangzásban hasonlít a szintén

idegen eredetű régi névhez, de a török népnyelvből származik.

Az ottomán császárság nemcsak abszolút, de jócskán teokratikus állam is volt. Atatürk végrehajtotta az állam és az egyház teljes és tökéletes, kíméletlen és könyörtelen szétválasztását. A közéletet vaskövetkezetességgel laicizálta, úgy hogy az eredmény becsületére válna a legmerészebb jakobinus demokráciának is. A szétválasztási törvényt a nagy nemzetgyűlés 1928. április 9-én fogadta el egyhangúlag. Ez a dátum nemcsak az új Törökország, de az egyetemes felvilágosodási törekvések történetében is derekasan számot tesz.

A török köztársaságban az ünnepélyes közjogi cselekmények során nem vallási eredetű esküt, hanem polgári fogadalmat tesznek. Az új török állam azon az állásponton van, amelyet egy nagy magyar büntetőjogász úgy formulázott meg, hogy a szakrális természetű eskü a modern perrendtartások főszele maradványa s a modern állam önellentmondásba keveredik, ha az igazságszolgáltatás munkájában irracionális képzeteket vesz igénybe. A magyar szabadelvű jogalkotás fénykorában ez a törekvés érvényesült a magyar törvénytarban is s perrendtartásunk ma is hatályban álló rendelkezése a felekezetenélküliek számára vallásos eskü helyett polgári fogadalom letételét teszi lehetővé, amely az „Esküszöm az élő Istenre” szavak helyett így kezdődik: „Becsületemre fogadom...” Törökországban ilyen polgári fogadalom kötelező a köztársasági elnök, képviselők és hivatalnokok számára.

A kolostorokat bezárták, a szerzetesrendeket feloszlatták, vagyonukat az állam javára elkobozták. A mohamedán papság a reformokkal szemben tanúsított ellenállás legfőbb ösztönzője volt. Ezek a papok képesek voltak arra, hogy a megújuló török néppel szemben a kurdok felkelését élesszék és pártfogolják.

Már a szétválasztási törvény előtt egy 1927-ben kelt törvény minden török állampolgárnak megengedte, hogy ahhoz a valláshoz csatlakozzék, amelyik éppen kedvére van. A vallás lelkiismereti részét Törökország feltétlen tiszteletben tartja, de nem engedi, hogy az élet akármelyik részét vallásos eredetű szokások szabályozzák.

A közoktatást is szigorú következetességgel laicizálták. Már 1924-ben elrendelték, hogy minden iskola, akármilyen nyelvű, nemzetiségű, akárki is tartja fenn, köteles minden vallási jelképet eltávolítani. A mohamedán rítusok eltűntek a török iskolákból. Sok missziós iskola vonakodott, hogy a keresztet elta-

volítsa, ezeket könyörtelenül bezárták, s az angol, francia és olasz követségek tiltakozására rá se hederítettek.

A török népnek a világháború után nemcsak a győztesek, de saját uralkodója ellen is harcolnia kellett. A szultán Konstantinápolyban a szövetségesek foglya volt, árnyékhatalmát egy bábkormány útján gyakorolta, amely csak arra volt jó, hogy megnehezítse az Ankarából irányított szabadságharc megvívását. A gyáva megalkuvásnak meg is lett a következménye. A szultán trónfosztása után azonban gondoskodni kellett a kalifátus további működéséről. Addig a mohamedán vallás legfőbb egyházi méltósága intézményesen az ottomán császárságot illette, a török szultán volt a világ összes mozlímjainak a kalifája. A nagy nemzetgyűlés ekkor úgy döntött, hogy a kalifátus az Oszmán-uralkodóházat illeti továbbra is, azonban „a nemzetgyűlés egy olyan herceget választ meg, akit erkölcsi tulajdonságai, tehetsége és viselkedése erre méltóvá tesznek.” Meg is választották az elűzött szultán unokaöccsét. De már ekkor nyilvánvaló volt, hogy a szekularizáció nagy műve folytatódni fog. 1924 márciusában Atatürk (akkor még Kemál pasa) indítványára a nemzetgyűlés kimondta a kalifa száműzetését. A kalifának a köztársaság kikiáltása óta semmi világi hatalma nem volt többé. Lloyd-George szavaival élve, „vaticanizálták” Konstantinápolyban, fogsága azonban nem önkéntes tiltakozás volt világi hatalmától való megfosztatása ellen, mint a pápák vatikáni rabsága. Olyannak tűnt fel az ankarai köztársasági kormány mellett, mint a múlt hazajáró lelke. Mégis tartani lehetett tőle, hogy a retrográd erők megtorlódnak körötte s a nép életét keresztül-kasul áthálózó, minden világi viszonylatban is érvényesülő mohamedán egyház zavarni fogja a nemzetállam egységének kiépítését. Atatürk merészen vállalta a kockázatot és győzött. Győzelme felért azzal, amelyet Kisázsia síkságán a fegyveres ellenség aratott.

Elgondolkoztató és tanulságos olvasmányok azok a nyilatkozatok, amelyekben a köztársaság vezetői szembefordultak a kalifátus intézményével. A mohamedán teológia csűrés-csavarásai, amelyek között a legellentmondóbb vélekedések is elfértek, most engedelmesen meg kellett hogy adják magukat a népszuverenitás nyugati eszméjének. A Korán IV. fejezetének 62-ik verse ezt mondja: „Ígazhívők, engedelmeskedjete Allahnak, engedelmeskedjete a Prófétának és azoknak, akik uralkodnak felettetek.” A Korán-magyarázat zezugaiban Grotius, Locke és

Rousseau szellemei tündököltek fel, mikor Széjid bej, a köztársaság! kormány igazságügyminisztere így magyarázta a kalifátus eltörlését:

„A kalifátus szó egyszerűen kormányt jelent. A Próféta halála előtt a kalifátust jelölte az egész nemzet kormányzására. Ma azonban a nép maga kormányozza saját magát. Ez Allah akara. Tárjuk az igazságot a nép elé és menjünk tovább a haladás útján.”

Voltak, akik nem akartak lemondani arról a politikai előnyről, hogy az összes mohamedánok vallási feje török legyen. Egyetemes igényű egyházak hívei mindig szívesen hivatkoznak erre a képzelt előnyre. Nem gondolják meg, hogy minél egyetemesebb egy vallás, minél nagyobb világhatalmi rangra vergődött a tanait hordozó egyház, ennek a világhatalomnak annál inkább egy gondja van csak, önmaga fenntartása és ha lehet, kiterjesztése. Atatürk kemény és határozott választ adott ezeknek az álságos nacionalistáknak: „Nem harcolt és nem vért-e eleget a török paraszt évszázadokon át minden égtáj felé a kalifátusért és az Izlámért? Itt az ideje, hogy Törökország csak magával törődjön.”

Konstantinápoly kormányzója egy rendőri és katonai osztag élén minden ünnepélyes formáság nélkül autóra rakta a kalifát és a határra vitette. Sehol az országban nem mutatkozott ellenállás, nem emelkedett tiltakozó szó.

Az állam és az egyház szétválasztása nyomán megnyílt az út egy modern jogrendszer létesítéséhez. A szakrális eredetű, avult babonák indáival keresztül-kasul megkötözött mohamedán jog helyére az európai jog lépett. A nemzetgyűlés bizottságot küldött ki az európai magánjogok tanulmányozására. A bizottság körülnézett Európában és megállapodott a legjobb helyen, Svájcban. 1926 február 17-én a nemzetgyűlés vita nélkül egy egyszakaszos törvénnyel adaptálta az 1912. évből származó svájci magánjogi kódexet. Az új magánjog bevezetésével megdőlt a többnejűség intézménye. A házasságjogot is kivették az egyház kezéből, behozták a polgári házasságot és lehetővé tették a válást. A nők emancipációja, amelyet az ifjútörök mozgalom hatása alatt a háborút megelőző időben csak tétova lépések, szórványos és alig ható intézkedések jeleztek, rohamlépésekben ment végbe.

A kereskedelmi jogot javarészt a kiváló német kereskedelmi jog anyagának felhasználásával alkották meg. A büntető-

jog a legjobb forrásokból származott: olasz joganyag felhasználásával készült. A XVIII. századi felvilágosodás vezető elmei között az olasz géniusz egy büntetőjoggással, Beccariával szerepelt. Korszakos műve, a *Dei delitti e dette pêne* (A büntettekről és büntetésekről), amely a klasszikus büntetőjog alapvető munkája volt, a jog szűkebb körén túl az egyetemes haladás hatalmas emlékműve mindmáig. Az olasz tudományos élet, úgylát-szik, a francia szállóigéhez híven fejlődött: a nemesség kötelez-s a nemességalapító Beccaria nyomán a XIX. század második felének és a XX. század első két évtizedének büntetőjogi reform-törekvései olasz földön érvényesültek legjobban. A szabad olasz tudomány nagyszerű eredményei Atatürk jóvoltából menedékre találtak Törökországban.

Atatürk és munkatársai tudták, hogy a nemzetállam kiépí-tése a feudalizmus maradványainak lerombolása után történhet csak meg. 1924-ben eltörölték a tizedet, a feudális berendezések kései maradvékát. Helyette korszerű adózást rendszeresítettek. Ezzel a parasztság felszabadult a rég idejüket múlt hűbéri kö-telmek alól.

Azután megalkották az ipari munkavállalók érdekeit védő jogszabályokat. Munkakódexet hoztak be, megállapították a munkaidőt, szabályozták a gyermekek és a nők munkáját, ren-dezték az éjjeli üzemekben és egészségtelen foglalkozási ágak-ban dolgozó munkások munkafeltételeit. Jellemző példaként a bányamunkásokra vonatkozó törvényt idézzük: munkaidejük nem lehet több hat óránál, de ebben már egy óra pihenőidőnek és — az imádkozáshoz szükséges időnek is benne kell lenni. A vallás magánügyé váló nyilvánítása a török jogalkotásban nem csupán az antiklerikális törekvés szabadelvű formulázása!

A társadalmi és politikai változásoknál semmivel sem ki-sebnek azok a reformok, amelyeket Atatürk és munkatársai a művelődés területén hajtottak végre. A törökök arab hetükkel írtak, — mindenesetre igen kevesen, mert az arab írás mindenre jó lehetett, csak arra nem, hogy mindenki megtanulhassa. Már jóval a háború előtt Abdul Hamid szultán pártolta, legalább elméletileg, a latin ábécét. De a császári uralom számára egy kisebb öngyilkossági kísérlet lett volna minden komoly reform-s a szultán maga sem helyezkedhetett szembe uralmának táma-szaival.

Atatürk megvalósította a latin írásjelek használatát. Mint minden más reformot, ezt is szokott szenvedélyességgel és kö-

vetkezetességével hajtotta végre. Iskolapadokba ültette egész Törökországot. Ankarai lovasszobra elé egy neonsövekből kirakott hatalmas latin ábécét tétetett, hogy a járókelőket éjjelnappal figyelmeztesse az új írásjelekre, amelyek lehetővé teszi az egész török nép számára a betűvetés tudományának könnyű elsajátítását s megnyitják Törökország előtt az áhított nyugati kultúra forrásait. A közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy 1928 október 1-től kezdve minden iskolában egységesen a latin írásjeleket kell tanítani. Minden kerületben tanfolyamokat rendeztek a tanítók számára az új írásból. Százával rendezték a tanfolyamokat felnőtt tanulók számára is. Az újságok jóformán meg sem várták, amíg olvasóik elkészülnek a leckével, máris áttértek a latin betűkre. Rossz nyelvek szerint a törökök eleinte nagy zavarban voltak a vasutakon, ha nem volt a kocsiiban európai utas, aki elolvasta volna nekik az állomások nevét. A török megújulás vezetői azonban szokás szerint sem magukat, sem másokat nem kímélve hajszolták keresztül a reformot, ép csak a legszükségesebb átmeneti idővel. Alig két hónappal azután, hogy az egyelőre inkább csak társadalmi úton megindított mozgalomról látták, hogy nem ütközik nagyobb akadályokba, a nemzetgyűlés törvénybe iktatta a latin belük kötelező használatát. Az 1928 december 1-i törvény kimondja, hogy létrejövetelétől számítva minden állami hatóság, minden kereskedelmi társaság és minden egyesület köteles irataiban latin betűket használni. A felek részéről arab betűs beadványokat a hatóságok csak 1929 június 1-ig fogadhattak el. 1929 január 1. óta könyveket csak latin betűkkel szabad nyomtatni. Ezek a határidők világosan beszélnek. Atatürk diktatúrájának egész becsületes reformszándéka megvilágosodik belőlük. Az újtó igyekezet nem hagyta érintetlenül a török nyelvet sem. A nyelv egysége a nemzeti kialakulás nagy erőpróbája. A török nyelv ebből a szempontból siralmasan festett. Az államhatalomból kirekesztett nép életének mélységeiben kezdetleges nyelvjáráások tengődtek, az előkelők nyelve pedig hemzsegett az idegen elemektől, arab és perzsa szavaktól. A nyelvújítás rohamperiódusa minden nyelv életében előfordulhat, amely politikailag széttagolt és hátramaradt nép ajkán él. A XVIII. század magyar nyelvújítása lényegében véve hasonló jelenség volt. A különbség a kettő között csak az, hogy az egyik lelkes magánemberek kezdeményezéséből, a társadalom művelt rétegeinek önkéntes buzgóságából származott, a másik pedig állami

irányítással, az államhatalom eszközeinek erőteljes igénybevételével ment végbe.

A nemzetgyűlés nyelvészeti bizottságot választott, amelynek feladata volt a nyelv megtisztítása, visszavezetése a népnyelvi forrásaihoz. Törökre fordították a Koránt, jöllehet a mohamedán szent könyvek sokkal szorosabban rögződtek az arab nyelvhez, mint a kereszténység szent könyvei a római egyház hivatalos fordítása, a Vulgata révén a latin nyelvhez. A nyelvészek keresztül-kasul vizslatták a legkülönbözőbb nyelvjárásokat, a régi nyelvemlékeket és a Törökország határain kívül élő török törzsek nyelvét szavakért, mondatfűzésekért, nyelvi fordulatokért, amelyeket fel lehetne újítani vagy be lehetne illeszteni a megújuló és magasabb fejlettségre törekvő török nyelvbe.

A török nacionalizmus évszázados mulasztásokat pótol egy évtized alatt. Merészségét és vállalkozó kedvét egyszerű ismeretével alig lehet megérzékelteni. Képzelt analógiák kedvéért pedig olyan reformokat kellene elképzelnünk, amelyeket más nép életének párhuzamában még elgondolni is vakmerőség. Ha például elképzelnének egy más nemzetbeli Atatürköket, olyan reformokat kellene feltételezni róla, amelyeknek még az elképzése is kissé veszélyes lenne.

De a nemzetté való alakulás nem végső stádiuma az emberiség politikai életének. A nemzeti eszme kialakulásában és érett korszakában integráló erő volt, a kultúra és haladás hordozója s legbensőbb lényéből más ma sem következik. Ma azonban a nacionalista politika szélsőséges túlzásai nem hogy nagyobb integrációk felé vinnének, hanem ép ellenkezőleg, az elzárkózás és elkülönülés politikáját élik, aminek a nemzetek belső életében is akárhányszor összezsugorodás, a kultúra és szabadság eszméitől való elfordulás a következménye.

A világ mai állapotában a leginkább belátó és valóban a haladás érdekeit szolgáló nacionalizmusnak is bajos elkerülni olyan túlzásokat, amelyek éppen ellenkező irányba visznek, mint ahonnan a nemzeti kibontakozás történelmi korszaka a maga kezdetein elindult. Törökország ma formailag nyugati minták szerint épített társadalmi rendben él, de kétséges, hogy ez a rend tartósan szolgálja-e majd a török nép haladását.

Atatürk megpróbálta, hogy mesterségesen megteremtse egy alkotmányos pártrendszert. Arra a meggyőződésre jutott, hogy egyedül az állampárt nem elég az üdvösséghez. Alaposan tanulmányozta Anglia politikai életét s elhatározta, hogy meg-

valósítja Törökországban is a két párt rendszerét. Ebben az elhatározásban sok rokonszenves naivitás nyilatkozott meg. E"-y ilyen pártrendszert ugyanis nem lehet csak úgy akarati ténnyel megvalósítani, lévén az egy alkotmányos fejlődés előre nem tervezett és észszerű megfontolásoktól függetlenül létrejött végeredménye. Atatürk azonban egyáltalában nem kételkedett abban, hogy tulajdon meggondolásának és tervezgetésének sikerül pótolni a történelem beláthatatlanul szövevényes erőinek irracionális működését.

Vagy egy tucatnyi képviselőt kirendelt ellenzékül. Ezek kellett hogy megszervezzék az állampárt mellé a másik nagy pártot, az ellenzéket, amelyet „köztársasági liberális pártnak” nevezett el. Szépen elmagyarázta nekik, hogy ők épolyan fontos eleme a parlamentarizmusnak, mint maga a kormánypárt, hogy az ő feladatuk a kormánynak szakadatlanul a sarkában lenni s ezzel határozott és az ország érdekében való cselekvésre nógatni. Ha a nép úgy látja, hogy az ellenzék ezt jobban szolgálja, akkor a választáson az ellenzék kapja meg a többséget.

Csakhogy a választók és még inkább a hatóságok nem ismerték ki magukat az alkotmányosságban. Hiába hirdette ki Atatürk, hogy az ellenzék is az államért van. A hatóságok nem voltak képesek megérteni, hogy az is hasznára lehet az államnak, ha valaki a kormány ellensége. A pártok az országban is, a parlamentben is valósággal öltre mentek. Atatürk elnöki páholyából nézte a csatát és meg kellett állapítania, hogy a kísérlet nem sikerült. A miniszterelnök és az ellenzéki vezér, akiket egyformán ő nevezett ki, szabályszerűen és parlamenti módon vetélkedtek, de párthíveik éppen csakhogy nem kezdtek lövöldözni egymásra. Kiderült, hogy az alkotmányos életben nem lehet mesterségesen létrehozni egy olyan működésformát, amely másutt évszázados történelmi fejlődés eredményeként alakult ki. Törökországban egyelőre még Atatürk akarata volt az alkotmány, — akár akarta ő maga, akár nem.

Mindenesetre Atatürk elvégezte a maga feladatát. Az adott történelmi helyzetben semmiféle politikai lángelmétől sem telt volna több. Mikor 1938 végén meghalt, népének fájdalmas gyásza igazolta felvett nevének jelentését. Ez a fájdalom, amelylyel ravatalát körülvették s ez a hit, amelyet küldetésébe vetettek, valóban egy sorsvállalás és egy történelmi teljesítmény öszszövetéséből eredt. A törökök atyja nyugodtan léphet a történelem elé.

26. SZTÁLIN, A REALISTA

A szovjetek országa 1928-ban ismét döntő változások előtt állt. Ebben az évben a kommunisták elérkezettnek látták az időt, hogy megszüntessék a NEP-rendszert és új kísérletekbe kezdjenek. Hatalmas arányú tervet dolgoztak ki a termelés újjászervezésére és megsokszorozására. Az állami gazdálkodás ismét kiterjeszkedett és eluralkodott a gazdasági élet addig szabadon hagyott szféráin. Az új társadalomgazdasági rend azonban most már nem érte be csak az ipar szocializálásával, mint az 1917—21 közötti évek hadikommunizmusa; az is célja volt, hogy a mezőgazdaságot is részévé tegye a szocialista társadalomnak.

Az ötéves terv világszerte hallatlan érdeklődést keltett. Nem lehet tagadni, hogy a szovjet magához ragadta vele a kezdeményezést a társadalmi rend újjáépítésére irányuló törekvésekben. A tervgazdálkodás eszméje mindenfelé hódított. Kivált az Egyesült Államok új gazdasági kísérleteiben érezte hatását. Rooseveltnél és munkatársainak terveiben világosan felismerhető a szovjet példája. A szovjetnek ezenkívül szerencséje volt abban is, hogy kedvező lélektani pillanatot választott ki az új tervgazdálkodási rendszer életbeléptetésére. A kapitalista társadalmi rend ezideig leghatalmasabb megpróbáltatása, az 1930-as évek világgazdasági válsága egy-két évvel az ötéves terv elindítása után bontakozott ki egész félelmességében. Legnagyobb pusztítása pontosan egybeesett az első ötéves terv kezdeti sikereivel, a körülötte fellobbant messianisztikus hevülettel, amely a Szovjetunióból tovább rezgett a kapitalista országokba és igézetének csak kevesen tudtak ellenállni. Amikor a kapitalista országokban a termelés mindenütt összezsugorodóban volt,

a gyárkémények kihültek és a munkanélküliség százezres számokban szaporodott, ugyanakkor a szovjet lihegő ütemű terjeszkedésre sarkalta a termelést.

A NEP-rendszer tulajdonképpen nem volt egyéb mint egy olyan kapitalizmus, amelyet a gazdasági élet egy többé-kevésbé pontosan meghatározható területére szorítottak és ezen a területen is szigorú ellenőrzés alatt tartottak. Kezdetől fogva nem titkolták, hogy a kapitalista hajtóerők nem magának a kapitalista társadalomnak dolgoznak s hogy csak az alkalmat várják, amikor a kapitalista gazdasági működés szabadon dolgozó erőit ismét lefékézik és a társadalmat megint a szocializmus valamilyen formájába öltöztetik. Ez történt az 1928-ban létesített új társadalomgazdasági renddel. Ez a rend azonban egyelőre még nem teljes szocializmus, hanem hivatalosan is csak a szocialista társadalom egyik előkészületi fázisa. Sztálin a szocializmus rendjétől megkülönbözteti a kommunizmust, amelyek közül csak az előbbit tartja a ma élő emberiség számára reális lehetőségnek, míg az utóbbiról úgy vélekedik, hogy azt egy ma még ki nem számítható távolabbi jövőre kell bízni.

Miben áll a különbség a két rendszer között? Mindkettő egyaránt arra törekszik, hogy a magánkapitalizmust eltörölje és a tőkét köztulajdonba vegye. A mai szocialista törekvések számára ez már maga a cél; a kommunizmus számára azonban csak egy távoli cél munkálásának első fázisa és mindenesetre leghatalmasabb eszköze. A kommunizmus alapelve és megvalósítandó végső célja szerint olyan társadalmi rend, amelyben mindenki képességei szerint dolgozik és szükségletei szerint látják el. A szocializmus ennél jóval szerényebb: a munka jutalma és az elvégzett munka értéke között összefüggést ismer el, ami a gyakorlatban a bérek egyenlőtlenségét jelenti. De a bérrendszer síkján nem lehet a két társadalmi formát kielégítően elhárítani, hiszen a kommunizmust éppen az jellemzi, hogy a bérrendszer is megszűnik, a pénznek sincs szerepe és árák sincsenek. A termelők tehát semmiféle számításához nem kell hogy igazodjanak a kommunizmus rendszerében, csupán arra törekednek, hogy a szükségletek bőséges kielégítéséhez elegendő javakat termeljenek. Hogy a gyakorlatban ez a helyzet, tudniillik a rendelkezésre álló javak mindenki fölös kielégítéséhez elegendő abszolút bősége mikor áll be s milyen módon lehet megállapítani, hogy ez a helyzet tényleg megvalósult, azt senki sem tudja megmondani. Sztálin számára azonban ennek nincs

is jelentősége, mivel ő mint realista gondolkodó és politikus csak a szocializmus megvalósítását tartja belátható időn belül lehetségesnek; ezen belül kellene megvalósulni az emberi együttélés egy igazságosabb rendjének, amely azonban még elismer különbségeket s csak a durva aránytalanságokat és felöltő igazságtalanságokat iktatja ki az államilag szervezett gazdálkodásban.

A Sztalin-féle szocializmusban, vagy óvatosabban szólva a két ötéves tervvel létesített társadalomgazdasági rendszerben tehát nincs szó a bér, ár és profit kiküszöböléséről. Ennek a rendszernek a lényege az, hogy a tőke az állam tulajdonában van, az állami üzemek azonban alapjában véve a nyereségszerzés elve által meghatározott piacgazdálkodás gépezetébe vannak bekapcsolva, amelynek szabályozója továbbra is a verseny az egyes üzemek között; ennek a versenynek azonban összhangban kell állania az állami gazdasági tervvel. Nem szabad azt hinni, hogy ilyen vagy ehhez hasonló kísérlet még soha nem volt a világon. A kapitalizmus legfejlettebb változataiban találunk példákat, amelyek emlékeztetnek erre a rendszerre, természetesen csak annyira, amennyire egy jelenség első tétova megnyilatkozásai emlékeztetnek a teljes kibontakozásra. A Rockefeller-féle kőolajtröszt, a Standard Oil egyes vállalatai például egymás között époly éles versenyt folytatnak, mintha idegen vállalatokkal állnának szemben. A kisebb üzleti sikert felmutató vállalatot aztán a tröszt központi vezetősége figyelmezteti hibáira és utasítja a jobb eredménnyel működő testvérvállalatok üzleti módszereinek a tanulmányozására. Természetesen újból hangsúlyozni kell, hogy ez a halvány analógia csak egy gazdasági egység belső szervezetéről ad számot s hogy magától értetődően nem lehet egy magángazdasági rendszerben működő óriásvállalat működési mechanizmusának és egy szocialista államhatalom gazdasági szervezetének megegyezéseiből túlzottan messzemenő következtetéseket levonni.

Ezt a részleges analógiát jogossá teszi az ötéves tervek keretében dolgozó ipari szerkezet működése. A tervgazdálkodás valójában alulról-felfelé épült fel, abban a formában, hogy az egyes vállalatok javaslatokat tettek, a kormány ezeket mérlegelte s ha kivitelre alkalmasnak találta őket, ellátta a vállalatot megfelelő összegű pénzzel, a végrehajtásért való felelősség mellett. Az elfogadott javaslatot aztán felvették az országos tervbe.

A kapitalista termelés magasfokú szervezési formáitól meg-

különbözteti ezt a rendszert az, hogy az üzemek vezetői nem kizárólag a termelés eredményességét tartják szem előtt: a termelési költség csökkentése nem mehet a munkások bérének a rovására.

A béreket azonban Sztálin egy 1931-i beszédében deklarált elv alapján úgy kell megszabni (természetesen nem az egyes üzemek vezetőinek belátása, hanem a felsőbb szervek megállapítása szerint), hogy képzett szakmunkások kellő számban álljanak rendelkezésre. Ezóta egy olyan bérskála alakult ki, amelyen belül a különböző bérek aránya 1 és 30 között váltakozik. Ugyanebben a beszédében hozta Sztálin nyilvánosságra a szovjet gazdaságpolitikának azt az újabb elvét, hogy az üzemeknek jövedelmezőknek kell lenni s hogy az üzemvezetők személyes felelősséggel tartoznak az eredményért.

Mindez együttvéve tehát azt jelenti, hogy a gazdasági életet a verseny, a kereslet és kínálat erői irányítják. A kommunizmus alapelvével szemben, amely így hangzik: „Mindenkitől képességei szerint és mindenkinek szükségletei szerint”, az új társadalomgazdasági rendben a régebbi szocializmusnak az az alapelve jutott érvényre, amelyet Saint-Simon így formulázott meg: „Mindenkitől képességei szerint, mindenkinek érdemei szerint.”

Ezt a rendszert szocializmussá, vagy a szocializmus előkészületi fázisává az teszi, hogy a verseny erőinek hullámjátéktere pontosan ki van jelölve. A keresetek közötti egyenlőtlenség bizonyos határt nem haladhat meg, mivel a tőke állami tulajdon s ellenőrzését és felhasználását az államhatalom birtokában levő munkásosztály intézi. A verseny, a kereslet és kínálat, az egyéni kezdeményezés önműködő erőrendszere tehát csak addig terjedhet, amíg a gazdasági élet gépezetének hathatós működte Léséhez szükséges. De nem fokozódhat odáig, hogy a gazdálkodók között meg nem érdemelt különbségeket, munkanélküli jövedelmeket, kizsákmányolást és alávetést idézzen elő.

Ez az elméleti leírás előlegezett méltányosság a Sztalin-féle gazdasági és társadalmi rend alapvető szándékai iránt. A gyakorlat azonban nem tette ezt a bizakodást jogosulttá. A két öt-éves terv végrehajtása közben és után a szovjet belpolitikai életében példátlan jelenségek mutatkoztak. Az állítólag megszüntetett osztályharc nyomán egy új terrorhullám zúdult végig az országon, amely ezúttal a rendszer részeseit és támaszait, sőt az

alapításban résztvevő kormányzó garnitúra még élő tagjait érte. Mindez egy olyan belpolitikai szerkezetváltozásra vall, amelynek értelmét ma még lehetetlen ismernünk s amelynek hatásai kiszámíthatatlanok.

1930 táján azonban erre még senki sem gondolhatott. Ekkor még az egész kommunista párt s az egész munkásság lelkesen dolgozott abban a tudatban, hogy az ötéves tervek lejártával készen áll majd az anyagi javakban és erkölcsi súlyban egyaránt gyarapodó szocialista állam. Csalóka remény volt.

Amikor a szovjet ötéves terveiről beszélünk, jól meg kell gondolnunk, hogy ez a tervgazdálkodás tulajdonképpen nem a gazdasági élet egészére, hanem csak a termelésre vonatkozik. Kivált az első ötéves tervben nem arról volt szó, hogy a gazdasági élet összes folyamatait egy előre megállapított terv szerint peregtessék le. Ez a terv egyszerűen a termelés kiterjesztéséért vívott hadjárat volt. A terv egyes részei csak lazán függték össze egymással, de ez nem is volt fontos, mert valójában csak azzal törődtek, hogy minél több jószágot lehessen előállítani. Csak a második ötéves tervben mutatkozott az az irányzat, hogy ne csak a termelést növeljék mindenáron, de a termelés, elosztás és fogyasztás folyamatait bizonyos tervszerű egységben hangolják össze. Csak ha ez az irányzat teljesen kibontakozik és eredményre is vezet, akkor lehet majd tervgazdálkodásról beszélni. Az, hogy a gazdasági élet egyes folyamatai előre megállapított menetrend szerint mennek végbe, még hozzá csak azok a folyamatok, amelyek a gazdálkodó alany előrelátásának és számításának a hatóterületébe esnek, nem tervgazdálkodás, ha pedig annak akarnánk nevezni, akkor mindjárt azt is el kellene ismerni, hogy a tervgazdálkodás egyidős vagy éppen egyértelmű a gazdálkodással. Erről persze nincs szó. De ki kell ezt emelni, mert a szovjet tervgazdálkodási kísérleteinek gondosan be nem vallott igézete alatt egyes országokban a tömegpártokká szervezett népámítás (más országokban pedig ugyanaz a tömegerők legcsekélyebb részvételétől is menten) „munkatervekkel” operál, amelyekben csak az fontos, hogy három-, négy- vagy ötéves terveknek lehessen nevezni őket. Tervszerűség azért persze van bennük, sőt eredményeik is vannak, csak az a kérdés, hogy kinek vagy minek a javára.

A szovjet ötéves terveinek ismertetéséhez azonban nem elég a gazdasági rendszer elméleti elemzése. Ez magában hideg és élettelen marad annak a tömeglélektani tényezőnek a feltárása

nélkül, amely a tervek számadatait és programpontjait étellel lelkesítette át. A rajongó messianizmus, a mesés jövő ígézetén való lelkesültség hallatlan erőfeszítésre ösztönözte a szovjet népet. A rengeteg országot valósággal egy materialista vallás vakbuzgósága kerítette hatalmába. A tervgazdálkodás megszállottjai olyan ádáz fanatizmussal öveztek a termésterületek, erőművek, nyersanyagok és kilowattok adatait, akár valaha a vallási rajongók a dogmákat. „Elérni és túlszárnyalni a kapitalista országokat!” — ettől a harci kiáltástól visszhangzott az egész Szovjetunió. A hadikommunizmus, a meztelen évek irtózatossága, majd a NEP-rendszer kiegyensúlyozott szükködése után egyszerre paradicsomi bőségről álmodott mindenki. Annál meglepőbb, hogy ezt a jövőbeli bőséget készségesen voltak hajlandók újabb nélkülözésekkel megvásárolni. Hiszen az első ötéves terv minden erőt arra vett igénybe, hogy egyelőre a termeléshez legjobban szükséges nyersanyagokat és gépeket állítsák elő. Az első terv a legjobb eredményeket a nehéziparban érte el; a fogyasztási iparokra csak utóbb lehetett majd gondolni s akkor sem valami túlzott eredménnyel. A lakosság azonban a kommunista párt szervezett fanatizmusától sarkalva, lelkesen nyomorgott a gigászi erőművek árnyékában. „Majd ha a miénk lesz a világ legnagyobb elektromos centrálja...” „majd ha a Szovjetunió fogja a legtöbb nyersvasat termelni...” „majd ha több traktorunk lesz, mint az Egyesült Államok mezőgazdaságának...” Egy német közgazdasági író, Feiler szellemes mondása szerint ezekben az években Oroszországban mindenki jövő időben ragozta az ígéket.

1931 és 32 táján, amikor világszerte mindenki az összeomlást várta s amikor a zöldbékák is vörös ökörré igyekeztek magukat felfújni, a szovjet napról-napra boldogan kürtölte világgá az első ötéves terv csodálatos eredményeit. Napról-napra olvashattuk, hogy a terv adatait felfelé kellett helyesbíteni, hogy a központi tervezőhivatal nem tud olyan gyorsan új feladatokat szabni, hogy már jóelőre ne hajtsák végre s hogy a szovjet tervgazdálkodás még az idomulást is megrövidíti: négy év alatt az ötéves tervet! Utóbb aztán a lelkesedés alábbhagyott és kiderült, hogy jóllehet a kommunista párt fanatizmusa és a nép áldozatkészsége tagadhatatlanul sokat ért el az iparosítás terén, azért az eredmények nem olyan mesébeillők, mint hirdették. A szén¹, vas- és acélttermelés csakugyan jelentékenyen növekedett, ha nem is az előírányt csillagászati számai szerint. Jelenté-

keny haladást tanúsítottak a többi nehéziparok is; de mindezekig nem állítható, hogy ez az ipari haladás a lakosság élet-színvonalát jelentősebben fokozta volna.

Mindezzel szemben az új társadalomgazdasági rend alighanem döntő vereséget szenvedett a földkérdésben.

A kommunista párt összes frakciói, ha mindenben különböztek is volna, de abban egyetértettek, hogy a földet is kollektivizálni kell. Egy ideig hagyták, hogy a paraszt berendezkedjen az elűzött birtokosok földjén s bölcsen nem nyúltak hozzá az elkerülhetetlenül szükséges rekvirálásokon kívül, amíg harcban állottak az ellenforradalommal. 1928 táján aztán úgy látták, hogy most már nem kell tovább várni.

A kommunisták azt hirdették, hogy a parasztságnak, mint osztálynak meg kell szűnni. Ez a fogalmazás a parasztkérdés mélyen rejlő elemeire világít rá. Azt értik alatta, hogy nem elég a mezőgazdaságot csupán technikailag és szervezetileg kollektivizálni. Ez csak a közvetlen reálpolitika kérdése a szocialista társadalom részére. A kérdés igazi értelme azonban az, hogy meg kell szűnni a parasztnak, mint társadalmi típusnak, vagyis annak az emberfajtának, amelynél a magántulajdonhoz való ragaszkodás tulajdonképpen mélyebben rejtőző lelki sajátságok, érzületek és szemléletformák megnyilatkozása. Helyét el kell hogy foglalja az ipari-üzemi ember típusa, amelynek számára a földművelés többé nem egy külön és sajátos kultúrateremtés kerete és amely nem él abban a benső összeköttetésben a régi természeti világkép és kezdetleges kultúra máig is ható maradványaival, mint a paraszt. Számára a mezőgazdaság legfeljebb abban kell hogy különbözzék az ipartól, hogy a földet másféle gépekkel művelik meg, mint amilyenekkel például vasárut gyártanak.

Az új kommunista agrárpolitika közvetlen indítéka természetesen nem ilyen társadalomfilozófiai természetű volt. A mezőgazdaság gépesítésével és óriási termelőüzemek szervezésével a szovjet végre meg akarta szilárdítani hatalmát a paraszttömegek felett, amelyek eddig sok nehézséget és bosszúságot okoztak neki. A NEP idején a városi munkásság élelmiszerszükségeit két forrásból szerezték. Vásároltak ételmet a szabad piacon s vásárolt a kormány, nem mint vevő, hanem mint államhatalom; vagyis nem vásárolt, hanem rekvirált, a piaci árnál alacsonyabban. A parasztok persze nem nagyon örültek ennek.

Most a kommunisták azt gondolták, hogy a mechanizált nagy üzemek révén minden másképp lesz.

Másképp is lett, de nem úgy, ahogy gondolták.

A parasztságnak, mint társadalmi osztálynak a megszüntetéséhez az kellett, hogy a paraszt proletarizálódjon. A kommunista párt nem tudott hová lenni az aggodalomtól, hogy kialakul egy független és konzervatív hajlandóságú parasztréteg, amely a maga kispolgári életvitelével és tájékozódásával minden antikommunista szervezkedés élesztője lesz. Ennélfogva elhatározták, hogy irgalmatlan osztályharcot kezdenek a falun is. Kihirdették, hogy háromféle paraszt van: kulák, szerednyák és bednyák, azaz zsirosparaszt, közsorsú- és szegényparaszt. A bednyákoknak be kell vonulni a kollektív mezőgazdaságba, a szerednyákok lapuljanak a korbács alatt, a kulákokat pedig, mint veszedelmes „osztályellenségeket”, ha másként nem megy, ki kell irtani a föld színéről. Ahol történetesen nem volt zsirosparaszt, ott hivatalból kirendeltek valami szerencsétlent erre a szerepre, azon az alapon, hogy valaha volt egy bérese, vagy egyszerűen ellenségei voltak a faluban. A tizenharmadik században, mikor Magyarországon a falusi kereskedelmet görög boltosok látták el, ha a görög elhalt vagy elvándorolt, a község bírása elindult új görögöt keresni. Ha nem talált, beérte egy zsidóval is, ami akkoriban a szerényebb megoldás volt. Erre aztán azt mondták: „Zsidót visz görögnek”. Ilyenformán intézte el a szovjet az osztályharc kérdését ott is, ahol a parasztok egyformán földhözragadtak voltak.

Sztálin 1927 december 27-én elrendelte „a kulákok, mint osztály likvidálását”; ez abból állott, hogy elkobozták földjüket, házukat, munkaeszközeiket, vetőmagvukat, bútorkat, olykor még ruhájukat is a testükön levőn kívül s száműzték őket. Ötmillió kulák volt becslés szerint, minthogy azonban olykor nehéz volt őket megkülönböztetni a szerednyákoktól, jóval több családot érintett ez a rendelkezés. A közép- és szegényparasztokat pedig bekényszerítették a kollektívákba.

Eleinte még csak tartottak némi mértéket, a hivatalos terv szerint az első öt esztendő végére csak a mezőgazdasági üzemek húsz százalékát kellett volna kollektivizálni. De a leglelkesebb kommunisták — és úgy látszik, ők vitték a szót — „add meg Uram, de mindjárt-alapon akarták a mezőgazdaságot átalakítani a szocialista termelési rend igényeihez képest. Nem hallgattak a saját vezetőik viszonylag józanabb észére sem. Irgal-

matlan hajrá indult meg a parasztság kollektivizálásáért. A parasztok lázadásokba törtek ki, tiltakozásul csökkentették a vetésterületet, levágták állataikat s inkább megették az iga-vonó barmokat, mintsem hogy közös tulajdonba engedjék őket. A szovjet bölcsen előírta, hogy mennyi traktorral fognak dolgozni a kollektívákba bepofozott parasztok, de mire valahogy sikerült őket betereelni oda, kiderült, hogy nem tudnak elég traktort gyártani. Nem termett hát elég búza s mire a szovjet észbekapott, odavolt az állatállomány java.

Sztálin erre 1930 március 2-án cikket írt a Pravdába ezzel a címmel: „A siker szédülete”. Szó ami szó, egy ekkora sikerbe csakugyan bele lehetett szédülni. Cikkében azt mondta, hogy az egész bajnak a bürokrácia túlbuzgósága az oka. Szóval meghátrált a parasztok elől s a kollektivizáló hadjárat felelősségét áthárította a helyi hatóságokra, amelyek azonban aligha a maguk jószántából rohamozták a parasztokat. Az első ötéves terv előírása szerint, mint mondtunk, a terv lejártáig a mezőgazdaság húsz százalékát kellett volna kollektivizálni; a valóságban ezt a számot hatvan százalékig fokozták fel, ami csakugyan derekas siker, ha úgy vesszük; Igaz viszont, hogy a mezőgazdasági termelésnek a tervben előírányzott 55%-os szaporodása elmaradt s helyette a mezőgazdaság teljes összeomlása következett be.

Sztálin hasonló helyzetben volt, mint Lenin 1921-ben a hadikommunizmus végén, a NEP bevezetése előtt. Ez úgylátszik közös sorsa mindazoknak az államférfiaknak, akik ujjat mernek húzni a gazdasági és társadalmi szabadság erőivel, vagy legalább is minden valószínű mértéken túl szembehelyezkednek velük.

Sok külföldi szakértő már azzal számolt ekkoriban, hogy a zsákuccából csak valami újabb NEP-rendszer vezethet ki. A sikertől megmámorosodott kommunisták lendületét ugyanis nem sikerült könnyen megfékezni; a harc a mezőgazdaság kollektivizálásért ha csökkent mértékben is, de épp elég igyekezettel tartott tovább, egészen a teljes összeroppanásig. A rendszertelen túlbuzgósággal végrehajtott és semmiféle várható eredménnyel számot nem ejtő kollektivizálás következtében 1932—33-ban rettenetes éhínség tört ki. Hogy mennyi áldozata volt, azt hozzávetőleges pontossággal sem lehet megállapítani, mert a kommunista hatóságok hivatalosan egyáltalában nem ismerték be, hogy ilyesmiről szó lehet. A külföldi újságírók-

nak külön engedélyt kellett kérniök, ha el akarták hagyni Moszkvát s akkor is pontosan előírták a követendő útvonalat. Ukrániába és Észak-Kaukázusba egyáltalában nem adtak engedélyt. A hivatalos jelentések csökönyösen „átmeneti élelmiszerellátási zavarokról” meg „a hiányos táplálkozás okozta betegségekről” beszéltek. Elfogultan külföldi szakértők becslése szerint azonban körülbelül négy millióra lehet tenni azoknak a számát, akik közvetlenül vagy közvetve az éhínség következtében haltak meg.

Sztálinnak végre sikerült megfékezni a felidézett szellemeket. 1933 óta az állatállomány kollektivizálására irányuló igyekezet alábbhagyott. Ennek éppen legfőbb ideje volt, mert ha tovább tart, mihamar egyáltalában nem marad mit kollektivizálni. Megengedték, hogy a kollektív farmok tagjai egyéni tulajdonban is tarthassanak háziállatokat. A magántulajdon régi kipróbált intézménye ezúttal sem hagyta cserben a kommunista gazdaságpolitikát: alig egy év múlva a kollektív farmok tagjainak már több állatuk volt magántulajdonban, mint amennyivel a kollektívák rendelkeztek. Újabb egy év múltán korlátlanul engedélyezték az állatokat illető tulajdonjogot. Az állatállomány gyors ütemű növekvésnek indult. Aztán azt is megengedték, hogy a parasztok bizonyos korlátozott mértékben saját számlájukra művelhessenek földet s a terményeket a piacon értékesíthessék. Csakhamar az a helyzet alakult ki, hogy a kollektív farmok tagjai a maguk számára a gabonát, állataik számára pedig a takarmányt a kollektívától kapják, minden más élelmiszert pedig egyéni gazdaságukban termelnek. Kiderült tehát a kommunista gyakorlatból, amit minden polgári agrárpolitikus elméletileg is jólőre tudott, hogy tudniillik gabonát, takarmányt és általában tömegtermelésre alkalmas terményeket lehet kollektív munkaszervezetben termelni, de vannak mezőgazdasági termelési ágak, amelyek mintegy a kézműves műgondját és mindenesetre a gazdálkodó személyes érdeklődését követelik meg.

Így miután a magántulajdonban rejlő termelő erőket az ajtón és ablakon át kituszkolták, kénytelenek voltak a kéményen és a kulcslyukon át visszacsempészni. A mezőgazdaság úgy-ahogy lábadozni kezdett; de mint ahogy az élő szervezet lázzal és betegségi tünetekkel hat vissza a kórokozókra és kóros folyamatok árán állítja vissza eredeti egyensúlyát, a szovjet mezőgazdasága is csak lázongás, rombolások és éhínség után

tért valamennyire magához. Az állatállomány máig sem heverte ki a kollektivizáló hadjárat okozta veszteségeket. A gabonatermelés jó ha a korábbi színvonalat elérte, de nem szaporodott abban a mértékben, amennyire a népesség szaporodásával párhuzamosan kellett volna. Ezért a városok élelmiszerellátásáról csak úgy lehetett gondoskodni, hogy fenntartották a gabonadót. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy a parasztok gabonájának egyharmadrészét elkobozzák. Minthogy a parasztokat túlnyomórészt kollektív üzemekbe kényszerítették s a gabonatermelést csakugyan ezek az üzemek végzik, a különbség csak annyi, hogy a gabonarekvirálás technikailag könnyebb. A kollektív gazdálkodás növelte a szovjetkormány hatalmát a parasztok felett, de ez csak annyit jelent, hogy könnyebb őket sakkban tartani. Hozzá még ez nem is teljesen veszélytelen foglalkozás azok számára, akik a központi kormányhatalom erejét közvetlenül érzetik a parasztokkal. Hogy a parasztság lelkesedne a szovjetért, arról persze szó sincs és nem is lehet addig, amíg a kormány a gabonaadónak becézett erőszakos rekvirálás helyett nem piaci árak szerint fog tőlük vásárolni. Végső elemzésben megállapítható, hogy Sztálin rendszere a mezőgazdaságban csődöt mondott. Eredményei olyanformán jellemezhetők, hogy például valaki előremegy tíz lépést, erre visszakergetik hússzal s a végén rendkívüli sikernek tartja, ha ismét sikerül tízzel előrerukkolni s ott van, ahonnan elindult. Arról se feledkezzünk meg, ami a minőségi különbségekre nem tekinthető elméleti képletből nem derül ki, hogy tudniillik kedvező eredményt csak abban a mértékben sikerült elérni, amilyen mértékben engedtek annak, amit mindenáron le akartak küzdeni, vagyis a magántulajdonnak.

A mezőgazdaság kollektivizálása valójában egy második forradalom volt, amelyet a forradalmárok az államhatalom teljes birtokában felülről vívtak meg. A forradalom legyőzötteit elzavarták földjükről. A zsirosparasztok, vagy akár a szegényparasztok is, ha nem voltak hajlandók a kollektívába bevonulni, rabszolgasorsra jutottak, ha ugyan túléltek a hadjáratot. A százezres tömegekkel dolgozó állami kényszermunka ettől kezdve lett a szovjet közmunkaügyének fontos tényezője. Hivatalosan természetesen nem ismerték el, hogy ilyesmi van a világon. Először 1931-ben ment híre, hogy a GPU (politikai rendőrsereg, a cseka utódja) felügyelete alatt rengeteg ember végez kényszermunkát. A szovjet felháborodva tagadta ezeket a hire-

ket. Molotov, a népbiztosok tanácsának akkori elnöke, kijelentette, hogy mindössze hatvanezer emberről van szó, ezek azonban politikai büntetettek, akiket a szovjet tulajdonképpen csak azért dolgoztat munkatáborokban, hogy a nemesítő munkával párhuzamosan politikai és kulturális nevelésben részesítse őket. Két évvel később, abból az alkalomból, hogy elkészült a Baltics Fehér-tenger közötti csatorna, amelyet kizárólag a GPC kényszermunkásai építettek, hivatalos közlés szerint a foglalkoztatott munkások közül 71.000 részesült közkegyelemben! A szovjetvezetők hivatalos nyilatkozataiban úgylátszik jóval kevesebb tervszerűség van, mint az iparfejlesztésben. A nyilatkozatok tervgazdaságának a csődje még nyilvánvalóbb akkor, ha meggondoljuk, hogy az említett csatornaépítésen kívül még más hatalmas köz munkák is voltak: csatornaépítés a Moszkva folyó és a Volga között, erdőkitermelés Szibériában, építkezés az európai Oroszország szén- és vasvidékein és így tovább. A munkaerő javarészét ezekhez úgy szerezték, hogy a földjükről elűzött parasztokat tehervaggonokba rakták és tömegestől szállították a munkahelyekre. Itt a legnehezebb testi munkát kellett végezniük meghosszabbított munkaidő alatt, olyan bérért, amely orosz viszonyok szerint is jó ha a napszámos-létminimumot elérte. A munkatáborok lakóinak zöme a mezőgazdasági hadjárat áldozataiból került ki, de voltak köztük maradék polgári rendű emberek és a rendszerrel szembeszegült munkások is. A kényszermunkások száma W. H. Chamberlain angol újságíró szerint 1935 táján közel járhatott a kétmillióhoz, de az intézmény keletkezése óta soha nem volt kevesebb egy milliónál.

Eképpen világos, hogy azt a haladást, amelyet Sztálin rendszere az ország ipari szektorában elért, a lakosság nagyobik felének szenvedésével és az ország gazdaságának állandósult szerkezeti válságával kellett megfizetni.

27. A RENDI ÁLLAM RENDET CSINÁL

1932-ben az osztrák alkotmány állandósult válságából végre is egy diktátor emelkedett ki: Dollfuss kancellár.

Bizonyos, hogy a világtörténelem legkülönösebb diktátorai közé tartozott. Szokatlanul aprótermetű férfi volt, ez a saját-sága tömérdek tréfálkozásra adott alkalmat, amelyek azonban a humor érzésközegén át inkább megbecsülést és tiszteletadást fejeztek ki. Tiroli származású volt, a háborúban a tiroli császárvadászoknál teljesített szolgálatot, a közös hadsereg osztrák felének legnépszerűbb és legtöbb népies hagyománnyal rendelkező csapattestében. A harctéren vitézül megtette a magáét. Parasztcsaládból származott, hívő és áhitatos katolikus volt. Egész politikai egyénisége jellemző példája volt a konzervatív-vallásos-tradícioualista agráriusnak, úgy, ahogy az írva áll. Mezőgazdasági érdekképviselőnél kezdte pályáját, azután a szövetségi vasutak elnökgazgatója lett, majd fölmívelésügyi miniszterség után jutott a kancellári székbe.

Ausztria már hosszú évek óta amolyan *subfebril* jellegű egészségi állapotban volt, ahogy az orvostudomány a betegségük kezdetén levő tüdőbetegek állandó és makacs apró hőemelkedéseit nevezi. A lázgörbe olykor-olykor magasba szökkent s a kóros folyamat váratlanul fellángolt. Ilyenkor zendülésekté bontakozó tünetetek, utcai harcok és egymással szemben felsorakozó párhadseregek rombolták a kis ország amúgy is bizonytalan szervezetét. A kancellár el volt rá határozva, hogy véget vet a félig állandósult félpolgárháború állapotának. Segítségére volt ebben Miklas szövetségi elnök, a keresztényszocialista kispolgári erények mintaképe, aki több, mint egy tucat gyermeke körében szelíden élt azzal az igen mérsékelt hatalmi

és jogkörrel, amit az osztrák alkotmány az államfőnek biztosított.

1933 tavaszától kezdve Dollfuss kancellár rendeletekkel kormányzott, miután a parlamentet körmönfont cselszövényekkel félreállították; igaz, hogy ezek a cselszövények legalább annyira következtek magának az osztrák parlamentarizmusnak az öncsonkító huzavonáiból, mint az egyeduralomra törekvő kormánykörök igyekezetéből. A kancellár azt tervezte, hogy lefegyverzi és a politikai életből kiküszöböli a szociáldemokratákat és a náciakat s a Heimwehrek fegyveres erejére támaszkodva fog kormányozni. Valamilyen modern rendi államot tervezett s meg is valósította utóbb, amelyben a rendek bölcs vénei nyájas és jóakaró egyetértéssel intézik a haza sorsát, az iparosok időnként szép hagyományos ünneplőjükben vonulnak fel céházslóik alatt, a földművesek róják a barázdákat és dicsérik az Urat, a munkások pedig lojálisán engedelmeskednek, mert egyebet amúgy sem tehetnek. S mindnyájuk fölött ott lebeg a kancellár, aki fölé viszont a hercegek emeli áldásra a kezét.

Jószándékú önkényuralmát két politikai félkézalkmár, Fey őrnagy és Starhemberg herceg kalandor-zsarnoksága támogatta.

Fey a világháborút, mint aktív tiszt harcolta végig, a háború után bekapcsolódott a politikai életbe. „Bekapcsolódott a politikai életbe”: ez a kifejezés tulajdonképpen a békés idők politikai fogalomkészletéhez tartozik és csak halványan fejezi ki azt a jelenséget, amikor egy Feyhez hasonló egyéniségű ember részt akar venni egy ország kormányzásában. Jellegzetes esete volt annak a háború utáni politikus-fájtának, amely becsületes katonai múlt után a hivatásos katonai pálya útjából kilódulva, keveri a kártyát egy bizonytalan alkotmányos rendszerben. Még hozzá olyanban, amelyben a játékosok minden pillanatban el vannak rá készülve, hogy ha rosszul jár a lap, a csizmaszárból kihúzott késsel korigálják meg a szerencsét. Ezek a politikusok az igazi katona ölni és halni egyaránt kész tiszteletreméltó bátorságából csak a gátlás nélküli erőszakoskodásra való kedvet, a katonai fegyelem rendező készségéből csak a nyers erő és igazolásra nem szoruló tekintély hitét hozták magukkal a politikába. Fey politikai pályáját egy mondatban úgy foglalhatjuk össze, hogy mint császári és királyi őrnagy kezdte, mint bandakapitány folytatta s mint vesztett

ügyhöz szegődött, árokpartra került zsoldos végezte. A nemzeti szocialista Ausztria első napjaiban „öngyilkos” lett, nem is nagyon titkolt körülmények között.

Starhemberg herceg feudális nagyúr volt, törökverő hadvezér ükunokája. Neve és főként vagyona lehetővé tette, hogy igen fiatalon és igen magas ponton kezdjen politikai pályafutásához. Valójában nem volt egyéb, mint egy országos politikai méretekre felnagyított párbajhős aranyifjú. Nagyképű lovagias kódexek és becsületbíróági kutyakomédiák helyett egy egész ország életébe kontárkodott bele. Egyszóval komikus alak lett volna — ha szereplésének következményei nem lettek volna tragikusak. A demokrácia ellen fegyverkező Heimwehrek felszerelésére rááldozta egy tucatnyi várkastélyát. Nem minősíthetjük ezt az áldozatkészségét túlságosan felemelőnek és megindítónak, mert még mindig maradt neki egy másik tucat. Már pedig, ha valaki egy tucat kastély árát költheti el politikai terveire, úgy, hogy egy másik tucat megmarad neki, az biztosan számíthat rá, hogy nem fog a játékban megrövidülni. Egyéni szerencsétlenség, hogy ez a papírforma nem teljesedett be rajta: Ausztria bekebelezése után egész vagyonát irgalmatlanul elkobozták. A helyzet humorához tartozik, hogy ezt mint a nép ellenségével tették vele. Ebben az ítéletben, amelynek a rendelkező része igaz, csak az indokolása téves, paradox lehetőségek keresztezik egymást; de ezúttal nincs mód rá, hogy érvényt szerezzünk a bibliai mondásnak: „Ne ítélj, hogy ne ítéltessél!”

Természetesen mindketten, Starhemberg is, Fey is ádázul gyűlöltek minden demokratikus törekvést, kiváltképpen ezeknek legerősebben megszervezett hordozóit, a munkásságot. Igaz, hogy az osztrák szociáldemokrata párt felkészült arra, hogy a demokráciában az erőszak eszközeit alkalmazza, de ez talán nem egyedül az ő hibája volt, Eldöntetlen kérdés maradhat az is, hogy ki robbantotta ki az 1934. évi februári felkelést. Oknyomozó történetírásnak olyan értelemben, hogy vájjon egy felkelés kibukkanásáért ki felelős, az-e, aki az innesső oldalon azt vezényelte: „Tölts!” vagy pedig az, aki a túlsó oldalon elkiáltotta: „Tűz!” —, legfeljebb annyi értéke van, mint vitatkozni azon, hogy a villám vagy a puska por pusztította-e el a puska poros tornyot, amibe becsapott a mennykő. Ahol pártok nem szavazócédulákkal, hanem géppuskákkal vonulnak fel egymás-

sal szemben, ott igazán minden látható ok csak ürügy s mellékes véletlen, hogy melyik fél szolgáltatja a másinak.

A polgárháború Linzben kezdődött, 1934. február 12-én. Az történt, hogy a szociáldemokrata párthelyiségben megjelent egy Heimwehr-osztag és felmutatott egy házkutatási végzést. A szocialisták beengedték őket, mikor benn voltak, rájuk csukták az ajtót s foglyoknak nyilvánították őket. Ujabb Heimwehrek jöttek szorongatott bajtársaik segítségére és megrohmozták a párthelyiséget. Uccai harc fejlődött ki, végül is a katonaságnak kellett beavatkoznia.

Mintegy jeladásra, mindenütt kitört a harc. Az iparvidékeken, a nagyobb városokban a munkásság sztrájkba lépett, fegyveres szerkezete, a köztársasági védőszövetség, harcba bocsátkozott a Heimwehr-osztagokkal és az állami katonasággal.

A szocialisták fel voltak készülve a harcra. Nem mezítlábas szabadharcosok vívták meg ezt a felkelést, hanem egy öntudatos köztársasági milícia, amelyet a világháborút megjárt vezérkari tisztek vezettek, akik az összeomlás után a szocialista pártban helyezkedtek el. A bécsi községi házak megannyi erőddé alakultak. Állítólag már eredetileg is ezzel a mellékgondolattal építették őket. A kérdésben lehetetlen tisztán látni, mert a vélekedések és értesülések merőben ellentmondók. Amikor ezek a házak épültek, a birtokon belül levő szocialista városatyák ellenfelei telejajgatták Ausztriát, hogy a vörös gazdálkodás minden megmozdíthatót ellop, a községi bérpaloták falait silány téglából rakják s azt is csak oly vékonyan, hogy maguktól fognak összedőlni, előbb még, mint a szocialista uralom Bécsben. A februári felkelés után a Heimwehrek bevonultak a városházára s kihirdették, hogy a vörösök másfélméteres betonfalakat emeltek, épp most mérték meg hitelesen, nehéz tarackokkal. A külföldi építészeti szakértőkön, akik annakidején számos elismerő leírást közöltek ezekről a községi bérházakról, nem lehet eligazodni. Ők csak éttermekről, fürdőkről, napozó terra szókról, gyermekjátéztőterekről számoltak be, géppuskafészket sehol sem láttak.

A köztársasági védőszövetség Bécsben megszállotta a keleti pályaudvart, néhány vasútvonalat, kézrekerítette a környéken elhelyezett összes fontos közüzemet. A villanytelepek, gázgyárak és vízművek a köztársasági védőszövetségi csapatok hatóterébe kerültek, úgy hogy Bécset az a veszedelem fenyegette, hogy kiéheztetéssel kényszerítik a megadásra. A városi bérhá-

zakba zárt felkelőosztagok szívósan védekeztek, a város környékén pedig támadóan is felléptek a kormánycsapatokkal szemben.

Tizenharmadikán már országszerte dúltak a harcok, a kormánycsapatok helyzete ezen a napon nem volt vigasztaló. Általános volt a vélekedés, hogy a szocialista párt igazán biztos fellegvára csak Bécs, a vidék megbízható: most kiderült, hogy a szocialisták más tartományokban is szívós ellenállásra képesek. Legtovább stájerországi szervezetük tartotta magát. Itt Wallisch Kálmán, volt magyar szociáldemokrata szervezte meg az ellenállást. Wallisch a forradalmi időkben Szegeden játszott vezetőszerepet, majd a magyarországi szovjetkormány bukása után Ausztriába menekült s ott egy túlnyomórészt munkáslakta városka polgármestere lett. E polgári méltóságában is veszedelmes forradalmár maradt. A stájerországi harcok során nagy elszántságot tanúsított, a túlerővel szemben azonban nem tartotta magát. Menekülés közben felismerték, elfogták és Bécsbe szállították. Február 20-ára virradó éjjel kivégezték. Rettegés nélkül fogadta a halált.

Bécsben négy napon keresztül tartott a harc. Fey őrnagy 13-án parancsba adta: „Minden kárra való tekintet nélkül könyörtelenül kell eljárni.” A parancsot teljesítették. Ágyúk, aknavetők, lángszórók vonultak fel a munkáslakások ellen, amelyekben védtelen asszonyok és gyermekek remegtek életükért. A kormánycsapatok csak kevés és indokolt esetben engedték, meg maguknak a fényűzést, hogy pár órai fegyvernagyvárost adjanak ellenfeleiknek, hogy azalatt asszonyaik és gyermekeik fehér rongydarabok alatt szabadon vonulhassanak el az ostromlott házakból. A tüzésésg munkája után a csapatok rohamra mentek. A felkelők, akik túlélték az ágyútüzet, elsáncolták magukat az épületekben s a katonaságnak minden egyes lépcsőt, minden egyes lakást külön-külön kézitusával kellett elfoglalnia.

A Heimwehrek végre-valahára bejutottak a városházára, ahová már évek óta kíváncsoztak, de mindeddig nem voltak hozzá a megfelelő alkotmányos eszközeik. Miután a szó betűszerinti értelmében „meghódították a városházát”, hozzáláttak a forradalom elintézéséhez. Ostromállapotot hirdettek, megadásra szólították fel a köztársaságiakat, rögtönítélő bíraskodást szerveztek. Rögtön megkezdték az alkotó munkát. Két szükségbörtönt létesítettek, mivel az eddigiek nem bizonyultak elegeteknek. Egy kaszárnyát és egy gyárat alakítottak át erre a

célra. Megbízhatónak látszó becslés szerint a polgárháborúnak Bécsben ezer, az egész országban kétezer áldozata volt.

A szociáldemokrata pártot természetesen azonnal megszüntették, a munkások sajtóját betiltották, a szocialista vezetőket, akik nem tudtak már elmenekülni, bebörtönözték. A rendi állani vérszegény kísértete bőven ontott vér párájából kelt ki. Négy esztendő múlva majd átadja helyéi a nemzeti szocialista államvezetés totalitárius szigorúságának.

A szocialista párt kiirtása klasszikus darabja a híres Talleyrand-mondás példatárának: „Ez több, mint bűn, ez hiba!” A nemzeti szocializmus, amelyet Dollfussék Ausztriája szintén halálös ellenségnek tartott, egyedül maradt a földalatti porondon. A Heimwehrek eljárását keményen elítélték olyan külföldi szemlélők is, akik hazájukban hasonló irányok szóvivői és felfogásbeli rokonságukat sohasem rejtegették. A diadalmas nemzeti szocializmus pedig ideológiai választútján, amely a rendi Ausztria talpaskeresztje és a szociáldemokraták hármass nyila között vezetett, az utóbbinak osztotta ki érett taktikai megfontoláson alapuló elismerését. A náci kimondták, hogy a szocialista felkelésben a német munkások népi ösztöne szólalt meg a rothadt Dollfuss-rendszerrel szemben. Megbocsátották nekik még azt, is, hogy nem gyógyultak ki korábban a színvakságukból s vörös lobogó alatt harcoltak a népi ösztönök sanyargatói ellen. A felkelést túlélte védőosztagos munkásokat ünnepélyesen visszahelyezték munkahelyükre.

Dollfussnak már nem volt módjában belátnia irtózatoss tévedését. Alig félesztendő múlva, nemzeti szocialista felkelők fegyvereitől halt meg. A hibára majd utódja, Sehuschnigg jön rá 1938-ban, mikor a nemzeti szocialisták uralomrajutását megelőző órákban hívei utolsó kétségbeesett kísérletként a szocialistákat akarják majd a náci ellen felfegyverezni. Hiú kísérlet ez, amivel órákra sem tudják reménytelen életüket meghosszabbítani, csak olajat öntenek a tűzre s kitűnő agitációs anyagot adnak a győzelmes nemzeti szocializmusnak: íme, a bukott rendszer a végén elvetemültségében odáig süllyedt, hogy a vörösökkel cimborált a német egység ellen.

Most azonban még csak a bűnnél tartanak. A statárium üzeme váltott osztagokkal dolgozik. Egy szocialista vezetőt, Münchreiter mérnököt, súlyos sebével hordágyon visznek a kórházból a rögtönítélő bíróság elé. Minthogy fegyverrel a kezében fogták el s a harcban irányító szerepet is vitt, a törvény

betűje szerint nem kerülheti el a halálbüntetést. A perrendtartások mélyén azonban van egy végső emberiességi menedék s úgylátszik a bíró szívesen engedne az orvosnak. A vádlottat orvosi vizsgálatra utalják. A Heimwehr-érmelmű orvos hamar kész a szakvéleménnyel: „Állapota nem olyan súlyos, hogy az akasztást ki ne bírná.”

28. A NÉMET DEMOKRÁCIA PUSZTULÁSA

A sem élni — sem halni nem tudó weimari köztársaságdrámájának utolsó felvonása 1929-ben kezdődött meg. Ez év őszén az Amerikai Egyesült Államokban soha nem látott félelmes gazdasági válság tört ki, amelynek hullámai parttalanul áradtak végig a földkerekségen. Mint a középkori emberek a nyugati időszerűség 1000-ik évében a világ végét, úgy várták ezidőtájt világszerte az emberek a mai társadalmi rend felbomlását és megsemmisülését. A modern chiliazmus szorongásának a múlt században Marx ridegen rendszerező elméje tudományos látszatú formát adott; azt jövendölte, hogy a kapitalista társadalom egyre nehezebben tud majd saját belső ellentmondásai fölébe kerekedni s utoljára is a tőkés társadalom, amely a termelési erők szakadatlan koncentrációja következtében az osztályharc egyre kegyetlenebb és kilátástalanabb formáit idézi fel, önmaga súlya alatt roskad össze egy végső válságban. Szerte a világban sokan hitték ekkoriban, hogy elérkezett az idők teljessége. Máris látni vélték, a maguk módján, „azoknak lelkeit, akiknek fejeket vették a Jézus felől való bizonyágtételért és az Istennek beszédeért és kik nem imádták a fenevadat, sem annak képét és nem vették annak bélyegét sem homlokokra, sem kezekre és élnek és uralkodnak a Krisztussal ezer esztendeig.” (János Jelenésekről, XX. 4.) A középkori keresztény szektárius az Apokalipszis könyvei felé révedve, a ehilias, a görög ezres számnév betűit látta fölsejleni az égen; a huszadik század szektáriusa pedig ezt olvasta a jelekből: „Világforradalom.” S közben gőgösen hitt abban, hogy ez a rajongó hit tiszta és minden ízében kipróbált és ellenőrzött tudomány s hogy Keleten már készen is áll az új évezredes Isten Országá, a hatal-

mas Szovjetunió, amelynek adatik ítélettételre való hatalom a kapitalista fenevad felett.

Akik abban reménykedtek, hogy a világgazdasági válság a német tömegeket a társadalmi forradalom táborába hajtja, alaposan megcsalatosztak ebben a modern apokalisziszben. Csakhamar kiderült, hogy a marxi mitológia, amely a társadalmat a kizsákmányolók és alávetettek küzdelmének dialektikájával akarja magyarázni, nem számolt a valóság igazi természetével. A világgazdasági válság Németországban éppen a polgárságnak és a parasztságnak azokat a tömegeit lendítette ki a rendezett életviszonyok keretei közül, amelyek semmiképpen sem voltak alkalmasak a szélsőbaloldali mozgalmakban való részvételre. Lehet, hogy proletarizálódtak, de nem váltak proletárokká; proletárszínvonalon is megőrizték polgári öntudatukat és paraszti ösztönüket s kivált a polgárok akkor ragaszkodtak a legjobban polgári tudatukhoz, mikor a hajdani polgári lét valóságából már csak a róla alkotott tudat maradt meg. A kommunisták diadalmasan idézték a szent könyveket és büszkén léptek el az osztályharcos sereg gyarapodó sorai előtt. Mert hiszen valamennyire csakugyan gyarapodott ez a sereg, csak éppen a forradalmi jobboldal még jobban gyarapodott. A szélsőbal szerény szaporodása csak arra volt elég, hogy a marxi ígék ámokfutóit még jobban elringassa rögeszméik káprázatába. S ezenfelül legfeljebb még arra, hogy a szélsőbal ellen sorakozó szélsőjobb harci kedve annál hevesebben lobogjon.

A nemzeti szocialisták több pénzt kaptak a nehézipar kapitányaitól, mint a kommunisták Moszkva uraitól. A munkanélküliek, akik 1919 óta annyiszor várták hiába a világforradalmat, amelyet a kommunisták mindig feltétlen bizonyossággal megígértek a jövő hétre, végül is kezdték elveszíteni a bizalmukat. A nemzeti szocialista párt tűnt fel a legközelebbi jövő biztos ígéretének. A polgári középpártok rájöttek, hogy a weimari köztársaság munkaügyi és szociálpolitikai törvényhozása hasznos a munkásosztálynak, de koloncként nehezedik a termelésre s mélyíti a gazdasági válságot. Végül a külpolitikai helyzet is teljesen elmérgesítette a köztársaság régtől lappangó válságát. A jótételi kérdés végleges rendezése, amely a Youngtervben ekkoriban történt meg, súlyos terhet rótt a német népre. A Rajnavidéket a franciák csak sokára és nagykeservesen ürítették ki s hiába volt a köztársaság békés külpolitikája, a biztonságáért remegő Franciaország semmiféle bé-

kés szándékban nem hitt. Németország nemzetközi jogilag és jórészt ténylegesen is továbbra is fegyvertelen kellett hogy maradjon, miközben Franciaország Európa legerősebb hadseregét tartotta fegyverben. A jobboldal türelmetlenül kezdte követelni az erélyes külpolitikát. Azt mondták a német népnek: lássátok be, mire mentek az örökös engedékenységgel? Nincs az az engedékenység, amely a tíz év előtti győztes bosszúszomját lecsillapítsa és engesztelhetetlenségének határt szabjon. A szocialisták és demokraták rózsafüzért morzsoló vénasszonyok, akik imádkozással akarják a tigriseket megszelídíteni. Csak nekünk van rá merszünk, hogy a bestiák feje felett korbácsot suhogtassunk. A magunk és gyermekeink jobb jövőjét csak az erőteljes és harcias jobboldali politika biztosíthatja; vessétek el a köztársasági aggályoskodását, legyetek befelé szilárdak, kifelé rettenthetetlenek, vágjátok sutba az alkotmánykódexet és nyúljatok bátran a géppuska závarzatához.

1930 márciusában Hermann Müller szociáldemokrata kancellár visszalépett. Az ő kormánya volt az utolsó a német köztársaságban, amely egy szocialista vezetés alatt álló pártszövetségből alakult. Hindenburg birodalmi elnök egy katolikus centripárti politikusra, Brüningre bízta a kormányt. Brüning józan és mérsékelt jobboldali politikus volt, külseje után papnak lehetett volna nézni, életberendezése pedig csakugyan szerzetesi szigorúságú volt. Az öreg elnök nagyon kedvelte, olyanformán, ahogy a család büszkeségét, a kissé szögletesen komoly és feltétlenül becsületes és megbízható fiút kedvelik. Brüning nem volt forradalmi módon jobboldali és Hindenburg sem volt az; a nemzeti szocialistáktól az öregúr sokáig idegenkedett, új és kissé tiszteletlen dolog volt neki az olyasmí, hogy egy párt egyszerre csak formaruhás osztagokat sétáltat fel-alá az uccákon és még fúvózenekart is tart mellettük. Ezzel szemben a szocialistákat ha nem is szerette, de elviselte őket, mivel ők már a császári birodalomban is a világon voltak és idővel egészen jól meg lehetett őket szokni. A szocialista politikusokat, ha a helyzet úgy kívánta, rendre kinevezte kancellárokká, de Hitler? „Legfeljebb postaügyi miniszter lehet!” — dohogta egyszer, amikor a furcsa sportruhákat viselő civilek, ahogy az ő elméjében a nemzeti szocialisták megjelentek, nagyon követelőztek.

Ha a nemzeti szocialisták még nem is jutottak nagy tekintélyre, de a szocialista kormányokon ekkor már túl volt Németország. Brüning józan és száraz tekintélyuralmi rendszert ve-

zetett be, amely tetszett Hindenburgnak, mert hiszen nem bánotta az alkotmányt, amelyre ő esküt tett s egy porosz tábornagy esküje csak nem lehet könnyelmű szó? Erünkig fenntartotta a demokratikus államrendet, de demokratikus tartalmái jelentékenyen korlátozta. Erre a weimari alkotmány 48-ik §-a adott jogalapot. Az alkotmány tervező Hugo Preuss professzor úgy képzelte, hogy ez a cikkely, amely a birodalmi elnök számára lehetővé tette a szükségrendeletekkel való kormányzást, a demokrácia végső mentsége lehet majd, amikor az ellenforradalmi erők az alkotmány sáncain belül fenyegetik az alkotmányos rendet. Most Hindenburg és Brüning kezében ez a hírhedt paragrafus éppen a demokrácia fokozatos korlátozásának és összezsugorításának az eszköze lett.

Maga a birodalmi kormány bizonytalan és alkudozó hajlandóságot tanúsított a nemzeti szocializmussal szemben, de Poroszországban, amelynek lakossága az egész birodalom lakosságának kétharmadát tette, a szocialisták voltak az urak. Brauti miniszterelnök, Severing belügyminiszter és Grzesinski, a berlini rendőrfőnök szilárdan tartották kezükben a hatalmat. Mint-hogy az alkotmány szerint a birodalmi kormányra csak a külügy, hadügy, pénzügy és igazságszolgáltatás tartozott, a közigazgatás, a rendőrség és a közoktatás a tagállamok hatáskörébe volt utalva, a birodalom kétharmadrészében jelentékeny hatalmi kör jutott a „weimari koalíciónak”, amely a szociáldemokrata pártból, a katolikus centrupártból s az „állampárt,” nevű kis demokrata pártból állott. E pártok jó egyetértésben osztottak meg a porosz tagállam hatáskörébe utalt igazgatási ágak hatalmi pozícióin és hivatali állásain. Az osztzkodásnak állandósult kulcsa volt, amely szerint, a szocialistáknak a birtokállomány nem egészen kétharmada, a katolikusoknak közel egyharmada jutott, a fennmaradó kis töredék pedig az állampárté volt. A porosz weimari koalíció volt tulajdonképpen a köztársaság alapja. Sajátságos körülmény, hogy Poroszországban a katolikusok jól megfértek a szociáldemokratákkal, míg a birodalomban többé-kevésbé ellenük kormányoztak. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a katolikusok a poroszok között érzelmileg, ideológiailag idegen elem és mindenestre kisebbség voltak. Más alapon, de hasonló állandóságot tanúsított Bajorországban is a köztársasági rendszer. Itt a köztársaság utolsó éveiben Held miniszterelnök volt a weimari rendszer megbízható támasza. A bajorok katolikus nép lévén, nem lelkesedtek

a nemzeti szocialistákért, jöllehet a mozgalom Münchenből indult el. De tovább is húzódott Poroszországba, ahol az ottani rideg és autoritárius jellegű protestantizmus jobb talaj volt neki, mint az egyetemes erkölcsi értékekre s köztük a keresztény szabadságra is éberén vigyázó katolikuság, amelyet a délnémet kedély meleg áramlatai jártak keresztül.

A birodalom a hadseregben és az igazságszolgáltatásban megtúrta, ha nem is a nemzet szocialistákat, de a nyílt ellenforradalmi elemeket. Poroszországban ezzel szemben a kormány a törvényes keretek között lehetséges legnagyobb szigorúsággal lépett föl a nemzeti szocialistákkal szemben. Bajorország is szilárdan ellenállott, 1919-ben a bolsevista kísérlettel szemben tanúsított ellenállás, most pedig az ellenforradalmi próbálkozások elhárítása alapján büszkén hirdette magát a rend szigeté nek a birodalomban.

1931-ben Németországra is teljes erővel rászakadt a gazdasági válság. Június 21-ére virradó éjjel Hindenburg táviratot intézett Herbert Hooverhez, az Egyesült Államok elnökéhez és közbelépést kért. Hoover még aznap megkereste a volt európai szövetségeseket, hogy adjanak Németországnak július 1-től számítva egy évi moratóriumot a jótételi tartozásokra. Franciaország ezúttal is makacskodott; Hoovernek csak július 6-ára sikerült a franciákkal megegyeznie Hoover államférfiúi bölcsesége az utolsó pillanatban megmentette Európát még egy időre, de a huzavona miatt a válság tovább gyűrűzött. A külföldi hitelezők nyakló nélkül kezdték visszavonni a rövidlejáratú hiteleket, amire az egész német bankszervezet megrendült. A Brüning-kormány kétségbeesetten dolgozott a gátszakadás betömésén; egyik szükségrendelet amásik után látott napvilágot. A kommunisták cinikusan nézték a pusztulást s tovább hajtogatták a maguk mondókáját: a kapitalizmus így is, úgy is megbukott, Hoovernek legfeljebb annyi sikerül, hogy a várva-várt égszakadás-földindulás egy évvel később fog megjönni. Okvetetlenkedésük szerencsére nem sokat nyomott a latban, ami azért volt szerencse, mert a nemzeti szocialisták demagógiája annál több kárt okozhatott — nem a köztársaságnak, hanem a német népnek. Ezek fennen hirdették, hogy külföldi hitelek és pénzügyi bűvészmutatványok nem segítenek, kár a fáradságért, nincs más út, mint a nemzeti szocializmus útja, ami nem más, mint a hit, önbizalom, istenfélelem, csak előbb ki kell irtani az összes árulókat és a köztársaság egyéb támasztékait.

Bruising kancellár szükségrendeletei a gazdasági egyensúly biztosítása mellett a politikai kilengések és a belső béke biztosítása érdekében is intézkedtek. (Ezek a rendeletek saját szavai.) Formaruhaviselési tilalmat léptettek életbe s intézkedtek a veszélyessé válható szervezetek helyiségeinek bezárásáról. Ez a nemzeti szocialista párt fegyveres szervezeteinek tanyáira, az SA és SS otthonokra vonatkozott. A nemzeti szocialisták sürgősen kihirdették híveiknek, hogy a birodalmi kormány a német népet védtelenül kiszolgáltatja a marxisták terrorjának. Hindenburg és Brüning azonban nem támogatták, a hadsereget pedig Gröner tábornok szilárdan tartotta a kezeügyében. Németország rettenetes telet élt át, a munkanélküliek száma meghaladta az ötmilliót, ami az összes keresőknek körülbelül egyhete volt. A kormány állt a helyén, de a jövő politikai kilátásai változatlanul rosszak voltak; a Brüning-kormány tekintély-rendszere előreláthatólag ideig-óráig felszínen maradhatott, de ebből a hivatalnoki jellegű kormányzathoz hiányzott minden sugalló erő, amellyel a tömegekbe lelket lehetett volna verni. Balra tőle a hatóerejükben napról-napra fogyatkozó weimari pártok, jobbra pedig a nemzeti szocialisták szélsőjobboldali forradalmisága s mindhármuk alatt a vergődő nép.

A nemzeti szocialisták okos taktikát követtek a politikai szükségrendeletekkel szemben. Hitler kijelentette, hogy pártja szigorúan legális párt, az államhatalmat törvényes úton fogja megszerezni, tehát nem szegül ellene a szükségrendeleteknek. Az ünnepélyes hitvallások közben azonban elretentő dokumentumok kerültek nyilvánosságra a nemzeti szocialista párt szándékairól, hogy mi módon akarja uralomrajutása után a „legálisan” megszerzett hatalmat gyakorolni. A köztársasági pártok lázasan szervezkedtek a védelemre. A védelem két arcvonalon sorakozott fel, a szocialista párt és a katolicizmus frontján. A katolikusok jóelőre látták, hogy a nemzeti szocialista államban nem számíthatnak sok jóindulatra. A katolikus egyházi hatóságok formaszerű tilalom alá vetették a híveknek a nemzeti szocialista mozgalomhoz való tartozását, a papság kezdettől fogva élesen szembeszállt az újpogányság faji mitológiájával, amely szöges ellentét volt és marad a katolikus hit egyetemes emberiségével szemben. Hívek maradtak ehhez az állásfoglaláshoz a nemzeti szocialista uralom éveit alatt is; százával kerültek börtönbe és internálótáborba, a hitvalló protestáns lelkesekkel egyetemben.

1932 tavaszán lejárt Hindenburg birodalmi elnöki megbízása. Noha már nyolcvanötödik évében járt, az alkotmány védő pártok mégis őt jelölték újból az elnöki méltóságra. Első elnöksége hét esztendeje alatt tanúságot tett pártatlanságáról s arról, hogy aggastyán korában sem vesztette el tájékozódó képességét. A weimari pártoknak nem volt más emberük, akinek a nevével elindulhattak volna az elnökválasztáson, amely az alkotmány szerencsétlen és az élettől idegen elvi következetességgel közvetlenül a népre bízta az államfő megválasztását. Tízmillió szavazótömegek képzeletére csak jelképes szerepű és egyéniségű politikai szereplőkkel lehet hatni; ez a szempont megelőzi a tárgyi indokokat. Nem azt választják meg, aki legalkalmasabb elnöknek, hanem aki legalkalmasabb arra, hogy megválasszák. A nemzeti szocialista tábornak volt ilyen jelöltje, sőt éppen és csak ilyen jelöltje volt, Hitler, akinek a mítoszját évek óta egy roppant apparátus igyekezett a német népbe beoltani. A küzdelem, ha nem is volt a köztársaság számára bizonytalan, de kockázatmentes sem volt.

Március 13-ra tüzték ki az első választási menetet. Már az összes jelöltek szabályszerűen startra vártak, mikor Hitler egyelőre még egy közjogi akadály elhárításával volt kénytelen foglalkozni: németté kellett válnia. Eredeti osztrák állampolgárságától ugyanis megfosztották, mert nem volt hajlandó hadkötelezettségének osztrák szülőhazája fegyveres erejében, az osztrák-magyar hadseregben eleget tenni s ehelyett egy bajor ezred kötelékébe vétette fel magát. Azóta csak úgy állampolgárság nélkül élt Németországban. Jóllehet a harctéren megállotta a helyét, mégsem akarták neki megadni a német állampolgárságot politikai szerepe miatt. Ez mindenesetre a weimari köztársaságra jellemző cselekedet volt. Mert az ellen semmit sem tettek, hogy hatalmas politikai mozgalmat szervezzen, évek hosszú során át nyugtalanítsa új hazája közéletét, saját párt-hadseregei vonuljon fel az alkotmány ellen, de állampolgárságot, azt az Lan nem adtak neki. A nemzeti szocializmusra már régtől fogj^a jogosan lehetett alkalmazni azt a szólásformát, hogy állam volt az államban. A nemzeti szocialista párt most még túl is tett ezen: állam lett a Birodalomban, nemcsak a kifejezés eredendően jelképes, de valóságos értelmében is. Ezt úgy csinálták, hogy megszállottak egy kis német államot, Braunschweiget, ott nemzeti szocialista vezetés alatt jobboldali pártkoalíciót alkottak s így kormányra kerültek. Klagges nevű

vezérük államminiszter lett és ízelítőt adott az álmélkodó köztársaságiaknak a nemzeti szocialista kormányzatból. Klagges azután sikeresen megoldotta vezére állampolgárságának kérdését: kinevezte követségi tanácsosnak Braunschweig berlini követségéhez. (A birodalom egyes tagállamai ugyanis követségeket tartottak egymás fővárosaiban, a régi dinasztikus önállóság csökevényeként). Az újdonsült diplomata mindjárt letette az esküt s ezzel elnyerte a német állampolgárságot. Rögtön másnap jelölték a birodalmi elnöki tisztségre, ami kétségenkívül gyors előmenetel a közhivatalnoki pályán.

A középpártok, a katolikusok és a védelembe szorult szocialisták felsorakoztak Hindenburg mögött. A jobboldalnak azonban nem sikerült egységes jelölésben megállapodni; Hugenberg, a jobboldalt istápoló nagyiparos körök vezére, valamint fegyveres pártszervezete, a Stahlhelm, nem voltak hajlandók Hitler vezérül vállalni. Így aztán jelölték a Stahlhelm egyik vezetőjét, Düsterberg alezredest. Düsterberg jelölése csupán párttaktikai és választási aritmetikai célokat szolgált, hiszen mindenki jóelőre tisztában volt azzal, hogy nem számottevő a szavazótábora. Nem is állottak mögötte mások, mint azok a jámbor középutas lelkek, akik ha nem is sokat adtak a köztársaságra és ha nem is kívántak erőteljes változást semmilyen irányban sem, de azt már mégsem engedhették meg maguknak, hogy Hindenburgra szavazzanak, ha már porosz tábornagy létére érthetetlenül nem kérte ki magának, hogy a vörösök támogatásák. Hugenbergék úgy számítottak, hogy Düsterberg szavazótábora lesz majd az a rész, amely mindkét nagy tábor, a köztársaságiak és a nemzeti szocialisták többségéhez hiányzik s a második választási menetben ők szabhatnak feltételek[^] akár egyiknek, akár másiknak, aszerint, hogy melyiktől várhatnak többet. A kommunista jelölttel, Thaelmannal nem kellett különösebben számolni.

Így aztán megalakult a mezőny. Elindultak a nagy versenyben a köztársaság elnöki méltóságáért Paul von Hindenburg und Benckendorff német császári és porosz királyi tábornagy, Düsterberg német császári és porosz királyi alezredest, Adolf Hitler bajor királyi örvezető, braunschweigi kormánytanácsos és Teddy Thaelmaim, zsákhordó és ezredtulajdonos. Közel 38 millió szavazatot adtak le. Hogy a végén kezdjük, a kommunisták rendkívül büszkék voltak sikerükre: 4,980.000 szavazatot kaptak, az összes szavazatok több mint tizenhárom százalékát.

Boldogok voltak, hogy így megmutatták „a hitvány, osztályáruló szociálfasisztáknak.” Váltig kötötték az ebet a karóhoz, hogy majd ők megmutatják, hogy a munkásság nem szavaz egy császári marsallra, akárhogy is biztatják a „pártboncok” és a „szakszervezeti bürokraták.” A német munkásság azonban csodálatos demokratikus fegyelemmel tartott ki a józanság reálpolitikája mellett, vagy amellett, ami annak látszott: zárt sorokban szavazott le Hindenburgra, akinek kormányon maradása ekkor valóban a köztársaság utolsó lehetőségének tűnt. De a kommunista „siker” ahhoz mindenesetre elegendő volt, hogy elgáncsolja a köztársasági egységfront abszolút többségét az első választási menetben: Hindenburgra 18.650.000 szavazatot esett, az összes leadott szavazatok 49.6%-a. Alig 100.000 szavazatot hiányzott az abszolút többséghez. De Hitler is megkapta a szavazatok valamivel több, mint 30%-át (11,330.000); Düsternbergnek egy két és félmilliónyi, nem egészen hétszázalékos töredék maradt.

Április 10-én, a második választási menetben aztán Hindenburg megkapta a szavazatok abszolút többségét, 53%-ot; de Hitler is hatalmasan meggyarapodott, övé volt a szavazatok majdnem 37%-a. A kommunista jelölt visszaesett 10%-ra, de vele ekkor már senki sem törődött.

Hindenburg tehát győzött, de Hitler sem bukott meg. Az erkölcsi siker kétségenkívül az övé maradt. Tízmilliók tömegeket megmozgató népszavazásoknál a sokrétű, bizonytalan és védekező hangulatú többség lehet valóságosan nyertes, de az egységes, elszánt küzdőkédvű kisebbség lesz lélektanilag győztes. S csak idő és szerencse kérdése, hogy ezt a lélektanilag kedvező helyzetet utóbb a hatalmi politika síkján is realizálhassa. Pontosan ez történt az adott esetben: a nemzeti szocialisták nem tekintették magukat legyőzötteknek, hanem most, mint vitathatatlanul az ország legnagyobb pártja, fokozott küzdőkédvvel és önbizalommal vetették magukat az államélet egyéb területein a küzdelembe.

Április végén a birodalom túlnyomóan nagyrésztében a tagállamokban országgyűlési választások voltak. Az elnökválasztáson megmutatkozó nemzeti szocialista előretörés teljes erővel folytatódott. A nemzeti szocialista párt Poroszországban, Bajorországban és Württembergben a legnagyobb párt lett, bár az abszolút többségtől még így is messze esett.

Poroszországban azonban a kommunisták áruháza hozzáse-

gítette őket a Braun-Severing-kormány megbuktatásához. Együttesen megszavaztak egy bizalmatlansági indítványt. A kormánynak mennie kellett volna, de egyelőre tovább vezette az ügyeket, amíg az új birodalmi kormány el nem távolította. A katolikusok a szociáldemokraták mellé álltak, mert fel voltak háborodva azon, hogy az agg elnök környezete milyen alávaló módon bánt el Brüninggel.

Május 30-án Brüning kancellár visszalépett, miután hiába követelte Hindenburgtól új szükségrendeletek kiadását. Brüning világosan látta, hogy egy tekintélyi kormányzás, amely azért valamennyire alkotmányos is akar maradni, nem élhet meg csak a tekintélyből, kellene neki némi szociális reformok is. Komoly és becsületes politikus volt, aki a nép kenyerének fogytát nem a kormány tekintélyének a gyarapításával akarlapjStolni. Ezért arra akarta igénybe venni a szükségrendeleti jogot, hogy telepítsen a keletporoszországi junkerek latifundiumain.

Rossz helyen kopogtatott refforuszátidéával. A porosz junkerek, kik *Osthilfe* címén számlálatlan milliókat vágtak zsebre, csak egyetlenegy esetben telepítettek: birtokot ajándékoztak Neudeckben az agg elnöknek. Tehették, ép elég nemzeti ajándékot kaptak termelési segély címén az államtól. Most, mikor hivatalosan is nemzeti ajándékot adtak az élete vége felé járó Hindenburgnak, még arra is volt gondjuk, hogy az államot jóelőre becsapják és elvonják tőle az előreláthatólag rövidesen esedékessé váló örökösödési illetéket, ezért a birtokot mindjárt az elnök fiának, Hindenburg Oszkár ezredesnek a nevére Írtatták.

Hindenburg a nemzeti szocialisták ellen még csak hajlandó volt szükségrendeleteket kiadni, mert azok nem kerültek pénzbe, de a porosz junkerek földjéhez már semmiképpen sem volt hajlandó hozzájárulni. Egész életében ők állottak közel hozzá, nem csoda, hogy jóval túl a nyolcvanon nem volt hajlandó felcsapni földreformernek. Ő már földbirtokreform helyett legfeljebb földbirtokpolitikára volt hajlandó, vagyis arra, hogy a latifundiumok gazdáit segíelyezzék. Menesztette hát Brüninget s végleg szakított a parlamenti kormányzással. Kinevezett kancellárrá egy jeles árlovast, von Papent, aki katolikus származású volt s formailag a centrumpárt tagja. Pártja megtagadta, de ez már nem változtatott a helyzeten.

Papén fiatalabb éveiben ulánustiszt s a háború alatt e minőségében a washingtoni német követség katonai attaséja volt.

Egy híressé vált diplomáciai esemény fűződik nevéhez. Egyszer ugyanis a newyorki földalattin felejtette irattáskáját. A subway alkalmazottjai annak rendje s módja szerint hivatalosan felnyitották a táskát, hogy megállapíthassák a tulajdonos kilétét. Kiderült, hogy a tulajdonos, illetve kormánya katonai szövetséget kínál Mexikónak az Egyesült Államok ellen s jegyajándéku három államot kínál kiszemelt partnerének az Unió testéből. Papén ezután pályát változtatott.

A Papen-kormány tíz minisztere közül négy volt báró, egy gróf, a többi csak egyszerűen *von* volt. De valamennyien tagjai voltak a *Herrenklubnak*, ami sokkal előkelőbb intézmény még a magyar Nemzeti Kaszinónál is. Papén aztán feloszlatta a birodalmi gyűlést, majd a 48. §. alapján kinevezette magát Poroszország birodalmi biztosának. Azonnal elcsapta a Braunklevering-minisztériumot, amely hosszú évek óta kormányzott Poroszországban.

A július 31-i birodalmi gyűlési választáson a nemzeti szocialisták szereztek *meg* a legtöbb mandátumot, 608 közül 230-at. A többi mandátumok így oszlottak meg: szociáldemokraták 133 (az előbbi birodalmi gyűlésben 143), kommunisták 89 (77), ka tolikusok 75 (68), német nacionalisták 37 (41), bajor néppárt 22 (19); kilenc kisebb középpárt 22 mandátumot szerzett a korábbi 112 mandátum helyett.

Augusztus 11-én még megünnepelték a köztársasági alkotmány életbelépése napját, mert ezt a törvény előírta. A ki rendelt miniszter ünnepi beszédében kijelentette, hogy a kormány egyelőre nem tervez határozott lépést a köztársaság ellen, de a legszebb azért csak a monarchia. A többi miniszter eközben Hitlerrel tárgyalt, aki aztán Hindenburgnál is kihallgatáson jelent meg. Felajánlotta neki az alkancellárságot, de nem fogadta el, ragaszkodott a halalom teljességéhez. A tárgyalások egyelőre megszakadtak.

Augusztus végén összeült a birodalmi gyűlés. A kommunisták bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a kormány ellen, amit a gyűlés nemzeti szocialista elnöke, Göring, pártja nevében helyeslően terjesztett elő. A kormányt leszavazták, mire Hindenburg feloszlatta a birodalmi gyűlést és megint választottak.

Novemberben az új választáson a nemzeti szocialisták visszaestek, 23/» mandátumból csak 196-ot tartottak meg. Alkalmi parlamenti szövetségeik, a kommunisták ellenben rneggyara-

podtak: kerek száz mandátumot szereztek az addigi nyolcvan helyett.

Parlamenti eltolódások ekkor azonban már nem sokat változtattak a helyzeten. A nemzeti szocialistáknak tulajdonképpen már 1932 májusa óta nyert ügyük volt, amióta a hadsereg megbuktatta Gröner tábornokot, mert feloszlatta a nemzeti szocialista rohamosztagokat. A hadsereg tehát nem engedte, hogy a jobboldalt komoly csapás érje; a nemzeti szocialistáknak ezek után nem volt más dolguk, minthogy védett fedezékben kivárják az idejüket s vonakodással tegyenek lehetetlenné minden kormányt, amely a jobb- és baloldal harcában esetleg megkísérelné egy semleges hatalmi rendszer kialakítását és megszilárdítását.

Erre természetesen alig volt kilátás és Schleicher tábornok ilyen kísérlete valóban nem sikerült. A tábornok, akit Hindenburg december elején nevezett ki kancellárrá, azt tervezte, hogy a nemzeti szocialista párt mérsékelt elemeit összehozza a szocialista szakszervezetekkel. Egy nagy nemzeti összefogást tervezett, amelyben a nemzeti szocialista alvezérek és a politikailag kevésbé exponált szakszervezeti vezetők úgy-ahogy egyensúlyba hozzák a jobb- és a baloldal küzdelmét s fölöttük a hadsereg örökdió az állam rendjén. Schleicher elsősorban a hadsereg harcképességét akarta biztosítani s nem akarta, hogy a hadseregnek egy kisebbségben levő Hitler-kormányt kelljen védenie. Ezenfelül aggályosnak tartotta volna a birodalom egysége szempontjából, ha az addig kialakult politikai alakulatokat egyszerre széjjeljelölják. Körmönfont taktikus volt, szakadatlanul összeadott, kivont, mérckélte a politikai számtan pillanatról-pillanatra változó mennyiségeit s bízott benne, hogy sikerül kicirkalmaznia egy harmadrészt nemzeti szocialista — harmadrészt köztársasági — harmadrészt militarista rendet. Kísérlete nem sikerült.

A színpad mögött lázasan egyengették Hitler útját a hatalom felé. A nagytöke ugyan jobban szerette volna engedelmes alvezérként a kormányban és nem teljhatalmú diktátorként a kormány élén látni, de Schleicher próbálkozásának megíúsulása után nem maradt más út. Hitler már nyeregben volt; visszautasíthatott minden kompromisszumos megoldást. Formailag tárgyalt, a valóságban pedig máris diktált.

Január 4-én Kölnben egy Schröder nevű bankár villájában megállapodott Papannel, aki, szegény, arról álmodozott, hogy

a Hitler-kormányban majd Hitler névleges vezérsége mögött ő tartja a zsebében az egész nemzeti szocialista — nacionalista koalíciót. A nagytőke csinos kis móríngot adott össze; azonnal konzorcium alakult, amely egyelőre a nemzeti szocialista párt időközben felgyülemlett adósságai közül a legsürgősebbeket kifizette. Hitler színre-szemre fontos helyeket engedett át az ortodox nacionalisták vezetőinek, a nagyipar és a *Stahlhelm* képviselőinek, mert Hindenburg csak ezekkel a békebeli úriemberekkel együtt volt hajlandó kormányra engedni. Nyugodtan tehetette, mert meg volt győződve róla, hogy nem sok fáradtsággal mihamar kitessékeli őket a kormányból, az öregúr pedig aztán merenghet Neudeckben, hogy késő bánat eb gondolat.

Schleicher ezekután mehetett a számológépével. Házfeloszlatást kért Hindenburgtól, de Papen épp az előző nap közölte az öregúrral a szépen kigondolt tervet: hogy fogják majd be a nemzeti szocialistákat a békebeli nacionalisták szekerébe. Hindenburg erre megtagadta a feloszlató rendelet kiadását, Schleichernek mennie kellett.

1933 január 30-án Hitler kormányra került.

29. A HARMADIK BIRODALOM

A hajdani „német munkáspárt” 7-es szánni tagja tehát ott állt végre a birodalmi elnök társaságában az elnöki palota erkélyén. Lenn az uccán tűzfolyam hömpölygött végig: Berlin egész SA és SS-legénysége fáklyásmenetben vonult fel a nemzeti szocialista kancellár tiszteletére. A milliós óriáspárt fegyveres erőihez tartozó tízezrek órákon át meneteltek végig a Wilhelmstrassen. Hitler pedig órákon át állt az erkélyen felemelt karral, mellette az agg elnök, aki elégedetten kopogott botja val a zene ütemére. Vele nincs több dolga a történelemnek. A nemzeti szocialista „hatalommegragadás” után végleg elzárkózott a késő aggkor magányába. Másfél évvel később, 1934 augusztusában csendesesen távozott az életből. Nagy nemzeti gyászszertartással temették el a tannenbergi emlékmű tornyában létesített mauzóleumba. Még halála napján a nemzeti szocialista kormány egy két mondatból álló dekrétumot tett közzé, amely egyesítette a birodalmi elnök és a kancellár ügykörét és ezzel a birodalmi elnök jogai is átszálltak Hitlerre.

A fáklyásmenet után a nemzeti szocialisták azonnal munkához láttak. A hatalmat nem elég megkaparintani, meg is kell tartani; ebben az igyekezetben aztán nem ismertek félmegoldásokat. Rögtön másnap feloszlatták a birodalmi gyűlést s új választásokat tűztek ki március 5-re. Közben zuhogtak a rendeletek. Megrendszabályozták a sajtót, eltiltották minden más párt propagandáját, az uccát kiszolgáltatták a „segédrendőrséggé” előléptetett SA-csapatoknak. A választási hadjáratot óriási propagandával folytatták. A tényleges helyzeten ugyan semmiféle választási eredmény sem változtatott volna, de a nemzeti szocializmus olthatatlan sóvárgással ragaszkodik

hozzá, hogy a nép minden fontos alkalommal szépszerivel is beleegyezzon abba, amit már előbb más módon végeztek föléle.

Február 25-én az SA megrohanta a kommunista párt központi székházát, a Liebknecht-házat. A nemzeti szocialista vezetőknek már előzetesen lehettek bizonyos értesüléseik a kommunisták terveiről, mert Goebbels propagandaminiszter február lén ezt írta naplójába: „Megbeszéljük és megszabjuk a Vezérrel az irányelveket a vörös terror ellen való küzdelemre. Egyelőre még nem alkalmazunk közvetlen intézkedéseket. A bolsevik forradalmi kísérletnek előbb *fel kell lángolnia*” És csakugyan, február 27-én kigyulladt a birodalmi gyűlés palotája.

A január 30-i történelmi nevezetességű fáklásmenet után most a birodalmi gyűlés palotájából felcsapó lángok kormos-vörös lobogása világított a német éjszakában. Németországra a terror, rémület és halál árnyéka borult. Rendőrség, tűzoltóság, SA és SS csapatok együttvéve csak egyetlenegy gyújtogatót tudtak elfogni és visszahozni a felgyújtott palotából s még az is igen megbízhatatlan lehetett a gyújtogatok szempontjából, hiszen már régebben kizárták a kommunista pártból. Sűrű homály lebeg e titokzatos események fölött; csoda-e, hogy izgatott lelkek démonok árnyékát érezték ráborulni Németországra?

A nemzeti szocialisták elszántan szállottak szembe az elenséges erővel. A birodalmi gyűlés égését követő napon börtönbe vetettek négyezer kommunista vezetőt, betiltották a kommunista sajtót és a teljes bizonság kedvéért az összes szociáldemokrata lapokat is. Az égő palotában elfogott volt kommunista suhancot utóbb halálra ítélték és kivégezték; a vele együtt pörbefogott Torgler kommunista képviselőt, Dimitrov bolgár származású kommunista vezért és társaikat azonban a bíróság kénytelen volt felmenteni, miután igen szigorúan mérlegelte az összes, még oly bizonytalanul ható gyanús körülményeket is. Több nemzeti szocialista lap megróttá a bíróságot azzal, hogy az ítélet „nem felel meg a német népérzületnek”. A védekezés hatályossága azért nem vallotta kárát a bíróság régimód felfogásának, mert az állami bíraskodás után következett a nemzeti szocialista eljárás. S miután a nemzeti szocialista párt a német néptől idegen római jog befolyását a lehetőségig kiiktatta a német jogéletből, el lehetett térni attól a klasszikus jogelvtől, amely szerint egy cselekményért nem lehet kétszeri felelősségrevonásnak helye (*ne bis in idem*, ahogy a német néplélektől idegen római remekjogászok mondták). Toglert ennél fogva

internálótáborba vitték. Dimitrovot, aki a tárgyaláson nagy lélekjelenléttel vitázott a tanúként kihallgatott Göringgel, kiadták a Szovjetuniónak, ahol a Harmadik Internacionálé főtitkára lett s kezdeményezte azt az új kommunista taktikát, amely az egyes kommunista pártokat országuk nemzeti forradalmi hagyományainak követésére készítette.

Március 5-én a birodalmi gyűlési választáson a nemzeti szocialisták a szavazatok 44%-át szerezték meg, a 647 mandátum közül 288 jutott nekik. A szavazatok 8%-át pedig a nemzeti szocialistákkal szövetséges *deutschnational* párt kapta. A kormány megsemmisítette a kommunisták 81 mandátumát és így a nemzeti szocialisták alkotmányos, (hogy ne mondjuk „legális”) úton hozzájutottak a biztos többséghez. A birodalmi gyűlést Potsdamba hívták össze. Sok dolga azonban nem akadt s kétségtelen, hogy nem fejezte ki a német népérzületet, mivel a kiebrudalt kommunistákon kívül még mindig maradt benne 120 szociáldemokrata, 74 katolikus és 18 bajor néppárti. Júniusban a szociáldemokrata pártot betiltották, a többi pártok között pedig valóságos öngyilkossági járvány tört ki, a centrum és a demokraták *önként* mondták ki feloszlásukat. Közben betiltották minden pártalakítást s könyörtelen büntetést írtak elő erre a büntetendő cselekményre. November 12-én új birodalmi gyűlést választottak, a német népérzületnek megfelelően csak egyetlen pártlistával, a nemzeti szocialista pártéval. A nemzeti szocialista forradalom rengeteg egyéb mélyreható újítása között még a logikát is megreformálta: kitalálta a választást egyetlen lehetőséggel, holott odáig Aristoteles óta a választásnak fogalmi kelléke volt, hogy legalább két lehetőség között történjen. A történelem sodrában tüneményes gyorsasággal tűntek el a német egységet megbontó szándékok: míg a legutolsó választáson (1932 november 6) a nemzeti szocialisták szerényen 196 mandátummal érték be 608 közül, sőt míg az általuk rendezett 1933 március 5-i, parlamenti választásra emlékeztető eljárás során leadott szavazatoknak is 48%-a esett ellenzéki pártokra, addig most a leadott szavazatok 92.2%-a esett a pártlistára. A nemzeti szocialista pártot ezekután közjogi testületté avatták.

A kormányon belül a hagyományos értelemben vett jobboldal képviselői kezdettől fogva alig számítottak. Ezek a politikusok saját fegyveres szervezetüknek, a Stahlhelmnek a küllőállását is csak nagykeservesen tarthatták fenn ideig-óráig.

A nemzeti szocialisták csakhamar feloszlatták vagy a barna rohamcsapatokkal való egyesülésre kényszerítették ezeket az alakulatokat, azzal az indokolással, hogy a szétzavart szociáldemokrata szervezetek tagjai tömegesen léptek be hozzájuk.

A kormány erős kézzel tartotta fenn a közrendet. Alkotmányos joga volt hozzá, hogy ahol a közrend veszélyben forog, ott az alkotmányos alapjogokra való tekintet nélkül védje meg a rendet. Ennélfogva ahol az SA-csapatok valamilyen követelést támasztottak, a nemzeti szocialista kormány utasítására engedni kellett követelésüknek, mert különben erőszakosan léptek volna fel, ami a közrend veszélyeztetésével járt volna. A délnémet államok kormányai ellen például felvonultak a barna rohamosztagok, mire ezek a kormányok kénytelenek voltak lemondani, hogy ne veszélyeztessék a közrendet. Helyükre nemzeti szocialista biztosok léptek.

A halálbüntetést, amelyet haladó szellemű politikai irányítás alatt álló országok a büntetőbíráskodás szomorú végső eszközének tekintsenek és még a legindokoltabb esetben is lelkiismeretfurdalással alkalmaznak, a bíráskodás gyakorlatává tették. Feltűnően elszaporodtak az öngyilkosságok, kivált az internálótáborokban. Az új rend gyökeresen szakított a klasszikus büntetőjog alapelveivel. A büntetés régebbi korszakokban a megtorlás és elrettentés célját szolgálta. A büntetőbíráskodás nem volt tekintettel a bűnözés társadalmi tényezőire. Az újkor szellemi és politikai szabadságküzdelmei a büntetőjog humanizálását is meghozták. Ez a folyamat a háború utáni időben számos államban visszajára fordult. Azt a klasszikus büntetőjogi alapelvet, hogy csak előre megállapított cselekedetet lehet olyan büntetéssel sújtani, amelyet a törvény szintén előre megállapít, a diktatórikus államok áttörték. E felfogás logikus végső következményeként a német diktatúra arra az elvi alapra helyezkedett, hogy a törvényben felsoroltakon kívül minden olyan cselekedet is büntetendő lehet, amelyet a bíróság az „egészséges népi felfogásba” ütközőnek talál. Szigorították a büntetéseket és elutasítják azokat a törekvéseket, melyekkel a társadalomtudományok és a velük érintkező természettudományok azt akarták elérni, hogy a büntetőhatóságok ne csak a bűncselekményt, hanem magát a büntetettet tekintsék, vagyis a büntetett mint társadalmi helyzetek és viszonylatok termékét fogják fel. Ezeket a törekvéseket a fasiszta államok káros és fölösleges érzélgősséggel tekintik. A nemzeti szocialista

irányítás alá került *igazságügyminisztérium* hivatalos kiadványban nyilatkozta ki, hogy egy maréknyi erőszak többet ér, mint egy zsák igazság.

A szabadságjogok hagyományos felsorolása sem nyerte meg a nemzeti szocializmus tetszését. Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és az 1790. évi francia alkotmány óta ezeket az alapjogokat ha másért nem, hát legalább illendőségből beiktatták minden újonnan keletkezett alkotmányba, még akkor is, ha a kodifikátorok megbízói nem sok kedvet éreztek magukban, hogy meg is tartsák őket. A nemzeti szocializmus öntudatosan és nyílt büszkeséggel vetette el ezeket a divatjamúlt eszméket. A jelenlegi Németország törvényei nem ismerik el az egyesülési-, gyülekezési-, szólás-, sajtó-, gondolat-, lelkiismereti-, vallási-, nemzeti- és szakszervezkedési szabadságot.

Nemcsak az állami élet, de a tágabb értelemben vett közélet és a legtágabb értelemben vett társadalmi élet minden el képzelhető megnyilatkozását *gleichschaltolták*, vagyis a nemzeti szocialista párt szervezetébe kapcsolták vagy legalább is irányítása alá vetették. Nincs semmiféle nyelvtisztító igyekezet, amellyel ettől a német szótól meg lehetne kímélni a magyar vagy bármely más európai nyelvet; csak az eredeti hangzásában idézi fel mindazokat a képzeteket, amelyeket összefoglal. Tartalmát európai nyelven csak tapogatózó és hosszadalmas körülírásokkal lehet úgy-ahogy kifejezni. Az „egységesítés” szó csak igen-igen halványan tükröz valamit jelentéséből. Igyekvő magyar nemzeti szocialista növendékek így próbálták fordítani: „különböző szervek párhuzamos kapcsolása.” Ez már valamivel többet sejtet, de még mindig nem kielégítő. Hidegen cseng, csak a szó racionális tartalmát fedi fel valamennyire, de hiányzik belőle a fogalom érzelmi együtthatója; szinte azt mondhatnánk, hogy a logikailag jól megtervezett boltozatnak rossz a lélektani akusztikája. A „párhuzamosság” és „kapcsolás” szavak érzelmi felhangjaiból érzékeny füllel ilyen kifejezéseket lehet kihallani: „ha nem adod szépszerével...”, „Macht geht vor Recht” (európai nyelvre szintén nehezen fordítható tétel) és így tovább. A szó egész jelentéstartalmát legjobban úgy közelíthetjük meg, ha a „párhuzamosság” „kapcsolás” „rendezés” „egységesítés” képzeteivel ezt a képzetet társítjuk: „Prokrustes-ágy”. Sajnos, ez sem teljes értékű megoldás, mert a Prokrustes-ágy kifejezés a közhasználatban közömbös szólásformává halványodott, amely már nem idézi fel a beszélő elme-

jében a fogalom eredetét és tartalmát a maga életteljességében. Prokrustes a görög mitológia szerint egy igen vendégszerető úriember volt, aki az erdei útszélen álldogált s az arra járókat meghívta magához éjjeli szállásra. A vendégeket aztán befektette az ágyba s ha a vendég rövidebb volt az ágynál, kínzószerkezettel kinyújtóztatta, ha pedig hosszabb volt, levágott belőle. Akinek tehát elég eleven klasszikus műveltsége van, az némi igyekezettel kielégítően képes meghatározni a *Gleichschaltung* kifejezés tartalmát. Lefordítani persze akkor sem lesz képes, mert az európai nyelvek nem képesek ebben a tárgyban ilyen tömör szóalkotásra, amiben talán bizonyos vonakodás fejeződik ki magával a tárggyal szemben.

A Gleichschaltolás hat esztendőn át tartott, a munkásegyletektől fel egészen a diplomáciáig és a hadseregig; ma a külügyi szolgálat nemzetiszocializálása és a hadsereg tábornoki karának jelentős részben való kicserélése után befejezettnek tekinthető. Jelenleg már csak olyan szervezetek nem tartoznak bele a nemzeti szocialista politikai rendbe, amelyek a nemzeti szocialista állameszmével úgylátszik teljesen ellentétesek s amelyeket ép ezért a nemzeti szocialista diktatúra irtalmatlanul elnyom, mint például a katolikus egyházat.

Irtóhadjárat indult minden szellemi megnyilatkozás ellen, amelyet a nemzeti szocialista mozgalom ellenségnek tartott. „A költők és gondolkodók népe” hazájában, a városok terein máglyák lobbantak fel s a lángok között tízezer számra omlottak hamuvá a könyvek. Világhírű tudósok és írók százait kergették világgá.

A nemzeti szocialista állam totalitárius gépezete azonnal nekilátott, hogy széjjelmorzsolja a hatvanötmillió nép között élő hatszázezer főnyi zsidóságot, amelyet a német nép legfőbb megrontójának és a világ veszedelmének tüntettek fel. Az antiszemitizmust rendszerré építették, vallássá magasztosították és világnézetté avatták. Egy igen nagy szocialista tudós, Anton Menger, valaha azt mondta, hogy az antiszemitizmus az ostobák szocializmusa. Pedig Menger nem valami^ elvadult forradalmi szocialista volt, hanem egyetemi tanár/a császári Bécsben, Azóta nyilván megváltoztak a körülmények, mert a nemzeti szocialista mozgalom a zsidókérdést tette agitációjának középpontjává. A külföld sokáig azt hitte, hogy a harcos és lármás antiszemitizmus kezdeti tünet, amely egy vagy másfél év múlva le fog csillapodni és átengedi helyét a törvényes szoci-

gorúságnak, mert azt természetesen senki sem hitte, hogy a nemzeti szocialisták elnézők lesznek a zsidósággal szemben. De kiderült, hogy a zsidóság világhatalmát még a nemzeti szocializmus dinamikájának sem könnyű megtörni, sőt miután Németországban hat évi munkával lehetetlenné tették őket, a zsidók a német sajtó leleplezése szerint egyszerűen megvásárolták maguknak Rooseveltt amerikai elnököt. Az antiszemitizmus hat esztendőn át bőséges jogalkotási, kormányzati és közgazgatási programot, kiadós pártmunkára és agitációs tevékenységre való alkalmat jelentett. A zsidók elleni hadjárat minden részlete kellően ismeretes a világ közvéleménye előtt. E hadjárat célkitűzései és módszerei éreztették hatásukat számos más ország közéletében is és nem egy esetben olyan megoldásra készítették a zsidókérdés felett aggódó kormányokat, amelyek nagyon is vitathatók nemcsak az emberi jóindulat, de a keresztény felebaráti szeretet szempontjából is.

A faji misztika, amely ma a német állam hivatalos világnézeti alapja, ellentétes a katolikus egyház álláspontjával. Ellentétes ezenfelül még a józan ésszel és a tudománnyal is, de ezek politikai szempontból csekélyebb hatóerőt képviselnek. A nemzeti szocialisták a teremtés koronáját az árja fajban látják. Sajnos azonban, teremtett lélek nincs, aki meg tudná mondani, hogy mi is az az árja faj. Az árja kifejezés tudományos szempontból egyszerűen és kizárólag nyelvészeti fogalmat jelent s egy nagy nyelvtudós, Max Müller évtizedekkel ez előtt, mikor az árja fajiság eszméje (vagy inkább ötlete) csírázni kezdett, igen határozottan kijelentette, hogy az árja faj époly képtelenség, mint például a hosszúkoponyájú igeragozás. Minthogy azonban a világnézetek terjedési sebessége rendszeren fordított arányban áll tudományosan ellenőrizhető tartalmukkal, az árja kifejezést másutt is szívesen alkalmazzák magukra olyanok, akiknek a büszkeséghez elég annyi, hogy nem zsidók s azt már nem tartják fontosnak, hogy valami pozitív előjelű érdemet is szerezzenek. Ezeket arra kell figyelmeztetni, hogy akkor már inkább nevezzék magukat turániak, ennek a fogalomnak pontosan annyi értelme van azonfelül még az az előnye is megvan, hogy hazai termék.

Különböző társadalomtörténeti fejlemények mint Németországban a katolikus egyház sokkal kevésbé volt uralkodó osztályok hatalmi apparátusa, mint más országokban. A katolikus tömegek társadalmi osztályhelyzetének a vizsgálata azt

mutatja, hogy aránylag sokkal több közöttük a teljesen szegény, mint a protestánsok között. A német császári *Obrigkeitstaat-ben*, amelynek szellemét jelentős részben egy rideg tekintélyszellemű protestantizmus határozta meg, a katolikuság másodrendű helyzetre volt szorítva. Ennélfogva a német katolicizmus politikai pártjait egészen másként kell megítélni, mint azokat a politikai pártokat, amelyeket a katolikus egyház más országokban létrehozott.

A politikai fejlődés kezdetlegesebb és nyomottabb formái között a társadalmi kérdések nem nyilatkoznak meg világos politikai formákban. Ehelyett gyakran a vallási és egyházi élet keretei között, a szektárius vallásosság érzésközegén át nyilatkoznak meg. A katolikus vallású német proletártömegek ennélfogva a jobb életfeltételekért és a politikai jogokért való harcot a katolikus egyház keretei között, a szociális követelések evangéliumi kifejezésformáit hangoztatva vívták. Már most általános törvényszerűség, hogy minden politikai rendszer, amely a szabadságot elfojtja, a társadalmi küzdelmeket visszaveti régebbi szervezeti és kifejezésformákra. A római egyház szembeszállása a nemzeti szocializmussal tehát nem egyszerűen vallási mozgalom — akkor könnyű volna vele elbánni — hanem a katolikus szociálpolitika és az evangéliumi társadalmi eszmék formájában kifejezett tiltakozás a szabadság elkobzása és általában a nemzeti szocialista uralom retrográd elemei ellen.

Köviden ez az értelme a katolikus egyház hősi ellenállásának a nemzeti szocialista diktatúrával szemben. Minthogy a szabadság követelése politikai síkon nem képes megnyilatkozni a diktatúra nyomása alatt, megnyilatkozik vallási síkon s így lesz a katolikus vallási ellenállás Németországban egy felekezeten túl az egyetemes emberség ügye. Ez az értelme a nagy német katolikus egyházfők, a Faulhaberek és Preysingek tiszteletet érdemlő bátorságának. Ezért szenvednek katolikus papok százai börtönökben és internálótáborokban. Ha a német katolicizmus már évtizedekkel ezelőtt nem lett volna sok vonatkozásban az elnyomottak pártján, akkor ma a nemzeti szocialisták nem lennének kénytelenek botránypörököt rendezni a „Klostergaunerek” és „Dunkelmannok” ellen. A botránypörök azonban hiábavalók, mert a német katolikusok ellenállása a másként megnyilatkozni nem tudó nép szabadságmozgalma, nem pedig papi cselszövés. Ép azért szeretnék mindenáron

csak papi celszövének feltüntetni s azért hirdetnek ki egész propagandagépezetükkel minden egyes erkölcsi botlást, amit a szerzetesekről csak fel tudnak kutatni.

A faji misztika kevésbé társadalmi, mint inkább vallási és teológiai okokból a német protestantizmus egy részét is ellen állásra készítette. Ezenfelül a nemzeti szocialista rendszer a társadalmi élet egészét a maga ellenőrzésének akarja fenntartani, ezért természetesen ellentétbe kerül az egyházakkal, amelyeket kizárólag a hitélet területére akar szorítani. Az a jellege, hogy a vallás magánügy, a szocialista pártok fegyvertárából való ugyan, de a nemzeti szocializmus diktatórikus fellépésének sokkal jobban megfelel, mint azoknak a mérsékelt reformszándékú pártoknak, amelyek csak megbotránkoztatták ezzel a jeligével a konzervatív társadalmi tényezőket, anélkül, hogy túlságosan ragaszkodtak volna hozzá. Így a német protestantizmus hitvalló elemei is meghozták a maguk áldozatát a veszendő szabadságnak. Számos protestáns lelkész is börtönbe került. Legkiválóbb vezetőjüket, Niemöllert a kilencvenedik éve felé közeledő Mackensen tábornagy közbelépése sem tudta kiszabadítani. Pedig az agg marsall azzal indokolta kérését Hitler előtt, hogy ez az utolsó kívánsága.

Látnivaló, hogy a nemzeti szocialista diktatúrának számos ellenséggel szemben kellett kiküzdeni a totalitárius nemzeti egységet. Már pedig minden fasiszta állam alapvető jelentőségű törekvése a nemzeti egység minden eszközzel való szolgálata. Ezért lelkiismereti aggályok nélkül nyúl olyan eszközökhöz, amelyek egy magasabb erkölcsi tájékozódás szempontjából nem egészen kifogástalanok s amelyeket a nemzet egyes részei is csak kelletlenül képesek elviselni. „A cél szentesíti -az eszközt” alapelve, amely a fasiszta politika mellőzhetetlen igazolása és morális támasztéka, sokszor nehezebbre esik azoknak, akik a nagy célokat hordozzák.

Természetesen a német fasizmus is megszüntette az osztályharcot, illetve az osztályharc alapján keletkezett munkásszervezeteket. 1933 május másodikán a párt „akcióbizottsága a német munka védelmére” elfoglalta a szakszervezeti épületeket és elkobozta a munkásság vagyonát. Mindjárt másnap a keresztényszocialista és egyéb szakszervezetek is *önként* csatlakoztak az új „Német Munkafront” szervezetéhez, amelynek feladata a hivatalos meghatározás szerint „minden alkotó német néptárs világnézeti, politikai és szakmai irányítása.” Mint

a szavakból látnivaló, a nemzeti szocialista uralom arra törekszik, hogy a munkás ne érezze magát proletárnak vagy csak egyszerűen „dolgozónak”, ahogy a régi világban hívták, hanem az „alkotó” önérzete hevítse, mint egy népközösség tagját.

1934 január 20-án kihirdették a nemzeti munkatörvényt, amely a nemzeti szocialista eszméket következetesen valósítja meg a munkáskérdés egész területén. A törvény kimondja, hogy minden üzem a nemzeti gazdaság egy része, amiből nyilvánvalóan az következik, hogy felelősséggel tartozik az egész nemzetnek a rábízott feladatok hibátlan teljesítéséért. Ha pedig így van, akkor az ellentétes társadalmi érdekek, mint például a munkaadóké és a munkásoké az üzemben belül sem kerülhetnek szembe egymással. A német szociálpolitikai jogalkotás a gyanús modern magánjogi kódexek liberálkapitalista-szocialista szellemét megkerülve az ősi germán joghoz nyúlt vissza. Sikerült neki a germán törzsi élet emlékével, amelyet Tacitus római történetíró s a sorban utána következő többi gyanús európai entellektüel lebecsültet, a munkaügy szervezésében is érvényre juttatni a német nemzeti szellemet. A német üzemben nem munkáltató és munkavállaló áll szemben egymással, hanem „*Führer*” és „*Gefolgschaft*” dolgozik vállvetve a nemzeti célok és a német népközösség szolgálatában. A *Führer* természetesen a gyáros, a *Gefolgschaft* pedig a munkásság. Ha a *Führer* úgy viselkedik, hogy a *Gefolgschaft* sértve érzi magát alkotó néptársi méltóságában, a törvény „munkaügyi becsületbírósgot” rendel. Ez a méltatlan *Führer-t* esetleg meg is foszthatja rangjától; ebben az esetben a gyárral ugyan továbbra is ő rendelkezik, de köteles maga helyett *Fühiw-helyettest* kijelölni. Bér-differenciák és munkaidőmeghosszabbítások ügyében azonban a becsületbírósgot nem szabad igénybe venni, mert az ilyesmivel nem foglalkozhat. A munkás népi öntudata és a munka méltósága előbbrevaló, mint például a reálbér. A munkabér-differenciákat a *Führer* a bizalmi testülettel intézi el, amelyet a Német Munkafront központja jelöl ki. Eleinte a munkások választották, úgy, hogy szavaztak igennel vagy nemmel a munkafront által összeállított listára. Mivel azonban gyakran megtörtént, hogy a népi méltóságuk tudatára még nem jutott munkások nemmel szavaztak, erre az esetre a törvény az állami munkaügyi megbízottra, a *Treuhänder der Arbeit-re* bízta a munkások bizalmi testületének összeállítását. *Treuhänder* természetesen csak ki-

próbált nemzeti szocialista lehet. Ha a *Führer* és a bizalmi testület nem tudnak megegyezni, a *Treuhänder* dönt. Ilyenkor a *Treuhänder* megmagyarázza a munkásoknak, hogy a népközösség érdeke kevesebb bért vagy hosszabb munkaidőt követel. A munkafront maga főként a munkásság jóléti és kulturális érdekeivel foglalkozik. A *Kraft durch Freude* („erő örömből”) intézménye gondoskodik a munkásság kulturális igényeiről s főként arról, hogy nyaralási szabadságát is nemzeti szocialista környezetben tölthesse el. A német munkás, ha szorgalmas és megbízható, időnként a tengeren is nyaralhat. A liberal-demokrata-kapitalista államokban ehhez csak néhány ezer kiváltságos tőkés juthat hozzá, a Harmadik Birodalomban azonban néhány ezer munkás is hozzájuthat. Elfogult liberális bírálók erre azt szokták válaszolni, hogy a szakképzett és viszonylag jólfizetett munkásarisztokrácia egy része a liberális rendben is megengedheti magának, hogy időnként egy olcsó külföldi társasutazáson vegyen részt, de ezt persze nehezebb ellenőrizni, valószínűleg azért, mert „munkafront” híján külön-külön választják ki a megfelelő úti alkalmat s így nem lehet valamennyiüket egy fényképen ábrázolni.

A nemzeti szocializmus viszonyáról a kapitalizmushoz nem szükséges bővebben megemlékezni; erről már az olasz fasizmus ismertetésénél szó volt. A kezdeti programok jelszavai természetesen itt is elcsitulak a nemzeti érdekek reálpolitikája előtt. A kamatabszolgáság megtöréséről, meg a nagy áruházak megszüntetéséről, amelyek a küzdelmes mozgalmi évek legkedvesebb toborzó-pontjai voltak, többé nem esett szó. A telepítés ügye nem halad gyorsabban, mint a köztársaság idején; akkor a junkerekre kellett tekintettel lenni, most a közérdekre. Sivár materialista felfogású liberális kritikusok (nemzeti szocialista kifejezéssel *missmacherek*) ugyan a kettőt nem képesek megkülönböztetni, de ez csak azt mutatja, hogy nincsenek tisztában az erkölcsi tényezők jelentőségével. A nemzeti szocialista parasztság vezére, Walter Darré vezetése alatt „birodalmi parasztrendet” alakítottak, ezzel a német paraszt is népi méltósága öntudatára ébredt. Darré mindig a legradikálisabb „népi” politika hirdetője volt. Az uralomrakerülés után földművelésügyi miniszter lett belőle, azóta tárcája ügyeinek él és keveset szerepel.

Az olasz fasizmus történetéből is nyilvánvaló, hogy minden dinamikus nemzeti mozgalom küzdő korszakában elkerülhetet-

lenül magához von különböző szélsőséges elemeket, amelyek aztán abban a mértékben veszítenek jelentőségükből, ahogy a mozgalom a hatalom birtokában meggondoltabb és felelősségteljesebb lesz. A nemzeti szocializmus életében ez a tisztulási folyamat már igen korán megkezdődött. Otto Strassert, aki a nemzeti szocialista programból úgylátszik fontosabbnak tartotta azt, ami szocialista, mint azt, ami nemzeti, 1930 júniusában kizárták a pártból. Hitler megbízást adott Goebbelsnek, hogy a pártot könyörtelenül tisztítsa meg a „szalónbolsevistáktól.” A szocializmus történetével ismerős és kellő társadalomtudományi képzettséggel rendelkező ember ugyan bajosan találhatja Strassert bolsevistának, inkább az lehet az érzése, hogy romantikus túlbuzgósággal komolyan vette a nemzeti szocialista programot. A „hatalommegragadás” után Otto Strasser Prágába emigrált forradalmi nemzeti szocialista pártja vezetőivel. A párt később Fekete Front néven működött és földalatti munkát végzett a nemzeti szocialista Németországban. A hivatalos nemzeti szocialisták könyörtelenebbül üldözték, mint akár a kommunistákat.

Az Otto Strasserrel való szakítás után, 1930 decemberében Schacht, a birodalmi bank elnöke, a későbbi gazdasági diktátor közeledett Hitlerhez s minthogy Hitler most már ilyen megbízhatónak mutatkozott nemcsak az igazi, de a „szalónbolsevistákkal” szemben is, akik az adott helyzetben veszedelmesebbek lehetek volna az igaziaknál, Schacht a párt felé hajlította a nagybankok jóindulatát. A nagytőke bizalmát azonban nem könnyű kiérdemelni; Hitlernek egy évvel azután, hogy hatalomra került, a nemzeti szocialista pártot a végső könyörtelenség igénybevételével kellett az államhatalom engedelmesebb és megbízhatóbb eszközévé formálni.

Az 1934 június 30-i véres kirobbanás tulajdonképpen a párt forradalmi szárnyának végleges elintézése volt. Hitler el volt rá szánva, hogy szakít az SA forradalmi hajlandóságú tömegeivel. Június utolsó hete óta a barna hadsereg sorsa meg volt pecsételve; 25-én a Reichswehr és az SS, a nemzeti szocialista párthadsereg feketeruhás válogatott csapatai készenlétben álltak. 30-ára virradó éjjel Hitler Münchenbe repült. A hajnali szürkületben hosszú autósor kigyózott Weissee fürdő felé, ahol az SA vezérkara tartózkodott. Hitler álmukból verte fel megrendszabályozandó alvezéreit. Az egymásután berugdalt ajtók mögött förtelmes kép tárult a Führer és kísérete elé. Köztudo-

roású volt régóta, hogy az SA vezeterei nagyrészt homoszexuálisak. A szobákhán a nemzeti szocialista Németország úttörői megfelelő fiatal rohamosztagosokkal feküdtek. Hitler teljes erkölcsi felháborodással látott neki az erkölcsi pestis kiirtásának. De sokszor olyanok is estek áldozatul a tisztogatásnak, akik sem homoszexuálisak, sem pedig forradalmi SA-vezérek nem voltak.

Schleicher tábornok, aki a nemzeti szocialista hatalom bizonytalansága közben készen tartotta magát s nem csinált titkot abból az igyekezetéből, hogy rövidesen „lelépteti ezt a társaságot”, ezen a napon feleségével együtt villájába tartózkodott. SS-legények törtek be a villába s feleségével együtt lelőtték, nemkülönben mint egy SA-főcsoportvezetőt kedves rohamosztagosával együtt. Meggyilkolták Jung katolikus író, aki pár nappal előbb egy beszédet fogalmazott Papen alkancellárnak, amit a nemzeti szocialisták rovására írtak. Pár nappal a végzetes nap után egy mocsárban megtalálták a hetvenhárom éves Kahr volt bajor miniszterelnök holttestét. Az 1923. évi müncheni puccs alatt Hitler ellen dolgozott, de nem sokkal utóbb visszavonult a politikától; halála előtt már hosszú évek óta nyugalomban élt.

Röhm százados, az SA megalapítója és szervezője bizalmas környezetéhez körülbelül hatvan rohamosztagvezető tartozott; ötvenötöt kivégeztek közülük, elsőnek magát Röhmöt. Berlinben és Németország északi részében Göring vezette a „tisztogató akciót”; Papen alkancellár főbb híveit is kiirtották, maga Papen csak úgy menekült meg, hogy a birodalmi hadsereg őrséget vezényelt ki a lakása elé. Hitler mint „a német nép legfőbb bírása” („des deutsches Volkes oberster Gerichtsherr”) tért vissza Berlinbe. Három nappal később az igazságügyminisztérium kodifikációs szakemberei sietve szövegeznek egy szükségrendeletet, amely Hitler és Göring ítélezését utólag rendkívüli állapot esetére szóló kivételes hatalom gyakorlásának minősíti.

Diktatúráknak megvan a maguk menetrendje. Németországban is csak az történt, ami előrelátható volt: forradalmi hajlandóságot csiholtak egy milliós tömeggé dagasztott párthadseregben, hogy megszerezhessék a hatalmat s mikor ez megtörtént, megtizedelték a párthadsereget, azzal az indokolással, hogy forradalmat akar csinálni. Pedig nem is akart, csak éppen kellemetlenné kezdett válni a lázongással, amelyre már 110:11

volt szükség. Közben, persze, alibi-igazolásként ahogy lecsaptak jobbra, lecsaptak balra is és viszont. A békebeli urak jól számítottak, mikor arra vártak, hogy az új uralom majd kiveti sajátmagából a számára és számukra megbízhatatlan és tehertétté vált elemeket, de rosszul számítottak, mikor azt hitték, hogy ebből nekik lesz hasznuk. Nem lett, sőt közülük is életükkel fizettek jóegy néhány an, igaz, hogy inkább csak a gyanútlan kisebbek, a mitsem sejtő második vonalbeliek, intő figyelmeztetésül a nagyoknak. A számla azonban ezzel ki volt egyenlítve; a békebeli jobboldal urai a lázongó SA-vezetőkkel együtt tűntek el a nemzeti szocialista Németország politikai életéből. Gyérülő maradványaik egyre senyvedőbb hatáskörök-ből koptak ki sorjába.

A nemzeti szocialista uralom különböző irányokból való el-lenségei között véresen rogytak össze a magánbosszú és a vak véletlenek áldozatai. Hitler elismerte, hogy történetek erőszakos-ságok, amelyek nem tartoztak bele az ő rendcsináló tervébe s ígérte is, hogy ezek felett majd rendes bíróság fog ítélni. De erre sohasem került sor. Helyette, Rudolf Hess ezzel a kijelentéssel intézte el az ártatlanok halála miatt nyugtalan lelkiismereteket: „Lehet, elhiszem, hogy volt olyan, aki csupán a viszonyok tragikus láncolata folytán lett bűnössé. De azok-ban az órákban, amikor a német nép létéről vagy nemlétéről volt szó, nem lehetett egyesek vétkének méretéről bíraskodni.”

A párt és rohamosztagai meghódították az államot. Azt hit-ték, hogy eztán majd ők uralkodnak az állami gépezet felhasz-nálásával. Nem tudták, hogy minden diktatúrának kikerülhetet-len törvénye, hogy a hódító párt előbb-utóbb uralkodóból szol-gálóvá válik, hogy a párt arra való, hogy vetélkedjen a hatalo-mért s nem arra, hogy kezében tartsa. Azt hitték, hogy ők fog-nak uralkodni s nem is álmodtak róla, hogy eljön az idő, ami-kor csak arra lehetnek majd jók, hogy a diktátorok uralmát közvetítsék a tömegek felé. Németországban ez az idő hama-rább bekövetkezett, mint másutt.

Aztán Goebbels rádióbeszédet mondott a külföldi *Greuelpro-paganda* ellen, az SS-t az SA leverése körül tanúsított érdemei elismerésül függetlenítették a megrendszabályozott testvérszer-zezettől és az élet ment tovább.

30. AFRIKAI HÁBORÚ - EURÓPAI GYŐZELEM

A népszövetség, amely egyetlen lényeges nemzetközi kérdés megoldására sem bizonyult alkalmasnak, 1935-ben vállalt először magára komoly világpolitikai feladatot: szankciókat alkalmazott Olaszország ellen, amely ebben az évben háborút indított Afrika utolsó független állama, Abeszínia ellen.

A kísérlet komoly volt és komoly végeredményt is hozott: a népszövetség teljes csődjét. Bebizonyult, hogy kis nemzetek nem számíthatnak szilárd védelemre a szervezett nemzetközi jogközösség részéről. A népszövetség a balsikerű szankciós hadjárat után minden jelentőségét elveszítette. Európa utolsó döntő válságában, a csehszlovák kérdés megoldásában már névleges szerepet sem játszott. Még csak azt a feladatot sem vállalhatta, hogy kerete legyen a külügyminiszterek és diplomaták gyakori közvetlen érintkezésének. Alkotmányának jogelvei nem érvényesültek többé. Bebizonyosodott, hogy nagyhatalommal szemben csak akkor mozgatható meg a népszövetségi politika eljárási gépezete, ha a világpolitikai fejlemények úgy hozzák magukkal, hogy több más nagyhatalom ellentétes érdekei kihívják és előidézik beavatkozását. Ez a beavatkozás azonban, mint az első és utolsó esetben nyilvánvalóvá vált, általános háború kockázatát idézi fel s még így is képtelen a védelmébe vett államnak hatásos oltalmat szolgáltatni.

Emlékezetünkbe kell idézni ezenfelül, hogy ez első és egyetlen kísérletet kivéve soha tétova próbálkozás sem történt, hogy a népszövetségi politika bármily természetű nemzetközi viszályban a gyengébb felet energikusan támogassa. Így Kína, amely hűségesen tagja volt a népszövetségnek (bár saját belső zavarai és pénzügyi bajai miatt, de az úgy valóságos értékének

teljesen megfelelően mindig adós maradt a tagsági díjjal) soha komoly támogatást nem tudott kapni Japán meg-megújuló támadásai ellen. De nemcsak fegyveres összetűzések elintézésében volt a népszövetség gyámoltalan, semmiféle más nemzetközi kérdést nem volt képes megoldani, akármennyire is égetőnek bizonyult az illető kérdés és tarthatatlannak a fennálló állapot. A népszövetségi egyességokmány 19. cikkelye kimondja, hogy a népszövetség közgyűlése időről-időre, felhívhatja tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződések módosítására, különben olyan állapotok újból való felülvizsgálására, amelyek a világbékét veszélyeztetik. E cikkely egyetlenegy esetben sem került alkalmazásra, annál kevésbé történhetett meg az újrafelvételi eljárás módszereinek és jogának kidolgozása. A 19. cikkely megmaradt egy ideig a legyőzött vagy más okok miatt nyomorúságot és méltánytalanságot szenvedett népek reményhorgonyának, majd utóbb a nemzetközi jogot tanuló diákok kiegészítő vizsgakérdésének. Az utóbbi években a nemzetközi jogi könyvekben is az apróbetűs jegyzetek közé szorult, ha valaha csakugyan lesz igazi népszövetség, a nemzetközi jogközösségben élő népek békés jogrendje, erre a cikkelyre mint történelmi előzményre legfeljebb úgy hivatkozhatnak majd a jogászok, mint a modern népszövetségi törekvések munkálói az újkor kezdetének humanistáira. Ezek olykor szintén kovácsoltak terveket a fejedelmek, királyok, császárok és a pápa areopágjárói, anélkül persze, hogy terveik szerves jogtörténeti összefüggésbe tartoznának a huszadik századbeli törekvésekkel.

A népszövetség keletkezése eszményekből és magas színvonalú erkölcsi erőfeszítésekből indult ki. Létrejöttének közvetlen lélektani háttere a világháborút végigszenvedett emberiség békevágya volt. Gyakorlati megvalósulása azonban semmi mást nem szolgált, mint egy adott birtokállomány épségének oltalmát, a párizskörnyéki statusquo örök időkre való biztosításának szándékát, a *beati possidentes* kölcsönös zsákmánybiztosító rendszerét.

Épp ezért, mihelyt a hatalmi viszonyok eltolódtak, a népszövetségi egyességokmány papírronggyá lett. Szelleméhez méltóan ezt nem ünnepélyesen nyilatkoztatták ki róla, hanem hallgatólagosan ismerték el, mint ahogy a népszövetség is hallgatólagosan hajtott fejet minden jogtalanság előtt, amely a bevégzett tény formájában jelent meg előtte. Így vett, vagy még helyesebben nem vett tudomást némán minden jogtalanságról, akkor is,

ha a bevégzett tényt már szentesítette az időmúlás, anélkül, hogy észre kellett volna a kellő időben venni, akkor pedig, ha nem lehetett észre nem venni, még inkább.

De az idő haladt, a világban új megoldatlan kérdések keletkeztek, új támadó kedvek támadtak s a népszövetségnek el kellett szenvednie az általa létesült és oltalmazott rend át-törését olyan pontokon is, ahol már nem látta szívesen. Az erendő bűn megbosszulta magát.

Olaszország, amely a világháborút a népszövetséget alapító *beati possidentes* oldalán küzdötte végig, csalódottan és kevés kézzelfogható eredménnyel zárta le a világháborús számlát. Az olasz királyság egysége 1870-ben jött létre, egyidőben a Német Birodalom egységével. Ez az időpont már az imperializmus delelőjére esett, a jobban megszervezett, gazdaságilag, politikailag és katonailag egyaránt erősebb Németország is csak mellékes és csekély jelentőségű tengerentúli területeket volt képes megszerezni. Olaszországnak meg éppen csak az asztrálról le-eső morzsák jutottak: két forró és európai településre merőben alkalmatlan partvidék, Eritrea és Olasz-Szomáli Afrika észak-keleti partjain, majd utóbb, 1912-ben a hanyatló Törökországtól elszedett Libia: keskeny termékeny parti terület, mögötte sivatag gyér oázisokkal. A világháború befejezése után a német gyarmatokat a szövetségesek szétosztották maguk közt. Persze a világért sem vették volna el közvetlenül, hanem a népszövetség hatáskörébe utalták őket. Ez aztán egyességománya-nak bölcs és nagylelkű intézkedései alapján a győztes hatalmak gyámsága alá utalta őket, mint olyan országokat, amelyek még nem jutottak a fejlettségnek arra a fokára, hogy a mai világ különlegesen súlyos viszonyai között önmagukat tudják kormányozni, így áll ez az egyességokmány szövegében. Olaszországot kihagyták ebből a játékból. Akár &épes a tengerentúli gyarmatosítás európai népfellegek levezetésére, akár nem, Olaszország olthatatlanul vágyódott Abesszínia után. A gazdasági előnyökön felül, amelyeket a közgazdaságtan művelőinek komoly és tekintélyes része meglehetősen kételkedéssel mérlegel, a fasiszta Itáliát még a nemzeti büszkeség is hevítette. Elégtételt akart magának szerezni első abesszíniai háborújának gyászos végéért, mikor 1896-ban az olasz gyarmati hadakra az abesszinek megsemmisítő vereséget mértek s kerek negyven esztendőre biztosították Abesszínia függetlenségét.

1924-ben Abesszínia belépett a népszövetségbe, még pedig

Olaszország ajánlása mellett. Abesszínia boldogan élvezte a kollektív biztonságot. Egy évvel később Olaszország és Anglia barátságosan megegyeztek, hogy újdonsült tagtársukat két érdekszférra osztják s ezeken belül nem zavarják egymás köreit. Abesszínia nyugalmát nem zavarta ez az esemény, lévén a megállapodás titkos. Franciaország azonban csakhamar megtudta, mire Abesszínia szenvedélyesen tiltakozott szabadsága és függetlensége védelmében a genfi panaszhivatalnál.

Az afrikai ország szakadatlan dinasztikus viszályaiból az elmúlt évtizedben Hailé Szelasszié négyes tiszteletet parancsoló alakja emelkedett ki. Nyugateurópai műveltségű férfiú volt, aki birodalmát határozott akarattal és megfontolt józansággal igyekezett modernizálni. Szemben egyes európai államférfikkal, ódivatú pacifista felfogásról tett tanúságot. A háborút a legszörnyűbb sorscsapásnak mondta, utána azonban maga is kiment a harctérre és súlyos mustárgáz-mérgezést kapott.

Az afrikai háború európai diplomáciai cselszövényekből indult el s mérlegének végeredményét is európai politikai eredményekben fejezhetjük ki, nevezetesen a népszövetség bukásában, a támadó szellem megerősödésében és a totális hatalmak s a demokratikus államok hatalmi viszonyának eltolódásában.

Franciaország, hogy a megerősödött Németország ellen újból biztosítsa magát, Olaszország felé fordult. Ezidőtájt való jobboldali miniszterelnöke, Laval megértette magát Mussolinival és a fasiszta Olaszországgal. 1935 január 8-án, római utazás után megegyezett Olaszországgal a következőkben: együttműködnek abból a célból, hogy megakadályozzák Ausztria csatlakozását Németországhoz; Olaszország lemond arról a régóta dédelgetett tervéről, hogy Tuniszt elragadja Franciaországtól; ezzel szemben Franciaország szabad kezet ad Olaszországnak Abesszíniában.

1935 nyarán olasz csapatszállító hajók úsztak a szuezi csatornán. Október elején, az esős időszak elmúltával Olaszország megkezdte a háborút, a modern nemzetközi szokásoknak megfelelően hadüzenet nélkül. A négyes mindenáron igyekezett elhárítani országa felől a háború rémét. Abessziniának valóban a legkevésbé sem voltak háborús szándékai s az illetékes diplomácia alig tudott előteremteni határincidenseket. Pedig nem lehetett nehéz dolga, hiszen gyér népességű vad vidéken, ahol nomád törzsek legeltetik nyájukat s ahol a határt legfeljebb

bizonytalan térképen lehet megvonni, egy kis jóakarattal könnyen kerül ilyesmi.

A négus már az elkerülhetetlen háború előestéjén meghagyta csapatainak, hogy húsz kilométerre vonuljanak vissza. Szeptember 4-én a népszövetség megállapította a leggondosabban eléje terjesztett határincidensről, hogy egyik felet sem lehet vétkessé nyilvánítani. Október 2-án az olasz kormány kijelentette, hogy az abesszinek viselkedését, amellyel állandóan fenyegetik az olasz gyarmatokat, nem lehet tovább tűrni, ennélfogva „a keletafrikai sereg megkapta a parancsot, hogy cselekedjék.”

Laval ügyes fogása tehát Tunisz felől a Csád-tó felé irányította az olasz terjeszkedő hajlamot, a világháborús számlát pedig Abesszínia val akarta kifizettetni, még pedig úgy, hogy Abessziniával együtt Angliának fájjon miatta a feje. Hogy ez milyen jó fogás volt, arra Franciaország főként akkor jött rá, mikor az olaszok a Brennerről vontak el csapatokat az afrikai háború kedvéért. Még inkább rájöttek erre akkor, mikor az Anglia által irányított szankciós hadjárat semmi egyebet nem ért el, minthogy Olaszország Ausztria önállóságának védelme helyett szorososan Németország mellé zárkózott.

Anglia Földközi-tengeri érdekeit látta veszélyeztetve, valamint keletafrikai gyarmatait és Indiába vezető útját féltette. A népszövetség megtorló gépezete teljes erővel működésbe jött a megtámadott Abesszínia védelmében. November 18-án a tagállamok a szankciókról intézkedő cikkely értelmében megszakítottak minden gazdasági kapcsolatot Olaszországgal. A megtorló intézkedések első szenvedő alanya maga Olaszország népszövetségi megbízottja, Aloisi báró volt, akinek ezen a napon angol és amerikai rádióállomások egy nyilatkozatát közvetítették volna; a határozat létrejötte után azonnal levették a műsorról, ötvenhárom állam csatlakozott a szankciók rendszeréhez. Ausztria, Magyarország és Albánia megtagadták részvételüket, negyediknek utóbb csatlakozott hozzájuk Ecuador.

Olaszországban ez a határozat szenvedélyes felháborodást keltett, a nép ünnepélyes gesztusokkal állott a kormány mögé. A fasiszta párt országszerte mozgalmat szervezett, hogy a jegygyűrűket mindenki áldozza az Olasz Nemzeti Bank oltárára. A fasiszta Olaszország újból megmutatta, hogy egy szilárd politikai szervezet mekkora lelkesedést tud kiváltani a népből. Eközben Abessziniában az olasz hadsereg, a kezdeti lassúbb

ütemű előnyomulás után növekvő eréllyel teljesítette feladatát. A repülőerők, bár az adott terepviszonyok és népességeloszlás mellett alkalmazhatóságuk eleve csak korlátozott lehetett, kitűnő szolgálatot tettek. Igazi légihaborúra nem került sor, mert a négusnak mindössze hat régi rendszerű repülőgépe volt. A légelhárító tüzérség hiányát az abesszin csapatok a rejtőzésre kiválóan alkalmas terep ügyes felhasználásával pótolták.

1936 márciusában az abesszin északi harcfront teljesen összeesett. A jelentéktelenebb déli harcfrontat már előbb hasonló sors érte. Áprilisban az Asaugi-tó mellett az olaszok megverték az abesszin császári gárdát is, amely a négus haderejének legjobb és korszerű fegyverzettel ellátott része volt. Ezzel megnyílt az út a főváros felé. A négus elmenekült, május 4-én az olasz hadsereg megszállta Addisz-Abebat. Az olasz csapatok fáradhatatlanul és lelkesen verekedtek magukat végig pár hónap alatt a rengeteg országban. A fasizmus morális színvonalára jellemző, hogy Mussolini veje, Ciano gróf és két fia, jóllehet nyugodtan maradhattak volna a parancsnokságok biztos főhadiszállásain, mint pilóták harcoltak halálfejes gépeiken. Mindhárman szerencsésen és sebesülés nélkül küzdöttek végig a háborút.

Mussolini a szankciók életbeléptetése ellen tiltakozott azzal, hogy egy ilyen rendszabály a háborút jelentené. A népszövetség nem tágitott. Utóbb a népszövetség a szállítási tilalmat ki akarta terjeszteni a kőolajra is. Mussolini ismét az általános háború lehetőségére figyelmeztetett. A népszövetség engedett. 1936 július 4-én aztán 49 szavazattal 44 ellenében kimondta a népszövetség közgyűlése a szankciók felfüggesztését. Ez a realpolitika későnek bizonyult. Olaszország nemcsak Abessziniát, de a népszövetséget is legyőzte.

31. NÉPSZAVAZÁS A SAAR-VIDÉKEN

A versaillesi szerződés lemorzsolódásának nevezetes mozzanata játszódott le 1935 elején: a Saar-vidék visszacsatolása Németországhoz.

Olyan eredmény volt ez, amely magának a szerződésnek rendelkezéséből következett. A békeszerződés ezt a területet tizenöt esztendőre a népszövetség igazgatása alá helyezte. Ez időhatár elérésekor a lakosság népszavazással kellett hogy döntson, hová akar csatlakozni, vagy esetleg kívánja-e a fennálló állapot további megmaradását. Nem a szerződés revíziója következett tehát be, hanem egy szerződéses feltétel teljesítése. Csakhogy hosszú időre méretezett nemzetközi szerződések holt betűi mögött az eleven élet szakadatlanul vájja a változások medrét. Egy ilyen szerződés megkötése pillanatában világos és egyértelmű. Az adott hatalmi és politikai viszonyokat fejezi ki az örökérvényűség látszatával. De semmiféle jogász elméi és diplomáciai művészet nem zárhatja magába tartósan a politika világát, amely a változandóság világa. Az idő múlásával a sorközök új jelentéssel telnek meg s az írásjelek más valóság jelképei, más árnyalatok kifejezései lesznek. Amit a szerződés eredetileg úgy gondolt el, hogy önmaga előírásának önműködő teljesevé lesz, az utóbb a változott hatalmi és lélektani helyzetben a szerződés alapjaira és végső eredményeire visszaható változássá és változtatássá lehet.

Nemzetek évtizedeken át melengetett érzelmei vagy akár évszázadokon át parázsló vágyódásai gyakran maguk és más előtt egyaránt elfeledik a lét anyagi eszközeinek megszerzése irányuló politika valóságát. Elzász-Lotharingia régesrég-től fogva Erisz almája volt Németország és Franciaország kö-

zött. A megtartás kívánsága, az elvesztés felett érzett fájdalom s a visszaszerzésre törekvő igyekezet érzelmei mindkét részről évszázadok óta hevesen lobogtak körül ezt az örökre vitás földdarabot. Néprajzi, nemzetiségi és nyelvi körülmények szövevényes és ellentett irányzatokban gazdag imponderábilái sokféleképpen vitássá tették akármelyik fél birtoklásának jogosultságát. A két tartomány túlnyomórészt németnyelvű, de francia hajlandóságú és kultúrájú népességének sorsát időről-időre a hatalmi túlsúly ide vagy odaszállása döntötte el. A történelmi szerzett jogok és igények, a nemzetiségi, néprajzi és kulturális elhatárolások ” felszíni bizonytalansága mélyén azonban volt egy szilárd bizonyosság: Elzász-Lotharingia természeti kincseinek bősége. „Sohasem beszélni róla, de mindig reá gondolni” — az elvesztett tartományok felől ez a hazafias jelszó keringett 1871 után Franciaországban. A vasércbányákról valóban keveset beszéltek innen és túl, de a mindkét oldalról való hódító igyekezet mélyén, a nemzeti és kulturális jelszavak mögött szívósan gondoltak rá a nagyiparos körök.

De szén nélkül a vasérc csak félig elég az üdvösséghez, vagyis a kapitalista nagyhatalmi ranghoz. Bismarck a Saar-vidék szénbányáihoz elvette Elzász-Lotharingia vasérctelepeit, egy félszázaddal utóbb pedig a francia nagytőke cselekedte fordítva ugyanezt. A precedens nem mentség, aminthogy semmiféle precedens nem lehet mentsége erőszakos és méltánytalan eljárásoknak. De ezenfelül megállapíthatjuk, hogy a franciák rovására volt még egy súlyosbító körülmény. Elzász-Lotharingia, mint mondtunk, vitás lehetett nemzetiségi és kulturális körülményeinek elmosódó bizonytalanságában. Évszázadok során ide-oda hányódott két vetélkedő hatalom között s hol az ítélkező lelkiismeret, amely a váltakozó birtoklások jogosultságát képes volna világosan eldönteni s ha képes volna rá, hogyan szerezhetne döntésének elismertetést? A Saar-vidék azonban egyértelműen és minden kétséget kizáróan német volt. A felette való német uralom leszármazása töretlen vonalú volt és sohasem vált vitássá.

A franciákat mindez kevéssé zavarta. A párizskörnyéki békéken keresztül-kasul vonul az igyekezet, hogy a „békeszerző” Wilson vasárnapi-iskolás kenetességét tiszteletben tartás; a szövegezők körmönfont ravaszága ezen a ponton is megállotta a próbát. Franciaország nem kebelezte be a Saar-vidéket, csak éppen a szénbányák tulajdonját biztosította magának, vala-

mint tizenöt esztendőre a terület politikai ellenőrzését a népszövetség közbenjöttével. Nyilvánvalóan abban a reménységben, hogy tizenöt év alatt majd csak történik valami, lehetőleg olyasmi, ami további számlálatlan esztendőre hosszabbítja meg ezt a helyzetet, amely még a szerződés értelme szerint is egyedül azért létesült, hogy lebonyolítsanak egy függő kérdést s utána az egész önműködően megszűnjön.

A jogcím és az erkölcsi igazolás mindehhez az volt, hogy a háború tönkretette az északfranciaországi szénbányákat. Kárpótlásul az elpusztított szénbányákért, egyben pedig a háborúból eredő károk jóvátételének törlesztése fejében Németországot kellett hogy engedje Franciaországnak teljes és feltétlen birtoklással, teher- és adósságmentesen a Saar-medence szénbányáit. Hogy a franciák a bányákat kiaknázhassák, a Saar-vidéket tizenöt évre a népszövetség igazgatása alá helyezték; ez idő elteltével, 1935-ben volt esedékes a népszavazás. A Németországhoz való csatlakozás esetére azonban jóelőre borsos árat szabtak a szénért: ha a Saar-terület egyesül Németországgal, a bányákat Németország csak aranyban fizetendő áron válthatja vissza Franciaország tulajdonából.

A német békeküldöttség Versaillesben annakidején világos és megdönthetetlen érvekkel mutatott rá a tizenötéves elszakítás igazságtalanságára. Nincs egyetlen iparvidék Németországban, olvashatjuk a német békeküldöttség irományai között, amelynek lakossága annyira állandó, egyöntetű és oly kevésbé kevert volna, mint éppen a Saar-vidék. Történelmi múltját tekintve több mint ezer éve német. Háborúskodások során a franciák legfeljebb ideig-óráig szállották meg; a megszállás mindenkor rövid ideig tartott, csak a hadműveletek idejére szorított, a békekötéskor mindig visszaadták az anyaországnak. Ezer esztendő alatt Franciaország mindössze 68 éven át tartotta hatalmában ezt a területet. 1814-ben az első párizsi béke a terület egy kis részét Franciaországhoz kapcsolta. A lakosság erélyesen szembeszegült ezzel az intézkedéssel. Nyelvi, történelmi és vallási összetartozás jogán követelte Németországhoz való visszacsatolását s alig másfél év múlva, 1815-ben a vissza csatolást a második párizsi béke teljesítette is. Innen kezdve a Saar-vidék 1918-ig megszakítás nélkül Németországhoz tartozott s gazdasági fejlődését ennek a kapcsolatnak köszönhette. A világháború befejeztével 650.000 lakosa között száz francia sem akadt.

Mindez hiábavaló volt. De mégis akadt egy francia közíró, Gustave Hervé, aki győzelmi ujjongás és zsákmányoló kedv közepette megszólaltatta a lelkiismeret hangját s a békekötések óta állandóan és következetesen állást foglalt a revízió mellett. A trianoni szerződés bűneire is számos alkalommal rámutatott. A Saar-vidék ügyéről még 1!) 19-ben ezeket írta: „Tulajdonba vesszük a Saar-vidék bányáit és hogy zavartalanul aknázhassuk ki szénkészletét, külön kis államot alapítunk a 600.000 német számára, akik e szénmedencében laknak s azt reméljük, hogy tizenöt év múlva ki fogják jelenteni, a népszavazáson, hogy franciák akarunk maradni. Tudjuk, hogy ez mit jelent. Tizenöt éven át megdolgozzuk őket, megkörmölyékezzük e népet minden oldalról, míg csak ki nem mondják a boldogító igent. Bizonyára nem oly erőszakos eljárás, mint az, amellyel elszakították tőlünk elzászi és lotharingiai testvéreinket. De ha nem olyan erőszakos, mindenesetre képmutatóbb. Valljuk be egymásközt, nem egyéb, mint bekebelezési kísérlet 600.000 német rovására. Nagyon érthetők a gazdasági okok, amelyekre való tekintettel Clemenceau igyekezett megszerezni a Saar-vidék szénkészletét, de miért kell elhítenni a világgal, hogy valami bűvészkedés segítségével 600.000 németből tizenöt év alatt franciákat akarunk csinálni?”

A francia remények nemcsak hogy nem teljesedtek be, de meg kellett érnie Franciaországnak még azt is, hogy a lojalis és engedelmes weimari köztársaság helyett a Harmadik Birodalomnak kellett a Saar-vidéket visszaadnia. A népszavazás értetődően a nemzeti szocialista rendszer nagy erőpróbája volt. Sikere méltó és jól megérdemelt lecke volt Franciaország számára, amely a weimari demokrácia engedékenységét és együttműködő készségét bizalmatlansággal és ridegséggel viszonzta s csak elháríthatatlan tények nyomása alatt engedett morzsánságként a versaillesi szerződés sanyargató rendelkezéseiből.

A népszövetségi igazgatás tizenöt éve alatt természetesen minden remény rég elveszett, hogy a Saar-vidék népe Franciaországhoz akar majd szegődni. Jobb híján a franciák legalább a népszövetségi igazgatás statusquoját szerették volna fenntartani. A Saar-vidéki németiség 1934 márciusában egy nemzeti szocialista vezetés alatt álló „német frontban” egyesült. 1934 júliusában a népszövetség kitzúzte a népszavazás határidejét 1935 január 13-ra. A birodalmi nemzeti szocialista párt propagandagépezete teljes erővel megindult; a totalitárius álla-

mokban művészetté fejlesztett tömegbefolyásolás minden eszközzel dolgozták meg a Saar-vidék lakosságát a nemzeti szocialista birodalomhoz való visszatérés érdekében. A népszövetségi statusquo mellett való állásfoglalás papírforma szerint nem volt teljesen kilátástalan. A bányamunkásság szocialista szervezetei épségben voltak s a szocialista tömegeknek semmi kétségük nem lehet afelől, hogy a nemzeti szocialista rendszer totalitárius szigorúságában milyen sors vár rájuk. A gazdasági előnyök, amelyek a Franciaországgal való gazdasági kapcsolatban osztályrésztül jutottak, az egész nép számára közvetlenül nyilvánvalók voltak; ezek nem bonyolult s a tömegek számára közvetlenül nem érzékelhető világgazdasági összefüggésekben, hanem minden egyes munkásháztartás hétköznapi életét érintő tényekben fejeződtek ki s mindenki jól tudhatta, hogy a visszacsatolás után azonnal le kell róluk mondani. A szavazás végeredménye így sem lehetett kétséges. A leadott szavazatok 90.5%-a a Németországhoz való visszatérés mellett szólt. Franciaországra a szavazatoknak csak ezrelékekben kifejezhető töredéke esett, a többi a népszövetségi statusquo fenntartását kívánta.

Az eredmény világosan bizonyította, hogy még oly hatásos és nyilvánvaló anyagi és gazdasági előnyök mérlegelését is megelőzi a népek öntudatában a nemzeti összetartozás ösztöne s hogy ezért még komoly világnézeti és politikai áldozatot is képesek a tömegek hozni. Elfogulatlan és gondolkodó ember számára azonban époly nyilvánvaló, hogy ezt az eredményt ép észszel bajos volna kisajátítani a mesterségesen fűtött tömegszervevények nacionalista hevülete javára. Politikai szenvedélyek együgyű logikája szívesen érvel a *post hoc ergo propter hoc* képletével. Az igazság azonban hasonló esetekben többnyire az, hogy ami tudatos erőfeszítés diadalának látszik, azt a nép valójában a maga önként működő lelkiismerete sugallatára tette meg. S époly szívesen megtette volna külső ösztönzés nélkül is — sőt sokféle mérlegelés mutat arra, hogy esetleg még sokkal szívesebben.

32. A NÉMET FEGYVERKEZÉSI EGYENJOGÚSÁG

A német nemzeti szocializmus a Saar-vidék visszatérése után nem soká váratott magára, hogy a világot egy újabb meglepetésben részesítse, a német népnek pedig ismét eredményt mutasson. Március 1-én a nemzeti szocializmus diadalt ült afelett, hogy a Saar-vidék visszatért a birodalomhoz. Ez már a nemzeti szocializmus uralomrajutása előtt sok évvel sem volt kétséges. Két héttel rá Hitler egyoldalúan hatályon kívül helyezte a versaillesi szerződés régtől fogva csendesen avuló és évülő katonai rendelkezéseit.

Nyilvánvaló, hogy a békeszerződésben engedélyezett 100.000 főnyi Reichswehr a belső rend fenntartására is alig lett volna elegendő s még inkább nyilvánvaló volt, hogy ezt az állapotot a világszerte sokasodó fegyverek zöreje közt amúgysem lehetett volna huzamosabb időn át fenntartani. Egy ország, amely az ipari fejlődés, gazdasági és társadalmi szervezettség legmagasabb fokán áll, megteremti a maga katonai készülségét társadalmi szerkezetének belső törvényeihez képest akkor is, ha a készülség állapotát nem nyilvánítják öncéllá. Az ország önvédelmének feltételei létrejönnek akkor is, ha a háborút, amely talán sorsszerűség a mai társadalomban, a sorsszerűségen felül nem emelik még a vallásos áhítat rangjára is.

A német köztársaság, mint tudjuk, beérte azzal, hogy a demokratikus erők hatását mintegy szelíd és mértéktartó egyezményes formában a társadalom egy körszeletére kiterjesztette s a kör többi részét háborítatlanul hagyta az *ancien régime* hatalmában. A hadsereg fejlesztésének nem volt több akadálya, mint amennyit a békekötést követő években a környező államok nyers hatalmi kényszere jelentett; ez pedig olyan tényező volt, amely az idő múlásával önműködően zsugorodott össze.

Hasztalan, rendelte el a békeszerződés, hogy Németország nein tarthat hadirepülőgépet. Egy országban, amelynek fejlett polgári repülésügye van, lehetetlen ellenőrizni és megvonni a határt békés utasszállítók és bombavető gépek között. Technikai körülmények úgy hozzák magukkal, hogy bombavetőből esetleg nehezebb utasszállítót csinálni, fordítva azonban ez aránylag; sokkal könnyebb. A német hadirepülés már a köztársaság életében jelentősen fejlődött; polgári forgalmi vonalakat rendeztek be ott is, ahol ezeknek szemmeláthatólag nem lehetett gazdasági rendeltetése s csak azt a célt szolgálták, hogy a polgári közlekedés szervezetében katonai erők húzódnak meg a szerződés tilalma elől.

1935 március elején elrendelték az önálló légihaderő felállítását, amely ettől fogva a szárazföldi és tengeri haderő egyenrangú társa lett. Ez az intézkedés már a fegyverkezési egyenjogúság helyreállításának előrevetett árnyéka volt.

Goring porosz miniszterelnök és birodalmi légügyi miniszter, aki a világháborúban a legendás Richthofen őrnagy repülőrajának egyik tisztje volt, utóbb elmondta, hogyan készítette elő a német kormány a fegyverkezés védett lebonyolítását. Először a légi fegyvernemet építették ki, mert ezt lehetett aránylag a legkisebb feltűnéssel tenni. A repülőerők mint „fedő-fegyvernem” szerepeltek. Az volt a rendeltetésük, hogy jóelőre elvegyék a franciák beavatkozó kedvét, hogy a folyamatban levő szárazföldi fegyverkezés megakadályozására csak a már korábban kiépített légi fegyvernem leküzdésének súlyos kockázatával lehessen vállalkozni. A franciák valóban nem vállalták ezt a kockázatot. Sem vezérkarukban, sem politikai életükben nem tudtak a megelőző háború hívei felülkerekedni. Nem is használtak ki egyetlen ilyen kínálkozó alkalmat sem, egészen addig, amíg a német hadsereg fejlettsége mellett ezek az alkalmak, amelyek 1934-ig vagy 35-ig még a francia nagyvezérkar reálpolitikai mérlegelése közé tartoztak, reális lehetőségekből álommal halványodtak.

A német fegyverkezési egyenjogúság egyoldalú helyreállítása az utolsó órában vágott elébe egy angol-francia politikai tervnek, amely a fegyverkezési egyenjogúságot kölcsönös megállapodás útján, a hajdani győztesek saját jószántából amúgy is megadta volna a legyőzötteknek úgy, hogy az új helyzetet egy általános béketervre irányuló nemzetközi együttműködés kereteibe illesztette volna bele.

1935 február 1—3 között Flandin francia miniszterelnök és Laval külügyminiszter Londonban tartózkodtak, ahol megállapodást létesítettek az angol kormánnyal. E megállapodás a januári római francia-olasz megállapodással összefüggésben jött létre. Megállapították, hogy a római megegyezés teljes harmóniában áll az Ausztria függetlenségének biztosítását célzó törekvésekkel s kijelentették, hogy az angol-francia egyezmény célja a fegyverkezés korlátozása és a háború veszélyének elhárítása. Németországot felhívták, hogy kössön szomszédaival megneemtámadási szerződéseket s figyelmeztették, hogy a békeszerződésekben reá rótt fegyverkezési korlátozásokat önhatalmilag nem helyezheti hatályon kívül, de készek rá, hogy kölcsönös megegyezéssel változtassák meg ezeket a rendelkezéseket. Sir John Simon angol külügyminiszter február 8-i párizsi látogatásán végleg körvonalazták az angol-francia együttműködés céljait. Visszahívták Németországot a népszövetségbe s azt ajánlották neki, hogy kössenek légügyi egyezményt.

Az angol-francia együttműködés erjesztője a németek növekvő ereje volt. Természetes hát, hogy a nyugati nyugtalan-ság a középeurópai bizonytalanságot is megrebbentette. Schuschnigg osztrák kancellár Párizsba indult. Február végén Párizsban a francia kormánnyal, majd pár nap múlva Londonban az angol kormánnyal tárgyalt a középeurópai helyzetről, Ausztria függetlenségének biztosításáról.

Sauerwein szerint a demokráciák mindig félúton tétováztak az utóbbi esztendőkbén. Eleget tettek ahhoz, hogy felbátorítsák magukat s a bennük bizakodókat, de sohasem cselekedtek annyit, hogy győzelemre tudták volna segíteni őket. Ezzel szemben a diktátorok meggondoltan és rendszeresen játsszák meg a kezükben levő kártyákat s a játék végén ők viszik el az egész tétet. A kiváló francia külpolitikai újságíró ezt a tételt még Ausztria elfoglalása s Csehszlovákia felszámolása előtt szövegezte meg. Visszatekintve nagyszerűen bevált jóslatnak hat. A fegyverkezési egyenjogúság körüli diplomáciai játékban a német kormány megtagadta ezt és hozzájárult ahhoz s a *végén* minden úgy történt, ahogy ő akarta. A visszaszerzett fegyverkezési egyenjogúság birtokában a játék rohamosan halad majd tovább a végső kifejtéshez, Ausztria meghódításához és Csehszlovákia felszámolásához.

Február 14-én válaszolt a német kormány az angol jegyzekre. A válasz úgy szólt, hogy Németország kész csatlakozni a

légügyi egyezményhez, de a katonai javaslatokat visszautasítja. Majd meghívták Sir John Simon külügyminisztert Berlinbe, hogy közvetlen megbeszélésekben tisztázzák a vitás kérdéseket.

Miközben Anglia és Franciaország a veszett fejsze nyelén tündökölt s Sir John Berlinbe készülődött, hogy jobb híján legalább a légi fegyverkezés korlátozását vigyék tető alá, Hitler a fele engesztelhetetlenség és fele engedékenység játékában váratlan mozdulattal az asztalra csapott és beseperte az egész tétet. Március 16-án kihirdették az új német védőtörvényt.

A törvény két paragrafusban két kurta mondat: a katonai szolgálat az általános védkötelezettség alapján épül fel. A békehadserg a katonai rendőrséget is beleértve, tizenkét hadtestre és harminchat hadosztályra tagozódik. „Kerettörvény” tehát, amint ez a diktatúrákban és félalkotmányos államokban szokás. A nagy körvonalakkal felvázolt kereteket a kormány rendeletei töltik ki. A német nemzeti szocialista állam még egy további újítással élt, tudniillik a rendeletek, amelyek másutt utóbb adják meg a törvény tartalmát, itt alighanem jóelőre készen állottak, sőt valószínűleg jóelőre gondosan végre is voltak hajtva.

A törvény kibocsátásának estéjén Berlin uccáin a lakosság örömujjongása közben vonultak fel az új hadsereg csapatai.

33. BEVONULÁS A RAJNAVIDÉKRE

A fasiszta Olaszország győzelme Abesszínia felett nagy erővel bolygatta meg a háború utáni európai hatalmi egyensúlyt. Németország megerősödésével a francia hegemonia veszendőbe ment. A párizskörnyéki békeszerződésekkel létesített politikai rendszer lemorzsolódása fokról-fokra, növekvő gyorsulással és immár feltartóztatlanul haladt. Végző pusztulása elkerülhetetlen volt; részeseinek és haszonélvezőinek alig maradt egyéb hátra, minthogy kellő méltósággal viseljék a rájuk zúduló próbatételeket.

Éppen abban az időben, mikor az olasz hadsereg győzelme az abesszinek felett elhatározó lendülettel bontakozott ki s a szankciós hadjárat tetőpontján volt, a német birodalmi gyűlést ülésre hívták össze. Az ülés napját 1936 március 7-re tűzték ki.

A mozgalom győzelme után a nemzeti szocialista párt lett a birodalom egyetlen pártja. A birodalmi gyűlést nem törölték el, de semmi valóságos törvényhozói szerepe nem volt többé. Nem maradt más dolga, minthogy kellően ünnepélyes és hatásos keretet adjon Hitler döntő jelentőségű megnyilatkozásainak. Egyetlen ténykedésre volt alkalma a nagy átalakulás után: megszületni. Ezzel el is végezte tulajdonképpeni feladatát. Születésének módja, vagyis az egyetlen pártlistára leadott szavazatok majdnem 100%-os aránya, igazolta a német nép egyöntetű bizalmát a nemzeti szocialista rendszer és vezére iránt. A képviselők rendszeren csak egyetlenegyszer ültek össze, barna és fekete formaruhákban, csizmában, tetszetős övekkel és vállszíjakkal meghallgatták a vezér történelmi beszédét, amely minden esetben; olyan sorsdöntő természetű intézkedéseket jelentett be, hogy utána rögtön feloszlatták a birodalmi gyűlést s

a néphez fordultak, amely megint majdnem 100%-os többséggel új birodalmi gyűlést választott.

Ezen a birodalmi gyűlésen Hitler azt jelentette be, hogy mintán véleménye szerint a francia-szovjetszerződés következtében a locarnoi egyezmény elvesztette értékét, Németország nem tartja többé ezt az egyezményt magára kötelezőnek. A német kormány ennél fogva egyoldalúan megszünteti az egyezmény által reá rótt kötelezettséget, hogy a Rajnavidék katonamentes zónáját tiszteletben tartsa.

Ugyanebben az órában, mikor Hitler beszéde elhangzott, a német csapatok megindultak erre a területre s két nap alatt be is fejezték a megszállást. A francia határok megvonaglottak az izgalomtól; a hadvezetőség megerősítette és készenlébbe helyezte a Maginot-vonal helyőrségeit.

Nagy Frigyes valaha azt mondta, hogy ha már egyszer egy tartományt elfoglalt, a jogtudósok könnyen megtalálják a hódításhoz a nemzetközi jogalapot. Hitler mappájában is ott volt már a nemzetközi jogi szakértők gondosan kidolgozott indoklása s ezt nem is késett az ámuló világ elé tárni. Megállapította, hogy a francia-szovjetszerződés kizárólag Németország ellen irányul s Franciaország olyan kötelezettségeket vállalt benne, amelyek messze meghaladják a népszövetségi egyességokmányból származó kötelezettségeket. Német-szovjet összetűzés esetére háborús közbelépésre kötelezte magát Franciaország Németország ellen, még pedig anélkül, hogy a népszövetségi tanács rendelkezésére álló közvetítés és vizsgálat eszközeit kimerítette volna; vagyis Franciaország a francia-szovjetszerződésben megállapított *casus foederis* esetében maga akarja megállapítani, hogy ki a támadó. Ügy jár el tehát, mintha sem a népszövetségi egyességokmány, sem a locarnoi egyezmény nem volna a világon. A locarnoi egyezmény ennél fogva céltalanná vált és értelmét veszítette s Németország úgy cselekedhet, mintha nem is vállalta volna a benne foglalt kötelezettségeket.

Hitler azonban ugyanolyan határozott fellépéssel, ahogy a két-, sőt sokoldalú szerződést hatályon kívül helyezte, egyoldalú elhatározással nagyszabású tervek formájában békét kínált a világnak. Kijelentette, hogy kész huszonöt esztendőre szóló megneemtámadási szerződést kötni Franciaországgal és Belgiummal és szívesen látná azt is, ha Hollandia is csatlakozna ehhez a reménybeli szerződéshez. Miután Hollandiát eddig soha senki nem akarta megtámadni, kétségenkívül igen megnyugtató

hattá őt, hogy mostantól kezdve huszonöt éven át Németország sem akar ilyesmit tenni. De még ezenfelül Hitler megneemtámadási szerződést ajánlott keleti szomszédjainak is, a Lengyelországgal kötött szerződés mintájára, kivéve természetesen a szovjetet. A szovjet diplomatai úgy vélekedtek, hogy az összes szomszédainak ajánlott béke, barátság és megneemtámadás nyilván mindezeknek az ellenkezőjét jelenti annak az egynek, akinek ezeket nem kínálják. Végül Hitler kijelentette azt is, hogy Németország a Rajnavidék megszállásával helyreállította a birodalom szuverenitását egész területén, úgy hogy ezek után hajlandó visszatérni a népszövetségbe, ha előbb még a gyarmatok kérdését is rendezik. Beszéde végén felozlatta a birodalmi gyűlést, hogy a német nép új választáson nyilatkozhasson, vajjon helyesli-e mindezt.

A francia kormány azt válaszolta, hogy Franciaország 1930-ban kiűrtette a Rajnavidéket, jóllehet erre a békeszerződés értelmében csak 1935-ben lett volna köteles; világos jelét adta tehát békeakarátának. Németország erre a locarnoi szerződés felborításával válaszolt. Pedig Németország maga nem állapíthatja meg Locarno semmisségét vagy érvényét, erre való a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság. Ezért Franciaország nem járul hozzá ahhoz a német javaslatához, hogy új szerződést kössenek; mi értéke lenne számára ilyesminek, mikor Németország egy éven belül most már másodszor egyoldalúan szüntet meg ünnepélyesen vállalt kötelezettséget? (Az első eset az új német véderőtörvény volt, az általános védkötelezettség visszaállítása.) Az egyoldalú szerződésbontás fenyegetés, de Franciaország nem fog meghátrálni. A locarnoi szerződés intézkedik a szerződészegés esetére; már pedig a szerződés értelmében a katonamentes zónába való bevonulás annak minősül. Az esetet tehát a népszövetség tanácsa elé kell vinni, amely az elkövetett szerződészegésről jelentést tesz az aláíró hatalmaknak, amelyek kötelezték magukat, hogy támogatják azt a szerződő felet, aki ellen a támadás irányul.

Franciaország lázasan tiltakozott, Anglia pedig hűvös józansággal mérlegelte a körülményeket. Eden külügyminiszter az alsóházban megállapította, hogy Németország egyoldalú eljárással kölcsönös kötelezettséget helyez hatályon kívül. Ezzel szemben rendkívül örvendetes, hogy Németország eljárása semmiképpen sem minősülhet fenyegetésnek, még kevésbé valóságos támadásnak; ha ilyesmi bekövetkezne, Anglia teljesíti a

locarnói szerződésben megállapított kötelezettségét s beavatkozik a megtámadott javára. A magyar olvasót mindez bizonyára élénken emlékezteti az Arany János megénekelte fülemüle-per bírójára. Távlabbi reményeiben ezúttal mégsem csatlakozott Franciaország, mert Baldwin miniszterelnök új véderőjavaslatot nyújtott be a parlamentnek, természetesen csak azért, hogy Anglia független magatartására és európai békeszerző hivatására figyelmeztesse azokat, akiket illet. Olaszország, amely 1923-ben Locarno idején még a „győztes” államok csoportjába tartozott, háború utáni értelemben, világosan beszélt; kijelentette, hogy maga is megtorló intézkedések alatt nyög, hogyan akarhatják hat tőle, hogy megtorló intézkedésekben működjék közre?

Hosszas diplomáciai állóharc következett erre. A franciák szerették volna a locarnói szerződés aláíró hatalmait, vagyis gyakorlatilag az angolokat rávenni a beavatkozásra; az angolok időt akartak nyerni nyerni s békésen akartak kihúzódní az immár alkalmazhatatlanná vált harcias kötelezettség alól; az olaszok kárörömmel nézték a mozdulni nem tudó megtorló gépezet körül bajoskodó szerződőfeleiket. Valamennyiük között pedig a németek okosan éltek a helyzettel, amelyet nem is a saját diplomáciai ügyességük, hanem a világpolitika benső szerkezete idézett elő. A világ ekkor már egy pár éve s ezután még inkább azoknak állt, akik óvatosan tudtak merészek lenni, akik úgy tették túl magukat idejüket múlt kötelezettségeken, hogy a végén még a szembenálló fél szegye élhette magát érvényesen fennálló jogának megsértése miatt, mert maga a joggal való élés tűnt a legnagyobb jogtalanságnak. S a végén a bátran támadó féltől a védekezésbe szorulónak minden remélt részletengedményt újabb, de most már nagyobb valószínűségi részletengedménnyel kellett megvásárolni: ha komoly kilátás nyílt rá, hogy a merészek kilátásba helyezik, hogy majd hátrálnak egy lépést, el kellett nézni nekik, hogy azonnal előre hatoltak kettőt.

Hónapokra nyúló huzakodás következett Párizsban, Londonban, Genfben. Németország, ha már megszállotta a katonamentes vidéket, legalább gondoskodjék róla, hogy a megszállás csak jelképes legyen. De hiszen valójában úgyis csak jelképes, felelték. Mégis, milyen erősek azok a jelképek! Erre vonatkozólag számszerű adatokat fogunk közölni. Hány német katona van hát a Rajnavidéken? Némi hallgatás után: nagyon kevés, mindössze 36.000. Megígérheti-e Németország, hogy több nem leszi Németország azt feleli, hogy Wilson tizennégy pontjában

nem volt szó a Rajnavidék semlegességéről. Épít-e Németország erődöket? Németország boldogan beleegyezik minden kölcsönös korlátozásba a határok mentén.

Ez formailag tökéletesen korrekt állásfoglalás volt, a diplomácia mesterfogása. Hiszen Franciaország a határon földalatti acél- és betonvárak sűrű sorát építette ki; vajjon azt kívánják a franciák, hogy a Rajnavidék a Maginot-vonal kilövő területe legyen? Ezt nyilvánvalóan nem lehetett kívánni. Viszont nem volt a világon még hadsereg, amelyik nemzetközi jogi biztosítékok és szavatosságok kedvéért erődöket rombolt volna le. S ha netán lett volna, akkor ez mindegyik más inkább lehetett volna, mint a *securité-ért* remegő Franciaország hadserege. S a Maginot-vonallal szemben, sok emeletnyi mélységben a földbe lefelé, épülni kezdett a Siegfried-vonal.

A diplomácia malmai a megszokás unalmával üresen zakatolnak tovább. Kétoldalú szerződések vagy kollektív biztonsági szerződések? Nyilatkozatok, javaslatok és ellen javaslatok záporoznak. Végül is Angliát megbízzák, kérdezze ki tüzetesen Németországot, hogyan vélekedik valamilyen francia emlékiratról. Anglia elküldi Berlinbe a kérdőívet. Némi idő múltán udvariasan érdeklődik, hogy mikor kap választ. A németek azt felelik, hogy meg kell várni a francia választásokat és az új francia kormány megalakulását. Hiába, nem lehet csak olyan könnyen tárgyalni azokkal a kiszámíthatatlan és szeszélyes demokráciákkal, amelyekben sohasem sikerül a kormánynak akár csak egy szerény 98%-os többséget is elérni. Végre a választások lezajlanak és Németország most már e ponton tisztán láthat. Anglia újból udvariasan kopogtat. Német válasz: meg kell ezt a dolgot fontolni alaposan, várjuk meg a népszövetségi ülészak befejezését. Nem lehet mit mondani rá, mert Németországot felkérték, hogy mondja el részletesen, mit gondol a békéről, ugyanakkor a francia béketervet a népszövetség elé utalták. A népszövetség azonban ép eléggé el van akkoriban foglalva Olaszországgal. A kérdőívet tovább latolgatják. Azóta nem lehetett hallani újabbat felőle.

Július végén Anglia, Franciaország és Belgium háromhatalmi értekezlete kívánatosnak mondja, hogy a locarnoi egyezmény aláíró hatalmai új egyezményt kössenek Locarno pótlására. Rögtön meg is kérdik Olaszországot és Németországot, hogy mit szólnak hozzá. Németország azonnal válaszol, hogy a tervet „rokonszenvező érdeklődéssel” fogadja. Ebben maradtak.

34. A FRANCIA NÉPARCVONAL

A francia belpolitika intézményes zűrzavara és felületi bizonytalansága mélyén a harmincas évek elején új válságyag rakódott le. A forradalmi módszerű szélsőjobboldali mozgalmak nemzetközi hullámverése Nyugatra lódult s úgy látszott, hogy a demokratikus Franciaországot is előzőnli.

A francia belpolitika külsőségeit szigorú demokratikus formák szabják meg s az avatatlan érdeklődő, ha végignéz egy táblázatot a kamarai választások eredményéről, meglepetéssel tapasztalja, hogy a jobb-, közép- és baloldali pártok hármas tagozódásában a jobboldali pártok között is akad olyan, amely „köztársasági baloldalnak” nevezi magát. A közvélemény, a hagyományok és a politikai formák demokratikus jellegének az egészen szélsőséges csoportokon kívül minden párt meg kell hogy hozza a maga adóját. De a demokratikus felfogásnak ez a kiegyenlítő ereje hat nemcsak jobb-, hanem balfelé is és talán még nagyobb mértékben. Egy elterjedt mondás szerint sok baloldali programmal megválasztott francia politikus jobbfelé kormányoz.

A francia demokráciának ezt a lebegő egyensúlyrendszerét a harmincas évek elején egyre jobban kezdte nyugtalanítani a forradalmi stílusú jobboldal. A szabadelvű-demokrata állambe-reudezés pártrendszerének hagyományos formáihoz igazodó jobboldali pártok mögött fenyegető árnyak tűntek fel, az elmosódó és bizonytalan körvonalú, lazán összeálló csoportok helyét zárt hadrendben felvonuló menetoszlopok készültek átvenni. A jobboldal félkatonai alakulatai vagy ahogy a franciák, történelmi emlékek hatása alatt nevezték őket, a ligák egyre több gondot adtak a köztársaságnak. Kivált két ilyen alakulat

emelkedett különös jelentőségre, a Tűzkereszt és a Hazafias Ifjúság nevű szövetségek. Mindkettő több százezres taglétszámmal dicsekedhetett s egységes és határozott fellépésük egy közeledő diktatúra, rémét idézte. A Tűzkereszt vezetője, gróf de la Kocque ezredes és Chiappe párizsi rendőrfőnök voltak a jobboldal fő alakjai, az előbbi a kiszemelt mitikus vezér, az utóbbi pedig az ostromlók legfőbb szövetségese vagy legalább is titkos reménysége a sáncokon belül lévők között. Azonban de la Kocque világfias arisztokrata-alakjából hiányoztak a fasiszta diktátor-jelöltek jellegzetes vonásai, Chiappe pedig nem volt mindenható, sőt amint gyanús lett, hamarosan menesztették. A baloldali pártok a kellő időben ellene szegültek a fenyegető veszedelemnek s a mögöttük álló tömegekből sem vettek ki a jakobinus hagyományok.

1934 elején Chautemps kormánya csúnya botrányok közé keveredett egy Stavisky nevű idegen származási! pénzügyi kalandor manipulációival kapcsolatban. A jobboldal sietett a botrányt úgy értékesíteni, mint a köztársaság belső rothadásának csalhatatlan bizonyítékát. Február 6-án Párizsban jobboldali elemek puccsot akartak rendezni, felvonultak a Palais Bourbon körül, szembeszálltak a karhatalommal s meg akarták rohamozni a képviselői kamarát. A tüntetők jelvényt viseltek ezzel a felírással: „Nem vagyok képviselő!” Február 12-én a baloldal is mozgósította az uccát, a munkásság tömegsztrájkot rendezett. Doumerguo volt köztársasági elnök alakított kormányt, neki jutott ezúttal a hagyományos szerep, hogy mint ki nem kezdett tekintély a pusztta megjelenésével lecsillapítson egy időleges válságot. Ez sikerült is. Kormányvállalásának tulajdonképpeni télját, a jobboldali kormányzás számára kedvező alkotmányreformot azonban nem tudta megvalósítani.

A ligák ügyében a szembenálló felek egymást kölcsönösen egyensúlyban tartó erőviszonyai lehetővé tettek egy helyes kompromisszumot. A szocialista pártok először arra gondoltak, hogy maguk is fegyveres alakulatokat szerveznek, de csakhamar belátták, hogy a fegyverkezési versenyben csak vesztenének. „Amíg nekünk sikerülne egy géppuskát szerezniünk, a fasiszták hármát kapnának a fegyvergyárosoktól ajándékba” — mondotta egyik vezetőjük. Ezért pártolták és elfogadták azt a törvényjavaslatot, amely az összes fegyveres alakulatok felosztatását rendelte el. De la Bocque a Tűzkeresztet kénytelen volt politikai párttá átszervezni, „francia szociális párt” néven, a mozgalom

alkotmányos keretek közé szorítva rohamosan vesztett jelentőségéből.

A weimari köztársaság pusztulása s vele kapcsolatban Franciaország nemzetközi politikai helyzetének döntő változása új elhatározásra készítette a francia kommunistákat, helyesebben moszkvai uraikat. A fasizmus döntő sikere Közép-Európában gondolkodóba ejtette a Harmadik Internacionálé bölcseit. Abban állapodtak meg, hogy ki kell békülni a szociáldemokrata pártokkal s mindenütt az összes antifasiszta erők egységét kell létrehozni. Miután a népszövetséget és a parlamenteket saját külön műszótárukban karattyoló bódéknak nevezték, a Szovjetunió belépett a népszövetségbe, a kommunista pártok pedig világszerte szerelmükkel kezdték ostromolni a demokráciákat.

A francia szocialista párt bizalmatlan volt és joggal, mert a kommunisták sokszor megismételt egységfront-ajánlata mind-egyiküknek csak taktikai fogás volt. Azt célozta, hogy közelébe férközzenek a szocialista munkástömegeknek s az egységfronton belül adott mozgási szabadság révén módjukban legyen a szocialista munkásokat a kommunista törekvéseknek megnyerni. A szocialista pártok azért is vonakodtak ettől a szövetségtől, mert a jobboldali diktatúra mindenütt a középosztály „forradalmasításával” győzött s joggal lehetett tartani tőle, hogy a középosztály amúgy is indokolt kommunista-iszonyát az ilyen szövetkezés csak fokozná.

A jobboldali ligák fenyegető jelenléte azonban a tömegeket magukat készítette arra, hogy a jobboldallal szembenálló összes pártok egységes fellépését követeljék, minden párttaktikai és politikai dogmatikai előzmény fontolóra vétele nélkül. 1935-ben a Szovjetunió Franciaország szövetségese lett s a Németországtól riadozó szovjetnek nem volt többé érdeke, hogy a francia belpolitikában zavart keltsen. A francia kommunista párt a népszerűségéig menő buzgósággal igazodott az új fordulathoz. A helyzetet pontosan jellemezte az a vicc, amely szószerint a kommunista párt vezére, Vaillant-Couturier kiáltvánnyal fordul híveihez: „Mentsétek meg Franciaországot Jézus szent szíve nevében!” A kommunisták máról-holnapra tüzes hazafiakká vedlettek s csakugyan megtörtént, hogy egy népgyűlési szónoklatban maguknak követelték Szent Jeanne d'Arcot. A belpolitikai demokrata ellenállás s a Szovjetunió és Franciaország szövetségi kapcsolatai így érlelték együttesen a néparcvonal gondolatát.

A néparcvonal harmadik fő résztvevője a polgári radikálisok pártja, a radikális szocialista párt volt. A francia közélet általánosan kötelező baloldali hagyományai miatt ez az ízig-veéig polgári párt szocialistának nevezi magát, ez az elnevezés természetesen csak beszédforma. A radikális szocialista párt a szabadgondolkodó kispolgárság pártja, a múlt század végétől egészen a háborúig ez a párt állott a baloldal élén. A háború után a szocialista párt előretörése miatt választóinak egy részét elvesztette, de a számszerű csökkenéstől függetlenül a francia politikai élet központi eleme maradt.

1928 óta a választásokon állandóan emelkedett a baloldali szavazatok aránya, 1928-ban a baloldal a szavazatok 53.3%-át, 1932-ben 55.2%-át, 1934-ben pedig 56.1%-ot kapta meg.

A pártok szétforgácsolódása miatt azonban a baloldal nem volt képes tényleges erejének megfelelően érvényesülni. A francia választójog szerint ugyanis ha az alapválasztáson nem alakul ki abszolút többség, a pótválasztáson elég a viszonylagos többség, vagyis a legtöbb szavazatot elért jelölt kapja a mandátumot. A baloldali pártok széthúzása, kivált a kommunisták mindenáron való önállósága a jobboldal malmára hajtotta a vizet. A kommunisták számára mellékes volt a választás eredménye, hiszen amúgysem remélhették soha, hogy parlamenti többséggel szerzik meg a hatalmat, ezért fenntartották jelölésüket ott is, ahol a jelölt megválasztására semmi kilátás nem volt ugyan, de így hatásos propagandára volt módjuk, akár a jobboldal, akár a haladó polgári pártok, akár pedig a szocialisták ellen, hiszen az utóbbiakat is a nép álcázott ellenségeinek tartották. A néparcvonal a pótválasztáson egyetlen jelöltet küldött a harcba s így az összes baloldali pártok szavazatai egy jelöltnek jutottak, a szavazatok nem forgácsolódtak szét.

Az 1936-ban választott kamara 618 képviselője közül 381 tartozott a néparcvonalban egyesült pártokhoz. A néparcvonal tehát francia parlamenti viszonyokhoz képest hatalmas többséget ért el s ezzel a többséggel szemben egyetlen és széthúzó jobboldal állott.

A néparcvonal nem csupán egyszerű választási kartel volt. Belső egysége jelentős teherpróbát állott ki s ellenállóbbnak bizonyult, mint amennyire a francia belpolitika természetrajzát ismerve várni lehetett volna. Ezt a kommunisták világnézeti aggályoktól mentes alkalmazkodóképességén kívül a polgári radikálisok balratolódása idézte elő. Bizonyítja ezt többek között

az is, hogy a második választási menetben, a pótválasztásokon polgári választók is leszavaztak a kommunista jelöltre egyes kerületekben, ahol a néparcvonal pártjai közül a kommunisták bizonyultak az alapválasztáson a legerősebbnek. A polgári radikálisok balratolódásának következménye volt az is, hogy míg a polgári radikális pártok a tapasztalat szerint az antidemokratikus erőknél leginkább csak a politikai kifejezéseivel fordulnak szembe s fáznak attól, hogy a mélyebben rejlő gazdasági összefüggésekbe is beleavatkozzanak, addig most a radikálisok hangulata nemcsak a fegyverkező ligák, hanem a ligákat ellenző tökések hatalmasságok ellen is fordult.

A néparcvonalnak ez az egysége meglepően gyors és eredményes szociálpolitikai törvényhozást tett lehetővé. Első kormánya, amely szocialista vezetés alatt, Léon Blum elnökletével alakult meg, napok alatt iktatta törvénybe a negyvenórás munkahétről, fizetéses szabadságidőről, kötelező kollektív szerződésekről, minimális munkabékekről, a hadiipar államosításáról s a Francia Bank pénzügyi politikájának reformjáról szóló javaslatokat. Franciaország szociálpolitikai elmaradottságát gyors ütemben pótolta a néparcvonal; nem szabad azonban elhallgatni, hogy ezek az intézkedések nehéz feladatot róttak az államháztartásra.

A kormány társadalmi reformjai és gazdaságpolitikai tervei pénzügyileg nem voltak kellően megalapozva. A pénzügyi válság, amely részben politikai háttérű volt, tíz hónapi hivataloskodás után távozásra kényszerítette a néparcvonal első kormányát. Hatalmas arányú tőkemenekülés indult meg, hogy a néparcvonal szociálpolitikáját megfelelő politikai alkalmak hiányában pénzügyi oldalról tegyék lehetetlenné.

A Blum-kormány bukása után a néparcvonalban a polgári radikálisok jutottak túlsúlyra. A francia baloldali pártszövetségek általános törvényszerűsége előbb-utóbb a néparcvonalon is beteljesedett. A radikális szocialista párt a polgárság képviselője s mint ilyen a francia politika legjellegzetesebb alakulata, amely a legtisztábban juttatja érvényre a köztársaság politikai életét elsősorban meghatározó osztály magatartását. A francia polgárság politikailag radikális, ugyanakkor gazdaságilag és társadalmilag konzervatív. Merész politikai és társadalmi újításokat kezdeményez vagy helyesel, de alapjában véve kispolgári gazdasági tájékozódása rövidebb-hosszabb lappangás után a felszínre jut és ellentétbe kerül saját politikai haj-

landóságával. Ez az oka annak, hogy Franciaországban a baloldali győzelemmel szerzett hatalmi állás pár év alatt menthetlenül elvész s a pártok ingatag egyensúlyrendszerében a helyzet kulcsa a középpártok és a jobboldal kezébe kerül. A néparcvonal kormányzása alatt is a radikális szocialista párt indította meg ezt a jobbrahajlást, amely nem egészen négy év alatt lemorzsolta a néparcvonal fölényét.

1935-ban a néparcvonal felbomlott. Négy kormánya után Daladier radikális szocialista politikus került hatalomra, aki a jobboldal támogatásával óvatosan megkezdte a néparcvonal szociális vívmányainak a lebontását. A negyvenórás munkahét Franciaországot a fegyverkezés telién hátrányba juttatta a diktat arákkal szemben, úgy hogy a néparcvonal szociálpolitikai intézkedéseinek lebontása a külpolitikai végveszélyre való hivatkozással mehet végbe. A néparcvonal felbomlása után bizonytalan parlamenti helyzet alakult ki. A Daladier-kormány módfelett vegyes összetételű többségre támaszkodik. A francia politika jövője váratlan eshetőségeket rejt magában. Nem lehetetlen, hogy a demokratikus formák épségben tartása mellett az eddiginél határozottabb és egységesebb államvezetési módszerek kialakulásával kell számolni. A néparcvonal négy esztendő országglása azonban semmiképen sem volt hiábavaló: megakadályozta, hogy Franciaországban akár csak látszólagos indokoltság nélkül is diktatúra alakuljon ki s a nép egységére támaszkodó erélyes kormányzati rendszer keletkezését arra a végső esetre szorította, amelyben ez az egység valóban a nép akaratából fakad, az erély pedig az ország önvédelmi ösztönét fejezi ki.

35. A VERGŐDŐ SPANYOLORSZÁG

Egy francia közmondás szerint a Pireneusokon túl Afrika kezdődik. Spanyolország valóban éppen csak földrajzilag volt Európa legnyugatibb része, közállapotait, gazdasági életét és művelődését tekintve mélyen alatta maradt egy még oly szerényen is megállapított nyugati átlagszínvonalnak.

A világháború alatt Spanyolország „jóindulatú semlegességet” tanúsított az antant javára. A nemzetközi jog szempontjából a jóindulatú semlegesség fából-vaskarika, nemlétező dolog; sajnos azonban a nemzetközi jog túlnyomórészt olyan követelésekből áll, amelyeknek valóság nem felel meg s a következőes nemzetközi jogi fogalomképzés szempontjából semlegességnek legfeljebb egy olyan képzelt esetet lehetne elismerni, hogy például Litvánia nem avatkozik bele Costarica és Afganisztán háborújába. Spanyolország tehát semleges maradt, vagyis nem segítette fegyverrel a központi hatalmakat, csak éppen gazdaságilag támogatta az antantországokat. A támogatás nyereséges üzletnek bizonyult, Spanyolországban a hadiszállítások teremtették meg a modern nagyipart.

A háborús nyereségek fokozták, ha nem is a nép jólétét, de az ország gazdagságát, ugyanakkor azonban még jobban kiélezték a társadalmi ellentéteket, amelyeket nyilvánvalóan nem volt képes enyhíteni a háborús konjunktúra bőségszaruja. Az ipari fejlődéssel párhuzamosan erősödött a polgári osztály, amely a spanyol társadalom feudális rendjének béklyóit le akarta rázni. A munkásság egyre öntudatosabban vett részt a hatalomért való küzdelemben. A háború végefelé általános sztrájk tört ki, amelyet a hadsereg vert le. A tisztí szövetségek élénk szerepet vittek a politikában. A spanyol tisztikar nem a

politikától tartózkodó katonai szakemberek testülete volt, ha nem a közügyek iránt tevékenyen érdeklődő társaságok egyvelege.

A világháború utáni spanyol politikai élet zűrzavarai 1918—23 között tizenegy kormányt emésztettek el. Minden benső jében korhadt politikai rend hajlamos rá, hogy benső megújulás helyett kifelé irányuló vállalkozásokkal próbálja orvosolni a társadalmi nyavalyákat. Spanyolország még a világháború előtt Franciaország jóvoltából megkapta Marokkó egy kis részét, de a spanyol hadsereg bizonytalan állapotai miatt sok baja volt a harcias rif-kabil törzsekkel. Mint ahogy ez a fenn az ernyő, nincsen kas — formájú imperializmusokkal általában történni szokott, a hadsereg éppen csak a tengerpartot s a legfontosabb sztratégiai pontokat volt képes úgy ahogy hatalmában tartani. Egy becsvágyó és kalandos hajlamú tábornok mindenáron nemzeti hős szeretett volna lenni s a hadvezetőség háta mögött megszerezte a király hozzájárulását egy kockázatos támadáshoz Abd el Krim arab törzsfőnök csapatai ellen, de csúfosan rajtavesztett. Az arab hadvezér negyszerű leleménynyel használta fel a gyarmati hadviselés bennszülöttek részére kínálkozó előnyeit s a spanyol hadsereg egyetlen csatában elvesztette majdnem egész Marokkót. A közvélemény felháborodása elsöpörte a kormányt, parlamenti bizottságot küldtek ki megkeresni a veszett fejsze nyelét. Azonban pár nappal a parlamenti vizsgálóbizottság összeülése előtt Primo de Rivera barcelonai hadtestparancsnok államcsínyt hajtott végre. A király kinevezte miniszterelnöknek, a parlamenti bizottság pedig feloszlott, mielőtt megalakult volna.

Primo de Rivera tábornokokból alakított kormányt, felfüggesztette az összes képzelhető szabadságjogokat s diktatúrával kormányzott, amely azonban nem vált módszeressé és intézményessé s inkább az ortodox értelemben vett reakciónak egy szigorú és konokul következetes formája volt, mint háború utáni értelemben vett totalitárius uralom. Szövetséget kötött az olasz fasizmussal, azonban a fasizmus akkoriban még nem sokat számított a hatalmas demokráciákkal szemben s Primo de Rivera csak azt érte el az olasz szövetséggel, hogy Franciaország erőteljesen támogatta a földjére menekült spanyol emigránsokat.

Primo de Rivera egy szerencsés taktikai fogással úgy mondott le Marokkóról, hogy az egész gyarmatot visszakapta. A tisztikar tiltakozása ellenére elrendelte a visszavonulást, ami-

vel megszerezte a nép széles rétegeinek rokonszenvét. A nép ugyanis már régen megelégette a rengeteg pénz- és véráldozatba kerülő imperialista kalandot. Abd el Krim, miután a spanyol hadseregre nem volt gondja, Francia-Marokkót támadta meg. A franciák kénytelenek voltak Marokkóban együttműködést ajánlani fel a spanyoloknak s így vállalva legyőzték az arab szabadsághóstit.

A diktatúra régivágású kísérlet volt, amely semmi új ideológiai és kormányzati elemet nem tudott hozzáfűzni az ortodox értelemben vett reakcióhoz. A hatalomgyakorlás korszerű diktatórikus módszereiről, a lazán megszervezett, de annál szélesebb rétegekre terjedő és politikai bódítószerek szakadatlan adagolásával kézbe tartott „népi” tömegmozgalmak lehetőségeiről sejtelve sem volt. Még kevésbé jött rá arra, hogyan kell a tömegekből a zsákmányszerzés ragadozó ösztönének keltegetésével pretoriánus gárdát szervezni s hogyan kell a visszájára fordított forradalmi eszmekör áradikalizmusával értelmiségi vezérkart teremteni a diktatúra államrendje számára.

Különben végtelenül jellemző, hogy a polgárháborús spanyol fasizmus is képtelen volt erre az értelmi és szervezésbeli erőfeszítésére. A polgárháborúban győztes nacionalizmus ideológiai szempontból merő tagadás, amely csupán a nyers erőhatalommal volt képes érvelni. A spanyol fasizmus egyelőre csak a magyar közmondásban bízhat, hogy tudniillik akinek Isten hivatalt adott, ad hozzá észet is. Vagyis nemzeti spanyol nyelvre lefordítva: ha már egyszer a diktatúra berendezkedett, a daliás egypártrendszerhez majd csak hozzászegődik valami csenevész ideológia is. Nem jutottak még odáig sem, ameddig a szomszédos portugál fasiszta diktatúra eljutott, ahol egy pénzügyi szakember, Salazar, aki kormányelnöki minőségében sem vesztette el az eszét, mérsékelt formában, némi irodalmi és intellektuális igyekezettel rendezett be egy klerikális rendi-korporatív kormányzatot.

Mínthogy ideológiailag egységesen iskolázott és fegyelmezett vezetőréteget nem volt képes kialakítani, a diktatúra állandóan félúton tétovázott erély és engedékenység, parancsolás és egyezkedés között. A fasiszta diktatúrákban az álforradalmi messianizmussal telített középosztálybeli ifjúság, amelyet a fasiszták előszeretettel azonosítanak magával az ifjúsággal, a rendszer legmegbízhatóbb támasza. Primo de Rivera diktatúrájának egyszerre idejét múlt és időelőtti voltát meggyőzően

tanúsítja, hogy a főiskolai ifjúság következetesen ellenszegült s a diktátor kénytelen volt meghátrálni egy általános diáksztrájk elől. A munkásságot eleinte sikerült semlegesíteni, annyira, hogy Largo Caballero, a későbbi polgárháborús miniszterelnök rövid ideig államtitkári címmel a kormány munkügyi tanácsadója volt. A gazdasági életbe a diktatúra egységet és tervszerűséget vitt bele. Jelentős közmunkákat végeztek, fejlesztették a közlekedésügyet, erőteljes iparosítást hajtottak végre. A diktatúra gazdasági sikerei vitathatatlanok, igaz, hogy a világgazdasági konjunktúrának is része volt bennük. A konjunktúra változásával a spanyol gazdasági élet is aláhanyatlott s az országban terjedt az elégedetlenség. Egyik katonai lázadás a másik után tört ki, míg végül a király 1930-ban lemondásra kényszerítette Primo de Riverat.

XIII. Alfonz most saját személyes diktatúráját akarta megvalósítani. Olyan kormányzati rendszert szeretett volna, amely a monarchia tekintélyére támaszkodik s népbarát, de lehetőleg a nép megkérdése nélkül. Egy jószándékú tábornokot nevezett ki miniszterelnöknek, aki reménytelenül kísérletezett az intézményesített félmegoldások és mindkét irányban járhatatlan alternatívák politikai rendjével. A monarchia, amely a maga veszendő hitelével kellett hogy fedezze ezt a felemás és önmagának ellentmondó próbálkozást, hovatovább minden baj kútfejének tűnt fel. A forradalmi erők egyre bátrabban mozgolódtak. 1930 őszén a szociáldemokrata párt, a szakszervezetek és a baloldali polgári pártok részvételével köztársasági szövetség jött létre, amely San-Sebastianban ideiglenes kormányt alakított. Az ideiglenes kormányt a király kormánya szétugrasztotta ugyan, tagjait bebörtönözték, de a közhangulat okkor már oly fenyegetően határozott volt, hogy csak hathónapi börtönbüntetésre merték őket elítélni. Ezt a büntetést sem merték komolyan végrehajtani. A szociáldemokrata vezetők, Caballero és Prieto a börtönből irányították tovább a mozgalmat.

1931 áprilisában községtanácsi választásokat tartottak. Ezen a választásokon a köztársasági forradalom vér nélkül, szavazócédulákkal győzött és pedig megsemmisítő többséggel. A király lemondott és menekült, az ideiglenes kormány tagjai egyenest a börtönből mentek a minisztériumokba.

A köztársasági kormány azonnal képviselőválasztásokat írt ki. Az újonnan választott kortezben a köztársasági pártok szövetsége 392 mandátummal rendelkezett, míg a jobboldalnak csu-

pán 78 képviselője volt. A köztársasági pártok azonban csak az államforma jogi kérdésében voltak egységesek. Parlamenti egységfrontjukat rövidesen szétrobbantották a legkülönbözőbb osztályérdekek. A földreform, a hadsereg újjászervezésének kérdése és a munkaügyi törvényhozás nem juthatott döntő elhatározásokhoz.

Az osztályellentéteket még nemzetiségi kérdések bonyolították. A spanyol népen belül erős regionális különbségek vannak, a legtöbb spanyol öntudatában előbbrevaló a saját tartománya, mint az egész Spanyolország; elsősorban kasztíliaiaknak, andalúziainak, navarrainak érzik magukat s csak másodsorban spanyoloknak. A tartományi különbségek és helyi patrióta érzelmek felett csak halványan lebeg a spanyol egység. Van ezenfelül két nép, amely megérett a teljes nemzetiségi önkormányzatra, nevezetesen a katalán és a baszk.

A katalánok nyelve nem egyszerű tájszólás, hanem önálló tagja a román nyelvek csoportjának, nyelvtudományi helyzetére nézve a spanyol és a provençal között áll. Fejlett kultúrnyelv, gazdag irodalma van. Katalánia egyébként is Spanyolország leghaladottabb vidéke gazdasági és társadalmi szempontból is.

A baszkok az ibériai félsziget legősibb lakói. Nyelvük társalanul áll az európai nyelvek közt, néprajzi tekintetben is önállóak és határozottan megkülönböztethetők a spanyoloktól. Egész társadalmi életüket és kultúrájukat mély és bensőséges, vallásos alapozású hagyományhűség hatja át; a baszkok Európa legkatolikusabb népe, Spanyolországon belül ők voltak a konzervatizmus legszilárdabb támaszai.

Mi sem természetesebb ezekután, minthogy a nemzetközi összetételű katonai erővel hadakozó spanyol nacionalizmus egyetlen napi késedelem nélkül elkobozta a katalán nyelv egyenjogúságát. Franco győzelme óta Katalánia hivatalos nyelve a spanyol s a köztársasági Spanyolországtól kapott önkormányzatot is könyörtelenül szét dúlták. Ennél csak az természetesebb, hogy az istentelen vörösök ellen felkelő s a keresztény civilizációt oltalmazó nemzetiek tucatszámra gyilkolták le a baszk katolikus papokat. A végzet és a harmincas évekbeli „nemzeti eszme útjai kifürkészhetetlenek, ami egyébként nem csodálnivaló, ha meggondoljuk, hogy ez az elnevezés totalitárius önkénnel nem törődik velem, hogy mit ért a történelem és a társadalomtudomány már jó ideje egyértelműen nemzeti eszme alatt. Erre a termi-

nyelvi zavarra nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet, kivált a polgárháború miatt. Elfogadjuk a közkeletű szóhasználatot s „köztársaságiaknak” és „nemzetieknek” nevezzük a polgárháború szembenálló ellenfeleit, nem ugyan azért, mintha a második megjelölés tartalmi igazságáról meg lennének győződve, hanem azért, mert bizonyos elnevezések használata a jószándék bizonyítéka. Anatole France egyik regényalakja mondja: „Osztozom honfitársaim összes előítéleteiben; ezért tartanak erényes embernek.” De ép ily nyomatékosan figyelmeztetnünk kell arra, hogy ez a szóhasználat efemer napi érdekekhez van szabva. Lehet, hogy már kevés időmúlás után is érvényét veszti. S akkor esetleg kínos félreértésre adhat okot egy ilyen kifogástalanul erényes mondat: „A spanyol nemzet rendületlenül ellenállott a nemzetközi támadásnak.”

A köztársaság sorozatos válságai menthetetlenül sodorták a spanyol népet a polgárháború felé. 1933-ban a szétforgácsolt köztársasági pártok vereséget szenvedtek az egységesen fellépő jobboldallal szemben. A köztársasági pártok visszavonása és egyenlensége mellett a jobboldal választási módszerei is megtették a magukét. A belügyminiszter lemondott, mert nem volt hajlandó felelősséget vállalni a sorozatos törvénytelenésekért.

A Lerroux-Gil Robles kormány bezárta a munkásotthonokat, bebörtönzött több mint tízezer munkást, főlöszlatta a földmunkásszervezeteket s letartóztatta vezetőiket. A földreformot minden eszközzel igyekeztek elgáncsolni. A mezőgazdasági munkásság hatalmas aratósztrájkjal válaszolt, amelyet levertek ugyan, de a forrongás szakadatlanul tartott tovább. A lefoglalt egyházi javakat visszaadták s a közoktatásügyben újra szerepet engedtek a papságnak. Végül kikezdték a köztársasági kormány ipari szociálpolitikáját is, leszállították a munkabéreket és meghosszabbították a munkaidőt.

1934-ben Katalóniában és Asturiában felkelés tört ki a jobboldali terroruralom ellen. Az asturiai bányászokat a kormány a Marokkóból sietve Spanyolországba szállított idegenlégiókkal verte le. Ez volt a polgárháború főpróbája. A baloldal összes vezetői börtönbe kerültek. Az ellenforradalom véres sikere azonban nem volt hosszú életű. Az elnyomott nép szakadatlanul forrongott tovább. A Lerroux-kormány nemcsak véreskező volt, de tetejébe korrupt is. 1935 végén botránys panamámi miatt kénytelen volt lemondani. Eövid átmeneti kormány következett, amely 1936 februárjára kiírta a választásokat.

A köztársasági pártok szervezkedtek s készültek a döntő alkotmányos győzelemre. A haladó polgári pártok és a szocialisták néparcvonalba egyesültek. Február 17-én a néparcvonal elsöpörte a reakciót. 268 mandátumot kapott, a középpártok 64 s a jobboldal 141 mandátumával szemben. Hiába használt fel a hivatalban levő jobboldali kormány minden kezéügyébe eső törvénytelen praktikát. A hiábavaló gáncsoskodás csak azt igazolta, hogy a spanyol nép semmi fenyegetésnek nem enged.

A választás a spanyol nép tömegeinek azt az elhatározott szándékát fejezte ki, hogy az öt esztendő s forradalom végre szilárd eredményekre vezessen és biztosítsa a spanyol társadalom korszerű átépítését.

A néparcvonalban egyesült pártok elsőprő lendületű diadaluk után is nagy mérsékletet tanúsítottak. Jóllehet a néparcvonal pártjai közül a szocialisták szerezték a legtöbb mandátumot, a kormányban kizárólag baloldali polgári politikusok foglalok helyet. A kommunista veszedelem legendáját semmiféle valóság nem igazolta; a kortez négyszázhetvenhárom tagja közül mindössze tizenhatot választottak meg kommunista programmal. Ilyen veszedelem annál kevésbé lehetett, mert Spanyolországban, mint a latin országokban általában, még mindig élt és hatott egy eleven szindikalista hagyomány, amely a szigorúan vett marxista politikával nem volt közös nevezőre hozható. Ez az áramlat ott lappangott a spanyol nép mélyebben rejlő lelki sajátságaival meghatározott forrongások mélyén. Alkalmos gyűlékony anyaga volt a későbbi polgárháborúnak, de nem játszott szerepet a parlamentáris küzdelemben. Az alkotmányos mérkőzésben diadalra jutott törvényes baloldali pártok nem ragadtatták magukat túlzásokra, csupán azokat a védekező és biztosító rendszabályokat léptették életbe, amelyek mulhataTAanul szükségesek voltak ahhoz, hogy a forradalom végre beteljesítse küldetését.

Április 7-én a kortez lemondásra kényszerítette Zamora elnököt. Ehhez hasonló példa a közelmúltban akadt egy szilárd és hatályos nagy demokráciában, nevezetesen Franciaországban. Itt a baloldali blokk 1924 május 11-i választási győzelme után hasonló körülmények között készítette távozásra Millerand elnököt, aki államfői méltóságának köteles pártatlanságáról megfélelmezve belekeveredett a pártpolitikába.

Feloszlatták a fasiszta szervezeteket s kormánybiztosságot szerveztek abból a célból, hogy a közéletet megtisztítsák a

felforgató elemektől. Biztosítani igyekeztek a hadsereg politika-mentességét, ami a spanyol közélet évszázados Achilles-sarka volt. Széleskörű közkegyelmet hirdettek, amely megnyitotta a börtönök kapuit az 1934. évi polgárháborús előjáték rabjai előtt.

E rendszabályok lettek volna hivatva arra, hogy a kormány végre valahára valóra váltsa az ötesztendő forradalom legfőbb ígérését: a földreformot, amely a mérhetetlen latifundiumok sivársága helyére egy megelégedett és virágzó parasztságot telepített volna. Nyomában jártak volna a spanyol társadalmi, gazdasági és szellemi élet nagyarányú átépítése, az ország felszabadítása a feudális földesurak gazdasági és a hozzájuk szegődő klérus szellemi igájából s a városi munkásság állandóan erősödő rétegének jogos és méltányos igényeit szolgáló szociálpolitika megvalósítására.

De Spanyolországban a haladás és a szabadság ügyét szolgáló politika szavazócédulákkal csak ideig-óráig szerezhetett győzelmet s csakhamar készen kellett állania a harcra. Olyan kormányrendszertől vette át a hatalmat, amely két esztendővel előbb a vesznitért forradalom elsikkadása miatt felkelt bányamunkásokat a legrettenetesebb erőszak alkalmazásával verte le. Az asturiai bányamunkások utóbb a polgárháborúban a haditechnika minden eszközével ellátott katonasággal szemben hosszú hónapokon át védekeztek, amíg csak egy dinamitpatronjuk maradt. Tudták, hogy nincs vesztenivalójuk: az 1934. évi felkelés elfojtásából tudták, hogy mi vár rájuk. A spanyol tömegeknek még közvetlen tapasztalataik voltak az ellenforradalmi erők irgalmatlanságáról. Most, amikor egy szerencsés politikai helyzet alkotmányos úton hozzájuttatta őket a hatalomhoz, sűrű erőszakosságok következtek országszerte. Július 13-án meggyilkolták Calvo Sotelo monarchista politikust, bosszúból azért, mert a köztársasági milícia egyik hadnagyát jobboldali terroristák tették el láb alól. Sotelo meggyilkolása volt a felkelők szerint a polgárháború kirobbanásának közvetlen oka. így tehát a spanyol tragédiát a gyermekszobák nyelvén jellemezve, ez a háborúság is azért keletkezett, mert valaki visszaüött.

Július 18-ról 19-re virradó éjjel kitört a polgárháború.

86. A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ

Úgy kezdődött, mint egy rendes és szabályszerű *pronuncia-mento*, mint politizáló tábornokok kalandja, amilyen napirenden volt Spanyolország és a latinamerikai köztársaságok történetében; az ilyesmit ezekben az országokban már-már nem is úgy tekintették, mint a történelem drámájának izgalmas és váratlan epizódját, hanem mint az állami élet megszokott tartozékát, a politika állandó működési formáját. Senki sem gondolhatta, hogy esztendőkre terjedő kegyetlen háborúság lesz belőle.

1936 július 18-ának végzetes éjszakáján a marokkói helyőrségek megszállták a középületeket és a kormánnyal szembe forduló katonatisztek uralmuk alá vetették az egész gyarmatot. Ugyanezt kísérelték meg az anyaország minden nagyobb városában, ám ez az igyekezet már nem járt olyan eredménnyel, mint elképzelték. Madridban és Barcelonában a kormány pártjai résen állottak s egy véres éjszaka letörték a lázadást. A felkelők vezére, Franco tábornok, felszólította a nép akaratából országló kormányt a lemondásra; az indokolást csak több szolgáltatotta ehhez, amikor már egy ellenforradalmi kormány élén állott s ráért ilyen mellékes részletekkel is törödni. A köztársaság talpraállt s foggal-körömmel védekezett.

Július végén 29 tartomány volt a kormány kezében. 20 felett pedig a felkelők uralkodtak. Július 30-án Burgosban ezek is kormányt alakítottak. Nemzeti kormánynak nevezték magukat, mivel minden eszközzel a spanyol nemzeti eszme nagyságát és dicsőségét akarták szolgálni. Az alkotmányos kormányt vörös kormánynak nevezték, nem világos, hogy miért. Sikerült megnyerniük a nemzeti eszmének az idegenlégiót, amely tetterős és lendületes hazafisággal szállott harcba a bennszülött nem-

zetközi népességgel. A marokkói helyőrségek a gyarmati élet edző légkörében sarjadt elszántsággal teljesítették hivatásukat. Így az ellenség szívós ellenállása közepette is az őszi hónapok alatt fényes sikereket értek el; csakhamar puskalövésnyire közelítették meg Madridot, amelyet két és féleven át, egészen a polgárháború végéig állandóan fenyegettek. A tél beálltával azonban a nemzeti hadak lendülete alábbhagyott; ugyanis a forró égalj ölén nevelkedett szerecsenek nem bírták a kasztíliai telet.

Franco tábornok nagy elszántsággal és kivételes előrelátással vezette a háborút. Még arra is volt gondja, hogy jóelőre, mindjárt 1936 nyarán kinyomassa a falragaszokat, amelyek Madrid bevételét adják majd hírül a lakosságnak. Előrelátásának azonban nem sok hasznát vehette Miaja tábornok miatt, aki úgylátszik semmiképpen sem volt hajlandó Madridot kezére adni.

Mint ahogy egykor, 1848—49-ben bécsi diákok halálfejes légiói, Alessandro Monti olasz ezredes republikánusai, Bem apó és Dembinski lengyeléi, Richard Guyon és brit honfitársai és más nemzetek fiai siettek a magyar szabadság oltalmára az osztrák és a cári zsarnokság ellenében, úgy most Spanyolország mellé más nemzetek fiai sorakoztak fel. Minden ország polgárai vagy legalább is minden nemzet fiai; sok volt ugyanis köztük, aki csak a nemlétező Európának volt a polgára.

Az európai és tengerentúli nemzetek köztársasági érzelmű fiainak e hirtelen támadt önkéntes tömörülését nemzetközi dandárnak nevezték el, engedve a közkeletű szóhasználat kényszerűségének, amely könnyen kínálkozó felületi ismertetőjegyeket gyakran az igazság eltorzítása árán foglal össze. A háború kezdetén a köztársasági kormánynak nem volt hadserege, csak fegyveres tömegei. Ebben az időszakban a sokféle egyenetlenséggel, széthúzással és pártoskodással küzdő kormány kétségbe esett igyekezettel szervezte az ellenállást.

A háború kuszált és bizonytalan arcvonalakon indult meg, amelyek azonban csakhamar kialakultak, elrendeződtek és megszilárdultak. A felkelők katonai fölényét a köztársaságiak haláltmegvető bátorsággal egyenlítették ki. A nemzeti felkelés napok alatt kézrekerítette fele Spanyolországot; de az ország nagyobb és gazdagabb fele a kormány kezén maradt. A felkelésnek hadviselésé kellett átalakulni s ez már nem ment olyan hirtelen. Elkeseredett harcok lobbantak fel egyes városrészek, házcso-

portok birtokáért, mert a harcvonalak nem egy helyen nagyvárosok szélén alakultak ki. Egy-egy magányos épület megvétele és visszaszerzése fontos eseménynek számított a háborúnak ebben a korszakában; hol a köztársaságiak védelmi vonala horpadt be pár száz méterrel, hol a nemzeti támaszpontok kerültek veszedelembe. Kivált két város, Huesca és Madrid került közvetlenül a harcok tűzébe; mindkettő mellett a külvárosokban húzódtak a lövészárkok s a támadások és ellentámadások a város eleven testébe vágtak. Október végén a köztársaságiak Huesca mellett rohammal elfoglalták a nemzeti támaszpontokat, az erődde alakított vágóhidat és tébolydát; Madrid mellett már a klinikák negyedében tomboltba harc s a védők a támadókat épületről-épületre szorították vissza.

A köztársasági csapatok silány felszerelése kezdetben jeles haditettekre adott alkalmat a nemzetieknek. A toledo Alcazar védőinek híre bejárta a világsajtót. Hosszú hetekig védekeztek a középkori erődítmény falai mögött, amelyeket még a mórok emeltek. (A mórok általában nagy szerepet játszottak ebben a háborúban.) Ha a köztársaságiaknak csak egy-két üteg tizenöt centiméteres tarackjuk lett volna, amilyennel a honvédtüzérség van felszerelve, a felkelők tizenkét óráig sem tarthatták volna magukat. De a köztársaságiaknak csak kiskaliberű tábori ágyúik voltak, amelyeknek a vastag falak eléggé ellent tudtak állni. A hetvenhat napig tartó ostrom a védőknek összesen 83 halottjukba került, amivel szemben a köztársasági csapatok kilencszáz embert vesztek az Alcazar felszabadítására érkező nemzeti csapatokkal vívott küzdelemben. A felszabadításnak Toledóban az elesetteken kívül körülbelül 2000 áldozata volt.

A mórok és az idegenlégionisták mellé a nemzetiek táborába csakhamar külföldi önkéntesek érkeztek. Ezek az önkéntesek nemzetileg jóval egységesebbek voltak, mint a köztársaság önkéntes hívei. Ezenkívül sokkal jobban voltak felszerelve, el voltak látva nehéz tüzérséggel, tankokkal, repülőekkel s mindezekhez szükséges szakképzett személyzettel, szerelőktől fel egészen a vezérkari tisztékig.

A köztársaság ellenségei állandóan a nemzetközi dandárral voltak megakadva. A nemzetközi nacionalista sajtó azt igyekezett a világgal elhitetni, hogy a köztársasági Spanyolország kizárólag vagy legalább is túlnyomórészt az idegen nemzetbeli katonáknak köszönheti, hogy ellenállásra képes. Az igazság az, hogy a nemzetközi dandárban az egész polgárháború, idején

nem harcolt 25.000-nél több katonával. 1938 októberében a köztársasági kormány leszerelte és hazaküldte az idegen nemzetbeli katonákat, akiknek a száma ekkor már legfeljebb 6—8000 lehetett. Ezzel szemben Franco kormánya soha nem volt hajlandó lemondani a nemzetközi támogatásról s ismételtén kijelentették, hogy a háború befejeztéig nem küldik haza az önkénteseket. 1937 nyarán a nemzeti csapatok között mintegy 100.000 önkéntes harcolt.

A nemzetiek a végsőkig elszánt módon vetették magukat a háborúskodásba. A meggyötört országban vadállati ösztönök szabadultak el. Goya pokoli látomásai a háborúról minden képzetet felülmúló módon keltek életre a valóságban. A sajtó nagyrésze napról-napra iszonyú részleteket közölt a köztársaságiak kezén levő területeken szabadjára engedett anarchisták és kommunisták tetteiről.

Minden háború legkegyetlenebb formája a polgárháború. Semmiféle embercsoport nem képes egymással szemben olyan irgalmatlan viselkedésre, mint azok a csoportok, amelyek azon-egy néphez tartoznak. „Polgárháborúk, amelyek egy nép testvérvérkötelékeit széjjelszakítják — olvassuk abban az emlékiratban, amelyet a madridi ügyvédszövetség elnöke, Eduardo Ortega y Gasset terjesztett a nemzetközi közvélemény elé — mindig kímélet nélkül mentek; de amit a mostani felkelők elkövetnek, meghaladja a kollektív bűnözés minden eddigi mértékét.”

A spanyol kormány az ostromlott Madridból Valenciába, majd később a katalán fővárosba, Barcelonába tette át székhelyét. A polgárháború kitörésekor polgári politikus, José Giral állott a kormány élén; nemsokára felváltotta Largo Caballero, baloldali szocialista, aki az összes baloldali pártok képviselőit bevette a kormányba. Kormányzása azonban nem volt képes komoly eredményt elérni; a kormányban képviselt szélsőbaloldali párttöredékek szakadatlan torzalkodása kilátástalanná tette a kormány munkáját. 1937 májusában végre aztán Caballero lemondott s Negrin mérsékelt szocialista vezető alakított kormányt.

A spanyol szabadságharc mindegyre inkább elmérgesedő nemzetközi kérdéssé lett az idegen beavatkozás miatt. A spanyolok mellett küzdő más nemzetbeli önkéntesekből alakult dandárral szemben Franco hadseregében az idegenlégiók, a mór csapatok és a spanyol nemzetiségű katonák mellé nemsokára idegen önkéntes hadosztályok csatlakoztak. Nemzetközi benem-avatkozási bizottság alakult, amely kötelességét a szó betűsze-

rinti értelmében teljesítette. Az idegen önkéntesek özönlöttek a nemzetiek oldalára, amivel szemben a francia kormány nem volt hajlandó rászánni magát a pireneusi határ megnyitására. A köztársasági kormánynak a Szovjetunió hadianyagot, élelmiszereket és kisebb számban a modern haditechnikához szükséges szakképzett személyzetet küldött. A nemzeti kormány nem rendelkezett hajóhaddal, amellyel a szovjet pártfogását megakadályozhatta volna, mert a hajóhad nagyrésze a spanyol kormány mellé szegődött. A Földközi tengeren erre ismeretlen eredetű tengeralattjárók jelentek meg és egyre-másra süllyesztették el az angol kereskedelmi hajókat, amelyek a köztársaságiak kezén levő kikötőkbe igyekeztek. Francia hajók nem estek a kalózos tengeralattjáróinak a hatóterületébe, mert a francia és spanyol kikötők közötti hajózási vonalak a földrajzi körülményekhez képest nem estek messze a francia hadikikötőktől.

A nemzetközi politikai életben hallatlan izgalom keletkezett. Az angol tengerészeti hadvezetőség torpedórombolókat rendelt a veszélyeztetett útvonalakra s hírül adta, hogy a brit hadihajók irgalmatlanul elsüllyesztenek minden tengeralattjárót, amelyet a hajózási útvonal mentén találnak. A fenyegetés nem volt üres szó, mert a tengeralattjárók ellen lehet védekezni; érzékeny lehallgató készülékekkel meg lehet állapítani a motorjaik működéséből, hogy merre rejtőznek a víz alatt s robbanó gránátokkal meg lehet repeszteni érzékeny páncéljukat, még ha ezek a gránátok csak a közelükben is robbannak. Az angoloknak és a franciáknak végre sikerült elérni, hogy az ismeretlen kalózos ellen nemzetközi rendszabályokat léptettek életbe, angol, francia és olasz rombolók vállalva őrizték az útvonalat. A kalózkodások erre megszűntek.

A polgárháború harcterein eközben vadul dühöngött a küzdelem. A nemzetiek lassan kialakuló harcvonala a déli kikötők felől terjeszkedett észak felé. A déli kikötőket szilárdan tartották, ami nagyon fontos volt, mert a nemzeti hadak legfontosabb embertartalékát ezeken át hozták a harctérre. Északon is az ország jelentékeny része került a kezükbe, de az északi tengerpartok mentén Asturia és a baszkok földje a spanyolok, illetve a baszkok kezén maradt. Asturia és a baszk vidék a spanyol és a katalán területektől elszakítva is sokáig ellenállt.

A spanyol, katalán és baszk városok felett egyre-másra jelentek meg a nemzetiek légi erői. A légitámadásokat kíméletlenül hajtották végre. Guernika, Durango, Elorrio, Marquina,

Villareal s az ősi baszk városok egész sora jutott kegyetlen sorsra. 1937 ősziig sikerült a nemzetieknek az egész baszk földet és Asturiát is elfoglalni. Az eredmény nem lehetett kétséges, mert ezek a Spanyolország törzstől elszakított területek tartósan a legnagyobb hősiességgel sem állhattak ellen a túlérőnek. Asturia tartomány és Euzkadi (így nevezik hazájukat a baszkok) elfoglalásával a nemzetiek kezére került Spanyolország legfontosabb bányavidéke; ezeken a vidékeken voltak Spanyolország leggazdagabb szén- és ércbányái. A nemzetiek mindjárt megbízhatóbb vevőként léphettek fel a nemzetközi hadianyag-piacon.

1937 őszién a Franco kezében levő területen 14 millió lakos olt. (Az adat a háború előtti időből származik és így pontossága vitatható.) Ezzel szemben a köztársasági Spanyolország csak 9 millió lakosú terület felett rendelkezett. A Földközi tenger partján elterülő országrész azonban Spanyolország gazdagabb, iparilag fejlettebb része volt. A kormány kezén volt Közép-Spanyolország és Katalánia; a spanyol területek és a nemzetiek megszállása alatt levő országrészt Granada—Cordoba—Toledo—Madrid—Teruel—Zaragoza—Huesca városok közt húzódó vonal jelzi, amelyek — részben a spanyolok és katalánok, részben a nemzetiek birtokában — közvetlenül a harcfront mellett vagy közelében voltak. A határ Terúeinél mélyen behajlott a köztársasági Spaiiolország területébe s itt csak egy aránylag keskeny területrészt választotta el a nemzetieket a Földközi tengertől.

A spanyolok és katalánok elszántan védekeztek, de a legalozatkésebb ellenállás legnagyobb erdménye is csak részleges siker lehetett. Győzelmeik a végkimenetelt tekintve csak a lemorzsolódás egyes állomásai voltak; de nem adták olcsón magukat s alajában véve kezdettől fogva reménytelen ügyüket úgy védelmezték, mintha a győzelem egy pillanatra sem lett volna kétséges.

1937 március elején a nemzetiek négy önkéntes hadosztállal és egy spanyolokból álló dandárral Madrid környékén támadást kezdtek azzal a céllal, hogy kezükbe kerítsenek egy hadműveleti szempontból fontos utat. Miaja tábornok vezetése alatt a spanyolok ellentámadásba kezdtek. A köztársaságiak itt aratták a legnagyobb győzelmet, amelyet guadalajarai csatának neveztek el. Három önkéntes hadosztályt teljesen megsemmisítettek.

1937 őszéig váltakozó szerencsével folytak a harcok, anélkül, hogy akár a köztársaságiaknak, akár a nemzetieknek sikerült volna döntő eredményt elérni. Az északi harctéren eközben játszódott le Asturia és Euzkadi behódoltatása. Az északi köztársasági területek elfoglalása jelentékenyen megkönnyítette a nemzetiek helyzetét; ott igénybevett erőiket rövidesen átcsoportosították a spanyol-katalán harctérre. A benemavatók bizottság tárgyalásokat folytatott az idegen önkéntesek hazatéréséről; a kormány oldalán küzdő önkéntesek utóbb csakugyan el is távoztak s a köztársaság hadseregében csak spanyolok maradtak.

1937 decemberében a köztársaságiak rohamra indultak Teruel ellen, hogy a köztársasági terület fenyegető kettészakítását megelőzzék. A köztársaságiak elfoglalták Teruel, de pár hét múlva a nemzetiek ismét visszavették. A nemzeti ellentámadás hatalmas sikerrel bontakozott ki, a köztársaságiak szerény területnyeresége elveszett. 1938 februárjáig a nemzetiek csaknem 12.000 köztársasági katonát fogtak el s számottevő hadianyagot is zsákmányoltak.

Teruel elfoglalása a nemzetiek szerint csak úgy történhetett, hogy a várost védő Rey d'Harcourt ezredes kellő ellenállás nélkül megadta magát. Bár külföldi katonai szakértők véleménye szerint az ellenállás az adott helyzetben merőben céltalan lett volna, a nemzeti tábornokok nem bocsátották meg ezt neki. Az átmeneti veszteségeket azonban mély vallásossággal, Istenbe vetett hívő lélekkel viselték el. Queipo de Llano 1938 január 14-én rádiószózatában ezt mondta: „Nem tagadhatjuk, hogy a vörösök egy kis sikert értek el, hála egy hitvány csirkefogó árulásának. Ez a nyomorult megadta magát s elkövette a legnagyobb katonai bűnök egyikét, amelyért meg fog fizetni, mert Isten igazságos és gondoskodni fog róla, hogy a vörösök meggyilkolják vagy főbelövessék.”

A terueli fordulat döntő jelentőségűnek bizonyult a háborúnak ebben a szakaszában. A Fekete Nyíl, Kék Nyíl, Fekete Lángok, Március 23-a és Littorio elnevezésű önkéntes hadosztályok, Yague tábornok marokkói hadteste, az idegenlégiók és az Aranda tábornok parancsnoksága alatt álló spanyol nemzeti-szerű nemzeti hadosztály lépésről-lépésre morzsolta fel a köztársasági csapatok ellenállását. Április végére sikerült a köztársasági arcvonalat áttörni s elérni a tengert. A köztársasági spanyol terület ezzel kettészakadt; Katalánia és Közép-Spanyolország között megszűnt a szárazföldi összeköttetés. A két köz-

társasági országrész innen kezdve csak tengeri úton érintkezhetett egymással.

1938 hátralévő részében a küzdelem még mindig eldöntetlen maradt; a spanyolok is, a nemzetiek is felváltva sikeres támadásokat indítottak egymás ellen, de ezek a támadások mindkét részről hamarosan kifulladásra és nem vezettek tartós eredményre. 1939 elején aztán a nemzetiek támadása hatalmas eredményt hozott: egész Katalónia meghódítását. A köztársasági csapatok minden szívós elszántsága megtört a nemzeti csapatok kivédhetetlen technikai fölényén. Hiába könyörgött a spanyol kormány hadianyagért, a demokratikus hatalmak a háborús bonyodalmaktól való félelmükben ölhetett kézzel nézték a köztársaság pusztulását, mialatt a nemzetiek pártfogói vígan szállították a csapatokat és a legmodernebb hadieszközöket. Pedig a nemzetközi jog szabályai szerint a törvényes spanyol kormány korlátlanul vásárolhatott volna hadianyagot, sőt a rég papírronggyá vált népszövetségi egyességokmány szerint a tagállamok kötelesek lettek volna a spanyol kormánynak támogatást nyújtani, miután a hadiesemények meghaladták a polgárháború kereteit. Francia lapok részletes adatokat közöltek arról, hogy milyen arány van a köztársaságiak és a nemzetiek modern hadieszközei között. A nemzetiek tízszerannyi tüzérséggel, huszszorannyi tankelhárítóval és ötszörannyi gépfegyverrel rendelkeztek, mint a köztársaságiak.

A köztársasági hadsereg így is számottevő veszteségek nélkül majdnem egész hadianyagával vonult át Franciaországba, ahol a franciák lefegyverezték. A köztársasági kormány az utolsó napig helyén maradt s csak közvetlenül Barcelona el-este előtt menekült el, előbb egy határvidéki katalán városkába, majd onnan Franciaországba.

Január 25-én a nemzeti csapatok már Barcelona külvárosai előtt álltak. A bevonulás azonban két napig késett, mert az önkéntes hadosztályok tapintatosan átengedték a diadal külsőségeit Franco spanyoljainak. Végre előkerült egy navarrai hadosztály s ezzel Barcelona a nemzetiek kezére jutott. A légitámadások borzalmait, a beomlott házsorok, százával kiterített halottak után a külföldi lapok más eseményekről számolhattak be.

A köztársaság kezén már csak Spanyolország középső része maradt. Azana köztársasági elnök lemondott. Franciaország és Anglia, amelyek eddig a köztársasági kormányt tartották törvényes kormánynak, elismerték Francot és azt tanácsolták

a köztársaságaknak, hogy adják fel a céltalan ellenállást. Franco kijelentette, hogy miután az idegen államok túlnyomó többsége elismerte, most már ő a törvényes kormány s a kormány a lázadó. Ennélfogva azokkal, akik folytatni merik az ellenállást, rígy fog elbánni, mint közönséges büntettesekkel. Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy Franco már a polgárháború kitörésétől fogva ezen az állásponton volt s alantasai ennek megfelelően viselkedtek. Nyilván ezért intéztek többek között Leocadio Lobo, a madridi San Gines egyházközség vikáriusa, Garcia Gallego kanonok, José Gallegos Eocaful kanonok, madridi egyetemi tanár, a „vörös” Madridból kiáltványt a világ katolikusaihoz, amelyben többek között ez olvasható: „Mi, különböző társadalmi osztályokhoz tartozó keresztények, akiket talán elválasztanak különböző politikai felfogások, de egyesít ugyanannak a hitnek a természetfeletti köteleke Isten parancsai iránti engedelmisségben, felemeljük szerény szavunkat, hogy tiltakozunk mindé jogtalanság, mindé kegyetlenség ellen. Lehetséges-e, hogy a kereszténység kétezer éves története után katolikusoknak nevezik magukat emberek, akik így megfeledkeznek elemi kötelességükről!... Könyörtelenül porig rombolnak templomokat és kórházakat, iskolákat és gyárat, egész városnegyedeket, mérföldnyire a harc színhelyétől s a romok ártatlan áldozatok százait temetik maguk alá. Isten és a történelem előtt felemeljük tiltakozó szavunkat s hisszük, hogy minden jóakarató ember velünk lesz.”

37. VERSAILLES ROMJAIN

A német fegyverkezési egyenjogúság helyreállításával a párizskörnyéki békék politikai rendje elméletileg felborult s csak idő kérdése volt, hogy a változás a valóságban is végbe-menjen.

Lázás mozgolódás indult meg Európaszerte az új politikai hadállások kijelölése körül. A német véderőtörvény izgalmat és felháborodást váltott ki Angliában, Franciaországban s kis szövetségeik országaiban. Pár nappal az új véderőtörvény kihirdetése után Anglia és Franciaország nagykövetei tiltakozó jegyzékekkel kopogtattak a német külügyminisztérium ajtaján. Anglia ezúttal is a mérséklet és a békülékenység reálpolitikáját követte. E politikának reális alapja kettős volt.

Először is Anglia éveken át bízott egy békés európai rendben s fegyverkezését elhanyagolta. Az angol politikai jellem sajátága, hogy lassan, türelmes megfontoltsággal és minden eshetőséget kipróbálva készül fel a változásokhoz való alkalmazkodásra. Anglia ráér, az angol külpolitikus földrészekben gondolkodik a közkeletű mondás szerint, az angol közvéleményről pedig elmondhatjuk, hogy évszázados hagyományok beidegzettségével számol előre évtizedekben, talán nem is tudatos számvetéssel, hanem a láthatatlan átmenetekben munkáló ösztönös cselekvés szívós biztonságával. Macaulay, akinek műve nemcsak az angol történetírás remeke, de egyszersmind a testetöltött angol jellem is, a parlamentarizmus gyakorlatáról írva ugyanezt a hajlandóságot így fejezi ki: „Újíteni csak akkor kell, ha a baj már érezhetővé válik, de akkor aztán oly alaposan, hogy okaival együtt megszűnjön.” Lehet, hogy már a legközelebbi jövőben eldől, vajjon a lassan járj, tovább érsz elve

ezúttal is kibírja-e még a versenyt a rohanókkal és a rohamosokkal?

Másodszor engedékeny volt Anglia a kezdődő olasz—abesz-zsín válságra való tekintettel. Az angol politikában és közvéle-ményben felháborodással vegyes ijedelmet keltett, mikor Né-metország jogot követelt akkora hajóhad tartására, amely az angol hajóhadnak egyharmada legyen. Ezt a követelést — töb-bek között — az alsóház 1935 április 9-i ülésen jelentette be Sir John Simon. Két hónappal később, június 18-án Londonban aláírták az angol-német tengeri egyezményt. Az egyezmény a német hajóhad tonnatartalmát 420.000-ben állapította meg az addigi 108.000 el szemben. Az angol és német hajóhad egymáshoz vi-szonyított nagyságát véglegesen 100:35 arányban állapították meg.

Áprilisban még ijedelem és felháborodás fogadta ezt a kívánságot, mikor júniusban elfogadták, már reálpolitikai ered-mény volt. Az egyezmény külpolitikai fedezéke mögött Anglia a „honi hajóhadat” apránként lecsurgatta a Földközi tengerre. A fedezék, mondani sem kell, bizonytalan értékű volt s főleg rövid ideig maradhatott csak épségben. Olyasféle eljárás volt ez, mint mikor egy lyukas zsákot saját szövetével foldoznak be úgy-ahogy, a foltozott hely mihamar újra kivásik, az a hely meg, ahonnan a foltnak valót más híján kivágták, közben még jobban elrojtosodik és nagyobbra nő s alvégén egy sza-kadás helyett két tátongó lyuk betömése után kell kapkodni. Az adott helyzetben persze nem lehetett mást tenni. A Föld-közi tengeri készenlét nem érte el célját, viszont ezt az ered-ménytelenséget Anglia Északi tengeri helyzetének gyengülésé-vel kellett megvásárolni.

Most azonban elébe vágunk az események menetének. A német újrafegyverkezés egyik fontos állomása a demokráciák és diktatúrák kialakuló ellentétének, Európa háborús széjjel-szakadásának demokrata és totalitárius országok között. Egy-előre Olaszország még a háború győztesei között van s csak utóbb zárkózik fel Németország mellé, tudatosan a fasiszta világnézeti közösség lobogója alatt. S a szabadságos és totalitá-rius államok ellentétét egy világnézeti különbség versengő szem pontja bonyolítja: a szovjetek diktatúrája a fasiszta államok kai szemben Franciaország szövetségese lesz.

De térjünk vissza az események időrendjére. Anglia nem tehetett mást, minthogy a bevégzett tény ellenére is tovább

kereste az érintkezést. Sir John Simon az alsóházban bejelentette, hogy a német fegyverkezési egyenjogúság egyoldalú helyreállítása sem tette fölöslegessé, hogy ellátogasson Berlinbe, hiszen a cél az, hogy Németországot visszahozza az európai együttműködés kereteibe. Az együttműködésnek ez a kimé-
rája nem tágit Anglia elméjéből. 1938 őszén, a müncheni találkozás után Chamberlain miniszterelnök, miután Hitler minden követelését teljesítette, ellenérték fejében egy nyilatkozatot vitt haza magával, hogy Anglia és Németország a jövőben soha nem akarnak egymással háborút. A németek valószínűleg azt gondolták, hogy ennyit meg lehet tenni az angoloknak; kielégítik vele képmutató hajlandóságukat, nekik, a németeknek, meg úgysem kerül semmibe az ilyesmi. Olyan ez, mint mikor két gyermek közül az erősebb meg-
eszi a csokoládét s nagylelkűen a gyöngébbnek ajándékozza az ezüstpapírt. Dehát ne tudná ezt nagyon jól Anglia is! Nem írták-e alá ünnepélyesen 1929-ben a háborút örökidőkre kizáró Kellogg—Briand-szerződést s annyi más hasonló protokollumot! Ki mondaná meg, hogy micsoda rejtett cél búvik meg az együttműködő szándék között, amely egyelőre szentelt vízért ad oda értékes hatalmi előnyöket. Lehet, hogy most még maga Anglia sem tudja. Szaszanov cári külügyminiszternek egy ironikus mondást tulajdonítanak az angolokról. A diplomácia művésze az apokrif mondás szerint abból áll, hogy el tudják lep-
lezni a szándékot s ebben az angolok a mesterek. Senki sem tudja, hogy mit terveznek — mert ők maguk sem tudják.

Ekkor, 1935 tavaszán a földközitengeri gondjaikat megkönnyítő északi tengeri hajóhadegyezményt tervezték. Júniusra ez ki is derült. Ezért volt az engedékenység Hitler követeléseiről. Pedig ezek a követelések nem szerények, pár évvel előbb német politikus legfeljebb agyrémként gondolhatott ilyesmire, ötszázötvenezer főnyi hadsereg, egyenlőség a légi fegyverkezésben, az angol hajóhad egyharmadával felérő német hajóhad és — gyarmatok. Az első kettő egyoldalú elhatározással, a harmadik egyezményesen ment teljesezésbe. A negyedik még nyílt kérdés.

A franciák természetesen mereven tiltakoztak. Nekik nem volt más érdekük, minthogy Németország minél tovább s minél inkább alárendelt helyzetben maradjon s nein voltak ráutalva semmiféle részérdeket tekintő taktikázásra. Tehát majd egészben és egyszerre kell engedniük, ha eljő az idő. Március 23-án

Párizsban értekezletet tartottak Laval francia külügyminiszter, Eden angol népszövetségi miniszter és Suvich olasz külügyi államtitkár. Anglia állásfoglalásának okait már láttuk. Olaszország, akkor még a túlsó parton, talán önmaga előtt is észrevétlenül enged az események logikájának, amely rövidesen átviszi a németek mellé. Franciaország sem tehet hát egyebet, minthogy az angol mérséklethez igazodik. A három hatalom szolidaritást vállal angol alapon.

Sir John Simon és Eden ezekután elutaztak Berlinbe. Március végén három napon át tárgyaltak Hitlerrel és a német külpolitika vezetőivel. Hitler hajlandónak mutatkozott arra, hogy Németország szomszédállamaival — Litvániát kivéve -- tízesztendő s megnemtámadási szerződéseket kössön, de ezúttal sem volt hajlandó arra, hogy résztvegyen egy többoldalú biztonsági egyezményben, amely a keleti államok között jönne létre. Katonai kérdésekben pedig hajthatatlannak bizonyult.

(Litvánia kivételét a Meinel-vidék kérdése okozta. A népszövetség Kelet-Poroszországnak ezt az északi nyúlványát Litvánia felügyelete alá helyezte s az itt élő németeknek állandó litván elnyomással kellett küzdenie.)

Áprilisban egy északolaszországi városkában, Stresaban Mussolini, Laval, Flandin és Sir John Simon értekezletet tartottak, amelyet egy határozat nyilvánosságra való hozatalával zártak le. A határozat szerint az értekezlet résztvevői teljes egyetértésre jutottak abban a tekintetben, hogy a népszövetség előtt egységes irányelvek szerint járnak majd el, ha Franciaország emlékirata, amelyben az új német véderőtörvényt panaszolja be, odakerül. Megerősítették az Ausztria függetlenségét biztosító angol—francia—olasz egyezményeket. Sajnálattal megállapították, hogy Németország egyoldalú eljárása veszélyezteti a biztonság érzését, ugyanakkor megállapodtak abban, hogy a saint-germaini, neully-i és trianoni békeszerződések fegyverkezési rendelkezéseit is felül kell vizsgálni.

Április 15-én a francia emlékirat csakugyan a népszövetség elé került. A népszövetségi tanács 17-én elfogadja a Laval által előterjesztett határozati javaslatot, amely elítéli Németországot, persze csak mód javai, úgy, hogy elvi általánosságban mozgó előadást tart a nemzetközi kötelezettségek szentségéről: „A népszövetségi tanácsnak az a nézete, hogy a szerződésekből származó kötelezettségek lelkiismeretes betartása nemzetközi alapelv és a béke legfőbb feltétele; hogy az emberi jo-

goknak egyik alapelve, hogy egyetlen hatalom sem szabadíthatja fel magát egy szerződés kötelezettségei alól s nem változtathatja meg rendelkezéseit; hogy az új német véderőtörvény ezekkel az alapelvekkel ellentétben áll; hogy az egyoldalú intézkedéseknek az európai biztonság ellen irányuló fenyegetésnek kell feltűnnie...” s a végén: „Németország vétett ama kötelessége ellen, hogy elvállalt kötelezettségeit be kell tartania.”

Előrelátható volt, hogy minél gyöngédebb lesz az ítélet, annál öngeretesebb lesz a tiltakozás. Ügy is volt. A német sajtó haladéktalanul tolmácsolta a birodalom felháborodását. A birodalmi gyűlést is összehívták s Hitler kifejtette a német álláspontot. Visszautasította a népszövetségi határozatot és kijelentette, hogy ezekután szó sem lehet Németország visszatéréséről a népszövetségbe. Teljesíthetetlen szerződést természetesen az egyetemes biztonsági egyezmény terve ilyenek minősül — de kész szomszédaival megnemtámadási szerződéseket kötni. Ausztria belügyeibe nem akar beavatkozni, még kevésbé akarja Ausztriát bekebelezni, viszont nem kell elfelejteni, hogy a népeknek önrendelkezési joguk van. Az osztrák függetlenség híveit ez kétségenkívül nagyon megnyugtathatta. Kész a támadó fegyverek mindennemű korlátozására, de csak a többi nagyhatalommal együtt, addig pedig éppen akkora légi haderőt állít, mint a többi nagyhatalom.

Nincs sok értelme e diplomáciai huzavonák részletes ismertetésének, hiszen eleitől fogva nyilvánvaló volt, hogy mind-egyik fél csak a maga igazolását igyekezett minél teljesebbé tenni arra az esetre, ha megegyezés nem jön létre, amiről mindenki meg volt győződve s mindegyik fél megy a maga útján, amire szintén el voltak szánva. A diplomáciai egyezkedések és próbálkozások tapintatosan halk morajlása hovatovább beleveszett a fegyverek csörgésébe.

A hadállások lassan kirajzolódtak. Eden még egy keleti kölcsönös biztonsági egyezmény érdekében utazott Varsóba s onnan Moszkvába. Moszkvában megtudta, hogy sokoldalú biztonsági egyezmény helyett francia—csehszlovák—orosz szövetség készül. A német sajtó azonnal diadalmasan kiáltott fel: nem megmondtuk?! Egyetemes keleti biztonsági egyezményt kínáltak, hajlandók lettünk volna közvetlen szomszédainkkal támadást kizáró kétoldalú szerződéseket kötni, erre a franciák

szövetkeznek a szovjettel. Napnál világosabb tehát, hogy a keleti egyezmény terve Németország ellen irányult.

Franciaországnak ekkor már nem volt más útja, mint anynyi változás után a cár országa helyett a szovjettel venni fel a szövetségi kapcsolatot.

Május 22-án aláírták a szovjet—francia kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.

38. AUSZTRIA ELFOGLALÁSA

A párizskörnyéki békeszerződések politikai rendje felett eljárt az idő. Húsz esztendővel a fegyverszünet megkötése után a béke háborúja döntő fordulathoz érkezett. Az újonnan felfegyverkezett Németország ismét Európa legnagyobb katonai hatalma lett. Erejét érvényesíthette egyetlen puskalövés nélkül. Nem volt szüksége háborúra, elég volt a háború kockázatának merész vállalása. Felidézte a háború rémét s jól számított: ellenfelei visszariadtak a kockázattól. 1938-ban, húsz évvel Versailles után így nyerte meg a rég elvesztett háborút s félév alatt 114.000 négyzetkilométernyi területet szerzett.

Ausztria sorsa az 1934 évi polgárháború óta meg volt pecsételve. Egy ország, amely lemond alkotmányos szabadságáról, külpolitikai függetlenségét sem képes megtartani s nem is érdemli meg. A szocialista párt kiirtása után a Heimwehrek egyedül maradtak a „rendi” Ausztria földindulásos talaján. A mélységben szakadatlanul morajlott a nemzeti szocialista forradalom készülődése; kívül pedig Németország egyre fenyegetőbbben állott a határon.

Mint ahogy ez diktatúrákban történni szokott, az alkotmányos pártok vetélkedésének elnémitása csak azt idézte elő, hogy fegyveres csoportok küzdöttek a korlátlan parancsolás jogáért. A Heimwehrek mihamar azon vették észre magukat, hogy nincsenek egyedül. Dollfuss mellett egyre nagyobb szerepet kezdett játszani Schuschnigg, aki aztán utódja is lett és aki már jóelőre beszerezte magának a diktatúrák egyetlen értelmes érvét: a párhadsereget. A diktatúra nemzeti egysége a szemlélőnek Dante sorait juttatta az eszébe: „Itália minden várossá apró zsarnokkal telivé s új Marcellussá lesz, ha pártot gyűjthet,

minden apró rabló.” (Purgatórium, VI. ének, Babits M. ford.) A miniszterek határozottan jobban bíztak a maguk resszertjének rendelkezésére álló karhatalomban, mint a „rendi” alkotmányban. A kancellári palota előtt rendőrposzt állott, a közoktatásügyi minisztérium, Schuschnigg tanyája előtt az Ostmärkische Sturmsharen legényei, a belügyminisztérium a Heimwehrekre bízta magát, az igazságügyminisztérium előtt a „Justizwache” nevű karhatalmi szerv vigyázott, a pénzügyminisztérium előtt pénzügyőrök strázsáltak géppuskákkal, végül a hadügyminisztérium csodák-csodájára alkotmányos karhatalmat biztosított magának, amilyen még az átkos demokráciákban is van: katonaságot.

1934 május 1-én meghozták a rendi „alkotmányt” — kormányrendelettel! Ennek a csodabogárnak a kifejező írásos megjelölését nem könnyű megállapítani, mert teljesen lehetetlen eldönteni, hogy a rendi vagy az alkotmány szó érdemi-e meg inkább a gúnyos idézőjelet. A parlamenti rendszert természetesen eltörölték. A törvényhozó testület helyére egy sor különböző szaktanács lépett, külön-külön a gazdasági, művelődési, igazságszolgáltatási stb. kérdések számára, valamennyi fellett pedig a szövetségi gyűlés, a *Bundestag* állott, amelynek tagjait az egyes szaktanácsok választották a maguk kebeléből. A szaktanácsoknak és a szövetségi gyűlésnek egy joguk volt h tanácskozni, már amiről a tanácskozást a kancellár, illetve az egyetlen párt, a Hazafiúi Arcvonal vezére megengedte. Hogy határozatokat is hozzanak, erre már nem voltak felhatalmazva. A pártok helyett nyolc rendi tagozat volt, amelyekben (a fasiszta diktatúrák egyetemes érvényű receptje szerint) munkaadók és munkavállalók együtt kellett hogy legyenek. Rendi tagozódáshoz jutottak a következő csoportok: szabad foglalkozások, ipar és kereskedelem, bank és biztosításügy, gyáripar, közlekedés, közalkalmazottak és a véderő tagjai, művészek és írók, mező- és erdőgazdaság. A biciklistákat és a halotthamvasztás híveit kifejejtették. (Ezeket Balogh Artúr, kolozsvári egyetemi professzor említi ebben a sorrendben, 1910-ben megjelent jogi tankönyvében, mikor a foglalkozási tagozatok alapján felépülő törvényhozás tervét bírálja, akkor mindenesetre inkább a teljességre való törekvés, mint a gyakorlati szükségesség szempontjából. A békebeli liberális tudós ugyanis úgy vélekedett, hogy az ilyen tervekben, amelyek akkor még csak mint szörványos ötletek vetődtek fel, soha nem lehetne kielé-

gító pontossággal meghatározni az egyes foglalkozások megoszlását. Az osztrák rendi alkotmány kodifikátorainak azonban nem voltak ilyen aggodalmaik.) A rendek természetesen nem választanak képviselőket, ettől a fáradságtól a kancellár megkíméli őket. A szövetségi elnököt ezzel szemben az ország összes — polgármesterei választották volna, viszont a polgármestereket megint csak a kancellár nevezte volna ki.

Párthadseregekről és karhatalmi osztagokról nem volt szó az alkotmányban, még azokról sem, amelyek kölcsönösen kénytelenek voltak egymást engedélyezni, annál kevésbé arról, amelyet egyelőre valamennyi többinek együtt sikerült a föld alá szorítani. Mégis ez adott elsőnek magáról életjelt, természetesen egy halálos kimenetelű merénylet formájában. Július 25-én nemzeti szocialisták egy balsikerű puccskísérelt közben meggyilkolták Dollfusst, aki négy hónappal előbb félretolta az alkotmányos ellenzéket. A nemzeti szocialisták hatalmukba kerítették a kancellári palotát és a rádiót s úgy látszik, a sok bába, azaz karhatalom között elveszett a nemzeti egység, mert a kétszeres túlerőben levő őrség „Heil Hitler” kiáltással fogadta az államcsínyt végrehajtó nemzeti szocialistákat. Európán háborús riadalom futott végig. Mussolini mozgósított és az olasz hadsereg felvonult a Brenneren.

Ausztria ekkor még, utoljára, megmenekült. A német újságok fulánkos megjegyzéseket tettek a későbbi szövetséges olasz hadseregre, de Németország egyelőre nem mert ujjat húzni Ausztria miatt egész Európával. De nem is volt erre szükség, nyugodtan megvárhatta, amíg Olaszország rájön, hogy Ausztria függetlenségére kár vigyáznia. A nemzeti szocialista puccs résztvevőit nagyrészt bírói eljárás nélkül halomra lőtték a kaszárnyákban. Tizenhetet a rend kedvéért rögtönítelő bíróság elé állították. Ausztria meghódítása után Dollfuss két gyilkosa, Planetta és Holzweber nevű merénylők nemzeti hőssé léptek elő. A bécsi puccsal egyidőben harcok lobbantak fel Stájerországban és Karintiában is, amelyeknek szintén sok emberélet esett áldozatul.

A rendi diktatúra azonban még egyszer és utoljára egyensúlyba tudott kerülni. A nagyszerű készültséggel felvonult olasz hadosztályok némán figyelték a Brenneren a polgárháború gyeptüzeinek a kiégését. Dollfuss örökét Schuschnigg vette át, aki szintén buzgó katolikus volt, jószándékú és egyénileg becsületes ember. Egyéni tisztessége persze nem akadályozta a kö-

rülötte nyüzsgő konjunktúra-politikusokat a gyors meggazdagodásban. A Schuschnigg-rendszer nagy igyekezettel egy mesterséges konjunktúrát teremtett, amely nem hatott éppien mélyre, de a felszínen hemzsegő gondviselészerű rendi államférfiak jó hasznát vették. Fejlesztették Ausztria gazdasági életét, olyanformán, mint az Egyesült Államok politikai professzionistái, akikről Amerikában az a közkeletű megjegyzés járja, hogy egy politikus, aki „fejleszti az országot”, azt hiszi, hogy mindent ellophat, ami csak nincs odasrófolva; de viszont azt, ami mégis oda van srófolva, le lehet srófolni. A különbség a két eset között az, hogy míg Amerikában a korrupció egy emelkedő és bontakozó versenykapitalizmus kísérőjelensége volt, amelyet a közéleti nyilvánosság és demokratikus ellenőrzés mérsékelt, addig Ausztriában egy külföldi alamizsnákon és segélyinjekciókon élő ország etatista kényszergazdaságának a fekélye volt, amely nemhogy gyógyulni nem volt képes, de egyre nagyobbra nőtt a diktatúra belső állapotainak egyetemes züllöttsége közepette.

Schuschnigg, miután a szocialistákat és a nemzeti szocialistákat egy-egy polgárháborúban leverték, elhitette magával, hogy ezek már egyáltalában nincsenek is a világon s hogy a belpolitikában sehonnan sem fenyegeti veszély. Annál inkább tartott a Heimwehrektől, amire volt is oka. Hosszadalmas és kitartó cselszövések árán sikerült végül megszabadulnia tőlük. Eleinte egyik Heimwehr-vezért a másik ellen játszotta ki, a kormányt szakadatlanul át- meg átalakította s minden kormányváltás közben sikerült egy-egy Heimwehr-vezért félreállítania. Mikor helyreállították az általános védkötelezettséget, a párhadseregek maradéka a hadügyminisztérium hatáskörébe került s fokozatosan beolvadt a szövetségi hadseregbe.

A növekvő külpolitikai nyomás alatt az osztrák függetlenség ekkor már számottevő belső erőkre sem támaszkodhatott. A nemzeti szocialista mozgalom az illegalitásban semmit se ni. vesztett erejéből és harci kedvéből. Vele szemben nem állott egyéb, mint az „osztrák haza” csenevész ábrándja. Hiába öltöztették a katonaságot újra a régi osztrák-magyar hadsereg formaruhájába, hiába dédelgették a legitimista politika veteránjait, anélkül azonban, hogy a restaurációra komolyan gondoltak volna, hiába igyekeztek az osztrák kultúra békés és közömbös indulatú hagyományait politikai erővé transzformálni, mindez mitssem használt. Az osztrák állam csak üresen járó gé-

pezet maradt. A lombikban főzött osztrák hazafiassággal kendőzött diktatúra szellemi és erkölcsi erőkkel talán még- kevésbé volt képes a másik, hatalmasabb diktatúrának ellenállni, mint fegyverekkel.

Még Dollfuss igyekezett Ausztria helyzetét külpolitikai téren megszilárdítani. így jött létre a római hármás egyezmény Olaszország, Magyarország és Ausztria között, amely eléggé bevált mindaddig, amíg Olaszország nem fordult Afrika felé. Az abesszin háború alapjaiban változtatta meg a helyzetet. Olaszország a szankciós hadjárat feletti felháborodásában Németország felé tájékozódott. Mint „kielégített nemzet”, az új „birodalommal” volt elfoglalva s lemondott nagyralátó közép-európai terveiről. A gyarmati és Földközi-tengeri terveken kívül erre épp elég okot adott Németország percről-percre növekvő fegyverkezése is.

1936 májusában Schuschnigg Mussolinihoz ment, ahol támogatás helyett azt a tanácsot kapta, hogy igyekezzen barátságosan megegyezni a maga nemzeti szocialistáival. A tanács *nom* volt egészen jóhiszemű, mert hiszen nemzeti szocialistákkal nem lehet megegyezni, legfeljebb utasításokat lehet elfogadni a németektől, ha már valakinek nincs rá módja, hogy másként lépjen fel. így aztán júliusban német-osztrák egyezmény jött létre.

Az egyezmény értelmében Ausztria közkegyelemben részesített sok nemzeti szocialistát, a kormányba pedig bevettek egy nemzeti szocialistákkal rokonszenvező politikust, aki politikai pártállásának és feladatának közelebbi megjelölésére a „*betont national*” (hangsúlyozottan nemzeti) sokatmondó címet kapta. A nemzeti szocialisták féllegális párttá lettek, abban a reményben, hogy a Hazafiúi Arcvonalba bevont tömegeik majd jobban szem előtt lesznek. Azokat, akik a legális illegalitás fából-vaskarika formulájába nem voltak hajlandók belenyugodni, Schuschnigg Ausztriája továbbra is az állam ellenségeinek tekintette.

Másfél év telt el így, a felszínen nyugtalanság fodrozódott, a vihar kitörését minden pillanatban várni lehetett. Ausztria napról-napra élt, az osztrák függetlenség fogyatkozó hívei minden reggel azzal kezdhették a napot, hogy talán még sikerül ezt a napot is megélni. 1938 elején aztán Németországból meglepő események híre érkezett.

A Harmadik Birodalomban egy új, vértelen július 30-ika játszódott le. Február 4-én fölmentettek állásától Blomberg

hadügyminisztert és Fritsch vezérkari főnököt, a hadsereg látható fejét. A világ alig tért magához a meglepetéstől, máris menesztették Neurath külügyminisztert, egy régi szabású diplomatát, aki a nemzeti szocialista uralom kezdete óta irányította a külügyeket s aki ekkor utolsó hírmondója volt a kormányban a békebeli jobboldalnak. A következő napokban tucatjával nyugdíjazták a hadsereg vezetőit. Fiatalabb táborno-
kok kerültek helyükre, akik már a nemzeti szocialista Németországban jutottak vezető állásokba.

Február 12-én Hitler Berchtesgadenbe kérte Schuschnigg kancellárt és Schmidt külügyi államtitkárt. Hitler nyaralójában ugyanekkor három tábornokot is vendégül látott, természetesen merő véletlenségből, ahogy a hivatalos jelentések állították. Schuschnigg és Schmidt még aznap este visszatértek Bécsbe. Három nappal később Schuschnigg mégegyszer és utoljára átalakította kormányát. A belügyi tárcát Seyss-Inquartnak adta, ugyanakkor államtitkárnak nevezett ki egy volt szociáldemokratát is, nyilván azon az alapon, hogy a sok a jóból is megárt, hát még a „hangsúlyozottan nemzetiekből”. Seyss-Inquart azonnal Berlinbe utazott — rendelkezések átvételére.

Február 24-én este Schuschnigg rádióbeszédet tartott. Ki jelentette, hogy a berchtesgadeni találkozó egyszersmindenkorra szabályozta a baráti kapcsolatot „a két német ország” között. Mindenki azt hitte, hogy ezzel a dolog, legalább is egyelőre el van intézve. Március 9-én Schuschnigg megint nagy beszédet mondott s bejelentette, hogy rövidesen népszavazást ír ki, amelyen a kérdés: független maradjon-e Ausztria?

A népszavazás bejelentése Ausztriában óriási megdöbbenést, Németországban pedig felháborodást keltett. Ausztriában mindenki azt hitte, hogy a németek nem követeltek többet, most derült csak ki a németek felháborodásából, hogy Schuschnigg még nem teljesített minden kívánságot, sőt ezek a kívánságok nyilván olyan súlyosak lehetnek, hogy a kancellár nem hajlandó maga dönten. Berlin az egyezmény megszegéséről beszélt. Schuschnigg erre sietve bejelentette, hogy a népszavazást elhalasztja.

A német kormány ultimátumot intézett az osztrák szövetségi elnökhöz, amelyben Seyss-Inquart kancellári kinevezését követelte. Az elnök a követelés teljesítését először megtagadta, majd a közhangulat nyomásának engedve kinevezte Seyss-Inquartot, aki kijelentette, hogy forradalom fenyeget, amelyet el

kell háritani és ezért, „mint egy szuverén állam kormányának feje”, a másik szuverén állam vezetőjéhez, Hitlerhez fordult és segítséget kért. Március 12-re virradó éjjel a német csapatok Kufsteinnél, Mittenwaldnál és Salzburgnál átlépték a határt. Az osztrák hadsereg nem állott ellen. A német parancsnokok az osztrák csapatokat szépen beosztották a menetbe s a lakosság Heil-kiáltásokkal és virágosóval fogadta a felszabadítókat.

Március 15-én Hitler bevonult Bécsbe. A bécsi uccákon német tankok dübörögtek, a levegőben német repülőgépek keringtek, a katonai hatóságok épületeiben osztrák tábormokok feszengtek a porosz tiszték között. A német lapok örömpesze írták, hogy a bevonuló német csapatok között ott meneteltek az osztrák hadsereg csapatai is, amelyek a közeli napokban szintén baráti látogatást tesznek a birodalomban. Senki sem tagadhatja, hogy a katonai együttműködés sokat fejlődött a caudiumi igától a „német békéig”.

Így buktatta meg az osztrák diktatúrát egy másik, hatalmasabb diktatúra fegyveres készenléte, amelynek árnyékában nem lehetett többé ellentállni a belső feszítő erőknek. Ezek az erők pedig, mondani sem kell, nem a szabadság, hanem egy másik fajtájú parancsuralom felé vittek. A wöllersdorfi internálótábor ünnepélyesen felgyújtották, hogy még nyoma se maradjon egy ilyen gonosz intézménynek, legalább is Ausztriában. A nemzeti szocialista párt azonnal nekilátott Ausztria, azaz hogy mostantól fogva Ostmark gleichschaltolásához. A Hazaifüi Arcvonal vezetői, a levitézlett diktátorok börtönbe kerültek vagy menekültek, ki merre látott — igaz, hogy csak egy másik diktatúra elől.

39. MÜNCHENTŐL VERECKÉIG

1938 őszén Európára a fenyegető háború árnyéka borult. Németország Ausztria elfoglalása után ellenállhatatlan erővel fordult Csehszlovákia felé. Európa népei felajzott idegekkel várták az új események elkövetkezését. A határokon fegyverben álltak az indulásra kész csapatok, a repülőgépeket kivontatták a hangárokból, a hadihajók kazánja be volt fűtve, a polgári lakosság között szétosztották a gázálcokat s a nagyvárosok uccáin az emberek riadt hangyaboly-nyüzsgése közben dübörögtek a légvédelmi ütegek, hogy elfoglalják kijelölt állásaikat.

Ausztria elfoglalása után Csehszlovákia harapófogóba került. A cseh-morva tartományokban élő három milliányi németiség a nemzeti szocializmus uralomrajutása óta egyre fokozódó erővel érvényesítette követeléseit a cseh állammal szemben. 1933 októberében megalakult a szudétánémet párt, amely az 1935 évi májusi választáson a sok pártra tagolt cseh parlament legerősebb pártja lett. A párt csakhamar állani lett az államban s az egész csehszlovákiai németiséget szigorú szervezetbe tömő rítette. 1937 októberében a párt vezére, Henlein önkormányzatot követelt a németiségtől. Az osztrák Anschluss után 1938 februárjában Hitler beszédet mondott a külföldön élő németek védelméről, amiből végleg nyilvánvalóvá vált, hogy Csehszlovákiának számolnia kell a német beavatkozással. Április 21-én a szudétánémet párt nyilvánosságra hozta az úgynevezett karlsbadi nyolc pontot, amely a teljes nemzetiségi egyenjogúság és a területi önkormányzat jogos követelésein túl a csehek számára elfogadhatatlan követeléseket is tartalmazott. A szudétánémet pártvezetőség ugyanis azt követelte, hogy a csehszlovákiai né-

metség külön közjogi személy legyen s a maga életét a „német világnézet” feltétlen érvényesülése alapján rendezhesse be. E követelések teljesítése annyit jelentett volna, hogy a szudétánémetek közé elkeveredett csehek s a Henlein-párttól eltérő politikai felfogást valló németek is a párt totalitárius kormányzásának kizárólagos hatáskörébe estek volna. A „német világnézet” pedig nem egyszerűen egy eltérő politikai felfogás sok más szintén eltérő vélekedés között, hanem az illető állam német „népcsoportjának” olyan szervezetére irányuló törekvés, amely megvalósulásában és hatásaiban feltétlenül és minden körülmények között túlmutat az állam keretein.

A német hatalom fokozódó nyomása alatt a csehek elfogadták tárgyalási alapul a karlsbadi programot, kivéve a közjogi személyiséget és a német világnézet érvényesítését kívánó pontokat; ezekről azt mondták, hogy nem egyeztethetők össze államuk demokratikus berendezésével.

Csehszlovákia a párizskörnyéki békeszerződéseknek köszönhette létét s azokkal együtt semmisült meg. Versailles rendszerében az a szerep jutott neki, hogy kelet felől fedezze Franciaországot. Amíg az erőviszonyok túlnyomóak voltak a francia szövetségi rendszer javára és Németország rovására, Csehszlovákia biztonságban érezhette magát. De rettenetesen kellett csalódnia nagy szövetségeseiben, mihamint a hatalmi viszonyok kiegyenlítődtek. Csehszlovákia értékes volt, mint egy feltétlen túlerőt és biztonságot jelentő szövetségi rendszer alkotóeleme, de tehertétellé vált, mihamint ez a rendszer elvesztette döntő fölényét s egy pontján meg lehetett bontani úgy, hogy azon a ponton már nem volt érdemes védelmezni, mert a védelem az összes többi résztvevőknek aránytalan kockázatot jelentett volna. Németország a legkisebb ellenállás irányában haladt s a cseheknek nem volt egyéb reményük, minthogy sikerül ügyüket európai ügygé tenni abban a formában, hogy megtámadtatásuk európai háború kockázatával jár. Ezt az irtózatot kockázatot Franciaország és Anglia természetesen minden áron el akarták kerülni. Franciaország menekült céltalanná vált szövetségi kötelezettségétől, Anglia pedig érthetően nem volt hajlandó egy kis közép-európai állam nemzetiségi bonyodalmi miatt háborút kezdeni. E gyakorlati megfontolásokon túl Angliában egyre inkább kezdett érvényesülni a belátás, hogy Csehszlovákia megalkotása csak a nemzetiségi elv sorozatos durva sérelmei által, volt lehetséges.

Az utolsó pillanatban létrejött megegyezés óriási megkönnyebbülést idézett elő Európaszerte. Ekkor még senki sem tudhatta, hogy a müncheni egyezmény csak ideig-óráig való szünetet jelent s hogy Európa keletén nemsokára ismét földindulások változások kezdődnek. A nyugati hatalmak lázas fegyverkezésbe fogtak s úgy látszott, hogy kialakul majd a fegyveres egyensúly rendje, amelyen belül a békeszerződések igazságtalanságainak jóvátétele fokról-fokra következik be s Európa aránylag tartós békekorszak elé nézhet. Alig öt hónappal később Csehszlovákia elemeire bomlott s a cseh-morva tartományokat Németország bekebelezte. Csehszlovákia felszámolása Magyarország történelmi területének egy újabb részét juttatta vissza s a trianoni békeszerződést alapjaiban rendítette meg. De nyilvánvaló, hogy Németország közép európai túlsúlya, amely az addig hirdetett „népi elv” teljes mellőzésével a néprajzi határai közé szorított Csehország függetlenségének megsemmisítésével járt, új és veszedelmes összeütközések lehetőségét idézi fel.

1938 májusában a helyzet kirobbanásra ért meg. Az angolok és franciák biztatására a csehek nemzetiiségi státútumot dolgoztak ki, amely Csehszlovákiát nemzetiiségi állammá tette volna; de a szudétánémetek számára mindez már rég meghaladott álláspont volt. Május végén német csapatmozdulatok hírére a csehek mozgósítást rendeltek el. A ^határozott fellépés egyelőre elhárította felőlük az azonnali veszedelmet, de helyzetük ettől kezdve napról-napra romlott. A szudétánémet párttal , folytatott tárgyalások üteme egyre akadozóbb és vontatottabb lett; az idő szemmel láthatóan a németeknek dolgozott s minden tárgyalási huzavona csak őket juttatta kedvezőbb helyzetbe. Szeptember 6-án megnyílt Nürnbergben a nemzeti szocialista pártkongresszus. Másnap Morvaosztravában összetűzés támadt cseh csendőrök és tüntető németek között, amelynek során több szudétánémet képviselőt is bántalmaztak. A német képviselők felháborodással tiltakoztak a demokratikus szabadság sérelme miatt. „Bennünket, parlamenti férfiakat rendőrök bántalmaztak” panaszták a cseh kormányhoz intézett táviratukban. 12-én került sor a nürnbergi pártnapon Hitler beszédére. Kijelentette benne, hogy Németország nem hajlandó tovább túrni a szudétánémetek sanyargatását. A szudétánémet vidékeken szakadatlanul tartott a forrongás, a német sajtó és a rádió ki nem fogyott a panasz és a felháborodás kitöréseiből. A szakadatlan összecsapások izgalmában szinte észrevétlenül merült el a cseh kor-

mány javaslata, amelyben a nemzeti önkormányzaton és nyelvi egyenjogúságon felül az állam központi igazgatásában a németeknek arányszámukhoz mért részesedést s a válságsújtotta német ipari vidékeknek egymilliárd korona azonnali segítséget ígért. Az események sodrában egymást követték az összecsapások a felzigatott német lakosság és a cseh rendészeti közegek között, mire a kormány rögtönítelő bíraskodást rendelt el. A szudétanémet párt ultimátumot intézett a kormányhoz hatóság lejáratási idővel, hogy vonja vissza ezt az intézkedést. Chamberlain angol miniszterelnök kihallgatásra jelentkezett Hitlernél. A szudétanémet párt kijelentette, hogy nem kell önkormányzat, vissza akarnak térni a birodalomba. A pártot erre feloszlatták.

Meleg és derűs őszi lebegett az európai tájak felett, miközben az angol miniszterelnök szeptember 15-én Hitler berchtesgadeni rezidenciája felé repült. A látogatás után Daladier francia miniszterelnök és Bonnet külügyminiszter Londonba repültek s megállapodtak abban, hogy Csehszlovákiának népszavazással ellenőrzött békés lemondást fognak javasolni a szudéta-vidékről. Ügy tervezték, hogy a népszavazás idején az angol hadviseltek szervezete, a Brit Légión szolgáltatója majd a vitás területek számára a karhatalmat 22-én Chamberlain ismét fogta híressé vált esernyőjét s megint repülőgépre ült, hogy Hitlerrel tárgyaljon. Godesberg rajnavidéki fürdőhelyen zajlott le a drámai megbeszélés. Kiderült, hogy a helyzet még távolról sincs tisztázva. Nem lehet egész pontosan tudni, hogy mi történt; Chamberlain olyasféle kijelentést tett, hogy Hitler megváltoztatta korábbi álláspontját. 23-án éjjel Chamberlain és Hitler újból tanácskoztak. Ezen az éjszakán — Kosztolányi Dezső szavaival élve — feltűnt a vigasztalan égen a háború kalandor üstököse.

Hajnalra Csehszlovákia elrendelte az általános mozgósítást, 24-én mozgósított Anglia és Franciaország, 27-én Chamberlain rádióbeszédben bejelentette, hogy aligha van több remény. Másnap mozgósították az angol hajóhadat is.

Olyan volt már a világ állapota, mint a betegé, akinek ágya mellett az orvos széttárja a karját s azt mondja: „Talán még a csoda segíthet”, — a pap pedig összekulcsolja a kezét és azt mondja: „Bízunk kell az Úr végtelen irgalmában.” S valóban, mint a végzet eszköze, Mussolini az utolsó pillanatban felajánlotta békeközvetítését. Genfből pedig ugyanezen a napon megnyugtató szózat szállott a népekhez: az Agence Econo-

inique et Financière hendayei munkatársa beszélt Franco tábornokkal, aki kijelentette, hogy háború esetén semleges marad. „Azt hiszem azonban — üzente Spanyolország pacifista apostola — hogy a katasztrófát még sikerül elkerülni s a józan ész győzni fog.”

Másnap, szeptember 29-én Münchenben Hitler, Mussolini, Chamberlain és Daladier megegyeztek. Elejtették a népszavazás tervét s pontosan megállapították azokat a területeket, amelyeket a birodalomhoz kell átkapcsolni, valamint a német bevonulás menetrendjét. Október 1. és 10-e között a német csapatok megszállták a Németországnak ítélt cseh területeket. Három milliányi német s több százezer cseh került a birodalomhoz. Ezzel a „népi elv” és az önrendelkezési jog teljes diadalt aratott. Köviddel utóbb Csehország ijabb száz községet adott át Németországnak s a német csapatok megszállották Dévényt s Pozsonyigetűfalut is, ami Magyarországon óriási megdöbbenést keltett.

A müncheni értekezlet pótjegyzőkönyve úgy rendelkezett, hogy Magyarország és Lengyelország Csehszlovákiával szemben fennálló követelését közvetlen tárgyalások útján három hónap alatt rendezze. A lengyelek a kardjukra csaptak s a csehek rövid úton visszaadták nekik Cieszyn-t. Október 2-án a lengyel csapatok a felszabadult lakosság lelkesedésétől kísérve megkezdték a bevonulást.

Csehszlovákia a németlakta határvidékek átcsatolása után szövetséges állammá alakult át. Önálló szlovák minisztérium alakult s rohamlépésben kezdte berendezni a szabad Szlovákia állami életét. Elsősorban rohamosztásokat szerveztek, amelyeket a szlovák néppárt elhunyt alapítója emlékére Hlinka-gárdának neveztek el. Aztán internálótáborot létesítettek a szlovák nemzet ellenségei számára. December közepén pedig már országgyűlést is választottak. Előzetesen betiltottak minden pártot a szlovák néppárton kívül, hogy a szlovák nemzet egységét semmi sem fenyegethesse. A választáson csak egyetlen listára lehetett szavazni, még pedig titkosan. A titkos szavazás egy új és meglepő módszerrel történt. Az eljárási utasítás szerint a szavazó a szavazólapot elkülönített helyen borítékba teszi, anélkül, hogy akármit is írna rá s aztán a bizottság előtt az urnába dobja. Ez azt jelenti, hogy igennel szavaz. Ha nem teszi a szavazólapot a borítékba, hanem a borítékot üresen dobja az urnába, ez azt jelenti, hogy nemmel szavaz. A szavazólapot ebben az esetben

egy kosárba kell dobni, ugyancsak a bizottság jelenlétében. A szlovák közjogászok megállapították, hogy a szavazás titkosságát nem sérti, ha a szavazó nem titkolja, hogy kire szavaz.

Csehszlovákia belső átalakulása következtében a magyar kormánynak a szlovák kormánnyal kellett tárgyalnia a területátadásról. A magyar diplomácia természetesen jóelőre megszerelte követeléseink ügyéhez Hitler hozzájárulását és Mussolini pártfogását. A cseheket magukat ekkor már nem nagyon érdekelték a magyarlakta területek. Ezeket a területeket ők tulajdonképpen ráadásnak, a háborús szerencse tetézve adott ajándékának tekintették, megtartásukhoz különösebb presztízs-igényük sohasem fűződött s mindig úgy tekintették őket, mint olyan vagyontárgyakat, amelyekről megfelelő más előnyért le lehet mondani. Ez a felfogásuk természetesen csak elméleti jelentőségű maradt, mert hiszen ingyen és kényszerítő szükség nélkül a fölöslegesről sem szokás lemondani s egészen 1938-ig nem állott elő olyan helyzet, hogy a magyar revíziós követelésnek engedni kellett volna. A csehek amúgy is platonikus értékű hajlandóságát azonban a tótok könyörtelenül elhallgattatták s a csehek legkisebb engedékenységéből is azonnal csehszlovák nemzeti ügyet csináltak. Erre volt is alapos okuk. A tótok legnagyobbbrészt mostoha hegyvidéken élnek, szegényes falvakban, nincsenek városaik s termékeny földjeik. Mindenáron önálló állam kellett nekik, de ahhoz városi kultúra kell, azonkívül gabonatermő vidékek az erdők mellé s mindezt gyermeki kedéllyel a magyar néptől akartak jutányosan beszerezni. Elfeledtek arról a csekélységről, hogy ősi magyarlakta földekről van szó s hogy a színmagyar vagy hatalmas magyar többségű városok koszorújához, a magyar állam- és kultúrateremtés e műveihez annyi közülük van, hogy ugyanannyi fáradsággal és jogcímmel Manchestert és Liverpoolt is maguknak követelhetnék.

Október 9-én Jókai városa, az ősi Rév-Komárom húsz esztendő után ismét magyar zászlókat tűzött ki s a vármegyeháza tanácsstermében megkezdődtek a magyar-csehszlovák tárgyalások. A magyar küldöttség 14.150 négyzetkilométer területet követelt vissza 1,350.000 lakossal. A tárgyalások megkezdése előtt a küldöttség a jóakarát jelélül Sátoraljaújhely vasúti állomásának és Ipolyságnak azonnali visszaadását kérte, amibe a csehek beleegyeztek. Október 11-én az Ipoly vidékén a magyar ősz aranykék derűjében felvirágozott katonák meneteltek az első felsza-

baduló város felé, délben pontosan tizenkét órakor egy kerék-páros zászlóalj átlépte a trianoni határt s a boldogságtól nevetősíró emberek között megkezdődött a bevonulás Ipolyságra.

Komáromban a tárgyalások nem jártak eredménnyel, a csehszlovák küldöttség végső ajánlata is csak 11.300 négyzetkilométer átadását helyezte kilátásba, mindössze 950.000 lakossal. A felajánlott területnek a peremén feküdtek a legértékesebb magyar városok, úgy hogy ezek szlovák területen maradtak volna. A magyar kormány ezt a lehetetlen ajánlatot természetesen nem fogadta el, visszahívta a küldöttséget és % elrendelte öt évfolyam mozgósítását. 15-én Mussolini és Hitler telefonon megbeszélték a magyar követelések ügyét, 18-án Budapest és Prága között diplomáciai úton újabb tárgyalások indultak, ugyanezen a napon Budapestre érkezett a lengyel külügyminiszter helyettese. 24-én a magyar kormány közölte a cseh külügyminisztériummal, hogy ragaszkodik a müncheni egyezmény alapelveihez igazodó rendezéshez s válaszút elé állította a cseheket, hogy vagy népszavazás döntsön az igényelt terület sorsáról, vagy pedig vigyék az ügyet döntőbírótság elé. A csehek a döntőbírótságot választották, amit okosan tettek, mert nemzetközi területátadásra vonatkozó népszavazáson a szavazás titkosságát nem a Hlinka-gárda, hanem semleges államok katonai osztagai szavatolták volna. November 2-án a bécsi Belveclere-kastélyban összeült a döntőbírótság, amelynek tagjai Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszter voltak. A döntőbírótság 12.400 négyzetkilométernyi területet ítelt vissza, 1,030.000 lakossal.

November 5-én honvédtűzcsapok hidat vertek a Dunán, a csapatok átkeltek a Csallóközbe s megkezdték a visszacsatolt területek megszállását, amelyet óraműszerű pontossággal végrehajtott csapatmozdulatokkal egy hét alatt befejeztek. A felszabaduló lakosság önkívületig fokozódó lelkesedéssel fogadta a katonákat. Kassa, Ungvár, Munkács, Beregszász, Komárom, Érsekújvár, Losonc, Léva, Rozsnyó, Rimaszombat végre hazatértek. A cseh hatóságok minden megmozdíthatót elvittek, a hivatali épületekben csak csupasz falak maradtak, volt olyan középület, amelyről még a belső ablaktáblákat is leszerelték és magukkal vitték. Ezzel szemben hadseregük elismerésre méltó tiszteletes módon viselkedett, a sorkatonaság a lakossággal szemben egyetlenegy esetben sem lépett fel erőszakosan, pedig hasonló esetben, mikor a lakosság türelmetlenül várja a tulajdon

véreből való katonákat, nem kis fegyelem kell a véres összetűzések elkerüléséhez. Feltűnő volt az is, hogy ámbár a visszacsatolt területek átadása számukra bizonyára rettenetes csapás volt s államuk helyzete hovatovább a teljes bizonytalanság felé sodródott, mégsem veszítették el moráljukat, hanem rendben vonultak vissza s azonnal elfoglalták védőállásaikat az új határvonalon.

Benes köztársasági elnök még október 5-én lemondott s csakhamar külföldre távozott. Néhány hetes interregnum után megválasztották a köztársaság elnökévé Hácha Emilt, a legfőbb közigazgatási bíróság elnökét, egy nemzetközi tudományos viszonylatban is elismert jogtudóst. A csehszlovák állam 140.000 négyzetkilométeres területe 98.000 négyzetkilométerre zsugorodott össze. Területi veszteségéből Németország javára 28.200, Lengyelország javára 1000 és Magyarország javára 12.400 négyzetkilométer esett. 15.215.000 főnyi lakosságból 10.369.000 maradt. Nemzetiségi megoszlása jóval egyöntetűbb lett; a legutóbbi cseh népszámlálás adatait véve alapul, a lakosság 65.3%-a cseh, 21.8%-a tót, 6.1%-a ruszin, 4.5%-a német és 2.3%-a magyar volt. Az állam helyzete azonban reménytelennek tűnt, mert a tótok egyre határozottabban teljes önállóságra törekedtek s a Ruténföld felé az új határvonalak miatt semmi közlekedési útvonal nem állt rendelkezésre.

A maradék Csehszlovákia mindhárom része külön-külön s együttesen is válságokkal fenyegető kérdések kuszált összevisszaságával nyugtalanította az európai politikát. Magyarország igényei csak fogyatékosan teljesedtek s nagy elkeseredést okozott, hogy Ruzska-Krajna ősidőktől fogva magyar fennhatóság alatt állt vidéke továbbra is cseh uralom alatt maradt. Az északkeleti felvidék ruszinlakta területét már az Árpádházi királyok adományozó levelei Ruzska-Krajna néven említik s lakói királyi kiváltságok birtokában voltak. A ruszin nép gazdaságilag a magyar alföldre van utalva s a két nép, a magyar és az oltalmára szoruló ruszin között mélyen átértzett történelmi és érzelmi közösség áll fenn. A Kárpátok lejtőin élő orosz néptörzsek hűséges és ragaszkodó volt mindig, Rákóczi szabadságharcában való lelkes részvétele a magyar történelem köztudomású ténye s ezóta *gens fidelissima* néven szerepelt a magyar történelmi tudatban. Történelmi okok és gazdasági létérdekek mellett a magyar-lengyel határ politikai szempontja is sürgette Ruzska-Krajna visszatérését. A magyar és lengyel csapatok egy alig ötven kilométeres területsáv két oldalán várakoztak a ta-

lálkozásra. Lengyelország már október 8-án diplomáciai lépést tett Londonban Ruszka-Krajna Magyarországhoz való visszaszatelolása érdekében.

A cseheknek Ruszinszkó, ahogy saját használatukra elnevezték Ruszka-Krajnát, azért kellett, hogy a kellő időben odaadassák egy polgári-nacionalista és mindenekfelett pánszláv Oroszországnak, amely reménykedésük szerint előbb-utóbb létre kellett volna hogy jöjjön s amely a maga uralmi körébe vonta volna Lengyelország ukránjait is. De volt egy másik tájékozáás is, amely egy nagyukrán állam talpkövénvé akarta megtenni Ruszka-Krajnát, amihez mindössze csak a Szovjetuniót és Lengyelországot kellett volna felrobbantani. A csehek reálpolitikai számvetése végül még ehhez a kimérához is kész volt a kezükben levő Ruszka-Krajnát tartalékolni. Magyarország emiatt nem érvényesíthette történelmi jogait, amelyeket az érdekelt ország-rész őslakosságának létérdekei, kívánságai és érzelmei támogattak s a ruszinoknak meg kellett ismerkedni a „népi elvvel”, amelyből határozottan nem kértek.

A cseh kormány telefonon kinevezett és felesketett ruszin miniszterelnökké egy Volosin nevű görögkatolikus kanonokot, aki nekilátott, hogy a csehek Ruszinszkóját átalakítsa Kárpát-Ukrajnává. A lengyel területről beszivárgott ukránokból karhatalmat szervezett s minden történelmi hagyománynak s a nép túlnyomó többségének ellenére ukrán országot akart csinálni az északkeleti felvidéken. A ruszin nép kétségtelenül kisorosz nyelvjárást beszél, de a nép gyér értelmiségi vezetőrétege a nagyorosz nyelvhez és kultúrához ragaszkodik, természetesen csak politikailag nem színezett kulturális alapon s hallani sem akar az ukránokról. Maga a nép pedig semmiesetre sem lelkesedett akár a cseh nacionalista fogalmazású pánszláv álmokért, akár pedig a „népi” (*völkisch*) alapon elgondolt ukrán birodalomért. A népek nincs még politikai öntudata s nem akar mást, mint kenyeret, békét, biztonságot és lassan öntudatra jutó nemzetiségének megfelelő zavartalan művelődést — vagyis azt, amit a népek általában akarnak, csak egyes esetekben a túlságosan fejlett politikai öntudat miatt nincs rá módjuk, hogy ilyen mélységi ösztönöknek engedelmesskedjenek.

A ruszin nép tájékozáásának döntő bizonyítéka, hogy az 1918. évi összeomlás idején az egyetlen nemzetiség volt, amely nem akart elszakadni Magyarországtól. A háború végetértét követő időben kelt 1918.X. törvénycikkben a magyar kormány

teljes önkormányzatot adott Ruszka-Krajnának. A ruszin önkormányzat e törvény rendelkezése szerint Máramaros, Tjgocsa, Bereg és Ung megyék ruszinlakta területeiből alakult. Hatáskörébe került a belügy, igazságügy, közoktatásügy, vallásügy, a nyelvhasználat ügye. Mindezekre vonatkozóan önálló törvényhozó és végrehajtó hatalmat kapott a ruszin nép. Magyarországgal közös ügy maradt a külügy, hadügy, pénzügy, a magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, a gazdasági, közlekedési és szociálpolitikai vonatkozású ügyek, végül az állampolgárság, vagyis a törvény szerint a ruszin önkormányzat lakói az egyseges magyar állampolgárság státusába tartoztak. A népköztársaság kormánya ezenfelül ígéretet tett a ruszin népnek, hogy a békekötés után rendezni fogják Zemplén, Sáros, Abauj-Torna és Szepes megyék ruszinlakta területeinek közjogi helyzetét is. Magyarország feldarabolása után Ruszka-Krajna Csehszlovákiához került. A csehek a békeszerződésben kötelezettséget vállaltak, hogy a ruszin népnek önkormányzatot adnak, de csak odáig vitték, hogy egy rengeteg kormányzósági palotát építettek Ungváron, a cseh állam élete végén pedig a ruszin népet kiszolgáltatták idegen érdekeket szolgáló kalandoroknak.

Szlovákia teljes függetlenségre való törekvése a München utáni cseh-szlovák szövetségállam fennállását az új alakulás első pillanatától reménytelenné tette. A szlovákok kezdetleges és durva nacionalizmusa engesztelhetetlen gyűlölettel fordult a csehek ellen. Az egy államban átélt húsz év a két rokonnyelvű, de kultúrában, életfelfogásban, erkölcsi tájékozódásban ellentétes népet nem volt képes közelebb hozni egymáshoz. Cseh-Szlovákia szétrobbantása s Csehország függetlenségének megszűntetése a szlovák függetlenségi mozgalmon keresztül indult meg.

1939 márciusában az események hirtelen drámai fordulatot vettek. Március 9-én Hácha köztársasági elnök a szövetségállami alkotmányban foglalt jogkörében eljárva, felmentette a szlovák kormányt s új kormányt nevezett ki. Nem látni világosan, hogy a szlovák függetlenségi körök részéről milyen megmozdulások voltak azok, amelyek a cseh központi kormányt erre a lépésre készítették. Pozsonyban, amely a bécsi döntés jóvoltából Szlovákia fővárosa maradt, fergeteges tüntetés robbant ki a csehek ellen. A központi kormány cseh-morva katonai erőket indított Szlovákiába s a katonaság szuronyrohammal verte ki Pozsonyból a Hlinka-gárdát. Úgy látszott, hogy Cseh-Szlovákia válsága csak egy dualisztikus államrend két tényezőjének ellen-

téte, amely kettőjük között intézhető el, mikor március 13-án angol forrásból meglepő jelentés érkezett. Egy nagy angol napilap szerint, amely közismerten közel áll az angol kormánykörökhöz, a szlovák függetlenségi mozgalmat Seyss-Inquart bécsi birodalmi helytartó biztatta újabb és végső megmozdulásra. Tény, hogy a bécsi rádió erőteljesen támogatta a szlovák függetlenségi törekvéseket. Az angol tudósító korrekt jóhiszeműséggel feltételezte, hogy az egész megmozdulás Seyss-Inquart bécsi birodalmi helytartó, Karmasin szlovákiai német vezér és a hozzájuk szító szlovák vezetők kezdeményezésére vezethető vissza s nem tartotta lehetetlennek, hogy a szlovák függetlenség kikiáltásának terve a berlini kormány tudta nélkül jött létre.

A világ még fel sem ocsúdott a Szlovákiában lejátszódó izgalmas események hatása alól s máris újabb riasztó hírek érkeztek a cseh-morva tartományokból német nemzetiségű egyének bántalmazásáról. A német sajtó és rádió közlései bombaként hatottak, hiszen odáig az egész világ úgy tudta, hogy Csehországban teljes nyugalom van s a központi feormány csak a szlovák elszakadási törekvések ellen harcol. A német sajtó és rádió ezzel szemben erélyesen rámutatott arra, hogy a müncheni egyezmény nem érte el célját, Csehország javíthatatlannak bizonyult. Prága eldobta a föderatív álarcot s a csehek megint el akarják nyomni a nem cseh népcsoportokat. A lapok szakadatlanul öntötték az új kiadásokat s a rádió szüntelenül harsogta az újabb és újabb híreket a németek irtóztatós elnyomásáról. Erre a német kormánykörök kijelentették, hogy a cseh-szlovák államválságot többé nem lehet cseh belügynek tekinteni s hogy gondoskodni fognak a németek védelméről.

14-én délben félegy órakor a szlovák országgyűlés kikáltotta Szlovákia függetlenségét. A történelmi eseményről közelebbi részleteket nem lehetett megtudni, mert a szlovák nacionalisták a világtörténelemben páratlan újítást valósítottak meg: zárt ülésen hirdették ki államuk függetlenségét. A szélső jobboldali irányzatú szlovák néppárt szélsőjobboldali szárnyának tagjaiból megalakult az új kormány, amely Németország támogatását kérte Szlovákia függetlenségéhez.

Hácha cseh köztársasági elnök március 15-re virradó éjjel Chvalkovsfy külügyminiszterrel együtt Berlinbe utazott, ahol Hitler Görfáig vezértábornagy és Ribbentrop külügyminiszter társaságában fogadta. Az elnök és a külügyminiszter egy óra

tíz perckor érkezett a birodalmi kancellária épületébe. Védőosztagos díszszázad fogadta őket, zenészőval. A cseh köztársasági elnök hajnalban távozott a kancellári palotából. Három óra 55 perckor írták alá az egyezményt, amely megállapítja, hogy Hitler saját kívánságára fogadta a cseh államelnököt, aki kijelentette előtte, hogy a cseh nép és ország sorsát bizalomteljesen a Német Birodalom vezérének kezébe helyezi.

Göring tábornagy reggel hatkor személyesen olvasta fel a rádióban a Vezér kiáltványát. Maga Hitler sem szakított sok időt pihenésre: reggel nyolc órakor vonatra szállt s elindult az új védett területek felé. Berlin lakói, akik elaludtak Göring tábornagy hajnali rádiószózatát, az újságokból tudták meg, hogy a német hadsereg motorizált osztagai máris útban vannak Csehországba. Hitler hadparancsot adott ki, amelyben közölte patokkal, hogy feladatuk a cseh-morva tartományokban a „tűrhető rend” helyreállítása s hogy ezért az esetleges ellenállást minden eszközzel meg kell törni. A cseh hadvezetőség elrendelte a fegyverletételt és megtiltott minden kísérletet az ellenállásra, 15-én reggel német csapatok elérték Prágát. A cseh főváros lakói sírva gyülekeztek az uccákon s a cseh himnuszt énekeltek, amely így kezdődik: „Hol van az én hazám...” Másnap Hitler a Hradzsínban fogadta a prágai németek küldöttségét.

Március 14-én a magyar csapatok elindultak Ruszka-Krajna felszabadítására. Az ukrán kalandorok és banditák „kormányá” német védnökséget kért, de Berlinből az a felelet érkezett, hogy a kérés elkésett. A „kárpat-ukrán” államrend egyetlen szilárd alkotóeleme egy oda vezényelt cseh hadosztály volt, amelynek maradék csapatai a cseh-szlovák állam felbomlásának utolsó két napján még megfékeztek az ukrán terrorista karhatalmi szervezet garázdálkodását. A cseh katonaság két helyen harcba bocsátkozott a bevonuló magyar csapatokkal, mintegy a zászló becsületéért. A honvédroham órák alatt elsöpörte őket. A magyar csapatok elképzelhetetlenül nehéz terepviszonyok között, méteres hóval borított hegyeken át, úttalan utakon egyetlen szilaj lendülettel vágták keresztül magukat az ezeréves határig és március 15-ének délutánján Verecke mellett talákoztak a lengyel katonákkal.

40. A DEMOKRÁCIA FEGYVERBE ÁLL

A demokráciák nem akartak s talán nem is tudtak volna háborút viselni 1938 őszén. A fegyverszünet megérte huszadik évfordulóját. A demokráciák is felkészültek a hadviselésre felszerelésben, lelkileg és erkölcsileg pedig mindig is készek voltak rája; de csak a hadviselésre készek és nem a háború vállalására, ami két különböző dolog.

1938 őszén és 1939 tavaszán a világ a háborús készenlét állapotában élt. Szabadságos országok és diktatúrák között a szakadék áthidalhatatlan. A szakadék egyik partjáról becsmérések és fenyegetőzések röpdösnek a másikra, amelyen lélegzetelállító iramban halad a fegyverkezés. A diktatúrák állig fegyverben várják a leszámolást, a demokráciák pedig minden képzeletet meghaladó és minden történelmi példát felülmúló anyagi és technikai felkészüléssel válaszolnak ellenfeleik fegyverkezésére. Ennek a versenynek az iramában rég érvényét veszítette minden régi mérték; a fegyverek óráról-órára sokasodnak s nem érdemes bármiféle számot, adatot, híradást idézni, mert a valóság gyorsabb a kimondott szónál. Amit a demokráciák fegyverkezéséről megtudhatunk, hasonlít a csillagokról jövő fénysugarakra, amelyek már egy megváltozott világtérről adnak hírt. Mire a fény a csillagászati távcső lencséjébe ér, a kialvó sárga fényűnek tűnő csillag talán már ismét fehéren izzik egy időközben lejátszódott kozmikus változás óta. Amit esetleg megtudunk a fegyvergyárak és kísérleti állomások féltve őrzött titkaiból, már történelmi emlék, mire az újságpapíron elének kerül s új és új események tolultak hozzá a háborúra való készülődés tizedmásodpercekben zajló történetében.

Talán sokak előtt úgy tűnik, hogy a demokráciák elvesztették a háborút, mielőtt megkezdték volna. A jóslás kockázatos, mesterség, de vannak a történelemben sorsfordulatok, mikor minden túlmutat saját magán s a jelen minden mozzanata csak mint a közeli jövő előzménye jöhet számításba. Húsz évvel a fegyverszünet után a világ új háború rémével kell hogy szembenézzon. 1939 elején a leendő hadviselő felek kiléte bizonyosnak látszik, ha csakugyan sor kerül rá, hogy a vezérkarok páncélszkekrényeiből elővegyék a haditerveket, a háború irányítói elég pontosan megállapítható adott mennyiségekkel és erőkkal számolhatnak. A terület, a népesség, a zászlók alá szólitott hadsereg, a fegyverzet és felszerelés számszerű adatai önmagukban természetesen még nem döntők. De azt teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy a dolgok mostani rendjét véve, a leendő hadviselők erőviszonyai mindjárt a háború elején egyenlőtlenebbek lesznek, mint voltak az 1914—18. évi világháború derekán és utóján. S az is bizonyos, hogy ekörül nem lehet félreértés, mert akiktől a túlerő függ, teljes határozottsággal jóelőre tudtukra adták azoknak, akiket illet.

A fegyverszünet és a béke történetét lehet Európára korlátozni, a háborús készülődés kilátásait és eshetőségeit nem. Az Egyesült Államok az 1914—18. évi világháborúba csak 1917-ben léptek be s a háború után szilárdabban ragaszkodtak a semlegességhez, mint valaha; most pedig Roosevelttel kijelentette, hogy Amerika határa is a Rajnánál van. A Tiberis mellől csakhamar megjött erre a nyilatkozatra az önérzetes válasz, hogy akkor a tekintély államok határa a Panama-csatornánál húzódik.

Nem lehet tagadni, hogy a két állítás közül csak az első támaszkodik történeti előzményekre s egyelőre csak ez az, amelyik már ki van próbálva. Senki nem hitte a világháború idején, hogy Amerika be fog avatkozni. Mikor pedig a beavatkozás szándéka egyre határozottabb körvonalakat kezdett öltetni, mindenki gúnyolódva beszélt róla. Azt hitték, hogy a beavatkozás csak egy ténylegesen fennálló állapot nemzetközi jogi deklarálása lesz, hogy az Unió szorgalmasan szállít majd továbbra is fegyvert, hadianyagot, nyersanyagokat és élelmiszereket szövetségeseinek, lehetőleg aranyért, de arra nem lesz képes, hogy fegyveres erővel támogassa őket s ilyesmi nincs is szándékában. A katonai szakértők olimpusi fölénnyel esküdöztek, hogy előbb lesz a Barnum-cirkusból hadiakadémia, mint az olajügynökök, reklámszakemberek és boxmenedzserek nevétséges mi-

láciájából hadsereg. Az 1913. évi adatok szerint az Egyesült Államok sorkatonasága összesen 96.000 főből állott, tehát csakugyan szerény intézmény volt az európai hatalmak félmillió körül járó, vagy éppen felette levő békelétszámú hadseregeihez képest. Egyes európai hivatásos katonák legfeljebb elnéző humorral olvasták azt a kérdés nélkül közzétett amerikai adatot, hogy a sorkatonaság tartalékában 14 millió amerikai polgárt tartanak számon. A hadüzenet után Wilson az Unió alelnökével együtt megjelent a hadügyminisztériumban, ahol egy puritán katonai szertartást hajtottak végre. Ez a szertartás a maga keresetlen egyszerűségében rokonszenvesebb volt, mint az európai uralkodók parádéi, amellet hamarosan kiderült, hogy félelmesebb is, mint a földet remegtető díszmenetek. A hétköznapi ruhát viselő legfőbb hadúr és helyettese szemét bekötötték, aztán eléjük tettek egy urnát, amelybe néhány tizezernyi cédulát szórtak a termeket megtöltő fiókos szekrényekből. S az elnök és az alelnök kihúzták a tizennégymillió hadköteles közül az első két frontkatona nevét.

A világháború milliós amerikai hadserege fényesen megállta a helyét. Nem volt híján semmiféle katonai erénynek s napnál világosabban bebizonyosodott, hogy nincs az a drill és dresszura, ami felérne a demokrácia légkörében nevelkedett emberek öntudatos fegyelmével. S kiderült az is, hogy a szabad társadalomban sarjadó polgárerények nem ártanak a katonai rátermettségnek, hogy az üzleti lendület és vállalkozói mozgékonyság a hadseregszervezés hatalmas támasztéka lehet s végül, hogy egy magas fejlettségű iparos társadalom szelleme a maga szervezési és technikai készségét napok és hetek alatt átömleszti a hadsereg kereteibe. Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a világháborúba Amerika ha lelkileg egységesen is, de jóval kevesebb ideológiai előkészülettel indult, mint amennyivel már most rendelkezik, amikor a háború még csak a láthatáron kísértő rém. Amerika lelkileg máris mozgósítva van s leendő beavatkozásának eszmei indítékai és világnézeti mozgóerői már-már a vallásos érzés szféráját érintő bensőséggel tartják hatalmukban a nép eszméletét.

Ugyanez a helyzet az európai demokráciákban, amelyeket mindezekon felül a közvetlenül fenyegető végveszéllyel szembeszegülő ellenállás indulatai fűtenek. Anglia történetének legnevezetesebb külpolitikai lépését tette meg, mikor a szoros francia szövetség után 1939 tavaszán kötelezettséget vállalt

Európa keletén is, jóllehet idáig minden európai kötelezettség vállalásától idegenkedett s csak akkor avatkozott be, mikor Európa nyugati részének politikai fejleményei a legközvetlenebben érintették. Ez a lépés, amelyhez fogható jelentőségű alig akad Európa történetében s amely pár hónapja még merőben elképzelhetetlen volt, jelzi, hogy a demokráciák az engedékenység végső határaihoz közelednek.

A demokratikus hatalmak megnyerték az 1914—18. évi világháborút, de új világromlás veszedelmét zúdítták magukra és az egész emberiségre a békeszerződésekkel, a gyűlölet, önzés és bosszúállás e sátáni remekműveivel. Amikor demokráciák és diktatúrák ellentétpárjáról beszélünk, nem szabad elfelednünk, hogy ebben a képletben a demokrácia *eszméje* áll szemben a diktatúra *valóságával*. Ezért az ítékezés közöttük i:em lehet egyértelmű s csak az egyiket illetően marasztaló. Ha a demokráciák a diktatúrák szabadságellenes törekvéseit és háborús hajlandóságát panaszolják, ezt csak olyan ideálok nevében tehetik, amelyek bennük és általuk nem jutottak még el a megvalósuláshoz. Amikor a békeszerződésekben megkövesült erőszak fegyveres fenyegetés hatása alatt omlott össze, a demokráciák olyan szellemeknek voltak kénytelenek engedni, akiket ők maguk szabadítottak a világra. Igazságtalanságok kikényszerített jóvátétele maga is történhet az igazságtalanság művét munkáló erők által. Lehet, hogy az igazság helyreállítása, ha a történelem mélyén munkáló erőket közelebből tekintjük, csak mellékes hatása olyan tényezőknél, amelyek a világon ismét az önzés, alávetés és elnyomás rendjét munkálják. Nem olyan egyszerű az igazság sorsa a földön, az emberi dolgok egymásnak és önmaguknak is ellentmondó zürzavarában.

De az bizonyos, hogy semmiféle igazságtalanság tartós és* valóságos jóvátétele nem képzelhető a fegyveres erőszak útján. Az erőszak vallása *tartalmilag* magában foglalhatja az igazság érvényesítésének igényét, de szem előtt kell tartanunk, hogy a lelki mechanizmus, amely e cél követésére készíti, nem az igazságosság etikai érzelmeiből, hanem sötét és gyűlölködő indulatokból szerveződött meg. Ezek az indulatok hatalmukba kerítik s a maguk képére formálják a személyiséget s az elme értelmi működése ürügyként tartja előttük az etikai célképzeteket, helyesebben azok torz másolatát és álképletét. Hadd világítsuk meg ezt a fejtegetést egy lélektani példával. Az elmekörtán figyelemmel van arra, hogy a téves eszméktől megszál-

lőtt beteg meggyőződéseai tartalmilag igazak lehetnek, vagyis magukban foglalhatják a valóságnak vagy a valóság egy részének a véletlen képmását. Egy féltékenységi téves eszméktől gyötört beteg házastársa esetleg valóban hűtlen, egy feltálató tébolyban szenvedő beteg találmánya esetleg hasznavehető, de ez nem változtat az elmebetegség diagnózisán, mert a téveszmék tartalma csak véletlenül kongruens a valóság-gal s a beteg meggyőződését nem a valósággal való érintkezésből alakította ki. A téves eszme fennállana akkor is, ha tartalma véletlenül nem egyezne meg a valósággal s ha megegyezik is, akkor is betegségi tünet, mert kórosan túlértékelt s mert a beteg személyiséget egészen uralma alá veti. Nincs másképp ez az erőszak hitén felépülő politikai rendszerek esetében sem. Az igazság érvényesítése számukra az öncéllá vált erőszak erkölcsi igazolása, elfajzott hatalmi ösztönök lobogója. Ha az igazságos követelés meg is valósult, a fenyegetőzésekben és az erőszakra való apellálásban nincs megállás. S az igazság helyreállítása után sem csillapodik el támadó hajlandóságuk, hiszen egész lényükhöz híven nem az emberiség szervezett békéjét akarják szolgálni az igazság érvényesítésével, hanem az élettől elfordult hajlandóságaik űzik őket valóságellenes próbálkozások útjára. Lehet, hogy igazságtalanságot szenvedett népek elérik jogaik egy részének helyreállítását az erőszak rendszerében, olykor még kénytelenek is erre s azért sem lehet ezt megróni, mert hiszen az igazságtalanság elkövetői is nehezen mondanak le vélt érdekeikről s az igazság helyreállítása felé mutató jóindulatuknak a valóságban a maguk jobb meggyőződése ellenére sem tudnak érvényt szerezni. A békeszerződésekben megalázott kis országok nem felejtik el, hogy jogaik helyreállítását a jogtalanságok elkövetői akkor sürgették csak, mikor már tőlük függetlenül folyamatban volt az igazság helyreállítása. De nem volna szabad megfeledkezni arról, hogy ne kössék magukat a kellő mértéken túl ehhez a politikához. Erőszak és igazság dialektikájában a szerepek gyorsan cserélődnek. A nemzetközi erőszak hitét valló rendszerek követelhetik és meg is valósítják az igazságos igényeket, de ha ezek az igények ki is merültek, az erőszak megy a maga útján s új igényeket teremt, amelyek már aem az igazság korrelátumai, hanem csak az erőszak soha betelni nem tudó nyugtalanságának káprázatai. S akkor a velük szembenálló ellenfelek hivatkozhatnak az igazságra, hivatkozhatnak az önvédelem legfőbb parancsára s mert az erőszak

még e földön sem lehet örökké tartó és győzedelmes, veszedelmes kockázatnak teszik ki magukat azok, akik nem állottak meg okosan és idején. Ezért az elemi okosság parancsa, hogy azok, akik az erőszakhívók oltalmára kénytelenek bízni magukat, ismerjék fel, hogy mikor érik el azt a pontot, ameddig az erőszakhívók pártfogása valóban az igazság érvényesítése felé vezette őket.

Az erőszak előtt, amíg a szembeszállásra nincs mód, meg lehet hajolni és ki lehet térni előle. A demokráciák lemondások, áldozatok és presztízs-veszteségek árán kitértek előle, mert tudják, hogy az erőszak végelemzésben semmiféle megoldásnak nem lehet az eszköze s mert a demokrácia mai fejlődése már odáig jutott, hogy demokratikus rendszer egyszerűen nem képes bármiféle kérdés elintézését fegyveres erőtől várni. Nem a belátás, nem az értelem eredménye ez. Ha csak ezeken múlna, a fegyverek csakugyan maguktól kelnének harcra. Az értelem keveset tehet az érzelmek és ösztönök mélységeibe ágyazott erővel szemben. A demokráciának nincs olyan kérdése, amely elől a háborúba lehetne menekülni; a demokrácia a maga kérdéseit vagy megoldja vagy vergődik velük, csak arra nem képes, hogy megoldatlanságuk elől a valóságtól elforduló regresszív ösztönök keltegetésével az emberiség pusztulását idézze elő. Ezért van, hogy a demokrácia mindig kész a hadviselésre, de nem a háború vállalására. Vállalja a lemondást és áldozatokat; a háborút magát csak akkor, ha az erőszak olcsó lélektani előnye már a megsemmisülés határa felé szorítja. Úgy vállalja, mint a vak végzet elháríthatatlan kényszerét, jóllehet tudja, hogy ennek a végzetnek emberalkotta szervezetek a hordozói és eszközei. Ha ettől az embertelen végzettől immár nem menekedhet, látnivaló válik, hogy a demokrácia látszólagos gyöngesége, elvetelensége, tétovázása valójában az emberi felelősségérzet végsőig való próbálkozása az embertelenséggel szemben; ha pedig a próbálkozás már hiábavaló, akkor minden történelmi bizonyosság szerint a demokrácia a végső elhatározás óráján a fegyverekhez lelket és eleven hitet talál.

VÉGE